

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Випуск 19

Одеса – Чернівці
„Букрек”
2015

УДК 808.1(082)

ББК 81.41я43

С 481

Рекомендовано до друку вченою радою філологічного факультету
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
(протокол № 10 від 23.06.2015 р.)

Збірник зареєстровано у Державному комітеті телебачення
і радіомовлення України 05.07.04 р. Свідоцтво: серія КВ № 8929

Редакційна колегія

Головний редактор: д-р філол. наук, професор *О. А. Войцева*

Заступники головного редактора: канд. філол. наук, доцент *Г. Ю. Касім*; канд. філол. наук, доцент *О. А. Лимаренко*

Відповідальний секретар: канд. філол. наук, доцент *О. М. Пейчева*

Члени редколегії: *Карпенко О. Ю.*, д-р філол. наук, професор; *Ковалевська Т. Ю.*, д-р філол. наук, професор; *Колесник В. О.*, д-р філол. наук, професор; *Кондратенко Н. В.*, д-р філол. наук, професор; *Малютіна Н. П.*, д-р філол. наук, професор

Редакційна рада

Н. Ф. Баландіна, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного ун-ту імені В. Г. Короленка; *В. А. Маслова*, д-р філол. наук, професор кафедри загального і російського мовознавства Вітебського державного ун-ту імені П. М. Машерова (Республіка Білорусь); *Драгана Мришевич-Радович*, д-р філол. наук, професор, голова Міжнародного славистичного центру при філол. факультеті Белградського ун-ту (Республіка Сербія); *Маріяна Хрїстова Парзулова*, д-р філол. наук, професор кафедри болгарської мови та літератури Бургаського ун-ту „Проф. д-р Асен Златаров” (Республіка Болгарія); *Н. П. Тропіна*, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри російського і загального мовознавства Херсонського державного ун-ту; *Зоф'я Чаніга*, д-р філол. наук, професор, зав. кафедри порівняльного мовознавства Жешівського ун-ту (Республіка Польща); *Т. О. Черниш*, д-р філол. наук, професор кафедри полоністики Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка; *М. Ф. Шацька*, д-р філол. наук, професор кафедри російської мови Волгоградського державного соціально-педагогічного ун-ту (Росія)

Слов'янський збірник: Зб. наук. праць; – Вип. 19. – Чернівці : Букрек, С 481 2014. – 328 с.

ISBN 978-966-9

Статті, розміщені у збірнику, охоплюють широке коло проблем лінгвістичної славістики – від питань історії, теорії та структури слов'янських мов до діалектології і методики їх викладання, досліджень в галузі культури слов'ян. Публікації відображають погляди їхніх авторів, що не завжди є стандартними, пропонують нові шляхи вирішення актуальних проблем слов'янського мовознавства.

Для викладачів вищих і середніх навчальних закладів, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться проблемами сучасного слов'янознавства.

УДК 808.1(082)
ББК 81.41я43

ISBN 978-966-9

© Одеський національний університет, 2015
© Видавничий дім „Букрек”, 2015

Зміст

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ, СЕМАНТИКИ, СТРУКТУРИ І ФУНКЦІОНУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

О. М. Демська

До початків вивчення омонімії 7

В. О. Колесник

Раритетні запозичення з турецької мови в одній
сиртській говірці Бесарабії 14

О. М. Пейчева

Аксіологема *душа* в сербській лінгвокультурі 26

А. Ю. Садова

Інтерпретація компаративних конструкцій в сучасній
російській мові (на матеріалі паремій зі сполучником *что*) 32

Н. М. Совтис

Аспекти дослідження та принципи опису
мовної картини світу 41

В. Г. Таранець

Нова концепція походження етноніма *поляки*
(історико-етимологічний аспект) 49

Н. П. Тропіна

Архаїчні стереотипи світосприйняття і нове
в метафоричній номінації термінами спорідненості 57

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ТА УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА

Л. Є. Гапонова

Афіксальні способи творення термінів криміналістики 67

І. М. Демешко Дериваційно-морфологічна специфіка словотвірних гнізд девербативів: синхронічний аспект	76
С. В. Дмитрієв Метафорична інтеграція концептосфер „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” в номінаціях особи (на матеріалі сучасних українських соціолектів)	84
Л. П. Зеленко Реалізація зв'язків заголовка з текстом у постмодерністському творі (на матеріалі романів Ю. Андруховича „Рекреації” та „Московіада”)	95
Е. Е. Мінкевич Топоніми як база творення okazіональних дериватів	113
О. М. Олексюк Рекламні повідомлення в аспекті сугестивного дискурсу	119
А. П. Романченко Структурно-семантична організація оглядової статті як жанру наукового дискурсу	126

**СЛОВ'ЯНСЬКІ МОВИ:
НАЦІОНАЛЬНА СВОЕРІДНІСТЬ,
КОНТАКТИ З ІНШИМИ МОВАМИ,
ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ТА ПЕРЕКЛАДУ**

Н. Г. Ареф'єва Шлюб та родина у слов'янській фразеологічній картині світу	137
О. А. Войцева Засоби та способи номінації предметів верхнього жіночого одягу (на матеріалі сучасної російської і польської мов)	151

Г. Ю. Касім Нові польські запозичення в українській мові: примхи мовців чи потреби мови?	166
Т. М. Корольова, О. В. Пеліна Особливості перекладу українських прагматонімів англійською мовою	175
Н. В. Леонова Синтаксичні особливості повідомлень автоінформаторів транспорт- них засобів	183
І. Л. Мазурок Особливості навчання спеціальній лексиці студентів-іноземців зі спеціальності „Комп’ютерні системи і мережі”	191
Н. Г. Мойсеєнко, Л. В. Сізова Засоби інтенсифікації вивчення російської мови студентами-іноземцями економічних спеціальностей за допомогою текстів професійного спрямування	198
І. Р. Процик Польсько-українські лексичні паралелі в соціолекті футбольних фанатів	206
Є. М. Степанов Дієслова руху в сучасній російській і польській мовах	217
Н. М. Хрустик, Я. Г. Конопелько Стилістичне навантаження звертання, вираженого кличним відмінком, у поезії Т. Шевченка та в перекладах його творів російською та англійською	230
Л. І. Яковенко Лексика на позначення явищ нематеріального світу в українських та польських фразеологічних одиницях на позначення <i>зникнення</i>	239

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Д. І. Беспаленко Антропоніми в романі І. С. Шмельова „Шляхи небесні”	248
Є. В. Волянська Морфологічні моделі віддієслівних нових слів у сучасній українській мові	256
В. В. Губич Кодифікація польської морфологічної термінології у „Граматичі польської мови” О. Копчинського і „Словнику польської мови” С. Б. Лінде	264
М. З. Зелінська Особливості сучасної мовної ситуації: використання польської мови в західних регіонах України.....	278
Ю. О. Костянко Хороніми в мовній картині світу О. С. Пушкіна	289
А. Ю. Леонова Лінгвокультурний типаж „українець” в російському мас-медіа дискурсі	298
М. І. Рубцова Деякі проблеми функціонування польських фемінативів з формантом <i>-k(a)</i>	304
В. Р. Світлицька Словотвірні особливості діалектної лексики українських говорів Одещини	311
К. О. Фартушняк Назви тварин як лексична база творення українських прізвищ (на матеріалі прізвищ мешканців Тростянецького району Вінницької області).....	320

Питання історії, семантики, структури і функціонування слов'янських мов

УДК 81'373.423

О. М. Демська,

доктор філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Національного університету „Києво-Могилянська академія”,

вул. Г. Сковороди, 2, м. Київ, 04655, Україна,

тел. : (044) 425-60-75,

ordemska@gmail.com

ДО ПОЧАТКІВ ВИВЧЕННЯ ОМОНІМІЇ

Стаття присвячена проблемі омонімії, чи явищу тотожності форми й відмінності змісту, наукове осмислення якої почалося лише у ХХ ст., у працях 1928, 1929 та 1931 рр. (Л. Булаховський „Из жизни омонимов”, ”De l'homonymie dans les langues slaves”; С. Карцевський „Du dualisme asymétrique du signe linguistique”; Б. Трнка „Bemerkungen zur Homonymie”), які започаткували студії над омонімією у славістиці. В аналізованих розвідках окреслено й кваліфіковано явище омонімії як таке, визначено основні напрями його дослідження.

Ключові слова: омоніми, омонімія, мовна аномалія, толерантність / нетолерантність мови до омонімії, Булаховський, Карцевський, Трнка.

Годі уявити собі більш суперечливе явище мови, ніж омонімія. Ідентифіковане воно давно: для української наукової традиції ще поза межами власне мовознавства Г. Кониським у ХVІІ ст. [див.: 6, с. 68; с. 71]; а у межах мовознавства – О. Потєбнею [7, с. 39]. Однак цільове вивчення лінгвального феномена тотожності форм з різними, між собою не пов'язаними, значеннями відносимо до зламу 20–30 рр. ХХ ст. чи, точніше, до 1928, 1929, 1931 рр., і пов'язуємо з трьома авторами та їхніми працями, у яких центральне місце власне й було відведено проблемі слова та його особливого прояву – омонімам: Леонідом Булаховським „Из жизни омонимов” (Ленінград, 1928; перевидання – Київ, 1978), ”De l'homonymie dans les langues slaves” (Париж 1928; перевидання російською мовою

„Обомонимах в славянских языках” – Київ, 1978), Сергієм Карцевським (Сергей Карцевский, Serge Karcevski) „Du dualisme asymétrique du signe linguistique” (Прага, 1929; перевидання російською мовою „Об асимметричном дуализме лингвистического знака” – Москва, 1965) і Богумілом Трнкою (Bohumil Trnka) „Bemerkungen zur Homonymie” (Прага, 1931; перевидання російською мовою „Замечания об омонимии” – Москва, 1967; фрагмент зі статті російською мовою – Мінськ, 1984). Власне детальний аналіз перших публікацій з проблеми омонімії чи початків студій над омонімією усе ще відсутній у науці про мову, хоча такий кут зору важливий з огляду на вивчення та глибоке розуміння явища тотожності форм і відмінності значень у курсі лексикології; це передусім і визначає актуальність аналізованої проблеми.

Авторству академіка Л. Булаховського належать дві статті, обидві 1928 р. Одна – „Из жизни омонимов” – написана російською, увійшла до третього випуску збірника „Русская речь”, виданого у Ленінграді, а згодом передрукована у третьому томі вибраних праць автора в 1978 р. Друга – французькою мовою, опублікована у „Revue des Études slaves”, т. 8, зошит 1–2 під заголовком ”De l’homonymie dans les langues slaves”, що також входить до п’ятитомного видання вченого в російському перекладі, відповідно як „Об омонимии в славянских языках”. У цих працях Л. Булаховський фактично визначив загальні тенденції трактування й дослідження омонімічних одиниць мови та явища омонімії в мовознавчій традиції, зокрема й українській. Значно більше це стосується статті „Из жизни омонимов”, уперше опублікованої у великотиражному науковому союзному виданні, чого не можна сказати про ”De l’homonymie dans les langues slaves”. Немає згадок про останню у тих мовознавців, яким було дозволено доступ до західних джерел, наприклад, у В. Виноградова, О. Ахманової [див.: 4; 1], які, до речі, часто цитують „Из жизни омонимов”, але не ”De l’homonymie dans les langues slaves” [1, с. 280–290]. Натомість маємо посилання на франкомовний текст у польських джерелах, зокрема у статті Д. Бутлер „Problematyka badań nad homonimią” [див.: 9]. Ситуація змінюється, однак не кардинально, лише після її передруку в 1978 р. [3, с. 320–329].

Засадничою ідеєю обох статей є визнання того, що „омонімія не належить до мовної творчості”, „постає особливим зривом” [2, с. 342], „виявляє ознаки мовної аномалії та потребує особливої

уваги” і, відповідно, ”мова намагається звільнитися” [3, с. 320] від неї. Крім загальної вимоги особливої уваги до описуваного явища, вчений в „Об омонимии в славянских языках”, крім іншого, звертає увагу на необхідність вивчення омонимії на „матеріалі різних мов” і у такий спосіб компенсує прогалину рідко використовуваних „для ілюстрування при поясненні омонімічних ефектів” [3, с. 321] прикладів зі слов’янських мов. Спираючись на фактичний матеріал російської, української, сербохорватської, словенської, чеської, польської мов та найбільше звертаючи увагу на праслов’янські омоніми, дослідник пропонує діахронний підхід до їхнього вивчення, зокрема зосереджується на „інфінітиві простих дієслів, які яскраво ілюструють сприйняття омонімів” [3, с. 321] мовою, відмежовуючи ті омонімії, щодо яких вона виявляє спротив. Фактично усю цю працю побудовано на засаді сприйняття *versus* несприйняття омонімів мовою, витоки якої можна простежити у французьких лінгвістів, найбільше у Ж. Жільерона (Jules Gilliéron), що підтверджують, зрештою, покликання на праці М. Бреалю (Michel Bréal), А. Меїє (Antoine Meillet) [2, с. 331]. Саме з огляду на толерантність / нетолерантність до омонимії у статті, по-перше, класифіковано омоніми: 1. Омоніми, належні до різних граматичних категорій, що не створюють перепон до розуміння змісту слів <...>, не перебувають під загрозою витіснення <...>. 2. Мовна практика легко приймає омоніми як розгалуження одного й того ж слова з переносним (метафоричним) значенням <...>. 3. <...> існування омонімів, що позначають віддалені поняття, взагалі не зустрічають спротиву <...>. 4. <...> омоніми, які виникли внаслідок словотворення, цілком можливі й трапляються доволі часто <...>. 5. Омоніми зберігаються і тоді, коли одне слово вживане не інакше, як у сполученні з іншим <...> [3, с. 320]. По-друге, розглянуто способи „звільнення” мови від них шляхом „змін під впливом граматичної аналогії або іншого схожого явища психологічного характеру” [там само]. Хоча Л. Булаховський, коментуючи цитату Р. Бранта, й зазначає, що „... омоніми поступово нагромаджуються у мові й це не шкодить справі; омоніми – такі ж законні діти мовної творчості, як і всі слова”, проте тут-таки додає: „...однаке те, що на такій позиції безапеляційно стояти не можна, відзначено в лінгвістичній літературі не один раз” [2, с. 331], у такий спосіб висловлюючи власний погляд на описувані мовні одиниці. Зауважмо, що не йдеться загалом про звільнення від омонимії чи омонімів, а лише від ознаки

омонімічності. Урешті-решт, ґрунтуючись на здатності „виживати”, дослідник типологізує морфологічні та лексичні омоніми, однієї або різних морфологічних категорій, натуральні (прості, непохідні) та похідні, належні до близьких або далеких сфер буття, з певним типом словесного оточення.

Праця С. Карцевського „Об асимметричном дуализме лингвистического знака”, на відміну від досліджень Л. Булаховського та Б. Трнки, первинно не присвячена власне проблемі омоніма й омонімії. Центральними для вченого є знак і його сутність, кореляція між знаком та значенням, зокрема, у системі координат „омонімія – синонімія” [5, с. 87]. Уводячи поняття *асиметрії мовного знака* й *асиметричного дуалізму* та формулюючи свій погляд на кореляцію знака і значення, лінгвіст не міг оминати явища омонімії, бо саме на перехресті знака і значення, форми і змісту виникає явище тотожності знака, форми й відмінності значення, змісту. Такий підхід одразу зняв питання про статус – позитивний, негативний, особливий – омонімії у мові. Її розглянуто як те, що є наслідком „нестійкої рівноваги”, де криється потенція еволюції мовної системи: „Позначуване (звучання) та позначене (функція) постійно ковзають по „похилій площині реальності”. Кожне „виходить” за межі, призначені для нього партнером: позначуване прагне володіти іншими, ніж його власна, функціями; позначене прагне до того, щоби виразити себе іншими, ніж його власний знак, засобами. Вони асиметричні; будучи парними (*accuplés*), вони опиняються у стані нестійкої рівноваги. Саме завдяки цьому асиметричному дуалізмові структури знаків лінгвістична система може еволюціонувати...” [5, с. 90].

У силу іншого завдання, ніж власне опис омонімів, С. Карцевський не вдається до цільового аналізу омонімічних одиниць, однак з’ясовує суть омонімії та закладає підґрунтя як для визнання самого явища, так і визнання „нормальності” існування у мові формально однакових знаків з різними значеннями, що далі стимулюватиме студії над омонімією як у Празькому лінгвістичному гуртку, до якого вчений належав, так і в мовознавстві.

До Празького лінгвістичного гуртка входив третій з представлених вчених – Б. Трнка, що його авторству належить відносно невелика за обсягом, але надзвичайно змістовна публікація з проблем власне омонімії, написана німецькою мовою „*Bemerkungen zur Homonymie*”. Насамперед автор детермінує суть омонімії у кореляції з полісемією,

послугуючись поняттями мовної свідомості й психологічного процесу розуміння: „... якщо окремі значення слів пов'язані між собою перехідними значеннями, то у мовній свідомості їхня сукупність сприймається як „одне слово <...>, і за таких умов йдеться про полісемію. Але якщо значення однакових комбінацій фонем настільки різні, що вони не породжують жодних спільних уявлень, то перед нами омоніми [8, с. 273].

Приймаючи ідею як асиметричного дуалізму, так і нестійкої рівноваги С. Карцевського, Б. Трнка фактично розвиває, „узаконює” омонімію-полісемію *perpetuum mobile*, описуючи її так: „...полісемічне слово може розпастися на пару омонімів <...> і навпаки, апріорно не можна відкидати можливість того, що омонімічна пара <...> стане полісемічним словом” [8, с. 273]. Й особливо акцентує увагу на принциповій обов'язковості розмежування при її вивченні синхронії та діахронії категорій, запропонованих дещо раніше Ф. де Соссюром. Згодом нехтування цією рекомендацією стане причиною великої дискусії з питань омонімії, до якої долучаться практично всі провідні лінгвісти СРСР 60-х рр. ХХ ст. Крім того, лінгвіст визначає основні шляхи появи омонімії у мові: „або внаслідок злиття (відповідно – відпадання) фонем, або при запозиченні” [9, с. 273], але незалежно від її походження усі омоніми він поділяє на „слова, омонімічні в усіх формах”, чи *повні*, належні до однієї граматичної категорії; та „слова, омонімічні не в усіх формах” – *неповні*, що „можуть належати до різних категорій”. Зазвичай значення повних омонімів експлікує контекст, його змістові зв'язки, а неповних – і контекст, і синтаксичне сполучування [9, с. 274].

Напевно під впливом розгортання так званого „омонімічного конфлікту”, в основі якого лежала думка про небезпеку появи омонімів у мові й для тих, хто розмовляє тією або іншою мовою, і для тих, хто її вивчає, та про аномальність явища омонімії загалом, Б. Трнка, по-перше, посилаючись на Ж. Жільєрона, ніби виправдовує омонімію як таку, захищає її, кажучи, що лише певний тип омонімів може становити проблему, але мова має механізми розв'язання цієї проблеми. „У розвитку мови, як довів Жільєрон на матеріалі живих французьких діалектів, існує тенденція до заміни синонімами ті омоніми, які я називаю повними, за умови, якщо вони належать до однієї інтелектуальної сфери” [8, с. 274]. По-друге, він легалізує „роботу” фонологічної системи мови, скеровану на попередження

„загрози омонімії”, причому не тотально, а лише щодо появи надмірного числа омонімічних одиниць у мовній системі.

Омонімія, очевидно, також є суттєвим чинником у розвитку фонологічної системи. Збіги або випадіння фонем, внаслідок чого виникає омонімія, пояснення яких фонологія шукає у звуковій системі, повинні обмежуватися (стримуватися) профілактичною тенденцією проти виникнення надмірного числа омонімів [8, с. 275–276].

Так, у невеликих за обсягом працях Б. Трнка, Л. Булаховський та С. Карцевський визначають практично всю проблематику студій омонімії в ХХ ст., та зрештою і в ХХІ. Цікаво, що перші праці минулого століття, присвячені проблемі омонімії у східноєвропейській традиції, були радше теоретичними, ніж практичними, зосередженими на суті кореляції форми та змісту.

Отже, другою чвертю ХХ ст. датовано чотири спеціальні праці з питань власне омонімії, три з яких активно присутні в омонімічному науковому дискурсі. Вони закладають головні напрями студій у цій царині фактично на наступних сто років, зосереджені на питаннях: природи й статусу омонімії; реакції мови на омонімію; типології омонімічних одиниць; кореляції омонімії з іншими формально-значеннєвими явищами мови – полісемією, синонімією; передумов виникнення омонімічних зв’язків; співвідношення діахронного й синхронного при вивченні описуваного явища; зіставного аспекту омонімії у різних мовах [4, с. 3]. Однак маємо розуміти, що омонімії потрапляють у поле зору не лише власне омонімічних студій, до них звертаються також і тоді, коли йдеться про осмислення слова, кореляції його форми та змісту, про лексикон мови загалом. Крім того, не зважаючи на те, що студії аналізованого лінгвального явища тривають майже століття, все ще залишається багато нез’ясованого у сутності кореляції форми та змісту під назвою *омонімія*, особливо коли студії виходять далеко за межі описового, порівняльно-історичного чи структурного мовознавства.

Список використаної літератури

1. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии [Текст] / О. С. Ахманова. – М. : ГУП Изд-во МП РСФСР, 1957. – 294 с.
2. Булаховський Л. А. Из жизни омонимов [Текст] / Л. А. Булаховський // Зб. наук. праць в 4 т. / гол. ред. кол. І. К. Білодід. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 330–342.

3. Булаховський Л. А. Об омонимии в славянских языках [Текст] / Л. А. Булаховський // Зб. наук. праць в 4 т. / гол. ред. І. К. Білодід. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1978. – С. 320–329.
4. Виноградов В. В. Об омонимии и смежных явлениях [Текст] / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – № 5. – 1960. – С. 3–17.
5. Карцевский С. Об асимметричном дуализме лингвистического знака [Текст] / С. Карцевский // История языкознания XIX–XX вв. в очерках и извлечениях / В. А. Звегинцев. – Ч. 2. – М. : Из-во „Просвещение”, 1965. – С. 85–90.
6. Кониський Г. Філософські твори: У 2 т. [Текст] / Г. Кониський. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1990. – 496 с.
7. Потенба А. А. Из записок по русской грамматике [Текст] / А. А. Потенба. – Т. I–II. – М. : Гос. учебно-педагогическое изд-во, 1958. – 535 с.
8. Трнка Б. Замечания об омонимии [Текст] / Б. Трнка // Пражский лингвистический кружок: Сб. статей / ред. Н. А. Кондрашов. – М. : „Прогресс”, 1967. – С. 272–276.
9. Butler D. Problematyka badań nad homonimią / D. Butler // Przegląd Humanistyczny. – № 3. – 1968. – S. 57–79.

О. М. Демская

О НАЧАЛЕ ИЗУЧЕНИЯ ОМОНИМИИ

В статье анализируются традиции изучения, квалификации, описания омонимии в науке о языке XX века. Само это явление известно давно, но его детальное научное осмысление началось лишь в 20–30 гг. XX в., что связано со статьями, опубликованными практически одновременно: Л. Булаховского – „Из жизни омонимов”, „De l’homonymie dans les langues slaves” в 1928 г., С. Карцевского – „Du dualisme asymétrique du signe linguistique” в 1929 г. и Б. Трнки „Bemerkungen zur Homonymie” в 1931 г.

Ключевые слова: омонимы, омонимия, языковая аномалия, толерантность / нетолерантность языка к омонимии, Булаховский, Карцевский, Трнка.

O. M. Demska,

Doctor of Philology,

Associate Professor of Ukrainian Language Department,

National University of Kyiv „Mohyla Academy”,

2, G. Skovorody St., Kyiv, 04655, Ukraine,

tel. : (044) 425-60-75,

ordemska@gmail.com

FOUR ARTICLES ABOUT THE HOMONYMY OR TO START LEARNING HOMONYMS

Summary

The main purpose of our paper is to consider four first articles dealing with the problem of homonymy, or phenomenon of identity forms with the different unrelated meanings. This phenomenon has long been known, but its scientific comprehension began in the Soviet linguistics only in the twentieth century from the works of L. Bolkhovskij „Из жизни омонимов” (1928), „De l’homonymie dans les langues slaves” (1928), S. Karcevskij „Du dualisme asymétrique du signe linguistique” (1929) and B. Trnka „Bemerkungen zur Homonymie” (1931). Analysis of these articles by descriptive and comparative methods show that L. Bolakhovskij, S. Karcevskij and B. Trnka have founded the study and identified the main areas of investigation the homonyms. Also the detailed analysis answers the question why homonym sand homonymy was investigated exactly in such way in twentieth century. And the clear understanding of the way of studies may be important for the purposes of lexicology, especially for learning course in higher school.

Key words: homonyms, homonymy, language anomaly, tolerance / intolerance language to homonyms, Bolakhovskij, Karcevskij, Trnka.

Надійшла до редакції 17.11.2014 р.

УДК 811. 163. 2'282'36

В. Колесник,

доктор на филологическите науки, професор,
завеждащ катедра „Българска филология”,
Одески национален университет „И. И. Мечников”,
Френски булевард, 24 / 26, гр. Одеса, 65068, Украйна,
тел. : +38(048) 725-24-88

РАРИТЕТНИ ЗАЕМКИ ОТ ТУРСКИ В ЕДИН СЪРТСКИ ГОВОР В БЕСАРАБИЯ

В статията се изследват заемки от турски в говора на село Криничное (старото название Чушмелия, Чушмелий), който се отнася към така наречените съртски български говори (по название на областта Сърта в България) и е екзотичен на фона на другите български преселнически говори в Украйна. Уникалните са и названията на дрехите, те не са фиксирани в други български диалекти в Бесарабия, Значителната част от заемките от турски интегрирана в българската диалектна система, Заемките от турски са неутрални и изпълняват номинативна функция, често преминават в пасивната лексика,

Тези, които изпълняват пейоративна функция, се срещат по-често, в изследвания говор заемките от турски изпълняват предимно пейоративна функция.

Ключови думи: български диалекти, български преселнически говори, заемки от турски, тюркизми.

В настоящата статия е използван диалектоложки материал от говора на съртското село Криничное. Според съвременното административно и териториално деление село Криничное се намира в Болградски район, Одеска област, Украйна. До 1946 година официалното название на селото беше Чешма-Варуита (Чушмелий). Разположено е на около 15 км. от град Болград, 25 км. от град Измаил. Днес селото наброява около 5 хиляди души, основно българи.

Селото е основано от преселници от тъй наречени съртски села през 1813 година. Става дума за десетина села, намиращи се в областта „Сърта“ от двете страни на пътя Шумен-Провадия. За българската диалектология съртският говор бе открит от проф. Л. Милетич, който го представи като най-старинния сред останалите мизийски говори. Той посочва, че в Североизточна България, между Дунава и Стара планина, съществуват три етнически групи, чието население се счита на „ерлии“, т.е. „местни“ – съртските села в Шуменско и Варненско, гребенците в Силистренско и капанците в Разградско и Търговищко [8, с. 13–19]. Някои от особеностите на този говор бяха предмет на голям спор между професорите Л. Милетич и Б. Цонев. Според втория учен една част от особеностите са пренесени от южнобългарските говори, а не са оригинални съртски. Има обаче няколко диалектни черти, които се срещат единствено в съртския говор и, следователно, „не може да се смята за влияние от други диалектни области“ [1, с. 70].

Говорът на село Криничное представя особен интерес за проучване поради това, че това е един изключително архаичен говор, чиито езикови особености значително се различават от тези други български говори в Украйна. Както по езика, така и по етнографските си признаци, жителите им се отличават от жителите на съседните села. Това е един от първите български говори на територията на Украйна, който е изследван още преди половин век от Н. С. Державин [3]. По-късно по един или друг повод проблеми на чушмелийския говор са били засягани и от други диалектолози. Най-пълно чушмелийския говор изследва В. К. Журавльов [4].

Селото е прочуто със своите *късани пишкири*, градинарство и зеленчукопроизводство (*арпаджик*), наричат го още „*луково село*”.

От голямо значение е и факт, че почти всички стари шуменски села, в това число и съртските, се намират на територията между Шумен, Преслав, Нови Пазар и Провадия, т.е. „там, където преди векове е цъфтяла културата на Първата българска държава. Бъдещите проучвания на шуменския диалект трябва да се съобразяват с този факт и да бъдат насочени към разкриването на още особености, които да показват неразривната му връзка със старобългарския език и още по-конкретно – с езика на преславските писмени паметници” [1, с. 69].

Независимо от всички спорове факт е, че съртският говор притежава черти, които го свързват пряко със старобългарския език – фонетични, морфологични, лексикални. В областта на фонетиката трябва да се посочат на първо място остатъците от разложена носовост, наличието на остатъци от старобългарската гласна **ѣ**, членната форма за м.р. ед.ч. **-ѡ**, която води началото си още от старобългарската епоха, когато не са били заглъхнали окончателно слабите ерове, а силните са се изяснили в **ѡ** [1, с. 67]. В диалекта се откриват голям брой меки съгласни в различни позиции на думата – *д'ен'*, *з'ет'*, *кон'*, *път'*, *напр'ат'*, *ос'ѣ'ат'а*, *нал'то'н*, *шик'ер'*, *шк'емб'а* и др. Мекостта на консонантизма е една от най-важните отличителни черти на тракийските говори. В областта на морфологията много старинни особености се забелязват при местоименията. Само в съртските и в родопските говори се срещат местоименията *кутри*, *кутра*, *кутро*, които показват връзка както със старобългарски език, така и с днешните славянски езици. Съртският говор притежава и много старинни лексикални особености, които и днес се срещат в изследвания чушмелийски говор, но липсват в книжовния българския език: *гад* (*гадини*) ‘птица’; *гражд* ‘сайван’; *в'ешти* ‘още’; *убил* ‘кладенец’; *жерка* ‘воденица’; *кликам* ‘викам’; *нин'е*, *анин'е* ‘сега’ и др.

Само в чушмелийския говор има *напата кофта* ‘вид зимна блуза, подплатена’, за копринена буба има название *тишит*, копринена нишка – *биринджук*, за малка кърпа – *рута*, за царевица – *мамул*, за шейна – *къзаки*, за вилица – *будилка*, за баница – *з'ел'ник*, за яка – *з'ез'а*, за вали – *лети дъжд*.

Към спецификата на говора отнасят и наличие на елизията на гласни, изпадането на срички, гласни и съгласни в често употребявани думи, което е свързано със спецификата на ударението в говора. В

чушмелийския говор и до ден днешен се употребяват думите *вранца, конца, занца, лъганца, лъйця* (вм. *вратник, кошница, задна къща, възглавница, лъжица*).

Перспективно е да разглеждаме материала от съртските говори и с оглед на значението им както за тюркология, так и за сравнително езикознание, понеже те могат да се посочат много интересни паралели както с руски, украински, така и с някои тюркски езици.

Сред често употребявани думи има изключително много заемки тюркски по произход: *айдутин, алтън, акъл, алкъ, аман, арман, арнаджик, атил, айат, бадж'анак, баир', байр'ак, бакър, барим, барут, басамак, батак, баур (бахур), башкъ, башчъ, б'ел', б'ел'ни, б'ел'ким, бириндж'ук, булгур, бустан', бутуш, буйа, гага, гайдарджийа, г'ега, г'евр'ек, г'ол' (езеро), дангъ (петно), джоб, джум'ер'ки, дж'уна, д'ер'ек, дзимбил' (зюмбюл), дикан', дувар' (стена), душманин, ийнийа (яхния), ил'а са, имиш, имурук (юмрук), каба, кавърмъ, казан (кофа), кашш, каймъ (кисело зеле), калгъ (кавга), калпак, калтърмъ (юзда), калъп, камчийа (камшик) (ж. р.), камъ (кама), късм'ет', катал'асам, катран', каър (кахър), кир'еч, копч'е, кудж'а (много), кудук, кумшиийа, кундил', курбан, курдисан, кур'ем, кър, лаут', магари, мазийа (мазе), маймуна, макар, мандж'а, маскаръ, м'егдан', м'еджийа, мукайет', мустак, мусура (муцуна), муулъ (махала), надж'ак, падар', пазар', патладж'ан, пафти, писк'ул', пишикир', пишм'ан, ракийа, сайван, сакат, сапун', сармъ; сини, сууръ (софра), сулдърмъ, сурат, с'урийа, таван, таласъм, таман, тармък, тарпан, топ, т'ут'ун', ч'аршау, ч'атал, ч'аун', ч'енийа, чивътин (чефутин), чиз, чизми, чикил'ек, чикм'аджи (ж. р.), чикрък, чушми (чешма), чубан, цувал' (чувал), ч'укан', ч'умбър'а, ч'умб'ер', ч'урап, ч'урбъ, шакъ (шега), шамар'; шарапанъ, ширпанъ (шарпана); шил'е, шиши (шише), йав'ар' (хайвер), йанд'ек, йания (яхния), йаралък и др.*

Младото поколение не помни вече значението на думите: *арнисам* 'завършвам', *асъ* 'хасе, памучен плат', *астар'* (*хастар* 'подплата на дреха'), *гив'ач* 'супник', *дарак* 'уред за влачене на вълна', *димийа* 'домашно изтъкан вълнен плат', *дингил'* 'дървена ос на волска кола', *дисаги*, *д'ус* 'много, силно', *йентерийа* 'яке от домашен плат', *зурл'* 'муцуна', *ийкиндийа* 'надвечер, следобяд', *имурлук* 'ямурлук', *ишумик* 'извара', *кабарджик* 'мехур, пъпка', *кабардисвам* 'втасам', *кабалакъ* 'бъркотия', *калай* 'олово', *калайджийа* 'занаятчия, който калайдисва', *ким'ур'* 'въглище', *кил'еп* 'кълбо на прежда', *кирлига* 'овчарска тояга',

кусур ‘кусур, недостатък’, ластар ‘филиз’, макас ‘гредна покривна конструкция, която се слага от билото до стряхата’, масур ‘за насукване на прежда при тъкане’, нишан ‘белег на ухото на овца’, пармак ‘спица’, п’етм’ас’ (петмес ‘вид повидла з густого виноградного соку’), самал (сагмал ‘дойна овца’), салкъм ‘акация’, с’авдъ ‘обич, любов’, тараба ‘дървена ограда’, татула (татул ‘дурман’), тив’ак ‘пушка’, ч’апак ‘горна част на рокля’, ч’етула ‘лотария’, чинг’ел’ ‘кука, с която изваждат ведра от кладенеца’, чифчийа ‘земделец’, шик’ер’ ‘захар’, шк’емб’а ‘стомах на животно’ и др. В някои случаи те употребяват вече заемки от руски: кон’ч’авам, потклатка (астар’), тварок (ишумик), угол’ (ким’ур’), сахар (шик’ер’), палка (кирлига), дурман и др.

По-редките са: абёр’ м. ‘вест, известие’ болг. хабер 1. ‘вест, из-вестие’; 2. ‘познание, понятие’ (ар.-тур.) [РЧД, с. 711] [*Кату виждаш пайак, ш’е имаш аб’ер’*; *Мама испруоди на т’ат’у аб’ер’ да си дуод’а по скору*]; адёт’ м. ‘обичай’ болг. разг. адет 1. ‘обичай, ред, установен като норма в дадена среда или колектив’; 2. ‘навик, нрав на човек или животно’ (ар.-тур.) [РЧД, с. 24]. [*Имаши такози ад’ет’*]; аджеба част. ‘дано’ болг. диал. ‘дали, дали наистина’. – чрез тур. *асаба* от араб. [БЕР, 1, с. 4], ‘за подчертаване на недоумение, съмнение, учудване: всъщност, наистина, чудно’ [РЧД, с. 24]. [*Адж’еба да има пари*]; адъм м. ‘крачка’ от тур. *адет* също. [*Тий са м’аст’ат на идин адъм*]; алалём нар. ‘вероятно’ болг. диал. ‘като че ли, май, вероятно, изглежда’ (ар.-тур.) [РЧД, с. 33]. [*Алал’ем ас си забравиу титратката*; *Алал’ем н’еска ша л’ети дъш*]; алтаньджелик м. ‘латинка’, болг. алтънка произв. от тур. *altın* ‘жълтица, златен’ [БЕР, 1, с. 9] [*Алтан’джику цафт’е вѣтр’а градин’ката*]; анджелик част. ‘точно, а именно’ болг. диал. *анджак* ‘за уточняване и подчертаване: именно, точно, тъкмо’ (тур). [РЧД, с. 40]. от тур. *апсак* ‘само; при това, едва’ [БЕР, 1, с. 12]. [*Той ш дойд’е анджелик събута*]; биринджук м. ‘коприна’ [*С’ад’а биринджелик ни съ купува*; *Нашту с’елу имаши таквис ора, д’ет правива биринджелик, варива т’ази коканки вѣтр’а ч’аун’ аз удѣ, с’етнинкана ас прѣч’ки ист’егл’а кун’ей*]; бой м. ‘ръст’ – произв. бойлия (пушка), бойлийка ‘дълга пушка’ от тур. *воу* [БЕР, 1, с. 64] [*Ни ми са нрав’ат ора аз мънич’ук бой*; *Той има гул’ам бой*]; гизл’ами мн. ‘вид тестено изделие’, болг. диал. гъзлеме, гъзлюма ‘вид тестено ядене’ (Нова Надежда, Хасковско) – от тур. *gözleme* [БЕР, 1, с. 306] [*Напр’ат’прайава гизл’ам’а, тий жар’ава са*]; гив’ез’ан прил. ‘виолетов, лилав’ – болг. диал. *гевезен* ‘тъмновишнев’

(Българи, Мичуринско) – от тур. *givez* ‘виолетов, лилав’ [БЕР, 1, с. 307] [*Кандилката гив’ез’ана цафти кат кандилу*]; *г’ул’матма* ж. ‘ружа’ – вероятно от *гюл* (тур. *gül*) ‘роза’ [БЕР, 1, с. 308] [*Г’ул’матмата висока*]; *далгъ* ж. вълна ‘укр. хвиля’ *В’атро нагони многу далг’а*. (Софийско; Кюстендилско; СИ; ЮЗ). – от тур. *dalga* също [БЕР, 1, с. 314]; *ешмерийа* ж. ‘вид каша от брашно, масло и вода’ [*Жари са мас саз брашну, налива са уда, с’етн’а са вари кат кашичка*] – може би от тур. *ester* ‘възчервен, мургав’, *ешмерия каша* зафиксирана в Момино, Варненско [БЕР, 1, с. 510]; *зарър* ж. ‘вреда, лошо’ *остар. разг.* ‘загуба, вреда, щета’ чрез тур. *zarar* от араб. [БЕР, 1, с. 607] [*Да напраиши на тойа ч’ул’ак зарар*]; *зер* част. ‘ами, разбира се’ болг. разг., диал. *зер*, *зере* ‘как не, нима’; *зеря* ‘защото, понеже’ [*З’ер н’ама доди*]; *зерем* част. ‘иначе, защото’, болг. диал. *зерем* ‘защото; като че ли’ (Кукуш) чрез тур. *zira* от перс. [БЕР, 1, с. 636] [*Ни плаиши паткит’е, з’ер’ем тий ша фръкнат*]; *кадър*, *кадърен* прил. ‘способен’ болг. *остар.* ‘годен, способен’ чрез тур. *kadir* ‘могъщ, всемоушен; способен’ от араб. също; заето и в срхр., алб., арум. [БЕР, 2, с. 134] [*То мумич’а кадърно, хубуу, умну, зна сичкуту да направи. Такозик кадра.*]; *кимбѐт’* ж. ‘лежанка на печка’ – от тур. *kümbet* [БЕР, 2, с. 366] [*Ний спим на кимб’ет’у*]; *кирлиѐу* прил. ‘мръсен’ болг. *разг.*, произв. от тур. *kir* ‘нечистотия; мърсотия; нечистотия по тяло или долни дрехи от пот и прах’ [БЕР, 2, с. 378] [*Н’аштата ти кирливи*]; *мангър* м. ‘нищо (без значение)’ болг. *остар.* ‘някогашна дребна монета, нищо’ от тур. *tangir* ‘название на старинна дребна медна монета’ – заето и в срхр., гр., рум., арум., алб. [БЕР, 3, с. 641]. [*Кр’еси си лиц’ету дурд’е и алтѐн, кат станиши мангър, и на б’ал Дунав на миниши, н’ама да и умиши*]; *мамудийа* ж. ‘златна монета’ болг. *остар.* махмудия ‘стара турска жълтица от 25 гроша’ – чрез тур. *tahtudiye* от араб., заето и в срхр., рум., арум., дакорум., алб., гр. [БЕР, 3, с. 693] [*Мамудийа по-гул’ама ут алтѐн*]; *мундарлък* м. ‘пъпка’ болг. мурдарлък, мундарлък гнойни пъпки у бебета; (Казанлък, Самоковско, Шумен), кожно заболяване у новородено дете, вид пъпки, които излизат по лицето и главата у малки деца, гнойни мехурчета по кожата – от тур. *murdarlik* също. Заето и в срхр., арум. [БЕР, 4, с. 326, 334] [*Дит’ету има мундарлък*]; *писюрлюк* м. ‘боклук’ от *пис* диал. мръсен, негоден (тур.) [РЧД, с.508] [*Исфарли пис’урл’уку удвѐн*]; *сини* ж. ‘софра’ [*На Колада пут синита тур’ет аршин’у сас пр’ежда, раш’ету сас слама, ч’енийе сас зимка*]; чрез тур. *sini* ‘голяма метална тава с поставка, която служи и за трапеза’

от перс. и араб. също, букв. ‘от Китай, китайски’. Заето и в срхр., рум., алб., арум., нгр. [БЕР, 6, с. 673]; *тамазлък* м. ‘привичка, навик’ болг. диал. *оамазлък* ‘домашни животни, лично отгледани и/или оставени за разплод’ (тур.) [РЧД, с. 123, 645] [*Тамазлъку му й такозик. Н’аубуу тамазлък имаи – да са караи на ората.*]; *тамандан* нар. ‘таман, точно, тъкмо’ болг. разг. *таман* ‘тъкмо, точно’ (ар.-тур.) [РЧД, с. 645] [*Тамандан с’енуу*]; *топ*, *топче* с. 1. ‘топка’ [*Дай ни топо*]; 2. ‘люта чушка’ [*Топч’уата са силну парливи, тур’ат на аджика*]; *улюлюга* ж. ‘клада, огън на открито’ [*Масл’аница са заваишта посту за В’елидин – палим ул’ул’уги, ица лапат*]; *урсузлук* м. ‘злъст, злоба’ болг. разг. *урсузлук* ‘1. проклетия, злоба, подлост; 2. постъпка от проклетия, злоба, подлост’ (тур.) [РЧД, с. 676] [*Имаиш многу урсузлук*]; *чун’ким* предл. ‘поради, по причина на’ [*Ч’ун’ким си купи н’ашта и са вали. Ч’ун’ким завана дъш ни утидууми да купами*].

Освен *чун’ким* в говора има и много други дискурсивни думи: *алалем*, *анджек*, *андан*, *барим*, *б’ел’ким*, *б’ел’ни*, *зер*, *зерем* и др. Специфичните за говора са и названия за дрехи, които не се срещат в други български бесарабски диалекти: *вистань* ‘женска горна дреха, като сукман, но от по-тънък плат; фустан’ от *фистан*, *фустан* ‘тънък сукман’ (ит.-гр.) [РЧД, с. 710]; *тистимел* ‘м. ‘кърпа за глава, забрадка’ [*Мама ми изнеси идин тистим’ел*; *Ти з’е ли си тистим’ел’а?*] заемка от перс.-тур. също [РЧД, с. 654]; *тистимел’чи*, *тистимел’ча* с. ‘носна кърпа’ [*Ти з’е ли си тистим’ел’ч’ату?*]; *синджоф* ‘материя, с която беше подшита роклята’ // ‘подгъв на рокля с плат’ от тур. диал. *sincaf* ‘край на пола’ [*Вистан’у путишит сас синдж’оф.*] [БЕР, 6, с. 665, 667]; *каплама* ‘подплатена с кожа горна дреха’: *Горн’у убл’акло за жин’а – каплами*. В значение ‘зимна дреха, подплатена с кожи’ лексемата е зафиксирана в Малък Преславец, Тутраканско; Силистренско; Жеравна, Градец, Котленско; Енина, Казанлъшко [БЕР, 2, с. 221]. Тя се сряща още в нгр., арум., срхр., рум. и затова може да се смята за лексикален балканизъм.

Ута, *утичка* ‘престилка с шарки от груб плат или кожа; фута’. [*Упаши си утата. Си скърп’уу красива утичка*]. Българският хетероним *фута* (с множество фонетични варианти като *хута*, *вута*, *ута*, *футъ*) е очертал върху българската езикова територия два ареала на употреба. Единият ареал е разположен северно от линията Луковит – Ловеч – Велико Търново – Търговище и достига на север до Русенско, Разградско, Новопазарско, като в източна посока дости-

га Черно море в околностите на Варна. Другият ареал характеризира днешна Югозападна България и долината на р. Марица. Североизточната му граница от Трънско, Брезнишко, южно от Ботевград и Пирдоп, заобикаля от запад Родопите и достига извън държавните граници до Кумановско и Солунско [7, с. 636]. Обикновено извеждат формата *фута* от осман. тур. *futa/fota* със същото значение, като за севернославянските форми (пол., укр.) може да се предполага по-скоро румънско посредничество чрез влашката пастирска колонизация [7, с. 637].

Не регистрирана в речниците е лексемата *малагамба* ‘горна риза от вълнена тъкан’ (*Д’аду носи малагамба по долу с кашийъ.*) и *ешг’ел’м’а* ‘дълга риза, която обличат на умрял човек’. Лексемата *вес* и *фес* в изследвания говор означава ‘женска шапчица’: *В’ес нос’ът зимъта пут касинката да ни замръзни главътъ. В’ес имат с’ад’а жин’ат’а; Из гул’ама жара си пукриват главъта ас ф’ес; Ф’есу б’ал, ут т’енина мат’ерийа.* Лексемата *чаршау* в чушмелийския говор имат значение ‘килим’, а в книжовен български ‘покривка или постелка за легло, част от спално бельо’ (перс.-тур.) [РЧД, с. 737] [*Чаршау тур’а ли на стината*].

Прилагателното *морав* в български е със значение ‘който има цвят, смесен от син и червен, виолетов’, в чушмелийския говор означава разновидност на кафяв цвят (*морува паралия, моруи калготки, житуту моруу, морава ракийа*), но и *морув патладжан*. Думата е производна от *мор* ‘черен’ – чрез тур. *mor* ‘морав’, а то от итал. *toro* от къснолат. *taurus*, което е заето от гр. ‘негър’. Заето и в срхр. *мор* ‘тъмносин’, словен. *mor* ‘черен’, алб. *mor* ‘тъмносин, виолетов’ [БЕР, 4, с. 237]. В нито един от езиците няма значение ‘кафяв’.

Не се срещат в други бесарабски български говори и лексемите: *мускъ* ж. ‘вид шарка’ [*Вистан’у на муски*]. Лексемата *муска* зафиксирана в речниците със значение ‘книжка с молитви или предмет, който се носи до тялото за предпазване от нещастие’ (ар.-тур.) [РЧД, с. 427], в диалектите: ‘украшение на махомеданка’ (Родопите), ‘вид украса на дреха’ (Котленско), ‘вид шарки на женски колан’ (Бериево, Севлиево), ‘връхна женска дреха’ (Марковча, Шуменско) и друго; *мускъ* ‘талисман’ – от тур. *muska* ‘амулет, талисман’ [БЕР, 4, с. 339]; *патлак* м. ‘пуканка от царевица’ (Странджа) от тур. диал. *patlak* ‘царевица (за пуканки)’, от един произход с *патлак* 1. *остар*. *пищов* (Самоков), ‘пистолет с барабан’ (Смолянско) от тур. *patla-tak* ‘пукам’, заето и в срхр. [БЕР, 5, с. 96]; *панжър* м. ‘цвекло’ [*Панж’ару*

сладак] ‘цвекло’ (Кюлевча, Шуменско), ‘червено цвекло’ (Горска Поляна, Шуменско; Момино, Варненско; ЮИ; Ореше, Гоцеделчевско; Софийско), ‘захарно цвекло’ (Ореше, Гоцеделчевско), ‘силно зачервяване на човек, засрамил се от постъпката си’ (Самоковско) от тур. *rapcar* също. – заето и в нгр. също [БЕР, 5, с. 42]; *кадънска* ж. ‘български национален танец’ [*На Герг’ууд’ен пал’ат ул’ул’уги, танцуват уро, лазара, кадънска, пуит разни п’асни*] от *кадъна* ж. ‘туркиня, ханъма, мохамеданка, жена, която не работи, а живее и се облича хубаво’ (Доброславци, Софийско), ‘един от участниците в кукерска дружина’ (Енидже, Кория, Лозенградско), *диал.* раст. ‘див мак’. Думата има много други значения и производни в диалектите: *кадънски пръсти* ‘вид ядивни гъби’ (Бели Осъм, Троянско), *кадънувам* ‘живея като кадъна’, *изкадънчвам* ‘изпросвам с много настоявания’ (Горнооряховско) и др., ‘градинска теменужка’, ‘лястовица с дълга опашка’, ‘почерняла, нецъфнала пуканка’, ‘птичка щиглец, пъстра пойна птичка’, раст ‘поветица’, раст ‘вратига’, ‘едро десертно грозде с дълнести зърна’ (пръсти на жена) от тур. *kadin* ‘жена, омъжена жена; дама, знатна дама’; заето и в рум., срхр., алб., арум. [БЕР, 2, с. 133]; *сунгар*’ м. 1. ‘ледена висулка’ 2. ‘сополи’ [*Вис’ат сунгар’ат’а му, н’ама кой да утрий*]; *г’ед’ук* м. вдлъбнатина ‘впадина’ – вероятно от тур. *gedik* ‘цепнатина, пукнатина’ [БЕР, 1, с. 241] [*Г’ед’ук – дупка на път’у*]; *гьолджук* м. – призив. от тур. *göl* ‘локва, блато’ (СИ) [БЕР, 1, с. 306] [*Пуд’ер даждо има многу г’ал’дж’ук’а*]; *г’ерд’ел* м. дървена бъчва за сирене ‘деревянна бочка для брынзы’ – неясного происхождения, зафиксирована в значении бадья (болг. *чебър*) в Сливене [БЕР, 1, с. 238] [*Г’ерд’ел’у др’ав’ан за сир’ен’е, кис’ело грозд’е, на д’есит казана*]; *кавель* ж. ‘подарък на сватба’ [*Читвъртук сватуут’е дунас’ат кав’ел’*]: кавел, кавул *диал.* ‘съгласие, споразумение’ (Преславско). – чрез тур. *kavl, kivil* ‘дума, разговор; споразумение, уговаряне’ от араб., заето и в срхр., алб, нгр. – сродно с *каил* [БЕР, 2, с. 127]; *къзаки* от казак ‘шейна’ (Чирпан, Първомай, Хасково; Нова Надежда, Хасковско) от тур. *kizak kazak* също [БЕР, 2, с. 136]; *лаланги* мн. ‘вид тестено изделие – тиганици, палачинки; вид каша с яйца и брашно’ тур. *lalanga* ‘вид тестен сладкиш (возм. от нгр.)’ [БЕР, 3, с. 296] [*Баба ж’ари лаланги ут т’асту аз д’рожд’а на ч’аун’ч’а аз улой*].

Огромно количество на заемките от турски в изследвания говор свидетелства за активно възприемане на турските думи от

чушмелийците и тяхната консервативност. Много от раритетните заемки от турски могат да бъдат маркери на чушмелийския говор. Те имат ограничена териториална употреба, разпространени са главно в Шуменско, Новоагорско, Разградско, но и в Казанлъшко, Чирпанско, някои в Хасковско, Странджа. И до днес както и всички български говори в Бесарабия, чушмелийският говор съхранява българския си облик, респективно езикът продължава да бъде най-главният признак за българското етническо и субетническо самосъзнание на чушмелийците.

Цитирана литература

1. Александров А. Диалектоложки проучвания / А. Александров. – Шумен : Алтос, 1998. – 150 с.
2. Атлас болгарских говоров в СССР. Вступительные статьи. Комментарии к картам. – М. : АН СССР, 1958. – Ч. 1. – 84 с.
3. Державин Н. С. Болгарскія колоніи в Россіи (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губерніи) / Н. С. Державин. – София : Мартилен, 1914. – 304 с.
4. Журавлев В. К. Говор села Криничное (Чешма-Варуита) // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР / В. К. Журавлев. – Вып. 8 – М. : АН СССР, 1956. – С. 64–85.
5. Колесник В. Говорът на българите в с. Криничне (Чушмелий), Бесарабия. Речник / В. Колесник. – Българските говори в Украйна. – Т. IV. – Одеса : Друк, 2008. – 376 с.
6. Милетич Л. Старото българско население в Североизточна България / Л. Милетич. – София, 1902.
7. Панайотов В. Още за българо-словашката лексикална близост // *Littera scripta manet*. Сборник в чест на 65-годишнината на проф. дфн Василка Радева / В. Панайотов. – София : Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2005. – С. 634–641.
8. Budziszewska W. Słownik bałkanizmów w dialektach Macedonii Egejskiej / W. Budziszewska. – Warszawa : Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 1983. – 184 с.
БЕР – Български етимологичен речник. – София, 1988 – 2002. – Т.1–6.
РЧД – Речник на чуждите думи в български с илюстрации и приложения. – Велико Търново : Елпис, 1995. – 768 с.

В. О. Колесник,
доктор филологичних наук, професор,
заведувач кафедреи болгарської філології

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048) 725-24-88

РАРИТЕТНІ ЗАПОЗИЧЕННЯ З ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ В ОДНІЙ СИРТСЬКІЙ ГОВІРЦІ БЕСАРАБІЇ

У статті досліджуються раритетні запозичення з турецької мови в говірці с. Криничне (стара назва Чушмелія, Чушмелій), яка належить до так званих сиртських болгарських говірок (за назвою місцевості Сърта в Болгарії) та є екзотичною на тлі інших болгарських переселенських говірок Півдня України. Унікальними є і назви одягу, не зафіксовані в інших болгарських діалектах Бессарабії. Значна частина запозичень з турецької в болгарській мові інтегрована у болгарську діалектну систему. Турецький аналог болгарських слів найчастіше переходить до пасивної лексики. Це відбувається тоді, коли турецькі запозичення є нейтральними й виконують номінативну функцію. Однак, якщо вони мають пейоративну коннотацію, турецький варіант вживається частіше. У досліджуваній говірці запозичення з турецької, як правило, мають пейоративну коннотацію.

Ключові слова: болгарська діалектологія, болгарські переселенські говірки, запозичення з турецької, тюркізми.

В. А. Колесник

РАРИТЕТНЫЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ ИЗ ТУРЕЦКОГО ЯЗЫКА В СЫРТСКОМ ГОВОРЕ БЕССАРАБИИ

В статье исследуются раритетные заимствования из турецкого языка в говоре с. Криничное (старое название Чушмелія, Чушмелій), который относится к так называемым сыртским болгарским говорам (по названию местности Сърта в Болгарии) и является экзотическим на фоне других болгарских переселенческих говоров Юга Украины. Уникальны и названия одежды, они не зафиксированы в других болгарских диалектах Бессарабии. Значительная часть турецких заимствований в болгарском языке интегрирована в болгарскую диалектную систему. Турецкий аналог болгарских слов чаще переходит в пассивную лексику. Это происходит тогда, когда турецкие заимствования являются нейтральными и выполняют номинативную функцию. Однако если они имеют пейоративную коннотацию, турецкий вариант употребляется чаще. В исследуемом говоре заимствования из турецкого языка, как правило, имеют пейоративную коннотацию.

Ключевые слова: болгарская диалектология, болгарские переселенческие говоры, заимствования из турецкого языка, тюркизмы.

V. O. Kolesnik,
Doctor of Philology,
Professor of Bulgarian Philology Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048) 725-24-88

RARE LOANWORDS FROM TURKISH IN A SYRTSKY DIALEKT IN BESSARABIA

Summary

The article is dedicated to the old loanwords from the Turkish language in the dialect of the village of Krinichnoe (the previous name of the village is Chushmeliy). The dialect belongs to the so-called „syrtsky” one (the name comes from the name of the Bulgarian region of Syrta).

The aim of the article is to investigate the dialect of the village of Krinichnoe and to define Turkish loanwords in it.

The names of the clothes are unique and not registered in any other Bulgarian dialects of Bessarabia except in the analysed dialect. A significant part of the Turkish loanwords in Bulgarian are integrated in the Bulgarian dialect system. The Turkish variant usually goes into the passive word stock. This happens when a Turkish loanword has a neutral nominal function. However, when a negative expressiveness or another axiological connotation is meant, the Turkish variant is used.

Conclusion. The dialect of the village of Krinichnoe is unique as it saves old Slavonic elements as well as rare loanwords from Turkish that aren't used in other Bessarabian dialects. Besides the names of the clothes there are such lexemes as: dirty, salt, солянка etc.

Key words: Bulgarian dialectology, Bulgarian transmigratory dialects, Turkish loanwords, Turkisms.

Надійшла до редакції 2.04.2015 р.

УДК 811.163.41'373.2

О. М. Пейчева,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65082, Україна,
тел. : +38(048) 776-04-42,
olganovak2@gmail.com

АКСІОЛОГЕМА ДУША В СЕРБСЬКІЙ ЛІНГВОКУЛЬТУРІ

У статті досліджується структура та обсяг семантичного поля лексеми та місце аксіологеми *душа* в сербській мові та культурі. Проаналізовано за словниками значення ключової лексеми, похідні від неї, включаючи антропомічні одиниці, ідіоматичні вирази, а також культурні лакуни, що є важливими елементами мовної картини світу. Кількість похідних, частотність використання, значний корпус фразеологізмів з компонентом *душа* свідчать про те, що в сербській лінгвокультурі досліджувана аксіологема є аксіологічною домінантою і одним із ключових культурних концептів, має різнобічну мовну репрезентацію та великий семантичний обсяг і культурну конотацію.

Ключові слова: аксіологема, лінгвокультура, сербська мова.

У сучасній лінгвістиці зростає інтерес до вивчення аксіологічної складової мовного значення. Він зумовлений усвідомленням значущості ціннісних категорій і концептів для буття і діяльності людини в просторі культури, мови, мовлення.

Аксіологічна система являє собою інваріантно-варіативне утворення, що містить різностатусні ціннісні смисли, їх мовні репрезентанти і стратегії вживання в умовах соціальної взаємодії. Тому можна вважати, що в аксіологічному універсумі існують такі взаємопов'язані цінності, які є константами, що виражають специфіку розвитку певної соціокультурної спільноти. Цю сукупність цінностей, що існує у відносно сталій єдності і взаємозумовленості, прийнято називати **аксіологемою** (за аналогією з міфологемою, ідеологемою і т.д.). Вона являє собою ціннісну основу, аксіологічний архетип, матеріал для виділення подібних за формою, але не за змістом цінностей як на подальших етапах розвитку даної культури, так і в інших культурах світу.

Існує чимало різноманітних класифікацій цінностей різної повноти, але в цілому цінності поділяють на універсальні й національні, позитивні та негативні, матеріальні й духовні, кінцеві (результативні) та проміжні (інструментальні). Цінності створюють не лише систему, а й ієрархію. Позиції окремих цінностей можуть змінюватись під впливом соціальних, політичних, економічних і культурних чинників.

Сучасний етап вивчення мовної свідомості, вербального образу світу пов'язаний з антропоцентризмом у мовознавстві, зі студіями в межах тріади „мова-нація-культура”. Постановка проблеми дослі-

дження аксіологічної лексики в лінгвокультурологічному аспекті стала можливою у зв'язку із становленням в працях В. Г. Костомарова, С. М. Верещагіна, В. А. Маслової теорії лінгвокультурології, об'єктом дослідження якої є так звані фонові знання, якими володіють тільки члени певної етнічної чи мовної спільноти і які тісно пов'язані з національною культурою та закодовані в семантиці мовних одиниць. Наріжним каменем теорії лінгвокультурології є поняття про культурний компонент значення. Як правило, під культурним компонентом значення розуміють додаткові конотативні нашарування: емоційні, експресивні та оцінні, часто пов'язані з національно-культурною специфікою дійсності, яку вони відображають, а саме з історією, фольклором, побутом, звичаями та традиціями тощо.

Наша розвідка присвячена дослідженню структури та обсягу семантичного поля та місця аксіологеми *душа* в сербській лінгвокультурі.

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення мовних одиниць (перш за все лексичних) на сьогодні застосовується як вітчизняними, так і зарубіжними мовознавцями. Національно-культурні вербальні стереотипи, у яких знайшли своє відображення особливості національного характеру і сприйняття світу, вже не раз ставали предметом етнолінгвістичного й культурологічного дослідження в сербістиці. Так, сербська дослідниця Даринка Гортан-Премк вводить поняття „семема колективної експресії” [2, с. 46], маючи на увазі саме вплив національної культури на значення лексеми. Цікавою та надзвичайно корисною нам видається праця Райни Драгічевич (Райна Драгіћевич) „Вербалне асоціаціїє кроз српски језик и културу„ [3]. Ґрунтовне дослідження фразеологічної системи сербської мови у культурологічному аспекті здійснено дослідницею Драганою Мршевич-Радович (Драгана Мршевић-Радовић) в праці „Фразеологија и национална култура„ [4].

У 6-томному словнику сербсько-хорватської мови (Речник српскохрватског језика, далі – РСХЈ) подано таку дефініцію слова *душа*: 1. свідомість і можливість людини мислити і відчувати; 2. а) сукупність вроджених характеристик людини, темперамент, здібності; б) добра, чутлива людина; 3. *теол.* Безсмертний, нематеріальний принцип життя людини, що пов'язує його з богом; 4. персона, людина (коли мова йде про велику кількість); 5. *фігур.* Людина, що зазвичай виступає організатором, рушійною силою

чогось; 6. *фам.* Особливо дорога людина; 7. рушійна сила предмета [РСХЈ, т. 1, с. 811].

У цьому ж словникові зафіксовано близько 20 похідних слів з коренем *дух-* / *душ-* та приблизно стільки ж ідіоматичних виразів с компонентом *душа*. У „Фразеологічному словнику” Дж. Оташевича (Ђорђе Оташевић. „Фразеолошки речник српског језика”, далі ФРСЈ) налічуємо 139 ідіом з цим компонентом (с. 256–264). Така велика кількість одиниць вже сама по собі є дуже показовою і дозволяє стверджувати, що лексема і лінгвокультурема *душа* посідає особливе місце в сербській мові та культурі.

Значення „внутрішній, психічний світ людини, свідомість” подібне до аналогічного в українській мові. Як зазначає О. К. Антонова, душа – це релігійно-міфологічне уявлення, що виникло на базі уособлення процесів життєдіяльності людського організму. „Поняття душі, як безсмертної, нематеріальної частини людської істоти, що склалося у європейських народів під впливом християнського віровчення, є ні чим іншим, як плодом довготривалої і складної дистиляції елементарних міфологічних уявлень” [1, с. 13].

Репрезентуючи весь внутрішній світ людини в цілому, *душа* метонімічно може позначати людину в певному морально-етичному ракурсі: *циганска душа* [ФРСЈ, с. 265] „неприємна людина”, *ситна душа* [ФРСЈ, с. 264] „непорядна людина”, *продана душа* [ФРСЈ, с. 263] „погана людина”, *немати душе* [ФРСЈ, с. 263] „бути немилосердним”, *имати на души* [ФРСЈ, с. 259] „бути винним у смерті”, *честита (племенита, добра) душа* [ФРСЈ, с. 264] „поважна особа”, *душа од човека* [ФРСЈ, с. 258] „добра людина”, *лако је при души* [ФРСЈ, с. 259] „бути в гарному настрої”, *ни криштене душе* [ФРСЈ, с. 259] „нікого”, *ни живе душе* [ФРСЈ, с. 259] „нікого”.

В сербській лінгвокультурі *душа* перш за все є показником моральності людини, відображення моральних цінностей, найвищим рівнем моральності. Це репрезентують такі стійкі вирази, як: *бити на души* [ФРСЈ, с. 257] „нести моральну відповідальність”, *чувати душу* [ФРСЈ, с. 264] „робити чесно”, *дирнути у душу* [ФРСЈ, с. 258] „глибоко зачепити морально”, *лежати на души* [ФРСЈ, с. 260] „мати тягар на совісті”, *носити на души* [ФРСЈ, с. 261] „нести відповідальність”, *трпати на душу* [ФРСЈ, с. 263] „переносити відповідальність на когось”, *узимати на своју душу* [ФРСЈ, с. 263] „взяти на себе відповідальність”. На позначення надзвичайно доброї,

моральної особи дуже частотним, основним є вираз *душа од човека* (*Он је душа од човека!*).

Прослідивши словникову дефініцію прикметника *душеван*, ми виявили, що перше значення – *који је у вези са унутрашњим душевним стањем „пов’язаний з внутрішнім психічним станом людини”* – збігається зі значенням аналогічного прикметника в українській мові. Проте у другому значенні є розбіжності: додаткова сема ‘благородство, шляхетність’, що виражається в готовності допомогти: *добар у моральному погледу, осетљив, увік спреман да помогне другоме, ко и радо и брзо оданива на туђе потребе, молбе, племенит* [РСХЈ, т. 1, с. 812].

Окремо слід зупинитися на поширеному, звичному для носія сербської мови звертанні у формі вокатива *душо*. В контекстах, де звертання виражене тільки одним словом *душо*, воно є стилістично нейтральним, наприклад, у повсякденних проханнях: *душо, купи ми новине „сонечко, купи мені газету”*, *душо, скувај ми кафу молим „дорога, приготуй мені каву, будь ласка,„*. У сполученні з присвійним займенником або прикметником це звертання набуває емоційного забарвлення: *душо моја, душо мила, душо слатка, душо мамина*. Демінутивом виступає слово *душица*, а пейоративом – *ситна душа*, тобто дослівно „дрібна душа” [РСХЈ, т. 1, с. 812].

Впадає в очі і насиченість сербської антропонімійної системи одиницями, похідними від слова *душа*; це аутентичні, питомі слов’янські імена, які чудово збереглися і функціонують як сучасні сербські антропоніми *Душан, Душица, Душко, Душанка, Душа*, а також дещо десемантизовані демінутиви *Дуле, Дуки, Дуца, Дућа*.

Серед сербських лексем, що є похідними від *душа*, особливе місце посідає надзвичайно важлива у лінгвокультурологічному аспекті лексема *задужбина*, яка не має відповідностей в інших слов’янських лінгвокультурах, по суті є культурною лакуною. *Задужбина* – це важливий концепт сербської культури, що містить у собі і конкретні, і емоційно-оцінні ознаки. За словником наводимо визначення: *задужбина „ж 1. а. ист. грађевина (обично црква, манастир) подигнута за душу некоме [су се] дизале сјајне задужбине . . . краљева и царева. б. имовина (новац, зграде и др.) која се поклања или завештава у хумане или просветне сврхе, фонд. 2. фиг. добро дело, доброчинство. – Виша је задужбина једну сиротињску сузу утрти него цркву сазидати”*

[РСХЈ, т. 2, с. 111]. Етимологічно ця лексема мотивована як „(молитви й пожертви) за душу”. Перше значення, можливо, виникло у період становлення сербської державності: „будівля, частіше за все церква або монастир, збудована правителями ради спасіння душі”. Традиційно задужбини засновували середньовічні сербські владарі, багато з яких канонізовані православною церквою і дуже шановані народом. Це створює додаткову позитивну конотацію лексеми. Далі значення слова розвивалося, і з часом з’явилася додаткова семантика: „власність (гроші, будівлі), яку людина дарує чи заповідає на добродійні або просвітницькі цілі, благодійний фонд”. Третє значення є узагальнюючим. Лексема *задужбина* є вершиною цілого словотвірного гнізда: *задужбинар* „добročинник”, *задужбинарство* „традиція добročинності”, *задужбинарски* „добročинний” [РСХЈ, т. 2, с. 111].

Серед ідіом з компонентом *душа*, що не мають точного еквіваленту в українській мові, відзначимо такі: *борити се душом* „бути при смерті”, *данути душом* „відчутти полегшення, перепочити”; *дотрчао је као без души* „прибіг, засапавшись”; *носити неког на души* „постійно про когось думати, турбуватися про когось-небудь”; *носити душу у носу* „втомитися, бути без сил” [ФРСЈ, с. 262, 263]. Людині, яка збирається зробити щось погане, негідне, адресують риторичне питання – ідіому *Где ће ти душа?* (дослівно: Де буде твоя душа, куди піде?), щоб змусити замислитися про участь після смерті.

Таким чином, навіть після фрагментарного аналізу можна стверджувати, що концепт *душа* є одним із ключових культурних концептів сербської картини світу, має великий семантичний обсяг та різнобічну мовну репрезентацію.

Список використаних джерел та літератури

1. Антонова О. К. Семантика слова *душа* й її роль у процесі фразеологізації / О. К. Антонова // Компаративні дослідження слов’янських мов і літератур . – Вип. 10. – Київ, 2009. – С. 11–14.
2. Гортан-Премк Д. Полисемија и организација лексичког система у српском језику / Д. Гортан-Премк / Београд : Завод за уџбенике и наставна средства, 2004. – 214 с.
3. Драгићевић Р. Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу / Р. Драгићевић / Београд : Чигоја штампа, 2010. – 248 с.
4. Мршевић-Радовић Д. Фразеологија и национална култура / Д. Мршевић-Радовић / Београд : Чигоја штампа, 2008. – 235 с.

ФРСЈ – Оташевић Ђ. Фразеолошки речник српског језика. Око 25.000 чл. / Ђ. Оташевић. – Нови Сад : Прометеј, 2012 – 1045 с.

РСХЈ – Речник српскохрватскога књижевног језика. Матица Српска / [уређивачки одбор Михаило Стевановић и др.] Око 150.000 речи. I–VI. – Нови Сад – Загреб, 1967–1976.

О. Н. Пейчева

АКСИОЛОГЕМА *ДУША* В СЕРБСКОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ

Статья посвящена проблеме взаимосвязи аксиологии, культурологии и лингвистики. Рассматривается структура и объем семантического поля лексемы и место аксиологемы *душа* в сербском языке и культуре. Исследованию подлежали равноуровневые языковые единицы и явления, связанные с лексикой, словообразованием, фразеологией сербского языка, а также культурная коннотация исследуемых единиц. Проанализированы аутентичные антропонимы и культурные лакуны, которые являются важными элементами языковой картины мира. Количество производных лексем, частота их использования и особенности сочетаемости, а также явление безэквивалентности свидетельствуют о том, что аксиологема *душа* занимает одно из центральных мест в сербской лингвокультуре, является ключевым культурным концептом и потому требует особого внимания при обучении сербскому языку как иностранному.

Ключевые слова: аксиологема, лингвокультура, сербский язык.

O. N. Peycheva,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : +38(048) 776-04-42,

movoiznavstvo98@gmail.com

AXIOLOGEME *SOUL* IN THE SERBIAN LINGUACULTURE

Summary

The article deals with the problem of interrelation of the axiology, cultural studies and linguistics. It describes the structure and content of the semantic field

of lexical item and the place of the axiologeme *soul* in the Serbian language and culture. Multilevel linguistic units and phenomena associated with the vocabulary, word formation, phraseology of the Serbian language and cultural connotation of the studied units were investigated. The authentic anthroponyms and cultural lexical gaps, which are important elements of the linguistic view of the world, were analyzed. The quantity of the lexical items, the frequency of their use, and the compatibility features, as well as the phenomenon of the non-equivalent suggest that the axiologeme *soul* occupies one of the central places in the Serbian linguaculture and appears to be the key cultural concept and, therefore, requires special attention in learning Serbian as a foreign language.

Key words: axiologeme, linguaculture, the Serbian language.

Надійшла до редакції 1.06.2015 р.

УДК 811.161.1'373.7

А. Ю. Садовая,

кандидат филологических наук,

доцент кафедры славянской филологии

Николаевского национального университета имени В. А. Сухомлинского,

ул. Никольская, 24, г. Николаев, 54030, Украина,

тел. : (0512) 37-88-32,

sadovaya_anna@mail.ru

К ВОПРОСУ ОБ ИНТЕРПРЕТАЦИИ КОМПАРАТИВНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ (НА МАТЕРИАЛЕ ПАРЕМИЙ С СОЮЗОМ ЧТО)

В статье исследуются семантические особенности паремий, выбранных из двухтомного сборника „Пословицы русского народа” В. И. Даля, представляющих собой компаративные конструкции с союзом *что*; определяется специфика сравниваемых сущностей, лексико-семантические средства их выражения; выявляются механизмы и законы, по которым осуществляется объединение субъекта и объекта как в нераспространенных, так и в распространенных конструкциях.

Ключевые слова: компаративная паремия, метафора, метафорический перенос, объект сравнения, сравнительная конструкция, субъект сравнения.

Материалом нашего исследования стали компаративные паремии с союзом *что* из сборника „Пословицы русского народа” В. И. Даля [1], которые среди союзных компаративных конструкций отличаются наибольшей частотностью (491 единица).

Изучение семантических принципов построения союзных сравнительных образований на основе теории А. Вежибицкой позволило установить, что в конструкциях с союзом *что* осуществляется неполное условное отождествление субъекта (С) и объекта (О) по наличию у них общих черт: *С есть то же, что и О по признаку Х. Ср.: *Деревенский ребенок, что городской теленок* – **Деревенский ребенок то же, что и городской теленок*; *Перо в суде – что топор в лесу* – **Перо в суде – то же, что и топор в лесу*; *Деньги, что галье: все в стаю сбиваются* – **Деньги то же, что и галье: все в стаю сбиваются*; *Без ипаги, что без жены* – **Без ипаги то же, что и без жены* [5, с. 12].

Как видно из представленных примеров, в паремиях с союзом *что* возможно сопоставление субъекта и объекта самых разных лексико-семантических групп. В связи с этим актуальным является вопрос: на каком основании происходит объединение субъекта и объекта в данных конструкциях? Очевидно, в образованиях с союзом *что* реализуются те же механизмы, которые формируют и лексическую метафору и неполное отождествление в них происходит на основании различных метафорических переносов. Поскольку, как известно, в случаях метафорического прочтения имеет место акт представления [6, с. 296], для конструкций с союзом *что*, по нашему мнению, адекватной будет экспликация: *С представляется как бы то же, что и О по признаку (на основании) Х.

Нами выявлено, что наибольшей частотностью характеризуются паремии с нераспространенными субъектом и объектом (360 конструкций). Во второй части таких паремий часто содержатся основания, мотивирующие отождествление субъекта и объекта.

На наш взгляд, амплитуда метафорического переноса в исследуемых паремиях зависит от значений сравниваемого: чем дальше по значению друг от друга будут находиться сопоставляемые сущности, тем чаще основание для развития многозначности. Из всех семантических типов наиболее часто употребляемыми в паремиях с союзом *что* являются метафорические переносы „живому – живое”. В соответствии с особенностями поведения, производимыми действиями перенос осуществляется с человека на человека и с животного на человека. Так,

для паремии *Казаки что детки: и много поедят, и малым наедятся* адекватно такое прочтение: **Казаки представляются как бы то же, что и детки на основании того, что о них обоих можно сказать: и много поедят и малым наедятся.* Как видно из примеров, пояснение употребляется в прямом значении по отношению и к субъекту, и к объекту: *казаки поедят и наедятся* (прямое значение) и *детки поедят и наедятся* (прямое значение): *поесть* „съесть некоторое количество чего-либо” [7, т. III, с. 233], *наестся* „полностью утолить голод; насытиться” [7, т. II, с. 351]. Ср. также: *Купец что стрелец: оплошного ждет; Прямой что шальной: так и ломит; Прямой что слепой: ломит зря, Убогий что уродливый: что есть, то и носит; Судья что плотник: что захочет, то и вырубит.*

Паремии, в которых осуществляется метафорический перенос с животного на человека, представляются более образными, поскольку поведение индивидуального денотата соотносится не с классом людей, а с классом животных. Так, для паремий *Мастеровой, что курица: что ступит, то и клюнет* и *Мастеровой, что курица: где ходит, тут и напьется* будет адекватным такое прочтение: **Мастеровой представляется не как бы то же, что и какой-то другой человек, а как бы курица на основании того, что о них обоих можно сказать: что ступит, то и клюнет* (для первой паремии) и *где ходит, тут и напьется* (для второй). В конструкции *Мастеровой, что курица: что ступит, то и клюнет* характеристика *ходит* употребляется в прямом значении „обладать способностью, быть в состоянии двигаться, ступая ногами, делая шаги” [7, т. IV, с. 611] и по отношению к *курице*, и по отношению к *мастеровому*. Однако вторая характеристика *напьется* в сочетании с объектом *курица* имеет значение „утолить жажду; попить, выпить чего-либо” [7, т. II, с. 379], а с субъектом *мастеровой* – значение „выпив спиртных напитков, стать пьяным” [7, т. II, с. 379]. Так же и во второй паремии; *ступит* – „сделать шаг, шагнуть; стать ногой куда-либо” [7, т. IV, с. 295] (и *мастеровой*, и *курица*), но *клюнет курица* в значении „есть, хватая пищу клювом” [7, т. II, с. 56], а *клюнет мастеровой* в метафорическом значении „то опускать, то поднимать голову (о дремлющих сидя или стоя)” [7, т. II, с. 56]. Ср. также: *Солдат, что волк: где попало, там и рвет; Скупые, что пчелы: мед собирают, да сами умирают; Вор, что заяц: и тени своей боится; Служивый, что муха: где цель, там и постель, где забор, там и двор; Он, как кошка, все на ноги падает* и др.

Более образными являются также метафорические переносы „неживому – живое”, в которых наблюдается большая амплитуда переноса. Это осуществляется, например, при переносе с животного (птицы) на предмет в паремиях *Денежки – что голуби: где обживутся, там и поведутся; Деньги что галье: все в стаю сбиваются*. Данные паремии получают следующую интерпретацию: **Денежки представляются не как бы то же, что и какой-то другой предмет, а как бы голуби на основании того, что о них обоих можно сказать: где обживутся, там и поведутся; *Деньги представляются не как бы то же, что и какой-то другой предмет, а как бы галье на основании того, что о них обоих можно сказать: все в стаю сбиваются*. Сопоставление здесь построено на игре прямого и метафорического значений, наблюдающихся при соотнесении объекта и субъекта с качеством, на основе которого происходит их объединение: *галье сбивается в стаю* (прямое значение) и *деньги сбиваются в стаю* (метафорическое значение); *голуби обживутся и ведутся* (прямое значение) и *деньги обживутся и ведутся* (метафорическое значение).

Максимальная амплитуда метафорического переноса выявляется при сопоставлении наиболее отдаленных с точки зрения семантики сущностей в паремиях, в которых происходит перенос качеств и действий на абстрактные понятия. Так, в паремии *Женское слово, что клей, пристанет* при сравнении субстанций, принадлежащих к разным лексико-семантическим группам, эксплицитные глагольные характеристики объекта сравнения по отношению к субъекту сравнения оказываются метафорическими. Так, *пристанет* в сочетании с объектом *клей* имеет прямое значение: „прикрепиться, плотно прилегая к кому-, чему-либо, прилипнуть”, а в сочетании с субъектом *слово* метафоризируется, приобретая значение „начать надоедать кому-либо, чему-либо, начать обращаться к кому-либо с неотвязными просьбами, вопросами и т. п.” [7, т. III, с. 444]. Такие же процессы наблюдаем в паремии *Клевета, что уголь: не обожжет, так замарают*. Ср. прямые значения (*уголь обожжет* в значении „подвергнув действию огня, заставить обгореть, обуглиться со всех сторон” и *уголь замарают* в значении „запачкать, загрязнить”) и метафорические (*клевета обожжет* в значении „внезапно и сильно овладеть кем-либо, заставить испытать кого-либо внезапное и острое ощущение” [7, т. II, с. 531] и *клевета замарают* в значении „обесславить, опозорить” [7, т. I, с. 540]). Ср. также: *Музык, что*

рогатина: как упрется, так и стоит; Мужик, что мешок: что положишь, то и несет; Рот, что скребок: все подберет; Деньги, что камня: тяжело на душу ложатся.

В случае, когда обе сравниваемые пары сочетаний семантически необычны, сравнение характеризуется удвоенной метафоричностью: *Рот, что скребок: все подберет*. Т.е. *скребок подберет* (метафора) и *рот подберет* (метафора). Ср. также: *Языком, что помелом возит*.

Метафорический перенос в исследуемых поговорках может осуществляться не только по поведенческим, но и по другим качествам. Например, на основе внешнего подобия разных существ: а) по внешнему виду: *Брови, что медведи лежат; Молодец, что орел, а ума, что у тетерева; Поваженный, что наряженный; Лошадь, что жернов: все мало корму;* б) по размеру: *В доме, что в море: ни дна, ни берегов; Сайки, что свайки; калачи, что рогачи; Двор, что город, изба, что терем;* в) по цвету: *Смерд что куколь: сверху сер, а нутром бел;* г) по наличию соответствующих органов: *У ребят, что у зайчат: по два зуба.*

Многочисленные поговорки с союзом *что* (около 200 единиц), представляющие собой распространенные конструкции, демонстрируют, что интенсивность качеств сравниваемых существ может определяться синтагматическими связями: наличием при сравниваемых субъекте и объекте распространителей, которые, как бы „подталкивая” к выявлению основания сравнения, помогают определить линию метафорического переноса. Так, например, в поговорке *Наша попадьа, что широкая ладья* сравнение на основе метафорического переноса „живому – неживое” осуществляется по качествам внешности (по форме), которые выявляются благодаря наличию распространителя объекта *широкая* в таких значениях: „занимающий большое пространство, обширный; размахистый, свободный, крупный (о движениях рук, походке, шагах и т. п.); отличающийся большим размахом в проявлении чего-либо, ничем не стесненный” [7, т. IV, с. 717]. Данный распространитель усиливает качество „большая”, уже содержащееся в семантике объекта *ладья* „судно, большая гребная и парусная лодка” [7, т. II, с. 160].

В поговорке *Старый муж, что гнилая колода лежит*, при ударе на распространитель *гнилая*, сопоставление *мужа с колодой* осуществляется по признаку внешнего подобия, поскольку распространители на основании наличия общих сем мотивируют объеди-

нение субъекта и объекта. Так, значение *старый* („давно находящийся в употреблении, давно сделанный и утративший от времени свои качества” [7, т. IV, с. 253]) соотносится со значением *гнилой* („испорченный или разрушенный гниением; гниющий, разлагающийся” [7, т. I, с. 312]), вследствие чего поговорка получает такое прочтение: **Старый муж представляется по внешности как бы то же, что и гнилая колода, на основании того, что о них обоих можно сказать, что лежат*. При ударении на предикат *лежит*, сопоставление происходит на основании качеств поведения по наличию общих сем в семантике предиката и объекта: *лежать* „находиться в горизонтальном положении, быть распростертым всем телом на чем-либо” [7, т. II, с. 171] и *колода* „короткое толстое лежачее бревно” [7, т. II, с. 74]. В таком случае поговорка получает следующую интерпретацию: **Старый муж представляется по поведению как бы то же, что и гнилая колода, на основании того, что о них можно сказать, что лежат*. Ср. также: *Казак донской, что карась озерной: искрян и солен; Чаша, что море Соловецкое: пьют из нее за здоровье молодецкое; Богатый, что бык рогатый: в тесные ворота влезет* и др.

Широко распространены также поговорки, в которых распространители, грамматически выступая как несогласованные определения, определяют линию переноса на основании различных отношений: локализации, последствий при определенной ситуации, способа осуществления действия и др. Отношения локализации являются одной из характерных особенностей фольклорных текстов: многие объекты в фольклоре имеют как бы закрепленные за собой „локусы”, необходимые для описания ситуации. Так, например, типичным „локусом” для *девицы* является *терем* [9, с. 120]: *Девушка в терему, что яблочко в раю*.

Такие отношения свойственны в основном при метафорическом переносе „живому – живое” с животного на человека: *Хозяин в дому, что медведь в бору; Богатый в деньгах, что мышшь в крупах; Бедный в нуже, что жаба в луже; Судья в суде, что рыба в пруде; Дьяк у места, что кот у теста, а дьяк на площади – так, господи, прости; Все по норам, что мышши по щелям; реже – с человека на человека: Большой в дому, что хан в Крыму; с предмета на человека: Хозяин в дому, что медведь в бору; хозяйюшка в дому, что оладышек в меду; с животного на абстрактное понятие: Что червь в орехе, то печаль в сердце; с предмета на предмет: Перо в суде – что топор в лесу*.

Распространители могут определять также линию метафорического переноса по последствиям при переносе с человека на человека: *Казак без коня, что солдат без ружья*; и с предмета на органы человека: *Голова без ума, что фонарь без свечи*. Для таких паремий адекватной будет экспликация: **Казак представляется как бы то же, что и солдат, на основании того, что о них обоих можно сказать, что их существование ограничено идентичными качествами: без коня представляется не как бы то же, что и без другого животного, а как бы то же, что и без ружья; *Голова представляется не как бы то же, что и другой орган, а как бы фонарь, на основании того, что о них обоих можно сказать, что их существование ограничено идентичными качествами: без ума представляется не как бы то же, что и без другого качества, а как бы без свечи*.

Фиксируются также паремии, в которых отмечается сопоставление ситуаций по направлению на определенный объект деятельности: *На словах, что на гусях, а на деле, что на балалайке; На словах, что на санях, а на деле, что на копыле; На словах, что на перинке, а проснешься – наголе*. В первом примере наблюдается развитие метафоры. Это происходит в том случае, когда фразеологизм, на базе которого развивается метафора, содержит в своей структуре предикат, имплицитный в ходе такого развития. Так, в первой паремии происходит метафорический перенос с предмета на абстрактное понятие по способу осуществления действия. Само действие **играть* эксплицируется в исходных фразеологизмах *играть словами* „острить, каламбурить; стараться скрыть за словами истинную сущность дела, намерения, цели” [8, с. 180]; *игра слов* „остроумное, каламбурное выражение” [8, с. 178]. Ср.: *играть на гусях, на балалайке* (прямое значение) и *играть на словах, на деле* (метафорическое). Исходя из представленных фактов, паремию можно эксплицировать так: **Играть на словах, на деле представляется как бы то же, что и на гусях, на балалайке*.

Таким образом, при формировании компаративной семантики в конструкциях с союзом *что* реализуются те же механизмы, которые формируют и лексическую метафору. Развернутые паремийные контексты языковых метафор углубляют переносное значение и раскрывают ассоциативные связи сопоставляемых субъекта и объекта. Исследованные паремии с союзом *что* демонстрируют специфическое для конструкций с этим союзом семантическое свойство: неполное

отождествление сравниваемых нераспространенных и распространенных субъектов и объектов, которое осуществляется по наличию у них определенных качеств. Данное исследование открывает перспективы для понимания семантической специфики конструкций с союзом *что* и для описания категории компаративности.

Список использованных источников и литературы

1. Даль В. И. Пословицы русского народа / В. И. Даль : в 2 т. – М. : Художественная литература, 1989. – Т. 1. – 431 с. ; Т. 2. – 447 с.
2. Огольцев В. М. Устойчивые сравнения в системе русской фразеологии [Текст] / В. М. Огольцев. – Л. : Издательство Ленингр. ун-та, 1978. – 159 с.
3. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка [Текст] / М. И. Черемисина. – Новосибирск : Наука, СО, 1976. – 270 с.
4. Кононенко В. И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке [Текст] / В. И. Кононенко. – К. : Наук. думка, 1970. – 143 с.
5. Садовая А. Ю. Семантическая специфика сравнительных конструкций (на материале паремий) [Текст] / А. Ю. Садовая // Система і структура східнослов'янських мов: Збірник наукових праць / відп. ред. В. І. Гончаров [та ін.]. – К. : Знання України, 2006. – С. 12–16.
6. Языкознание : Большой энциклопедический словарь / ред. : В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2000. – 688 с.
7. Словарь русского языка : В 4 т. / АН СССР, Ин-т рус. яз. / ред. А. П. Евгеньевой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык, 1981 – 1984. – Т. 1 : А–Й. – 698 с. ; Т. 2 : К–О. – 736 с. ; Т. 3 : П–Р. – 752 с. ; Т. 4 : С–Я. – 743 с.
8. Фразеологический словарь русского языка / сост. Л. А. Войнова, В. П. Жуков, А. И. Молотков и др.; ред. А. И. Молоткова. – М. : Сов. энциклопедия, 1967. – 543 с.
9. Крикманн А. Некоторые аспекты семантической неопределенности пословицы [Текст] / А. Крикманн // Паремнологический сборник: Пословица. Загадка (структура, смысл, текст). – М. : Наука, 1978. – С. 82–104.

А. Ю. Садова

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ КОМПАРАТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ МОВІ (НА МАТЕРІАЛІ ПАРЕМІЙ ЗІ СПОЛУЧНИКОМ *ЧТО*)

У статті досліджуються семантичні особливості паремій з двотомного збірника „Прислів'я російського народу” В. І. Даля, що є конструкціями зі сполучником *что*. Визначається специфіка порівнюваних сутностей, лексико-семантичні засоби їхнього вираження; виявляються механізми і закони, за

якими здійснюється об'єднання суб'єкта і об'єкта як у непоширених, так і в поширених конструкціях.

Ключові слова: компаративна паремія, метафора, метафоричний перенос, об'єкт порівняння, порівняльна конструкція, сполучник, суб'єкт порівняння.

A. Yu. Sadovaya,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Slavic Philology Department,

Nikolaev V. A. Sukhomlinskiy National University,

24, Nikolskaya Street, Nikolaev, 54030, Ukraine,

tel. : (0512) 37-88-32,

sadovaya_anna@mail.ru

ON THE PROBLEM OF CLASSIFICATION OF COMPARATIVE CONSTRUCTIONS IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE (IN PROVERBS AND SAYINGS WITH THE CONJUNCTION *THAT*)

Summary

The article deals with comparative constructions in proverbs and sayings in modern Russian language. The purpose of the article is to identify the semantic features of the conjunctive formations taken from V. I. Dahl's „Proverbs of the Russian people”. The object is semantic and syntactic peculiarities of the comparative relations in proverbs and sayings. Methodology. Descriptive and analytical methods, those of component analysis and semantic explications are used. Finding. The incomplete identification of the subject (S) and the object (O) is realised in the formations with the conjunction ‘that’. „S that O” constructions are the result of the compression of the „S is the same as O on the basis of X” constructions. The practical value of the research is that it may be used while teaching a course in Modern Russian Lexicology and Phraseology; while creating a dictionary of Russian folk comparisons and solving theoretical questions on Comparative Semantics.

Results. The contexts of linguistic metaphors of extended proverbs and sayings deepen the figurative meaning and reveal the associative links of the unextended subject and object under comparison. The investigation of the proverbs and sayings with the conjunction ‘that’ demonstrates a specific semantic feature of such constructions: it is an incomplete identification of the compared subject and object, which is carried out on the basis of their specific features. Such identification in the proverbs and sayings with the unextended subject and object is carried out on the basis of various metaphorical transferences.

Key words: comparative proverbs and sayings, the object of comparison, metaphor, metaphorical transference, conjunction, comparative construction, the subject of the comparison.

Надійшла до редакції 27.03.2015 р.

УДК 81'246.2

Н. М. Совтис,

доцент, кандидат філологічних наук,

докторант кафедри полоністики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

бульвар Т. Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна,

nataliasowtys@gmail.com

АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРИНЦИПИ ОПISУ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

У статті проаналізовано основні теоретичні підходи в термінологічному визначенні поняття *мовна картина світу*. Подано аргументи щодо використання понять *інтерпретація*, *віддзеркалення* та *творення* щодо взаємозв'язку між мовою і дійсністю. Розглянуто перспективи використання теорії мовної картини світу у дослідженні літературних текстів.

Ключові слова: мовна картина світу, інтерпретація, концепція.

Постановка проблеми. Оскільки питання дослідження мовної картини світу (МКС) ґрунтовно опрацьоване в численних лінгвістичних студіях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів (Я. Анусевич, Ю. Апресян, Н. Арутюнова, Є. Бартмінський, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова, Й. Мацкевич, А. Мокієнко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Я. Токарський), зосередимо нашу увагу на відображенні найважливіших засад, пов'язаних з поняттям мовної картини світу.

Перші приклади функціонування поняття *мовна картина світу* сягають першої половини XIX ст. і пов'язані, з однієї сторони, з появою фундаментальних для цієї проблеми праць В. фон Гумбольдта, з другої – виникненням нового напрямку в лінгвістиці – граматики змісту, в якій МКС становила головне поняття [9, с. 128–157]. Ідея В. фон Гумбольдта знайшла свій розвиток у вченнях неогумбольдیانства в німецькому мовознавстві, хоча розвідки про значення мови у пізнанні і її світоглядну роль активно проводилися в інших країнах [13, с. 18–76]. Теза про МКС знайшла широкий і ґрунтовний розвиток у працях Л. Вайсгербера, який визнавав функцію мови створення власного бачення зовнішнього світу, тобто мовної картини світу, що існує у свідомості людей у формі мовних символів [3, с. 150]. Ця визначальна функція мови, поширена у Л. Вайсгербера за межі когнітивної діяльності (на релігію, право, науку), залежить

від рідної мови: (sprachliches) Weltbild – (мовна) картина світу означає будування світу за допомогою засобів рідної мови [3, с. 153]. Згодом Л. Вітгенштейн це правило доповнив: „Межі моєї мови означають межі мого світу” [16, с. 67].

Мета нашого дослідження – проаналізувати основні теоретичні підходи в термінологічному визначенні поняття *мовна картина світу* та з’ясувати відповідність використання понять *віддзеркалення*, *творення* та *інтерпретація* щодо взаємозв’язку між мовою і дійсністю.

Основний принцип концепції мовної картини світу – це твердження, що мова є не тільки засобом порозуміння між людьми, а й нестатичним утворенням. Незважаючи на існування численних незмінних елементів (базова лексика), мову розуміють як динамічну систему, отже вона перебуває у стані постійного розвитку і творення. Мова переходить у категорію творця дійсності, під творчістю розуміють здатність створення мовою власної системи понять у людському мисленні, тобто створення власної картини світу, як наслідок, виникає мовна інтерпретація позамовної дійсності з певних „точок бачення” [4, с. 91–92]. Спостереження над активною роллю мови призводять до більш принципового твердження, а саме до надання мові, і лише їй, здатності бачення, пізнання, інтерпретації, відкриття або віддзеркалення позамовної дійсності. Мовна картина світу належить до центральних категорій лінгвокультурології, і хоч термін за своєю суттю є метафоричним, однак активно функціонує у побудові семантичних моделей значень мовних елементів.

Однією з надзвичайно важливих і дискусійних є проблема термінологічного окреслення цього поняття. Є. Бартмінський вказує на неоднозначність терміна *мовна картина світу* (далі – МКС), оскільки він функціонує в індивідуально-об’єктному сенсі, коли мова йде про чиєсь бачення світу, а також у сенсі предметному, коли йдеться про результат чийогось бачення світу. В значенні об’єктному можна говорити про бачення світу, у предметному – про картину світу. У формулюванні дефініції *мовна картина світу* дослідники переважно керуються позицією *langue*, у різний спосіб виділяючи найважливіші властивості. Визначення мовної картини світу Є. Бартмінського і Р. Токарського: „певний набір суджень, закріплених більшою чи меншою мірою в мові та вкладених у значення слів або ж цими значеннями імплікованих, який повідомляє про риси і способи існування об’єктів позамовного світу” [5, с. 72]. Учені визнали МКС

„втіленням комплексу відношень, що містяться в мовному оформленні тексту та виникають зі знань про позамовний світ” [5, с. 72]. Пізніші модифікації цього терміна містять важливе для лінгвістики поняття інтерпретації: „МКС – закріплена в мові інтерпретація дійсності, яку можна представити у вигляді суджень про світ” [4, с. 92]. Р. Гжегорчикова розуміє мовну картину світу як понятійну структуру, закріплену в системі даної мови, отже її граматичних і лексичних властивостях, що реалізується, як і все в мові, за допомогою текстів [8, с. 43]. Р. Токарський запропонував розглядати МКС як набір мовних правил, що показують своєрідні способи бачення світу [14, с. 358]. Й. Мацкевич трактує МКС як абстрактну, інтерсуб’єктивну модель, складену з образів виділених об’єктів, що містять інформацію про риси і способи існування цих об’єктів [11, с. 11–13]. О. Чарикова, Й. Стернін вважають, що мовна картина світу – це образ світу, що створюється лінгвістичними засобами, зокрема номінативними засобами мови – лексемами і фразеологізмами, які забезпечують членування та класифікацію об’єктів національної дійсності значущою відсутністю номінативних одиниць; граматичними засобами мови; функціональними засобами мови (відбір найчастотнішої лексики і фразеології дає змогу визначити склад комунікативно-релевантних мовних засобів); образними засобами (напрямки розвитку переносних значень, внутрішня форма мовних одиниць, національно-специфічна образність); фоносемантикою мови; дискурсивними засобами мови – специфічними засобами і стратегіями текстопобудови, аргументації, ведення суперечки, діалогу, побудови монологічних текстів, особливостями стратегій і тактик комунікативної поведінки у стандартних комунікативних ситуаціях тощо [2, с. 37].

Принципи вивчення і опису МКС розглядають у своїх дослідженнях Ю. Д. Апресян, Т. В. Булигіна, Л. П. Іванова, О. С. Кубрякова, В. М. Мокієнко, Й. А. Стернін, О. Д. Шмельов, О. С. Яковлева та ін., які зазначають, що більш складним поняттям, ніж мовна картина світу, є картина світу, тобто та частина концептуального світу людини, яка набуває вербальної форми. Внаслідок різнопланових підходів до дослідження поняття МКС впроваджені його видові похідні: концептуальна картина світу, теологічна картина світу, нормативно-наукова картина світу, філологічна картина світу, міфологічна картина світу, культурна картина світу, а також художня картина світу, індивідуальна картина світу, поетична картина світу тощо [11, с. 7].

Незалежно від визначень МКС, її дефініції мають багато спільного у принципових позиціях, що виникає з прийнятого положення – мова віддзеркалює концептуальну систему, усталену в певному суспільстві, включена в культуру, тобто містить ті уявлення про світ, які характерні для середньостатистичного носія мови.

Отже, мовна картина проявляється в мові, а не в інших знакових системах: мистецтві, звичаях, обрядах тощо. Однак картина світу – це не її „відображення”, або „створення” в мові, це швидше „інтерпретація” дійсності. Називання взаємозв’язку між мовою і дійсністю саме терміном *інтерпретація* дозволяє зберегти рівновагу між епістемологічним об’єктивізмом (світ існує реально і його можна пізнати) та суб’єктивізмом (світ сприймається людьми у своєрідний спосіб). Таке формулювання підкреслює активність людського пізнання (вираженого в мові) по відношенню до світу. У свою чергу світ означає тут все, весь універсум, про який говоримо, враховуючи певний вибраний фрагмент цього світу (дійсності).

Не підлягає сумніву, що кожна етнічна група інакше аналізує і інтерпретує дійсність, і що це знаходить відбиття у її мові (у граматичній системі і в словниковому складі). На думку Р. Токарського, відповідь на питання: мова віддзеркалює світ?, мова створює світ?, мова інтерпретує світ? – є принциповим у дослідженні мовної картини світу [15, с. 52]. Згідно з першим твердженням віддзеркалення світу через мову, нематеріальна мовна складова розуміється як форма екзистенції матерії, а сам процес відображення базується на таких засадах: 1) спостереження над позамовною дійсністю, 2) усвідомлення цієї дійсності, тобто раціонального пізнання і конфронтації цього пізнання з суспільною пам’яттю, 3) розуміння дійсності, тобто перетворення матеріального світу людським розумом, 4) вираження за допомогою мови [див.: 15, с. 53]. Отже, мова повинна розвиватися згідно з розвитком позамовної дійсності, саме тому ця концепція стала популярною в інтерпретації багатьох мовних явищ: виникнення неологізмів, переходу слів до категорії архаїчної та історичної лексики тощо. У європейській структурній семантиці ця теза стала основою для дослідження Б. Потьєра [12], О. Духачека [6], А. Ж. Греймаса [7]. Згідно концепцій семантики, в основі яких лежить постулат, що мова віддзеркалює світ, мовне значення не можна зрозуміти і описати без співвіднесення з позамовною дійсністю, однак залишається без

відповіді питання про роль культури у формуванні системи понять, характерних для певної мови, а також роль людини як оригінальної творчої сили.

Мова – це форма пізнання світу і створеної нею картини суспільної реальності. Цей спосіб трактування мови і її творчої сили пов'язують переважно з т.зв. граматикою змісту і її прекурсором – В. фон Гумбольдтом, а також з американською етнолінгвістикою, яку часто зводять до назви „гіпотеза Сепіра-Ворфа”. Внаслідок цих досліджень розуміння мови виникає поділ на світ зовнішньої реальності, а також внутрішній психічний світ, сформований мовою. Об'єктом лінгвістичних розвідок стають етнічні мови, а звідси лише крок до досліджень мовних картин світу, які показують, як у певній національній мові піддаються категоризації та оцінюванню фрагменти позамовної діяльності, а також розглядають пануючі в цій мові загальні тенденції категоризації та оцінювання [15, с. 58]. Створення неологізму, надання слову в тексті нового значення або використання нестандартного значення щодо граматичних норм чи семантичного поєднання слів вимагає звернення уваги не лише на форму самого висловлення, оскільки за цією формою приховується нове бачення світу, новий погляд на оточуючу дійсність, звідси виникає постулат „стандартне бачення світу” – „нове бачення світу”.

Креативність розглядають згідно твердження, що в мові передбачена можливість називання речей, безіменних явищ до певного часу, а також категоризація світу у спосіб, відмінний від загальноприйнятих зразків. Можливість створювати новий світ понять, важлива у контактах між людьми, необхідна у способах пошуку характеру порозуміння, відходить однак від суті самої мови як форми інтерсуб'єктного спілкування людей. Отже, креативність експонує суб'єктивні, одиничні способи спостереження над світом, його категоризацію та оцінювання. Щодо постулату „мова інтерпретує світ” Р. Токарський намагався пояснити семантику дієслова „інтерпретувати”. Цей предикат, на думку дослідника, вимагає двох змінних: суб'єкта дії, а також інтерпретованого об'єкта. Без досвіду, який виникає в результаті взаємодії з навколишньою дійсністю, реальним та видуманим (казки, легенди) світом, опис світу, що приховується за словом, був би практично неможливим. Але інтерпретатором доступних фактів є людина, не лише як окремий індивід, а й як представник певної спільноти, для якого характерна одна мова та

приналежність до певної соціолектної, професійної тощо спільноти. Кожна з таких груп керується у своїй діяльності групою вказівок і пропозицій, які можна в загальних рисах назвати культурою, що не є лише матеріальним явищем, а є організацією людей, поведінки і почуттів та формою того, що люди зберігають у своїй пам'яті, їхні моделі спостереження, асоціації, інтерпретації [15, с. 64]. Ця форма культури зумовлює семантичні образи слів і загальні тенденції до категоризації та оцінювання. Пошук загальних моделей категоризації та оцінювання світу стає особливо важливим у сучасних семантичних дослідженнях з використанням методу порівняльного міжмовного аналізу (А. Вежбицька, Й. Мацкевич).

На особливу увагу заслуговує використання концепції МКС у дослідженнях художньої мови, що й досі належить до дискусійних питань. Основний носій картини світу – слова: з розмовних значень виводимо інтерсуб'єктну картину світу, з художніх творів – індивідуальну, своєрідну картину світу. Ця поетична картина має багато спільних елементів з інтерсуб'єктною, але водночас буває різною, оскільки митець неодноразово бачить інакше, знаходить не вкорінені в певній загальнонародній мові аспекти явищ, інакше ці явища ієрархізує та категоризує. За основу він бере обов'язкові мовні коди, але трансформує та модифікує їх. Досліджуючи значення слів у поетичних текстах, слід враховувати особливості поетичної творчості та аналізувати мову „прямо” і „не прямо”, одним з невід'ємних елементів дослідження різноманітних мовних явищ „не прямо” виступає контекст [10, с. 47]. Слід враховувати очевидну залежність між розумінням творів в цілому (чи їх частин) і розуміння окремих слів і зворотів. Це означає, щоб розуміти саме слова, потрібно розуміти увесь текст, а щоб розуміти увесь текст, потрібно розуміти саме слова і їх роль у тексті.

Висновки. Отже, аналіз МКС належить до важливих проблем, які й надалі залишатимуться актуальними з огляду на тенденції сучасних гуманітарних розвідок, зміни методики дослідження. Використання теорії мовної картини світу у дослідженні літературних текстів дозволить виділити елементи ідіолекту, які є спільними з загальнонаціональною мовою, а також ті, які є відмінними, вказати культурну зумовленість певного ідіолекту, відтворити усталену ієрархію цінностей у мові письменника, властиве йому бачення світу через позначення фрагментів позамовної дійсності.

Незважаючи на значну кількість публікацій, питання методики порівняльного дослідження мовної картини світу письменників, які писали свої твори двома, а то й більше мовами, залишається не до кінця з'ясованим. Це й повинно стати предметом подальших розвідок.

Список використаної літератури

1. Петрова Л. О. Художня картина світу в російському сатирико-гумористичному наративі початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук / Л. О. Петрова. – Київ, 2008. – 44 с.
2. Чарыкова О. Н. Роль глагола в репрезентации индивидуально-авторской модели мира в художественном тексте / О. Н. Чарыкова. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2000. – 193 с.
3. Andrzejewski J. Leo Weisgerbera relatywistyczna koncepcja języka / J. Andrzejewski // *Studia Metodologiczne*. – 1983. – z. 22. – Poznań. – S. 137–153.
4. Bartmiński J. Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata / J. Bartmiński // *Profilowanie pojęć. Wybór prac / pod red J. Bartmińskiego*. – Lublin. – 1993. – S. 90–108.
5. Bartmiński J. Językowy obraz świata a spójność tekstu / J. Bartmiński, R. Tokarski // *Teoria tekstu. Zbiór studiów / red. T. Dobrzyńska*. – Wrocław. – 1986. – S. 65–82.
6. Ducháček O. K problematice kompenenciální analýzy z hlediska romanisty / O. Ducháček // *Slovo a slovesnost XXXIV*. – 1973. – S. 224–232.
7. Greimas A.-J. *Semantique structurale* / A.-J. Greimas. – Paris : Larousse, 1966. – 262 p.
8. Grzegorzczkova R. Pojęcie językowego obrazu świata / R. Grzegorzczkova // *Językowy obraz świata*. – Lublin. – 1990. – S. 41–49.
9. Helbig G. *Dzieje językoznawstwa nowożytnego* / G. Helbig / przełożyli Cz. Shatte, D. Morciniec. – Wrocław, 1982. – 480 s.
10. Kowalewska-Dąbrowska J. Językowy obraz Boga i człowieka w poezji Jana Twardowskiego / J. Kowalewska-Dąbrowska. – Gdańsk : Uniwersytet Gdański, 2006. – 202 s.
11. Maćkiewicz J. *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku* / J. Maćkiewicz. – Gdańsk : Uniwersytet Gdański, 1999. – 165 s.
12. Pottier B. *Vers une semantique moderne. Travaux de Linguistique et de Literature* / B. Pottier. – Strasbourg, 1964. – Cz. I. – S. 107–137.
13. Shaff A. *Język a poznanie* / A. Shaff. – Warszawa : PWN, 1964. – 276 s.
14. Tokarski R. *Słownictwo jako interpretacja świata* / R. Tokarski // *Współczesny język polski. Encyklopedia kultury polskiej XX w. / red. J. Bartmiński*. – T. II. – 1993. – S. 335–362.
15. Tokarski R. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej* / R. Tokarski. – Lublin : Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 2014. – 373 s.
16. Wittgenstein L. *Tractatus Logico-Philosophicus* / L. Wittgenstein / przełożył B. Wolniewicz. – Warszawa, 1970. – 194 s.

Н. М. Совтыс

АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРИНЦИПЫ ОПИСАНИЯ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЫ МИРА

В статье проанализированы основные теоретические подходы в терминологическом определении понятия *языковая картина мира*. Приведены аргументы относительно использования понятий *интерпретация*, *отражение* и *создание* во взаимосвязи между языком и действительностью. Рассмотрены перспективы использования теории языковой картины мира в исследовании литературных текстов.

Ключевые слова: языковая картина мира, интерпретация, концепция.

N. Sovtys,

Associate Professor, Candidate of Philology,
Doctoral Candidate of Polish Studies Department,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
14, Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, 01601, Ukraine,
nataliasowtys@gmail.com

THE ASPECTS OF RESEARCH AND THE PRINCIPLES OF DESCRIPTION OF THE LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Summary

The purpose of the research is to analyze the main theoretical approaches to the definition of the concept „linguistic picture of the world”. The answer to the question *Does language reflect the world, create the world, interpret the world* is of the fundamental importance in the research of the linguistic picture of the world.

The analysis of the linguistic picture of the world is one of the most important problems, which will remain urgent in the future, taking into account the tendencies of contemporary linguistic investigations and changes in the methodology.

The usage of the theory of the linguistic picture of the world in the research of the literary texts will allow to single out the elements of the idiolect which are common in the national language as well as those which are different in order to indicate cultural conditionality of a particular idiolect, reproduce well-established hierarchy of values in the writer’s language and his peculiar vision of the world through the fragments of language of the nonverbal reality. Despite the fact that there is a large amount of publications on this topic, the question of the methodology of comparative research of the writers’ linguistic picture who wrote their literary works in two or even more languages has not received all the attention it deserves. That is why it should be the subject of the subsequent investigations.

Key words: linguistic picture of the world, interpretation, concept.

Надійшла до редакції 3.09.2014 р.

УДК 811.162.1

W. G. Taranec,

Dr. hab., Profesor Międzynarodowego Uniwersytetu Humanistycznego,

Fontańska droga, 33, m. Odesa, 65009, Ukraina,

tel. : +38 (048) 765-87-65,

taranets@ukr.net

NOWA KONCEPCJA POCHODZENIA ETNONIMU POLACY (ASPEKT HISTORYCZNO-ETYMOLOGICZNY)¹

Wychodząc z założeń badań współczesnych w niniejszym artykule proponuje się głębsza rekonstrukcja etnonimu *Polacy* w porównaniu z istniejącej *psl.* *pol ‘pole’.

Dawne konsolidowanie polskich (słowiańskich) plemion, zaświadczo-nych w I stuleciu n. e. (porównaj tematy *Sla-*, *Skla-* ‘Słowianie / sklaviny’ i *Wi-sla*, *Wi-skla* ‘słowiańska (rzeka)’ oraz pradawny wpływ substratu trypolskiego pozwalają na odniesienie korzenia **pol-* do ie. **kwel-* w znaczeniu ‘rolnicy’. Ostatnie znaczenie występuje motywacją pradawnej semantyki etnonimu *Polacy*.

Słowa kluczowe: etnonimy *Polacy* / *Polanie*, konwergencyjny rozwój narodów, hydronimy *Wisła* / *Вискла*, etnonimy *Słowianie* / *склавины*, korzeń *psl.* *pol - ‘pole’, korzeń ie. **kwel-* ‘rolnicy’.

Współczesne terytorium Polski obejmuje ziemie wszystkich plemion słowiańskich, które stały się podstawą polskiej narodowości. Uważa się, że zjednoczenie tych plemion dokonywało się w drugiej połowie I tys. n. e. i rozpościerało się od brzegów morza Bałtyckiego daleko na południe wzdłuż brzegów Wisły i Odry [13, s. 24; 1, c. 25]. W IX stuleciu plemiona Lechitów tworzyło kilka związków plemiennych na północnym zachodzie, zachodni Lechici – Obodryci i Wieleci, a na wschodzie – wschodnie Lechici – z dwoma silnymi związkami plemiennymi Wiślan i Polan. Centrum państwa Polan znajdowało się w mieście Gniezno – ośrodku pierwszej polańskiej dynastii Popielidów, którzy panowali w VIII–IX stuleciu, a w połowie IX wieku oddali władzę dynastii Piastów. „Pierwsi Piastowie zjednoczyli plemiona wschodniolechickie, utworzyli mocny państwowy organizm” [10, s. 810].

---

¹ Składam podziękowanie Pani Profesor Helenie Wojcewoj i Pani Profesor Zofii Czapidze za przetłumaczenie, korektę i fachową pomoc przy przygotowaniu niniejszego artykułu.

Właśnie w czasach pierwszych Piastów, na początku tworzenia feudalnej monarchii piastowskiej, zaczęło się kształtowanie polskiej narodowości. Świadczy o tym fakt, że już wtedy nie używano nazw plemion, a Małopolan i Wielkopolan określano terminem „Poloni” [11, s. 272], przy czym, „nazwa *Polany* używała się nie w stosunku do jednego plemienia, a do związku plemion, które pierwotnie mieszkaly na terytorium późniejszej Wielkopolski” [11, s. 273]. N. Ananiewa również uważa, że Polanie, Wiślanie, Ślężanie, Mazowszanie i Pomorzanie byli zjednoczeni pod nazwą *Polanie* [1, c. 25].

Po raz pierwszy omawiany etnonim pojawia się w „Żywocie świętego Wojciecha”, w którym Bolesław Chrobry określany jest jako „dux Palaniorum”, czyli „przywódca Polan” (X–XI w.) [9, s. 20]. Później termin powtarza się w kronikach, listach, dokumentach niemieckiego pochodzenia w różnych zlatynizowanych wariantach: *Polania*, *Polani*; *Polenia*, *Poleni*, *Polenii*; *Polliana*; *Bulana*, *Boloni*, a najczęściej *Polonia*, *Poloni*, również *Polska*, *Polacy* [9, c. 33].

W „Powieści minionych lat” Nestor zaznacza, że nazwa Polany wywodzi się od imienia *Lachy* (*Ляховъ*), jednak, naszym zdaniem, etnonim Lachy historycznie utracił początkową nieakcentowaną sylabę i dlatego ma identyczny rdzeń, jak i etnonim *Polany* / *Polacy* [2, c. 5]. Taki wniosek wynika z badania słowiańskiego etnonimikonu [5, c. 51], dlatego pochodzenie zapowiedzianego w tytule artykułu etnonimu wywodzimy z jego pierwotnego rdzenia **pol-*.

W polonistyce dominuje punkt widzenia **konwergencyjnego** rozwoju narodów (por., na przykład, opinię Z. Klemensiewicza o kształtowaniu państwa polskiego: „Organizacji państwa polskiego towarzyszył proces zjednoczenia plemiennych wspólnot terytorialnych, które, nie uwzględniając trudności w obcowaniu i inne niesprzyjające warunki odwiecznie były bliskie dzięki terytorium i podobnemu rozwojowi języka”) [9, s. 32], według którego, uważa się, że pierwotnie heterogeniczny całokształt etnojęzyczny formował się na podstawie bliskości terytorialnej i pogańskiej w stosunkowo jedyny etnos i ponad-język (koine) [5]. Taka koncepcja przewija się w pracach wielu czołowych uczonych (J. N. Baudouina de Courtenay, Z. Klemensiewicza, F. de Saussura, W. Porziga, G. Piwtoraka, O. Trubaczowa, J. Szewelowa). W takim kierunku kształtowały się narodziny narodowości i tworzenie jedyne go języka, co potwierdzają badania dotyczące historii języków słowiańskich (O. Trubaczow, W. Baran, L. Moszyński, B. Nimczuk, H. Schuster-

Šewc), języka ukraińskiego (S. Smal-Stocki, J. Tymczenko), języków germańskich (J. Kuzmenko), języka polskiego (Z. Stieber) oraz niemieckiego (H. Eggers). Oczywiście, termin *Polska* w znaczeniu nazwy mieszkańców, państwowości istniał znacznie wcześniej przed zjednoczeniem plemion przyszłego państwa polskiego. Wymienione wyżej plemiona polskie istniały jako słowiańskie w czasach, kiedy nad Wisłą i Odrą pojawili się pierwsi Słowianie. Potwierdzają to badania poświęcone etymologii hydronimu *Wisła* [3, c. 209–210]. Przypomnimy, że w tej nazwie strukturalnie wydzielają się formanty *Wi-sła*, *Wi-skła*, przy czym te ostatnie przypominają odpowiednio rdzenie *Sła-wen*, *Skła-wen* w znaczeniu „Słowianie, słowiański”.

Z badań diachronicznych wiadomo, że pierwotnie granica fonetyczna (syłabowa) i morfologiczna pokrywały się (W. Kołomijec, W. Taranec), jednak z czasem wskutek przemian w strukturze słowa indoeuropejskiego i przekształcenia struktury trójmorfemowej na dwumorfemową zmieniły się też granice morfologiczne. W tym wypadku dosyć często do rdzenia dodawano następną spółgłoskę sufiksalną (czy samogłoskę), w efekcie rdzeń zmieniał się strukturalnie i przyjmował postać współczesną (M. Guchman, O. Bilecki, J. Tumanian). Tak, współczesne niem. *Land* miało rdzeń *Lan-*, jak w ukr. *лан*, o tym świadczy (lm) niem. *Län-der*, analogicznie niem. *Fel-der* i ukr. *ноле*. Wymieniony proces fonetyczny nazywa się „fonetyczną atrakcją”. Oczywiście przed tymi przemianami etnonim Słowian miał strukturę *Sła-wen*, *Skła-wen*, przy czym rdzeń w postaci *sła-/skła-* mógł się z czasem desemantyzować i być używany w znaczeniu przyrostka, jak w nazwach *Ві-сла*, *Вор-скла*. Stąd dawna nazwy rzeki *Wi-sła* miała pierwotny sens „rzeka słowiańska” w odróżnieniu od sąsiednich bałtyckich czy niemieckich nazw hydronimicznych. To, że nazwa rzeki Wisła historycznie zaświadczona jest w różnych pamiątkach, poczynając od I stulecia p. n. e. [12], pozwala przypuszczać, że od tej pory Słowianie zamieszkiwali terytorium przyszłej Polski.

Współczesna forma *Polany* ma przyrostek *-an*, lecz wcześniej, jak widać z przytoczonych wyżej przykładów, w etnonimie wyróżniano, na przykład, morfemy *Pola-ny*, przy czym ten ostatni miał znaczenie posesywne i w całości nazwa *Polany* oznaczała „mieszkańców pól”. Rdzenia *pole* dopatruje się większość uczonych badających etymologię słowa *Polacy*: pol. *Polak* uważa się za skróconą formę słowa prasłow. *poljaninъ* pierwotnie „mieszkaniec pól”, dawnej wielkopolskiej nazwy plemiennej, która wywodzi się od słów „pole, obszar” [ECYM, t. 4, c. 507]; pol. *Polka*,

Polak przedstawiają sobą skrócone formy od *poljaninъ „mieszkaniec pól”, dawnej wielkopolskiej nazwy plemiennej [Фачмер, т. 3, с. 322]; *pole* „obszar ziemi przeznaczony pod uprawę, uprawianej, ziemia uprawna”; ogólnosław. z pie. *pol-jo od pie. pierwiastka *pel „równy, szeroki”. Od *pole* (zapewnie we wczesnym znaczeniu „otwarta przestrzeń, równina”) także *Polanie* nazwa średniowiecznego związku plemiennego na terenie Polski, z etymologicznym znaczeniem „mieszkańcy pól” [Boryś, s. 459]; *Polak, Polanin* „posiadający wiele pól czyli ról” [Linde, t. 2, s. 279]; *Polak*, nazwa oznaczająca „mieszkańca pola, pól” (jest formą nowszą, poprzednia była nie *Polacy*, ale *Polanie*) utrwalona w łac. formie przez Galla Anonima jako *Poloni*, z nazwą kraju *Polonia* [Kopaliński, s. 999].

Tak więc, we współczesnej slawistyce uważa się, że omawiany etnonim *Polany* odnosi się do miejsca zamieszkania plemion, analogicznie jak *Drewlanie* „ci, którzy mieszkają w lasach”, *Polabianie*, którzy mieszkają wzdłuż rzeki Łaby itp. W literaturze spotykamy sporo plemion słowiańskich, których nazwy wywodzą się z hydronimii terenu: rzek, błot, bliskości do morza, na przykład: *Müritz* (od *morze*), *Lipani* (*lipa*), *Brisanen* (*brzoza*), *Zirzipanen* (‘przez rzekę Pane’) [8, s. 13]. Wymienione etnonimy, dokładniej *etnikony* (nazwy odtoponomiczne), mają **wtórne** pochodzenie. Do tego szeregu nazw plemiennych odnosimy też etnonimy *Polany* czy *Polacy*, ponieważ pochodzą one od apelatywu *pole*. W takich wypadkach plemię mogło otrzymać nazwę ze względu na miejsce zamieszkania, zamiast odwiecznej nazwy rodoplemiennej.

Potwierdzają to również badania z zakresu onomastyki, według których dawne plemiona posiadały nazwę rodową, uznawaną za **pierwotną**, a potem mogły otrzymywać nazwę odnoszącą się do miejsca zamieszkania. Jak zaznacza O. Schrader, wszędzie „na pierwszym planie – naród, a potem już kraj”, dodając, że w piosenkach Rygwey w ogóle nie ma nazw krajów, lecz tylko narodów [6, c. 55]. Pierwszy król angielski Joann miał tytuł ‘króla Anglii’, chociaż poprzednicy nazywali go ‘królem Anglów’ [6, c. 56]. W większości wypadków, reasumuje O. Schrader, nazwy krajów pochodzą od nazw narodów. Etonim *Polacy*, jak i *Polany* jest więc wtórny z uwagi na swoje pochodzenie i znaczy „mieszkańcy pól”. Jednak był okres, kiedy rdzeń **pol-* oznaczał *pole* i używany był też jako nazwa narodu. To ostatnie znaczenie spotykamy, na przykład, w formie „в Полѣхъ” „u Polan” [s. 8: Latopis Ławrientiewski, później poprawiono na „в Полахъ”]. Uważamy, że wcześniej w nazwie rozpatrywanego plemienia było mające taki sam rdzeń imię *polb, które

odnosimy do nazwy rodowej, a nie do miejscowości ze znaczeniem ‘pole’. Jakież pierwotny sens miał etnonim w postaci wspomnianego rdzenia? Zwróćmy się do etymologii tego słowa.

Zauważono [4], że plemiona indoeuropejskie (Ariowie) przyszły na tereny południowych stepów Ukrainy i Rosji, gdzie mieszkała autochtoniczna ludność trypolska. Długi okres pobytu Ariów w tej miejscowości sprzyjał wpływom języka ludności trypolskiej, który nie należał do rodziny indoeuropejskiej. Na terenach obejmujących z upływem czasu obszary od Karpat do Donu ukształtowały się plemiona indoirzańskie i staroeuropejskie, które na przełomie III–II tys. p. n. e. migrowały z tej miejscowości do Europy i w kierunku Azji Południowej. Prasłowianie jeszcze długo zamieszkiwali tereny Trypola, dlatego oni w największym stopniu doświadczyli wpływu języka autochtonicznej ludności. Z tego okresu wywodzi się „zasada otwartej sylaby” w językach słowiańskich, a także niektóre zmiany fonetyczne, na przykład substytucja indoeuropejskiego $*k^w$ trypolskim $*p$ [4]. W rezultacie staroeuropejski rdzeń $*k^wel-$ otrzymał początkową spółgłoskę $*p-$. W takiej postaci istniał u Słowian etnonim ze znaczeniem „Słowianie” i jest on odzwierciedlony w nazwie $*slověne/*sklověne$, która pierwotnie oznaczała „jedni z Ariów-rolników” albo „Słowianie-rolnicy”.

Etymologii słowa *pole* poświęcona jest odrębna praca [4, c. 44–46]. Przyjęto, że na języki europejskie, które pojawiły się na terenie Trypola, miejscowy język wywierał niejednakowy wpływ. Szeroko znane jest zjawisko substytucji w językach celtyckich, w których w zależności od innowacji indoeuropejskiego $*k^w$ wyodrębniają się dwie podgrupy: P-języki i Q-języki. Zamiana indoeuropejskiego $*k^w$ bilabialnym staroeuropejskim $*p$ jest zaświadczona w wielu językach europejskich, w tym w językach germańskich. Germanie z Trypola migrowali do brzegów Morza Północnego i tu spotkali się jeszcze z jednym narodem praindoeuropejskim, co spowodowało przejście staroeuropejskiego $*p > *f$ (prawo Grimma). $*k^wel-$ ze znaczeniem „pole” w swoim rozwoju uległo w językach germańskich wpływom dwóch języków: indoeurop. $*k^wel-$ → staroeurop. $*pol-$ (Substrat Trypolski) → germ. $*fel-$ ‘pole’ (Substrat Północny).

Porównawcze badania języków germańskich i indoeuropejskich od dawna potwierdzały obecność chronologicznie pośredniego /p/ w derywacji form etymologicznych w językach germańskich: indoeurop. $*k^w > *p > germ. *f$. Problemem tym zajmował się W. Bennett, jednak nie potrafił wyjaśnić natury zwartejgo $/*p/$. Zmiana spółgłosek dosyć naocznie

ilustrowana jest przez autora przykładami: indoeurop. **w/k^wos* ‘воук’ > do-germ. **w/pos* > germ. **wulfaz* [7, s. 243]. Jak zaznacza W. H. Bennett, nie ma oczywistej przyczyny, która by wyjaśniała zmianę indoeurop. **k^w* > do-germ. **p* > germ. **f* albo /*ʃ*/, pojawiającego się przed /*l*, *r*, *n*/ . Formy /*p*/ i /*k^w*/ nie są fonologicznie tożsame [7, s. 243]. Poszukiwania badaczy zatrzymywały się na wpływie jakiegoś języka europejskiego, który miał w sobie właściwości *p*-dźwięku, ale i takie podejście nie zakończyło się sukcesem, ponieważ uważa się, że formy /*p*/ i /*k^w*/ są współzależne. Wyjaśnienie tego zjawiska znajdujemy we wpływach substratów, wymienianych już w odniesieniu do słowa *pole*. Warto wskazać jeszcze na jedne skutki genezy staroeurop. **pol-* ‘pole’, to – języki sąsiednich narodów fińskich. We współczesnym języku fińskim są używane dwa synonimy w znaczeniu ‘pole’: *keto* i *pelto* [Русско-финский словарь, с. 276]. W tym ostatnim rdzeń *pel-* odpowiada dawnoeurop. **pol-* i można przypuszczać, że ta forma jest zapożyczeniem ze staroeuropejskiego. Były to czasy pierwszych kontaktów, przypadające na okres przed II tys. p. n. e., wpływ substratu odzwierciedlono w formie *keto*.

Armeńczycy, którzy nie mieszkali w Trypolu, nie odczuli wpływu tego substratu: por. arm. *hol* ‘ziemia, prochy, grunt’ jest traktowane w słownikach jako spokrewnione z indoeurop. **pol-* ‘pole’ (Тарвбян). Przytoczone wyżej fakty świadczą o podstawieniu indoeurop. **k^w* ~ **p*, wskutek czego indoeurop. **k^wel-* zmieniło się w prasłow. **pol-*. Warto zauważyć, że bilabialny element w indoeurop. **k^w* spotykamy w oddzielnych dialektach słowiańskich, które zachowały archaiczne cechy prajęzyka, w zwłaszcza w wielkopolskim i kaszubskim, w których słowo *pole* ma postać *p^wle*.

Z przedstawionych rozważań jednoznacznie wynika, że etnonim z rdzeniem prasłow. **k^wel-* ‘Słowianie-rolnicy’ wskutek wpływu Substratu Trypolskiego został zmodyfikowany do postaci **pol-* w znaczeniu ‘oddzielne etnosy słowiańskie’, w tym także w odniesieniu do formującej się narodowości polskiej. Ta ostatnia pierwotnie miała nazwę **polbь*, która zmieniła się z czasem w pochodne *Polany* / *Polacy* i formalnie pokryła się z rdzeniem, oznaczającym ‘pole’. Badania pokazały, że nazwy te odzwierciedlają chronologicznie najdawniejszy etnonim ze znaczeniem ‘rolnicy’ [5, c. 51].

Tak więc etnonim Polacy miał **pierwotne** znaczenie ‘rolnicy’, a nie ‘pole’, chociaż obydwa pojęcia wywodzą się z jedynego rdzenia prasłow. **pol-*.

Bibliografia

1. Ананьева Н. Е. История и диалектология польского языка / Н. Е. Ананьева. – Изд. 2-е, испр. – М. : УРСС, 2004. – 301 с.
2. Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Том первый. – Изд. второе. – Л. : Изд-во АН СССР, 1926–1928. – 379 с.
3. Таранець В. Г. Арії. Слов'яни. Руси: Походження назв Україна і Русь. Монографія / В. Г. Таранець. – Вид. 2-е. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009а. – 296 с.
4. Таранець В. Г. Трипільський субстрат: Походження давньоєвропейських мов / В. Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009b. – 276 с.
5. Таранець В. Г. Українці: етнос і мова / В. Г. Таранець. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2013. – 364 с.
6. Шрадер Отто. Индоєвропейцы (пер. с нем. Ф. И. Павлова) / Отто Шрадер. – Изд. третье. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 216 с.
7. Bennett W. H. Pro-Germanic /p/ for Indo-European /kʷ/ / W. H. Bennett // Language, Volume 45, Number 2. University of Michigan, 1969. – P. 243–247.
8. Herrmann Joachim. Die Slawen in Deutschland. Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neiße vom 6. bis 12. Jahrhundert. / Joachim Herrmann. – Akademie-Verlag Berlin, 1985. – 629 s.
9. Klemiensiewicz Z. Historia języka polskiego / Z. Klemiensiewicz. – Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. – Część I. – 211 s.
10. Moszyński L. Wstęp do filologii słowiańskiej / L. Moszyński. – Warszawa : PWN, 1984. – 343 s.
11. Stieber Z. Świat językowy Słowian / Z. Stieber. – Warszawa : PWN, 1974. – 499 s.
12. Udolph J. Weichsel / J. Udolph // Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. 2.-e Aufl., Bd. 33. – Berlin – New York, 2006. – S. 356–358.
13. Walczak B. Zarys dziejów języka polskiego / B. Walczak. – Wrocław : Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1999. – 305 s.
14. Етимологічний словник української мови: в 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) [та ін.]; АН УРСР. Ін-т мовознавства імені О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1982–2006. – Т. 4. – 656 с.
15. Русско-финский учебный словарь. – Изд. 3-е, испр. – М. : Рус. яз., 1990. – 536 с.
16. Тарвбян А. С. Русско-армянский словарь / А. С. Тарвбян. – Ереван, 1968. – 1424 с.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Пер с нем. и доп. О. Н. Трубачева: В 4 т. / М. Фасмер. – 2-е изд. – М., 1987. – Т. 3.
18. Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wydawnictwo Literackie, 2005. – 861s.
19. Kopaliński W. Słownik mitów i tradycji kultury / W. Kopaliński. – Warszawa : Rytm, 2003. – 1510 s.
20. Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde. – Т. 1–6. – Warszawa : Drukarnia XX. Pijarów, 1807–1814. – Т. 2.

В. Г. Таранець,

доктор філологічних наук,
професор Міжнародного гуманітарного університету,
вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, Україна,
тел. : +38 (048) 765-87-65,
taranets@ukr.net

НОВА КОНЦЕПЦІЯ ПОХОДЖЕННЯ ЕТНОНІМА ПОЛЯКИ (ІСТОРИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

Виходячи із новітніх досліджень у статті пропонується більш глибока реконструкція етноніма *поляки* порівняно до існуючої у вигляді псл. **pol-* ‘поле’. Давня консолідація польських (слов’янських) племен, що засвідчено у I ст. н. е. (пор. форманти *Sla-*, *Skla-* ‘слов’яни / склавіни та *Wi-sla*, *Wi-skla* ‘слов’янська (річка)’, прадавній вплив Трипільського субстрату дозволяють віднести корінь **pol-* до іє. **k^wel-* у значенні ‘землероби’. Останнє мотивує прадавню семантику розглядуваного етноніма *поляки*.

Ключові слова: етноніми *поляки* / *поляни*, конвергенційний розвиток народів, гідроніми *Вісла* / *Віскла*, етноніми *слов’яни* / *склавіни*, корінь псл. **pol-* ‘поле’, корінь іє. **k^wel-* ‘землероби’.

В. Г. Таранец

НОВАЯ КОНЦЕПЦИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ ЭТНОНИМА ПОЛЯКИ (ИСТОРИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ)

Исходя из современных исследований в статье предлагается более глубокая реконструкция этнонима *поляки* сравнительно с существующей в виде псл. **pol-* ‘поле’. Давняя консолидация польских (славянских) племен, засвидетельствованных в I веке н. э. (ср. форманты *Sla-*, *Skla-* ‘славяне/склавини’ и *Wi-sla*, *Wi-skla* ‘славянская (река)’, и прадавнее влияние Трипольского субстрата позволяют отнести корень **pol-* к ие. **k^wel-* в значении ‘земледельцы’. Последнее является мотивацией прадавной семантики рассматриваемого этнонима *поляки*.

Ключевые слова: этнонимы *поляки/поляне*, конвергенционное развитие народов, гидронимы *Висла* / *Вискла*, этнонимы *славяне* / *склавини*, корень псл. **pol-* ‘поле’, корень ие. **k^wel-* ‘земледельцы’.

V. Taranets,

Doctor of Philology,
Professor at the International University for the Humanities,
33, Fontanskaya Doroga St., Odesa, 65009, Ukraine,
tel. : (+38) (048) 765-87-65,
taranets@ukr.net

NEW CONCEPT OF THE ORIGIN OF THE ETHNONYM *POLACY* (HISTORICAL-ETYMOLOGICAL ASPECT)

Summary

Problem. Most works consider the ethnonyms *Polacy* / *Polyane* in the primary meaning of ‘habitants of the fields’. However, the results of modern studies allow a deeper examination of the origin of the ethnonym *Polacy* and discovery of its other motivation.

Research motion. This article considers the followings positions: (1) the underlying viewpoint is the convergent development of peoples, pursuant to which the Polish ethnos was formed on the basis of territorial and gentile closeness of specific tribes whose name originates from the root PS **pol-*; (2) in the 1st century AD these slavic tribes inhabited the banks of the *Vistula*, this being confirmed by its name *Wi-sla*, *Wi-skla* that has ancient formants of *Sla-*, *Skla-* with the meaning ‘slavic (river)’; (3) the meaning ‘field’ is secondary in the root **pol-*, originating from the IE **k^wel-* ‘ploughmen’ influenced by the Trypillan substrate.

Results. The ethnonyms *Polacy* / *Polyane* initially correlated with the meaning ‘ploughmen’, but not ‘field’, although both concepts originated from one root PS **pol-*.

Key words: ethnonyms *Polacy* / *Polyane*, convergent development of peoples, hydronyms *Visla* / *Viskla*, ethnonyms *Slavyane* / *Sklaviny*, root PS **pol-* ‘field’, root IE **k^wel-* ‘ploughmen’.

Надійшла до редакції 3.02.2015 р.

УДК 811.161.1:81'37

Н. П. Тропина,

доктор филологических наук, профессор,
заведующая кафедрой русского языка и общего языкознания
Херсонского государственного университета,
ул. 40 лет Октября, 27, г. Херсон, 73000, Украина,
тел. : (0552) 32-67-58

АРХАИЧНЫЕ СТЕРЕОТИПЫ МИРОВОСПРИЯТИЯ И НОВОЕ В МЕТАФОРИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ ТЕРМИНАМИ РОДСТВА

В статье рассматривается использование современным русским языком в качестве основы для метафорической номинации древнего антропоморфного стереотипа мировосприятия. Подчеркивается, что древний стереотип

„очеловечивания” всего окружающего сохранился у современного человека: на его основе продолжают возникать новые метафорические номинации, более того, круг возможных антропоморфных номинаций расширился.

Ключевые слова: коллективное бессознательное, стереотипы мировосприятия, метафорическая номинация.

Метафоричность языка относится к языковым универсалиям. И языковая, и речевая номинация обращаются к метафоре как средству номинации столь часто, что это дает основания полагать, что метафоричность мировосприятия и мышления являются базовыми свойствами когнитивно-языковой обработки действительности [10; 2; 8]. Существуют различные подходы к моделированию метафоры, разработанные как отечественными, так и зарубежными лингвистами; они систематизированы и детально описаны в работах В. Н. Телии [12], в коллективной монографии „Теория метафоры” [13] и др., поэтому нет нужды вновь возвращаться к их описанию и анализу. Как нам представляется, важны не отличия в моделях, предлагаемых учеными различных направлений, а интегрирующая все модели главная идея, высказанная еще Аристотелем в „Поэтике” около двух тысяч лет назад, на заре изучения метафоры (тогда – еще как художественного тропа): „Слагать хорошие метафоры – значит подмечать сходство” [1, с. 68], идея о том, что в основе возможности номинировать метафорически лежит когнитивное действие *сравнения, сопоставления, сталкивания*. Как бы взгляды исследователей на метафору ни различались, все они учитывают это свойство метафорической номинации. Нам представляется важным учитывать при моделировании метафорической номинации гипотезу о том, что в ономазиологических процессах „задействовано” коллективное подсознание носителей языка, которое в современной психологии и сопряженных с ней ответвлениях лингвистики (психолингвистике, когнитивной лингвистике) принято называть *коллективным бессознательным* [16].

Физиологи и психологи считают коллективное бессознательное неотъемлемой частью коллективного образа мира. В основе мировидения и мировосприятия каждого народа лежит своя система предметных значений, социальных стереотипов, когнитивных схем. В процессе исторического развития этноса образ мира, по мнению психологов и лингвопсихологов, „может меняться, но неизменными остаются принадлежащие коллективному бессознательному структу-

рообразующие элементы этнического бессознательного – этнические константы” [15, с. 208]. „Система этнических констант и является той призмой, сквозь которую человек смотрит на мир” [15, с. 228]. В основе этих констант лежат стереотипы (архетипы) восприятия, свойственные членам этноса и усваиваемые индивидами в процессе социализации. Роль языка в этом процессе беспрецедентна: язык сохраняет стереотипы этноса и константы национальной культуры.

Номинация метафорического типа протекает не хаотично, а на основе стереотипов мировосприятия, характерных для этноса. Определенные стереотипы мировосприятия порождают архетипы метафорической номинации: у этноса существуют модели возможных сравнений, сопоставлений, в рамках этих моделей и осуществляется метафорическая номинация, или, в терминологии семасиологии, протекает процесс семантической деривации метафорического типа. Г. Пауль отмечал: „В выборе метафорического выражения проявляются различия индивидуальных интересов, а из совокупности метафор, ставших в языке узуальными, можно видеть, какие интересы преобладают в народе” [11, с. 114 и сл.]. Это свойство – отражать индивидуальные, национальные и общечеловеческие черты мировосприятия – отмечают также К. Бюлер [4] и Г. Гак [5].

К древним стереотипам мировосприятия относится восприятие всего сущего как живого. Воспринимать как живое и олицетворять окружающее присуще не только древнему человеку. Так, психологами отмечено, что современные, вполне цивилизованные люди подвержены искушению подсознательно воспринимать те объекты окружающего, с которыми они тесно „сотрудничают”, как живые: „...сознание человека спонтанно стремится к одухотворению, анимации всех объектов, с которыми он контактирует. Оно наделяет животных и растения, неодушевленные предметы и отвлеченные (высокоабстрактные) понятия человеческими свойствами – сознанием, мыслями, чувствами, волей (антропоморфизм). Так, скрипач олицетворяет (персонифицирует) свою скрипку, программист – компьютер. Средневековые рыцари одушевляли свой меч, моряки парусного флота – корабль” [6, с. 45].

На этом древнем стереотипе мировосприятия основаны метафорические переносы в направлении *неживое > живое* и в обратном *живое > неживое*, ср.: *природа спит, природа проснулась; море, степь волнуются, дождь и снег идут*, но в противовес этому человек

и его *душа* могут *окаменеть*, *руки*, *ноги*, *тело* могут *деревенеть* и т.п. Эти архетипы метафоризации, выделенные и описанные в античный период развития языкознания в рамках поэтики как риторические приемы Марком Фобием Квинтилианом, продолжают выделяться, детализироваться и описываться в новое время во множестве работ в рамках интерпретации художественного текста.

Стереотип восприятия *неживое – живое* реализуется как антропо- и зооморфизм. В ряде случаев наблюдается нейтрализация признака „лицо” – „животное”: есть свойства, присущие всему биологически живому, и эти свойства могут служить основой метафорической номинации – *болеть*, *спать*, *дышать* и подобное может и животное, и человек, соответственно в морфологическом деривате снимается оппозиция антропо- и зооморфизма (ср. классические строки: „*Уж небо осенью дышало...*”, – что это? антропоморфизм? зооморфизм?). Современный человек склонен к такому мировосприятию и соответствующей ему метафоризации не только как к художественному тропу, но и как номинативному средству. И в обиходных ситуациях, и при публичной коммуникации он обращается к номинациям (как узуальным, так и ситуативным, речевым), основанным на таком мировосприятии. Ср. следующие наблюдения: Ситуация (1), частная коммуникация: на даче одна соседка (около 50 лет, образование среднее техническое) обращает внимание другой на то, как от жары и засухи поник даже неприхотливый барвинок: „*Смотри, у Антоновны даже барвинок завял, уши опустил. И цвет какой-то не такой*”. – Запись 30.07.2002. Ситуация (2), частная коммуникация: задымился при включении телевизор, присутствующие обсуждают причину, дочка хозяйки (22 года, образование высшее, филолог) подводит итог: „*Сдох и кинескоп и телевизор*”. – Запись 2.08.2002. Ситуация (3), публичная телевизионная коммуникация: моторист (средних лет) попавшего в руки пиратов судна рассказывает на телепередаче „Без табу” о злоключениях экипажа и их причинах: „*Мотор был, как говорится, больной, поддува не было*”. – ТВ, „I+I”, „Без табу”, 12.03.2002. Ситуация (4), публичная газетная коммуникация, заметка посвящена злоупотреблениям областной налоговой инспекции: „*Заводские счета арестовывали сами налоговики, по причине огромных налоговых задолженностей. Деньги, поступающие на реанимированные счета, предприятия тратили на свои нужды*”. – „Гривна”, 23.05.2002. Ситуация (5), публичная журнальная коммуникация, посвящена перспективам развития энер-

гетики, название раздела статьи – *„Первые попытки „приручить” метангидрат”*: *„Уже сказано, что месторождение метанового льда встречается в тех местах океана, где океанское дно ныряет под континент”*. – „Наука и жизнь”, 2000, № 9.

Разновидностью архаичного мировосприятия является антропоцентричность и антропометричность: человек мыслится как центр мироздания, является своеобразной „точкой отсчета” при номинации, окружающий мир воспринимается как подобный человеку и как соразмерный ему. Введение понятий антропоцентричности и антропометричности в широкий лингвистический обиход прочно связано с именами А. Вежбицкой и В. Н. Телии. Ранее на свойство „очеловечивать” – приписывать человеческие свойства и качества окружающему миру, т.е. на антропоморфизм – указывал при изучении метафоры С. Ульман и относил тип метафор, основанных на таком мировосприятии, к немногим „панхроническим”, т.е. свойственным всем языкам на всей протяженности человеческой истории [14]. Ср., например, описание антропоморфных номинаций во французском языке В. Г. Гака [5], исследования антропоморфных (анатомических) номинаций в македонском языке Н. Богданович [3].

Феномен антропоморфизации природы, артефактов, созданных человеком, отвлеченных понятий коренится в человеческой психике. „Связи между человеком и предметом протосоциальны по своему характеру” [17, с. 13]. Восприятие рукотворных вещей („второй природы”) как живых, подобных человеку, как „партнеров по общению” психологи называют эффектом Пигмалиона: „... вещи при общении оживают” [17, с. 25]. Еще раз подчеркнем, что одухотворять, персонифицировать внешний естественный и рукотворный мир, свою духовную жизнь, „приписывая” им человеческие качества, свойственно отнюдь не только поэзии (*„А я всю ночь веду переговоры С неукротимой совестью своей”*. – А. Ахматова), но и „обыденному” языку: *„Довольно серьезным изменениям подверглась внешность автомобиля”*. – „Московский комсомолец”, 29.11.2000 – 6.12.2001.

Этот стереотип мировосприятия реализуется как антропоморфный архетип метафоризации (как языковой, узуальной, так и речевой, ситуативной, индивидуально-авторской, художественной). Результатом реализации этого древнего архетипа является множество „стертых”, „сухих”, „привычных” языковых метафор, которыми изобилует язык и с помощью которых номинируются природные объекты, их свойства

и качества: *подножие горы, жерло* (горло) *вулкана, устье* (уста) *реки, рукав реки, десна и шюя* (правая и левая руки), *злой мороз, лютая зима, природа спит / проснулась, вьюга злится*.

Вторичная антропоморфная номинация охватывает не только природные объекты, но распространяется на созданный человеком вещный мир. При этом в качестве номинантов-имен используются названия частей человеческого тела, имена чисто человеческих атрибутов, например, одежды и ее частей: *нос корабля, ручка чайника, ножка стола, горло бутылки, шейка кувшина, фартук станка, кожух доменной печи, шляпка гвоздя* и т.д.

Современный русский язык продолжает в настоящее время использовать этот архетип семантической деривации. На его основании появляются новые узуальные, кодифицированные словарями и справочниками номинации: *материнское и дочернее предприятие, разуть и обуть машину, шины стали лысыми, танк раздели* и др. Технические, социальный, духовный миры уподобляются в таких инновациях человеку: компьютеры обладают *памятью, считывают* информацию, которую можно убрать в *карман*, общество *болеет*, идеи *реанимируют* и др.

„Банком русских неологизмов” [7] зафиксировано около 50 антропоморфных семантических инноваций (примерно на 1000 лексических единиц), однако реально в речевой номинации круг реализации антропоморфного стереотипа мировосприятия и соответственного ему архетипа семантической деривации шире, что можно объяснить активным состоянием антропоморфного стереотипа мировосприятия этноса. Покажем это на примере использования современным русским языком при метафорической номинации терминов родства.

Традиционно термины родства (*отец, мать, дочь (дочка), сын, сынок, дядя, тетя*) используются русским языком в переносных значениях в бытовых и близким к ним сферах общения для обозначения лиц по возрастному признаку, обычно в просторечных обращениях (что находит отражение и в художественных текстах): „Скажи-ка, *дядя*, ведь недаром, Москва, спаленная пожаром, французу отдана...”, „Помоги, *сынок*, поднять чемодан”; также – для номинации тех, кто заботится о других (*отцы города, она мне как мать*); термины *мать* и *отец* могут обозначать родственные отношения в животном и растительном мире; в поэтической речи *мать* служит постоянным эпитетом (*мать-земля, Родина-мать*).

В современном русском языке круг использования терминов родства расширился, они стали применяться для обозначения иерархических отношений, отношений зависимости, производности в вещном мире и в социальной сфере. Метафорические инновации с этим значением образуются как непосредственно от терминов родства, так и на основе метафоризации прилагательных, образованных от терминов родства (*дочерний* и *материнский*). Это может быть зависимость между предприятиями, учреждениями или, как свойственно выражаться в новейшее время, между различными структурами. Ср.: *„Материнский „Альфа-банк”, не разглашая информации о происшествии в июне 2001 г., попросту сместил руководство украинской „дочки”*. – „Деловая столица”, 7.04.2003. *„Как сказал директор дочернего предприятия „ГЭК „Титан” в городе Киеве Александр Скрипник, вложение средств в разработку и освоение новых месторождений – довольно длительный процесс”*. – „Украинская инвестиционная газета”, 19.05.02. *Теперь торговые операции с золотом, нефтепродуктами и газовым конденсатом, проводящиеся на УМВБ, станут прерогативой вновь созданной „дочки”*. – „Финансы & компании”, 28. 05. 2002.

Термины родства могут использоваться также для обозначения отношений образования, производности при протекании разного рода процессов и образовании веществ (что образуется из чего): *„Наибольшую опасность представляют три класса химических онкостимуляторов: полициклические ароматические углеводы, их индикаторный показатель без/а/тирин, нитрозамины и тяжелые металлы. Примечательно, что у всех этих вредоносных веществ одни „родители”*. – „Зеркало недели”, 8.03.2002.

При номинации поступательного движения технического прогресса язык также обращается к антропоморфной метафоре, осуществляющей перенос из сфер обозначения людей одного возраста, живущих в одно время, на технические устройства одной степени совершенства, поступательно сменяющие использовавшиеся ранее, технически устаревшие: *„Стремительный уровень урбанизации города требует соответственного развития коммуникационных систем. Основные надежды возлагаются на высокочастотные и высококачественные цифровые АТС нового поколения”*. – „Украинская инвестиционная газета”, 19.06.02. *„Довольно серьезным изменениям подверглась внешность автомобиля. Дизайн новинки выполнен*

в современном стиле, при этом сохранил черты и пропорции предыдущих поколений”. – „Московский комсомолец”, 29.11.2000 – 6.12.2001. В рамках этого архетипа метафорической деривации однотипные, серийные механизмы или иные однотипные артефакты, а также естественные объекты образуют семейства: „Далее мы продемонстрируем, как можно сделать работу за компьютером более эффективной, на примере текстового процессора Word – 2000 – самого распространенного приложения семейства MS Office 2000”. – „Наука и жизнь”, 2000, № 10.

Таким образом, помимо зафиксированных словарями в переносном употреблении метафорических дериватов от терминов родства (*материнский, дочерний*), в круг метафорической номинации втягиваются лексемы *родители, поколение, семейство, дочка*. Термины родства получили в современном русском языке возможность номинировать нечто производящее, основное, базисное (*материнское предприятие, родители*), нечто производное, отделившееся от основного, существовавшего первоначально, ранее (*дочерняя фирма, дочка*), нечто, стоящее на одной ступени развития, прогресса – более новое, прогрессивное (*новое поколение машин*), или же наоборот, нечто устаревшее (*предыдущее поколение компьютеров*), серии однотипных артефактов номинируются как *семейство (компьютеров)*; имеющие одно происхождение объекты (часто – природные) тоже могут номинироваться как *семейство, семья (планет)*.

Особняком стоит лексема *дед*, здесь язык продолжает предыдущую языковую традицию использовать термины родства для называния лиц по признаку возраста, опытности. Лексема используется в профессиональном жаргоне моряков для номинации старших механиков на судах: „У Шуры муж моряк, он дедом ходит уже лет пятнадцать”. – Запись 1998; как армейский жаргонизм лексема номинирует солдата, заканчивающего срочную службу в армии (ср. производное от него слово *дедовщина* „неуставные отношения в армии”).

Таким образом, можно констатировать, что древний стереотип „очеловечивания” всего окружающего сохранился у современного человека: на его основе продолжают возникать новые метафорические номинации, более того, круг возможных антропоморфных номинаций расширился. К сожалению, рамки статьи не дают возможность осветить другие модели метафорической номинации на основе

архаичного антропоморфного стереотипа мировосприятия (*Днепр серьезно болен, судозавод оживет этим летом, реанимировать экономику*), представляющие интерес для дальнейших исследований, к которым относятся метафорические инновации на основе человеческих качеств, состояний, действий, жизни и смерти, здоровья и болезни, которые могут „приписываться” природным объектам, артефактам, обществу и общественным процессам.

Список использованной литературы

1. Аристотель. Поэтика. Об искусстве поэзии // Аристотель. Этика. Политика. Риторика. Поэтика. Категории. Минск : Литература, 1998. – С. 1064–1112.
2. Арутюнова Н. Д. Языковая метафора // Н. Д. Арутюнова. Язык и мир человека. – М. : „Языки русской культуры”, 1998. – С. 346–370.
3. Богдановић Д. Анатомска лексика у Македонској географској терминологији / Д. Богдановић // Ужнословенски филолог. – Београд. – 2000. – LVI / 1–2. – С. 55–81.
4. Бюлер К. Теория языка. Регулятивная функция языка / К. Бюлер. – М. : Издательская группа „Прогресс”, 2000. – 502 с.
5. Гак В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М. : „Языки русской культуры”, 1998. – 768 с.
6. Донской Д. Д. Основы антропоцентрической биомеханики (методология, теория, практика) / Д. Д. Донской, С. В. Дмитриев. – Н. Новгород, 1993. – 215 с.
7. Котелова Н. З. Банк русских неологизмов / Н. З. Котелова // Новые слова и словари новых слов. – Л. : Наука, 1983. – С. 158–222.
8. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
9. Лурье С. В. Историческая этнология / С. В. Лурье. – М. : Аспект-Пресс, 1998. – 446 с.
10. Метафора в языке и тексте / отв. ред. В. Н. Телия. – М. : Наука, 1988. – 276 с.
11. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 501 с.
12. Телия В. Н. Метафоризация и ее роль в создании русской языковой картины мира / В. Н. Телия // Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. – М. : Наука, 1988. – С. 173–204.
13. Теория метафоры / под ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной. – М. : Наука, 1990. – 512 с.
14. Ульман С. Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 5. Языковые универсалии. – М. : Радуга, 1970. – С. 250–293.

15. Уфимцева Н. В. Языковое сознание и образ мира славян / Н. В. Уфимцева // Языковое сознание и образ мира. Сб. статей; отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : РАН ИЯ, 2000. – С. 207–219.
16. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг. – М. : Ренесанс, 1991. – 304 с.
17. Humphrey N. K. The social function of intellect / N. K. Humphrey // Machiavellian intelligence / Ed. by R.W. Byrne, F. Whiten. – Oxford, 1988. – P. 13–26.

Н. П. Тропіна

АРХАЙЧНІ СТЕРЕОТИПИ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ І НОВЕ В МЕТАФОРИЧНІЙ НОМІНАЦІЇ ТЕРМІНАМИ СПОРІДНЕНОСТІ

У статті розглянуто використання сучасною російською мовою стародавнього антропоморфного стереотипу світобачення як підґрунтя метафоричної номінації. Наголошено, що стародавній стереотип „олюднення” усього, що оточує людину, зберігся: на його основі продовжують виникати нові метафоричні номінації, більше того, коло можливих антропоморфних номінацій розширилося.

Ключові слова: колективне підсвідоме, стереотипи світобачення, метафорична номінація.

N. P. Tropina,

Doctor of Philology, Professor,

Chair of Russian Language and General Linguistics Department,

Kherson State University,

27, 40 rokiiv Zhovtnya St., Kherson, 73000, Ukraine,

tel. : (0552) 32-67-58

ARCHAIC STEREOTYPES OF PERCEPTION OF THE WORLD AND NEW IN A METAPHORICAL NAMING WITH THE TERMS OF COGNATION

The article deals with metaphorical naming of ancient anthropomorphous stereotype of perception of the world in modern Russian. It is possible to state that the ancient stereotype of „become a human being” was saved for a modern man: on this basis new metaphorical names continue to appear, moreover, the circle of possible anthropomorphous names has broadened.

Key words: collective unconscious, stereotypes of perception of the world, metaphorical naming.

Надійшла до редакції 20.11.2014 р.

Розвиток української мови та українського мовознавства

УДК 811.161.2'373.4

Л. Є. Гапонова,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та українознавства
Національної металургійної академії України,
пр. Гагаріна, 4, м. Дніпропетровськ, 49005, Україна,
тел. : + 38(056) 745-31-56,
gaponova-luda@yandex.ru

АФІКСАЛЬНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ КРИМІНАЛІСТИКИ

У статті аналізуються особливості афіксальних способів творення української криміналістичної термінології, розглядаються міжнародні терміноелементи, що мають статус суфіксів і префіксів. Наголошується, що, на відміну від загальноновживаної лексики, творення термінів є свідомим процесом. Для сучасного словотворення української криміналістичної термінології характерні всі основні способи, за допомогою яких поповнюється лексичний запас літературної мови: семантичний, синтаксичний, морфологічний.

Ключові слова: словотвір, дериватологія, афікси, криміналістична термінологія, терміноелемент.

Термінологічні принципи словотворення на відміну від загальноновживаної лексики мають низку особливостей, що полягають у чіткості і прозорості словотвірних моделей, прямо пов'язаних із внутрішньою формою, мотивованістю терміна, з конкретністю, виразністю його семантики. Постійне зростання взаємозв'язків між загальноновживаною і вузькоспеціальною лексикою актуалізує „з'ясування питань загальної теорії термінології й окремих питань раціонального термінотворення: поява терміна, його вживаність, конкуренція з аналогічними новотворами, входження в певну систему через дефініцію, фіксацію в словнику, термін у своїй системі й поза нею тощо” [12, с. 4].

На відміну від загальноновживаної лексики, творення термінів є свідомим процесом. Для сучасного словотворення української

криміналістичної термінології (далі – УКТ) характерні всі основні способи, за допомогою яких поповнюється лексичний запас: семантичний, синтаксичний, морфологічний. Є. Курилович започаткував новий підхід до розмежування двох дериваційних аспектів – *синтаксичного* та *лексичного*. Синтаксичну деривацію ним було визначено як утворення деривата з новою синтаксичною функцією в межах того самого лексичного значення. А лексичну деривацію – як зміну лексичного значення похідного слова щодо твірного за незмінності їхньої первинної синтаксичної функції [8, с. 60–61]. О. А. Земська також розрізняє *синтаксичну* і *лексичну* деривацію. Синтаксична деривація – це перехід слів з однієї частини мови в іншу без змін у їхньому лексичному значенні (*виявляти* – *виявлення*, *аналізувати* – *аналіз*, *дактилоскопіювати* – *дактилоскопіювання*). У межах лексичної деривації виділяються транспозиційні та нетранспозиційні типи. Проте більшість авторів сучасних граматики російської мови замінюють ці терміни на *мутаційні* та *модифікаційні типи* [14, с. 363]. Транспозиційний (мутаційний) тип включає перехід слів однієї частини мови в іншу, що супроводжується і змінами у їхньому значенні (*вбитий* – *вбивати*, *стріляний* – *стріляти*). Нетранспозиційний (модифікаційний) тип залишає похідне слово в межах тієї частини мови, що й твірне, але при цьому змінює його лексичне значення [3, с. 192]: *злочинець* – *злочин* – *зловмисник*.

Розрізняють *словотворчі* та *словотвірні* одиниці словотвірної системи. До перших належать ті, що беруть безпосередньо участь у творенні слів, тобто словотворчі засоби мови (префікси, суфікси, що приєднуються здебільшого до кореня і є носіями словотвірних, чи дериваційних, значень [13, с. 19] тощо), а також сукупність похідних одного твірного, що називається його словотворчим потенціалом. Решту одиниць визначаємо як „словотвірні”. Зазначимо, що словотвірна структура слова – це формально-семантичне взаємовідношення між твірною частиною слова і його словотворчим формантом, у якій відбито семантичне відношення похідного та твірного, що виражено за допомогою словотворчих засобів і повторюється в інших парах слів. У процесі аналізу словотвірної структури слова центральним завданням є встановлення того, від якої твірної основи (за В. О. Горпиничем, це – твірна база [3, с. 88]) утворено похідне слово. У зв'язку з цим необхідно з'ясувати поняття *словотвірної похідності* (мотивації), яке є головним для словотворення, оскільки

співвідношення твірних і похідних слів становить сутність словотвірного процесу і словотвірного механізму. Похідне слово завжди містить у словотвірній структурі мотиваційну, твірну основу і дериватор. Дериватологічний аналіз спирається на принципи послідовного зіставлення похідних і твірних основ з дослідженням афіксальних словотворчих компонентів.

На думку О. С. Кубрякової, якщо вкладати точно окреслений зміст і інтерпретувати рівень мови як окрему частину лінгвістичної системи, виділену у відповідності із наперед визначеними критеріями, то словотвір не варто відносити до самостійного мовного рівня з тих міркувань, що відсутня спеціальна словотвірна одиниця [7]. Однак ознакою наявності окремого мовного рівня у системі мови виступає його власна система структурно однакових лінгвоодиниць. Такими лінгвоодиницями для словотвірного рівня можна вважати систему дериватем. Характерною властивістю словотвірного рівня є те, що його лінгвоодиниці – дериватами – утворені з різнорівневих одиниць – морфем, морфемом, лексем, словосполучень тощо.

Діахронічна дериватологія вивчає історію формування системи і структури словотвору та процес їх подальшого розвитку у сфері всіх способів словотворення в межах усіх частин мови від початку становлення мови до сучасного її етапу. Синхронічна дериватологія має свій предмет вивчення – систему і структуру словотвору мови на певному етапі її розвитку, в тому числі на сучасному. При синхронічному описі словотвору беруться до уваги деривати, утворені всіма способами словотворення, в яких виявляються живомовні словотвірні типи з їхніми словотвірними формами і значеннями [13, с. 6–7].

Завданням синхронічної дериватології є охоплення всієї системи і структури словотвору лексичного складу мови на певному етапі її розвитку. При синхронічному вивченні словотвірної системи і структури мови особлива увага звертається на ті основні закономірності й мовні тенденції, що активно діють у словотворчих процесах постійного збагачення лексичного складу новими словесними утвореннями.

Словотвірний рівень мовної системи має надрівневий характер за різнорівневими словотворчими ресурсами, що були використані в процесі словотворення. Л. О. Булаховський зазначає, що іменники або прикметники мають систему словотворчих елементів (суфіксів, префіксів), яка майже такою самою мірою, що й факти словозміни,

дозволяє говорити про певну велику категорію граматичних значень. У явищах *формотворення* (утворення певних форм слова) і *словотворення* (утворення нових слів) наявні видозміни ядерних одиниць, процеси регулярного породження вторинних структурних утворень. Спільність цих двох процесів полягає саме в організації вторинних утворень [13, с. 7].

В УКТ найчисленнішою є група іменників, що утворені суфіксальним способом. Серед різноманітних іменникових суфіксів, що функціонують у сучасній українській мові, у процесі творення криміналістичної термінології беруть участь суфікси *-ість*, *-ств-*, *-ізм* /*-изм*. Зокрема за суфіксом *-ізм* /*-изм* закріпилася функція творення абстрактної лексики від прикметникових та іменникових основ: *морфінізм* [28], *негативізм* [15, с. 28], *дальтонізм* [25, с. 53], *мікроорганізм* [24], *нонконформізм* [23, с. 199], *транссексуалізм* [15, с. 40], *механізм* (слідоутворення, учинення злочину тощо) [25, с. 146]; *авантюризм* [22, с. 12], *автоматизм* [15, с. 4], *лунатизм* [25, с. 142], *бандитизм* [21, с. 33], *барбітуратизм* [15, с. 7]. Цей спосіб творення є непродуктивним і складає 1,5% від загальної кількості досліджених УКТ. За допомогою суфікса *-ств/о/* утворено такі терміни: *зброєзнавство* [19, с. 64], *самоправство* [21, с. 364], *хуліганство*, *шахрайство* [16, с. 236–237], *самогубство* [21, с. 364], *слідство* (судове, досудове) [26, с. 548], *слідознавство* [18, с. 122], *судочинство* [28], *вбивство* (*дітовбивство*), *авторознавство* [25, с. 7], *людодіство* [27, с. 531], *насильство* [26, с. 387], він також є непродуктивним способом і складає 3% від загальної кількості досліджених УКТ.

Натомість за допомогою суфікса *-ість* творяться іменники зі значенням абстрагованої ознаки, тому найчастіше він приєднується до прикметникових основ: *осудн/ий* → *осудн-* + *-ість*, *халатн/ий* → *халатн-* + *-ість*, *сумісн/ий* → *сумісн-* + *-ість*. Зафіксовано такі терміни криміналістики із названим суфіксом: *бризантність* [28], *делінквентність* [25, с. 54], *злочинність* [20, с. 41], *допустимість* (доказів; легенди; обшуку з негативним результатом; тактичного прийому) [25, с. 63–64], *динамічність* [16, с. 69], *належність* (групова) [18, с. 95], *агресивність* [15, с. 4], *індивідуальність*, *зв'язність* (почерку) [25, с. 113], *достатність* (доказів) [25, с. 65], *давність* (смерті; перебування трупа у воді) [25, с. 51] тощо. Похідні слова можуть бути утворені як на базі питомої лексики (*скуйовдженість*, *судимість*), так і запозиченої (*сенситивність*, *сугестивність* тощо).

Цей спосіб є порівняно продуктивним і нараховує 10% від загальної кількості досліджених УКТ.

Творення термінів на позначення предметної дії за допомогою суфіксів *-ації/-ація, -ції/-ція* (графічно *-аці/я, -ці/я*) в УКТ є активним. Наприклад, творення із суфіксом *-аці/я*: *агравација, адаптација, ажитацiя, актуалiзација, акцентуација, апеляцiя, атрибуцiя, аутоiнтотоксикацiя, афiлiација, деградација, дедуцiя, дезiнтеграцiя, дезiнтотоксикацiя, дезiнформацiя, дезорiентацiя, деривација, деталiзација, деформацiя, конфiгурацiя, конфiскацiя, кримiналiзација, реестрацiя, легалiзација, мотивацiя, iнсинуацiя, перлюстрацiя, провокацiя, персеверацiя, релаксацiя, реставрацiя, спецiалiзација, фальсифiкацiя, фiксацiя, фрагментацiя, фрустрацiя, iнсинуацiя, iдентифiкацiя, класифiкацiя, кодифiкацiя, комбiнацiя, консультацiя, контаминацiя*. Творення термінів криміналістики із суфіксом *-ці/я*: *симуляцiя, дисимiляцiя, iнституцiя, деменцiя, деструкцiя, дистанцiя, конкуренцiя, компетенцiя, конфабуляцiя, люмiнiсценцiя, катодолюмiнiсценцiя, рентгенолюмiнiсценцiя, санкцiя, реквiзицiя* тощо. Характерною ознакою іменників цієї групи є складність встановлення мотиваційних словотвірних відношень, бо вони є термінами з різною формально-семантичною співвідносністю.

Мова сучасної криміналістики активно використовує не тільки іншомовні лексеми, а й іншомовні морфоелементи, що є складниками термінів. В УКТ використовуються префікси іншомовного походження із значенням протилежності або заперечення: *анти-*: *антипатiя, антиципацiя* (лат.); *де- (дез-)*: *деградација, деморалiзација* (фр.), *дезiнформацiя* (лат.), *дезорiентацiя* (фр.); *контр-*: *контркримiналiстика*. В утворенні термінів зі значенням заперечності або протилежності також беруть участь і власне українські префікси, які приєднуються як до іншомовних, так і до власне українських основ: *без-, не-*: *безапеляцiйний, бездiяльнiсть* (злочинна), *бездоказовий* (бездовiдний), *беззаконний, безкарний, незаконний, неосудний*.

Продуктивність словотворчих засобів для термінології завжди є явищем вторинним. Вона відбиває потребу в найменуванні нових понять. Чимало криміналістичних термінів утворено за допомогою іншомовних (переважно грецьких і латинських) морфоелементів, що набули статусу міжнародних префіксів: *анти-, де-, контр-*, які концентруються в розрядах іменних основ. Наприклад: *антигромадський, дисквалiфiкований, дискредитування, децентралiзований* тощо. „Щодо специфіки

діяльності служб безпеки, то у зв'язку з цим писали про „*контр-криміналістику*”: про те, що необхідно розробляти засоби і методи, які дозволяли б не залишати сліди ...” [17, с. 15].

За Н. Ф. Клименко, *афіксоїд* є проміжною морфемою, частиною складного або складноскороченого слова, здебільшого співвідсною з повнозначним словом чи основою, яка повторюється з тим самим значенням у ряді слів і наближається за словотвірними функціями до афіксів. Афіксоїдні кореневі морфеми набувають ознак службових афіксальних морфем. У позиції суфіксів афіксоїди називають *суфіксоїдами*, у позиції префіксів – *префіксоїдами*. У префіксоїдів і суфіксоїдів інша природа значення, ніж у префіксів та суфіксів, оскільки перші утворилися з коренів, наділених лексичним значенням [5, с. 38]. Префіксоїди *квазі-*, *макро-*, *фото-* ще не повністю втратили власне лексичне значення і займають проміжне місце між коренем та префіксом: з одного боку, не є завершеним процес їх морфологізації; з іншого боку – регулярність їх використання є високою, наприклад, *квазідоговор*, *макрофотографія*, *макрофотознімання*, *макрозаглиблення*, *макроскопія*, *макросліди*.

Безпосередньо вказують на об'єктивну зменшеність реалій іменникові префіксоїди іншомовного походження [2, с. 22–24] *міні-*, *мікро-*: *мінілінза*, *мікрозаглиблення*, *мікроб'єкти*, *мікроорганізми*, *мікросередовище*, *мікроскоп*, *мікроскопіювання*, *мікроскопія*, *мікросліди*, *мікрофотографія*, *мікрофотозйомка*, *мікрофотокамера*, *мікрофотонасадка*, *мікрочастки*. Значення префіксальних іменників походить із видозміни семантики основ твірних баз, при цьому твірними можуть виступати тільки слова й основи, які позначають кількісно рухливу ознаку, а саме тільки ті, в яких можлива наявність меншої кількості ознаки [10, с. 147].

Зазначені приклади ілюструють, що термінолексика криміналістичної науки може складатися не тільки з елементів іншомовного походження, а й поєднувати іншомовний морфоелемент з власне українським, маючи „ознаки загальновідомості (загальнозрозумілості), частотності, соціальної значущості та ознаку короткості (оптимальної довжини)” [8, с. 12]. Іншомовні суфікси на зразок *-аж* (фр. *-age* < пізньолат. *aticum*); *-ант* (лат. *-antis*); *-ат* (лат. *-atus*); *-(а)цій /-а* (лат. *-atio*); *-ист /-іст* (лат. *-ista*) набули в багатьох мовах „статусу суфіксів, які не тільки вичленовуються”, а й стають словотвірними [1, с. 31]: *арештант*, *провокація*, *контрабандист*” [11, с. 101].

Отже, аналіз способів творення УКТ дозволив виділити *міжнародні терміноелементи* – морфемні запозичення, які мають статус суфіксів і префіксів. Частина міжнародних компонентів (блоків) – префіксоїдні, суфіксоїдні корені (основи), а також корені (основи) з комбінаторними можливостями обох видів афіксоїдів – становлять специфічну групу, яка функціонально тяжіє до афіксів.

Список використаних джерел та літератури

1. Акуленко В. В. Вопросы интернационализации словарного состава / В. В. Акуленко. – Х. : Изд-во Харьк. ун-та, 1972. – 214 с.
2. Безпояско О. К. Морфеміка української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1987. – 212 с.
3. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Слово-твор. Морфонологія : навч. посіб. / В. О. Горпинич. – К. : Вища шк., 1999. – 207 с.
4. Земская Е. А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Клименко Н. Ф. Афіксоїди / Українська мова: енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2004. – С. 38–39.
6. Клименко Н. Ф. Слово-твор., дериватологія / Українська мова: енциклопедія / ред. кол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко – співгол., М. П. Зяблюк та ін. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл. імені М. П. Бажана, 2004. – С. 413.
7. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений: семантика производного слова : моногр. / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
8. Курилович Е. Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Гос. изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
9. Лейчик В. М. О некоторых современных способах словообразования / В. М. Лейчик // Особенности словообразования в научном стиле и литературной норме: сб. науч. тр. / ред. кол. Б. И. Бартков – отв. ред. и др. – Владивосток : ДВНЦ АН СССР, 1984. – С. 3–15.
10. Митяй З. Параметри іменної префіксальної релаксації / З. Митяй // Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць. Вип. 6. – Дніпропетровськ : ДНУ, 1999. – С. 143–147.
11. Онуфрієнко Г. С. Запозичення неслов'янського походження в юридичному термінологічному просторі української мови / Г. С. Онуфрієнко // Ономастика і апелятиви: зб. наук. праць. Вип. 9. – Дніпропетровськ : ДДУ, 2000. – С. 96–104.
12. Панько Т. І. Концептосфера термінологічної розбудови української мови / Т. І. Панько // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14–21.

13. Словотвір сучасної української літературної мови / відп. ред. М. А. Жовтобрюх. – К. : Наук. думка, 1979. – 408 с.
14. Современный русский язык: Фонетика. Лексикология. Словообразование. Морфология. Синтаксис. – 2-е изд., испр. и доп. / под общ. ред. Л. А. Новикова. – СПб : Изд-во „Лань”, 1999. – 864 с.
15. Халмурадов Б. Д. Судова психіатрія: основні терміни та поняття: навч. посіб.-довід. / Б. Д. Халмурадов, О. Г. Швачко – К. : Центр навч. літ., 2006. – 80 с.
16. Шепітько В. Ю. Криміналістика: енцикл. словник (українсько-російський і російсько-український): 1 500 термінів / В. Ю. Шепітько; за ред. акад. НАН України В. Я. Тація. – Х. : Право, 2001. – 560 с.
17. Бахін В. П. Криміналістика: курс лекцій. Ч. 1 / В. П. Бахін, І. В. Гора, П. В. Цимбал. – Ірпінь : Академія ДПС України, 2002. – 356 с.
18. Криміналістика: підруч. для слухачів, ад'юнктів, викладачів вузів системи МВС України / П. Д. Біленчук, О. П. Дубовий, М. В. Салтєвський, П. Ю. Тимошенко; за ред. акад. П. Д. Біленчука. – К. : Атіка, 1998. – 416 с.
19. Скригонюк М. І. Криміналістика: підруч. / М. І. Скригонюк. – К. : Атіка, 2005. – 496 с.
20. Дорошенко А. Організована злочинність: міжнародний аспект / А. Дорошенко, І. Овсій // Політика і час. – 1997. – № 3. – С. 41–51.
21. Юридичний словник / за ред. В. Г. Гончаренка. – К. : Форум, 2005. – 473 с.
22. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови / А. О. Івченко. – Х. : Фоліо, 2001. – 540 с.
23. Російсько-український словник іншомовних слів / укл. Т. П. Мартиняк; за ред. проф. Ярещенка А. П. – Х. : Прапор, 1999. – 392 с.
24. slovniki_ukraini: 252485 слів / Інститут мовно-інформ. досліджень України; В.А. Широков та ін. – 2001–2006. – 30,7 Мб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://narod.ru/disk>
25. Шепітько В. Ю. Криміналістика: словник термінів / В. Ю. Шепітько. – К. : Концерн „Видавничий Дім „Ін Юре”, 2004. – 264 с.
26. Яковлева А. М. Сучасний тлумачний словник української мови / А. М. Яковлева, Т.М. Афонська. – Х. : Торсінг плюс, 2006. – 672 с.
27. Новий тлумачний словник української мови: 42 000 слів. 4 т. / укл. В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1998. – Т. 2: (Ж–О). – 910 с.
28. Slovnyk_net. – 2010. – 5,33 Кб. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovnyk-net.livejournal.com>

Л. Е. Гапонова

АФФИКСАЛЬНЫЕ СПОСОБЫ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ КРИМИНАЛИСТИКИ

В статье анализируются особенности аффиксальных способов образования украинской криминалистической терминологии, рассматриваются международные терминологические элементы, имеющие статус суффиксов и префиксов. Подчеркнуто, что в отличие от общепринятой лексики образование терминов является сознательным процессом. Для современного словопроизводства украинской криминалистической терминологии характерны все основные способы словообразования: семантический, синтаксический, морфологический.

Ключевые слова: словообразование, дериватология, аффиксы, криминалистическая терминология, терминологический элемент.

L. E. Gaponova,

Candidate of Philology,

Associate Professor of History and Ukrainian Studies Department,

National Metallurgical Academy of Ukraine,

4, Gagarina Prospect, Dnepropetrovsk, 49005, Ukraine,

tel. : + 38(056) 745-31-56,

gaponova-luda@yandex.ru

AFFIX METHODS OF CRIMINALISTIC TERMS DERIVATION

Summary

The article investigates the characteristic features of affix ways of creating Ukrainian criminalistic terminology. It also examines international terminological elements with suffixes and prefixes. The survey, explanatory description and structural methods were used. The language of modern criminalistics actively uses both foreign-language borrowings and components.

Ukrainian criminalistic terminology uses prefixes of foreign origin with the opposite meaning as well as creates terms with the help of Ukrainian prefixes, joining word stems both in foreign and Ukrainian languages.

We found out that using word-building tools for terminology will always be a secondary phenomenon. It reflects the relevance of extra-linguistic factors and context, when there is a need for new concepts. Many forensic terms are formed with the help of foreign (mainly of Greek and Latin origin) morphological elements, which have acquired the status of international prefixes and concentrated in the ranks of nominal stems. So, we analyzed international terminological elements or morphemic borrowings that have the status of prefixes and suffixes.

Key words: word formation, derivation, affix, criminalistic terminological element.

Надійшла до редакції 16.09.2014 р.

УДК 811.161.2'373.611

І. М. Демешко,

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови

В. Винниченка,
вул. Шевченка, 1, м. Кіровоград, 25006, Україна,
тел. : (0522) 22-86-50,
demeshko2503@rambler.ru

ДЕРИВАЦІЙНО-МОРФОНОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА СЛОВОТВІРНИХ ГНІЗД ДЕВЕРБАТИВІВ: СИНХРОНІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті з'ясовано морфонологічну структуру словотвірних гнізд нечленованих і членованих вершинних дієслів у сучасній українській мові, спрогнозовано можливі морфонологічні зміни, визначено морфонологічні моделі. Виявлено, що для всіх девербативів спільною морфонологічною операцією є усичення дієслівної фінали, що супроводжує зміну акцентної позиції, у поднанні з альтернаціями (переважно консонантними).

Ключові слова: словотвірна морфонологія, девербативи, словотвірне гніздо, морфонологічні типи, морфонологічні класи.

Розвиток української словотвірної морфонології на сучасному етапі позначений прагненням до перегляду й уточнення деяких наукових понять, опису та дослідження формальних ознак мовних одиниць з погляду системно-структурної лінгвістики. Нечисленні праці з морфонології не дають відповіді на ряд надзвичайно важливих для мовознавства питань, зокрема в словотвірній морфонології, таких, як роль морфонологічного чинника, процедурні питання морфонологічного аналізу, морфонологічні особливості комплексних словотвірних одиниць (словотвірних гнізд – далі СГ, їхніх субодиноць: словотвірних парадигм, словотвірних ланцюжків), визначення функціонального навантаження дериваційних засобів, виділення морфонологічних типів і морфонологічних класів дериватів, зокрема девербативів, визначення функціонального навантаження морфонологічних моделей девербативів.

У сучасному українському мовознавстві СГ та його субодиноці перебувають у центрі зацікавлень учених (див. праці З. О. Валюх, В. В. Грещука, Є. А. Карпіловської, Н. Ф. Клименко, М. П. Лесюка,

Г. В. Пристай, М. Ю. Федурко та ін.). Матеріал, накопичений теоретичним мовознавством і лексикографічною практикою, дозволяє поставити питання про виявлення специфіки СГ із вершинним дієсловом. Актуальність дослідження визначається необхідністю морфологічного аналізу СГ із вершинними дієсловами. Вивчення конкретних СГ є актуальним для словотвірної типології, опису внутрішньої організації системи словотвору. Словотвірна морфологія відрізняється від інших лінгвістичних дисциплін тим, що в ній значна частина теоретичних положень залишається дискусійною в сучасних лінгвістичних студіях.

Метою пропонованої розвідки є з'ясування морфології СГ із членованими і нечленованими питомими вершинними дієсловами в сучасній українській мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати морфологічну структуру СГ членованих і нечленованих вершинних дієслів у сучасній українській мові; 2) виявити дериваційно-морфологічну специфіку СГ девербативів; 3) спрогнозувати можливі морфологічні зміни; 4) установити морфологічні моделі девербативів.

У дослідженні на основі реєстру дієслів і спільнокореневих слів упорядковано СГ за критеріями, розробленими російськими та українськими мовознавцями (О. М. Тихоновим, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловською). Матеріалом для дослідження слугували понад 1760 самостійно укладених віддієслівних СГ. Слід зазначити, що до картотеки поряд з одиницями літературної мови увійшли також вершинні дієслова й девербативи, які належать до розмовної, діалектної лексики, зареєстровані загальномовними словниками. Такий підхід до матеріалу виправдовується дослідницькою значущістю мовних фактів, виявленням стилістичної зумовленості реалізації девербативів і прагненням встановити реальну продуктивність морфологічних типів девербативів в українській мові.

Проблема встановлення морфологічної структури віддієслівних СГ ускладнюється відсутністю гніздового словотвірного словника української мови з переліком усіх вершинних дієслів. Укладання такого словника дасть змогу здійснити морфологічну класифікацію: 1) виявити типові формальні трансформації девербативів на кожному ступені деривації; 2) з'ясувати морфологічно марковані похідні; 3) виділити спільні й відмінні риси в морфологічному вияві СГ дієслів різної морфологічної будови; 4) встановити морфологічні

типи і морфонологічні класи СГ із вершинними дієсловами. До одного морфонологічного класу (далі – МК) належать СГ із морфемно, словотвірно і морфонологічно тотожними вершинними дієсловами, морфонологічними трансформаціями й морфонологічними операціями похідних. Кожен МК характеризується певною контактною зоною, наявністю відповідних морфонологічних змін (усічення твірної основи, консонантні альтернації на морфемному шві, вокалічні в кореневій морфемі, інтерференція, зміна акцентних позицій, позиція палаталізації / депалаталізації, нарощення суфіксальної морфемі). Не викликає сумніву, що словотвірні можливості слів чітко простежуються на тлі словотвірних гнізд, являють собою словотвірну мікросистему, „яка складається зі словотвірних ланцюжків та парадигм, якими охоплюється вся сукупність спільнокореневих слів, ієрархічно впорядкованих відношеннями похідності та мотивованості” [1, с. 169]. Як засвідчує фактичний матеріал, непохідні слова є словотвірно активніші, ніж похідні.

Дериваційно-морфонологічний аналіз нечленованих похідних МК-1 МТ-2 [2] і членованих похідних МК-2 МТ-2, основу яких становлять СГ з вершинами-дієсловами, для яких характерна альтернація консонантів за твердістю – м’якістю, переміщення наголосу на формант, дає змогу розглянути структуру однотипних СГ. Проаналізовано 198 СГ, у яких вершина – питомі членовані дієслова на одиничну морфону {д}, {т}, {з}, {с}, {л}, {н}, {р} з основами на **-а-**, **-и-**. Оскільки дієслова багатозначні, то вони активніше втягуються в процес словотворення. Так, дієслово *гасити* має 4 значення, СГ, вершиною якого є дієслово *гасити*, складається із 111 похідних, які нерівномірно розташовані на ступенях деривації: I ступінь – 43, II ступінь – 42, III ступінь – 25, IV ступінь – 1. Морфонологічна структура СГ МТ-2 на I-ому ступені словотворення позначена такими консонантними альтернаціями: с//ш (*гасіти* – *гаш-ен(ий)*, *гаш-ен’н’(а)*); с//с’ (*гасіти* – *гас’-ін’н’(а)*), на II-ому ступені деривації позначена консонантними альтернаціями с//ш (*з-гасіти* – *згаш-а-ти*, *згаш-ен(ий)*) та зміною акцентних позицій (на кореневу морфему похідного слова в ад’єктивній зоні, на формант – у субстантивній зоні, на форматив – у дієслівній зоні). Як бачимо, словотвірна спроможність твірних основ залежить від їхньої семантичної структури (його інформаційна наповненість, належність до активної чи пасивної лексики, до певного стилю), частини мовної належності

твірного, ступеня словотворення, морфемної структури слова, фінали кореневої морфеми, ініціали форманта, установаження СП похідних (одно-, дво-, три-, чотиризонні). Процес деривації уможливають морфонологічні операції, які трансформують твірну основу в похідну. Важливим морфонологічним засобом слугує усичення дієслівної фінали, консонантні й вокалічні альтернації, зміна наголосу. Зазначені морфонологічні трансформації використовуються здебільшого комплексно.

Морфонологічна структура СГ МТ-2 на І-ому ступені словотворення позначена альтернаціями консонантів за твердістю – м'якістю, переміщенням наголосу на формант, кореневу морфему або флексію похідного слова в субстантивній й ад'єктивній зонах. Ці альтернації є диференційними ознаками таких неелементарних морфонологічних моделей (ММ): ММ 1 (Уо + С//С' + Аф): *ходіти* – *ход'-б(á)*, ММ 2 (Уо + С//С + Ас): *дохóдити* „досягати” – *дохó-дж-á-ти*, ММ 3 (Уо + С'/С + Ас): *гудіти* – *гуд-бк*, *свистіти* – *свист-ýн*), ММ 4 (Уо + Ас): *видавáти* – *видав-éць*), ММ 5 (Уо + С//С' + Ас): *ходіти* – *ход-ін'н'(а)*, *паліти* – *пал-ій*), ММ 6 (Уо + С//С' + Аф): *різати* – *різь-б(á)*, ММ 7 (Уо + С'/С + Ак): *обороня'ти* – *оборóн-ець*), ММ 8 (Уо + V//V + Ап): *вихóдити* – *віхід-0*), ММ 9 (Уо + С//С' + Ап): *зав'язáтись* – *зів'язь*).

Істотною ознакою українського віддієслівного словотворення є взаємодія морфонологічних позицій, наприклад, усичення, консонантні альтернації і модифікація наголосу (переміщення з тематичного голосного на дериваційний суфікс): *садіти* – *садіння* (д//д'), *говоріти* – *говоріння* (р//р'). Палаталізуючу дію на мотиватор можуть мати суфікси *-ін'н'-* (*лагодити* – *лагодіння*, *творити* – *творіння*), *-ій* (*водити* – *водій*, *возити* – *возій*, *носити* – *носій*), *-іж* (*платити* – *платіж*, *падати* – *падіж*). Морфонологічні альтернації розширюють валентні властивості морфем, роблять можливими утворення похідних будь-якої словотвірної структури.

Аналіз консонантних морфонологічних альтернацій приголосних у словотворенні в українській мові дає можливість зробити висновок, що консонантні морфонологічні альтернації необхідно описувати для кожного МК приголосних (губних, язикових, фарингальних). Це дає можливість сформулювати морфонологічні правила до цілого МК, а не до індивідуальних одиниць – морфем. Такий методологічний підхід може визначити регулярність і передбачувати вплив форманта на мотиватор, поведінку приголосних внаслідок сполучуваності

з ініціаллю форманта. Таким чином, характер впливу форманта на похідну основу залежить від фонологічної структури суфікса (наприклад, суфікси, що починаються з голосного переднього ряду, впливають на попередній приголосний твірної основи, унаслідок чого виникають консонантні альтернації). Так, питомий формант **-ен'н'**, впливаючи на попередній приголосний твірної основи, призводить до консонантних чергувань (P//P1) (б//бл, в//вл, м//мл, ф//фл): *розграфити* – *розграфлення, розграфлений, розграфлено*; питомий суфікс **-ій** – до консонантних чергувань (д//д', з//з', л//л', с//с', т//т'): *водити* – *водій, возити* – *возій, носити* – *носій, крутити* – *крутій*. Позиція депалаталізації характерна для девербативів на **-ок**: *гудити* – *гудок, свистити* – *свисток*. Девербати на **-ець** (*переселенець, обранець, посланець, закоханець*) (49) пов'язані з основами пасивних дієприкметників. У творенні похідних відбувається усічення дієслівних суфіксів і нарощення твірної основи.

Дія форманта на твірну основу певною мірою залежить від його фонологічної структури. Так, якщо ініціаль суфікса складається з голосної переднього ряду /i/, то відбуваються консонантні альтернації C//C' (палаталізація приголосного мотиватора), а якщо /e/ – консонантні альтернації P//P1, T//Č (пор. *возити* – *возіння, платити* – *платіж, свердлити* – *свердлій; графити* – *графлення; коптити* – *копчення*). Отже, загальною умовою реалізації морфологічних змін є якість кінцевої фонемі дієслівної основи. Морфологічна структура СГ з вершиною-дієсловом іншомовного походження характеризується усіченням форматива **-ува-** (325) або **-и-** (1): *контужити*. У цих девербативах морфологічна операція усічення зазвичай співдіє зі зміною наголосу на формант: *ілюстр/увá/ти* – *ілюстр-áцїї(а), імпорт/увá/ти* – *імпорт-éр, інтерфер/увá/ти* – *інтерфер-éнциї(а), інтерфер-óн*.

Для контактної зони на межі кореневої і словотворчої морфем необхідно врахувати такі параметри: 1) формальну членованість / нечленованість твірної основи; 2) поскладову організацію кореневої морфеми; 3) клас фінальної морфеми; 4) клас і характер ініціалу форманта. Суфіксальні морфеми віддієслівного словотворення доцільно характеризувати стосовно їхніх акцентних потужностей, оскільки деякі форманти перетягують наголос на себе (**-ін'н'**, **-ій**, **-іль**, **-іж**, **-ок**, **-ець**, **-ун**). Аналіз свідчить, що консонантні морфологічні альтернації необхідно описувати для кожного морфологічного

класу приголосних: губних, язикових (передньо-, задньоязикових), фарингальних. Такий методологічний підхід визначає регулярність і передбачує вплив форманта на мотиватор, поведінку приголосних внаслідок сполучуваності з ініціаллю форманта. Морфологічну кваліфікацію СГ визначають: морфологічна структура, морфологічна позиція, морфологічна трансформація і морфологічна модель. СГ з вершинними дієсловами розподілено на морфологічні класи на основі морфологічної трансформації, яка маркує морфологічну структуру дериватів відповідної словотвірної парадигми і визначає морфологічну специфіку кожного класу. Варто зазначити, що на всіх ступенях деривації більше суфіксальних утворень, ніж префіксальних.

Відсубстантивне походження ряду дієслів підтверджують морфологічні процеси (морфологічні альтернації на морфемному шві, зміна наголосу) спільнослов'янської та спільносхіднослов'янської доби. Напрямок словотвірної мотивації дозволяє встановити походження лексичної одиниці. Наприклад, лексема *ліквідація* у деяких словниках подається як віддієслівне утворення („Словообразовательный словарь русского языка” О. М. Тихонова (1990), „Українсько-російський словотворчий словник” З. С. Сікорської (1995), а в „Кореневому гніздовому словнику української мови” Є. А. Карпіловської (2002) – це вершинне слово, від якого утворено похідне дієслово *ліквідувати*. Підтримуємо думку Є. А. Карпіловської, що лексема *ліквідувати* відсубстантивного походження, на це вказує і походження слова *ліквідація* (< слат. *liquidatio* „закінчення справи” < *liquidus* „вільний від боргів”) [СІС, с. 593].

До десубстантивів належать і похідні *жалкувати*, *жаліти* (від *жаль*), *лікувати* (від *лік-0²*, *лік(а)²* „засоби лікування”), *мастити* (від *масть-0²* (мазь)), *міряти* (від *міра*), *світити* (від *світло*), *грішити* (від *гріх*), *смішити* (від *сміх*), на що вказує етимологія цих слів. Тому при визначенні вершинного слова СГ необхідно враховувати їхню етимологію. Також при цьому доцільно враховувати омографічні корені. Пор.: *студій/увá/ти* (20) – *студійова-н(ий)*, *студію 'j-учи*, *студ-éнт*, *студéнт-к(а)*, *студéнт-ств(о)*, *студéнт-ськ(ий)*, *ві-студіювати* та ін. і *студій(а)* (11) – *студій-ець*, *студій-н(ий)* та ін. [4, с. 807].

У процесі творення девербативів загальною морфологічною операцією є усичення дієслівної фіналі, що супроводжує зміну акцентної позиції, у комплексі з іншим морфологічним засобом

(консонантні чергування на морфемному шві, вокалічні – у кореневій морфемі [3, с. 79–104], інтерференція, інтерфіксація, виявлена при творенні складних слів, між кореневими морфемами). Кожна морфологічна трансформація у фонемному вияві основних (корневих) та афіксальних морфем при їхній взаємодії відбувається за наявності певних умов. Фактичний матеріал підтверджує існування механізмів впливу на зовнішній вигляд девербативів в українській мові: 1) операція усічення дієслівної фінали; 2) консонантні і вокалічні альтернації; 3) нарощення суфіксальної морфемі; 4) модифікація наголосу. Трансформації зазнають переважно кінцеві консонанти корневих морфем.

Аналіз морфологічних особливостей СГ із вершинними нечленованими і членованими дієсловами у сучасній українській мові дає можливість зробити такі висновки: 1. Кожна конкретна морфологічна трансформація у фонемному вияві корневих (основних) та афіксальних морфем при їхній взаємодії відбувається за наявності певних умов. Характер дії форманта на похідну основу залежить від його фонологічної структури. 2. Найбільш активно морфологічно марковано перший ступінь словотворення, а для префіксальних дієслів – другий, оскільки вони входять до складу тризонних девербативів; на подальших ступенях морфологічні процеси згасають. Морфологічна маркованість СГ залежить від його словотвірного потенціалу. 3. Для всіх девербативів загальною морфологічною операцією є усічення дієслівної фінали, що супроводжує зміну акцентної позиції, у поєднанні з альтернаціями (переважно консонантними). Перспективу подальшого дослідження словотвірної морфології девербативів убачаємо у встановленні МТ СГ із вершинними дієсловами, визначенні різновидів морфологічних структур у межах кожного класу.

Список використаної літератури

1. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах : словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
2. Демешко І. М. Морфологія словотвірних гнізд із нечленованими питомими вершинними дієсловами МТ-2 в сучасній українській мові / І. М. Демешко // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. праць / [за ред. проф. А. М. Поповського]. – Дніпропетровськ : Видавець Біла К. О., 2012. – Вип. 12. – С. 62–71.

3. Демешко І. М. Сучасна українська літературна мова. Вступ. Фонетика. Фонологія. Морфонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Фразеологія. Морфологія. Таблиці, схеми : навч. посіб. / І. М. Демешко. – Кіровоград : ПП „Центр оперативної поліграфії „Авангард”, 2013. – 328 с.
4. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови / Є. А. Карпіловська. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія” імені М. П. Бажана, 2002. – 910 с.

І. М. Демешко

ДЕРИВАЦИОННО-МОРФОНОЛОГИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИКА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ГНЕЗД ДЕВЕРБАТИВОВ: СИНХРОНИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье рассматривается морфонологическая структура словообразовательных гнезд членимых и нечленимых вершинных глаголов в современном украинском языке, спрогнозированы возможные морфонологические изменения, установлены морфонологические модели. Обнаружено, что для всех девербативов общей морфонологической операцией является усечение глагольной финали, сопровождающей изменение акцентной позиции, в сочетании с альтернативами (преимущественно консонантными).

Ключевые слова: словообразовательная морфонология, девербативы, словообразовательное гнездо, морфонологические типы, морфонологические классы.

I. M. Demeshko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Ukrainian Language Department,

Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vynnychenko,

1, Shevchenko St., Kirovograd, 25006, Ukraine,

tel. : (0522) 22-86-50,

demeshko2503@rambler.ru

DERIVATIVE-MORPHOPHONOLOGICAL SPECIFICITY OF THE DEVERBATIVE FAMILIES OF WORDS: SYNCHRONIC ASPECT

Summary

The **subject** of the research is to identify the derivative- morphophonological specificity of the families of words with an apical verb. The derivative-morphophonological specificity of the word-formation deverbative units: synchronic aspect. The **purpose** is to find out the morphophonological structure

of the families of words with segmented and non-segmented specific and foreign apical verbs in modern Ukrainian language.

Methodology. The basic method for analysing the morphophonological structure of the deverbatives is the descriptive one, also component and distributive analyses to differentiate and classify morphophonologically marked deverbatives. Morphemic and derivational analyses, design and linguistic modeling methods are used. The diachronic-synchronical method and the method of quantitative calculations are applied for the analysis of the morphophonological units. **Finding.** The research results show that in each morphophonological class the first stage of derivation is the most active, which is characterized by the greatest diversity of morphophonological models. At the second and the following stages – the morphophonological activity fades, which is reflected in the qualitative and quantitative characteristics: quantitative reduction of the involved morphophonological models and their typical character. The morphophonological structure of the verbal root morpheme determines morphophonological characteristics (morphophonological class and type) of the word-building paradigms and the family of words which have a different set of morphophonological models. **Practical value.** The methodology, elaborated classifications, methods of modeling suggested in this article can serve as examples of practical mastery of the material for linguistic studies in the field of word building morphophonology, can be used in the process of writing textbooks in morphophonology, morphemics and word building of the Ukrainian language at a high school, and while creating derivational dictionaries.

Results. 1. The formant nature effect on the derivative base morpheme depends on its phonological structure. 2. The morphophonological marker of the families of words depends on their word building potential. 3. The final verbal truncation is a common morphophonological operation for all deverbatives that accompany accentual position change, combined with alternations (usually consonantal).

Key words: word-building morphophonology, deverbatives, the family of words, morphophonological types, morphophonological classes.

Надійшла до редакції 21.11.2014 р.

УДК 81'42'23'373.612.2

С. В. Дмитрієв,

старший викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства

філологічного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : (048) 702-09-53,

viktoriS71@mail.ru

МЕТАФОРИЧНА ІНТЕГРАЦІЯ КОНЦЕПТОСФЕР „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” В НОМІНАЦІЯХ ОСОБИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ СОЦІОЛЕКТІВ)

У статті розглядається явище метафоричної інтеграції концептосфер „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” номінацій особи у структурі асоціативно-термінальної мотивації. Особлива увага приділяється механізмам породження номінацій у свідомості людини та впливам етнопсихологічних факторів на вибір донорської концептосфери. Проаналізований нами фактичний матеріал показує високу активність асоціативно-термінальної мотивації у процесах творення номінацій особи в сучасних українських соціолектах. Це пов'язано з потужною емотивністю соціолектного дискурсу, який, передусім, вимагає широкого діапазону образних (метафоричних) засобів у антропонімичному номінуванні. Основне навантаження у процесі конекції концептосфер „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” несуть гештальтний та структурно-метафоричний різновиди асоціативно-термінальної мотивації.

Ключові слова: когнітивний, концептосфера, номінація особи, метафора, соціолект.

Досить часто метафоризація при творенні номінацій особи відбувається при конекції концептосфер „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА”. Під артефактом розуміємо „будь-який об'єкт, створений або модифікований людьми” [2, с. 40]. Світ людини з найдавніших часів наповнений найрізноманітнішими предметами – у залежності від потреб, матеріальних можливостей, вимог часу, розвитку науково-технічного прогресу та інших зовнішніх чинників. Людина постійно намагається удосконалювати предметний світ, робити його зручнішим, адаптувати для особистих і колективних потреб. Людину оточують сотні тисяч різних предметів: від найдрібнішої булавки до космічного лайнера. Віддзеркалюючись у людській свідомості, предметний світ заповнює образну матрицю людини більше, ніж на п'ятдесят відсотків, породжуючи світ у світі, варіюючись і реалізуючись у незліченних кількостях асоціацій та нових образів, виявляючись у предметній творчості. При метафоричному творенні номінацій особи предметний (артефактний) світ є одним із найзручніших донорських мегаконцептів, які дають максимальний коефіцієнт „зрозумілості” – доступності образів для реципієнтів різних інтелектуальних та соціальних рівнів. Для носіїв соціолектів предметний світ

є релевантним. Саме з цим пов'язана частотність вибору номінації особи з донорської зони „АРТЕФАКТ”. Структурно-метафоричний різновид мотивації у межах конекції зазначених концептосфер представлений такою групою номінацій, яка репрезентує цілий народ (націю, етнос) через окремих предмет, що виділяє його з-поміж інших народів світу: *лапотник* „росіянин”, *бульбаи* „білорус”, *макаронник* „італієць” та ін. Через спільність одного предмета, що входить до різних національних картин світу як його візитівка, відбувається метонімічне етнокультурне перенесення знака-символу на загальноєвропейську проекцію мовної культури світу. Метонімічний механізм базується на асоціативній моделі пересічного суб'єкта номінації: *Італія* → макарони, піцца; *Білорусь* → картопля, партизани; *Росія* → лапті, ведмеді і т.п. Безперечно, мовець обирає найближче асоціативне коло, зрозуміле усім реципієнтам.

У побутовій сфері соціуму найбільше цінується функціональність предмета – його роль у досягненні максимального комфорту та виробничої мети. Ці особливості артефактів в „операційній системі” людської свідомості формують певний комплекс функціональних сценаріїв, що активно використовуються суб'єктами номінації при творенні їх дифузно-метафоричного різновиду. Зазначений номінативний різновид можна поділити на такі групи: „предмети побуту”, „механізми та машини”, „харчові та інші речовини” та ін.

Переважна більшість метафоричних номінацій концепту „предмети побуту” в основі механізму перенесення мають аналогізацію сценарію, який базується на функціональних побутових парадигмах у свідомості суб'єктів номінації. Варто зазначити, що у більшості сценарних вузлів фреймів наявна гендерна диференціація, яка сприяє пошуку мішені у процесі творення. Досить численна група лексем використовується на позначення осіб жіночої статі. Разом з метафоричністю у багатьох випадках наявна модальність різної валентності: від неприховано цинічної оцінки у кримінальному соціолекті до легкої іронії у молодіжному. Номінації предметної донорської зони на позначення жінок, які відкрито або перманентно належать до категорії „повія, жінка легкої поведінки”, представлені цілим корпусом лексичних одиниць: *грілка*, *колода*, *мітла* / *мітьолка*, *мочалка*, *піпетка*, *подушка*, *промокашка*, *кошолка* та ін. Знижена модусність зазначених категорій осіб жіночої статі підсилюється тим фактом, що для номінації суб'єкт обирає маловартісні або проміжні

предмети побуту спільного користування. Сценарна функціональна умова проектується на метафоричний механізм творення.

Мотиваційну основу перенесення з предметної зони в антропономінаційну у лексем *мітла* / *мітьолка* можна розглядати у двох площинах: функціональній та візуальній: „дівчина, жінка легкої поведінки” [7, с. 219; 5, с. 195]. Функціональна мотивація позначена у специфічному русі предмета для замітання сміття, що асоціюється у суб`єкта з повією, яка намагається привернути увагу клієнта: *Йде, мов мітлюю мете* (сучасний фольклор). Візуальна асоціативна мотивація перенесення полягає у специфічних зачісках повій – навмисне скуйовджених (для привертання уваги). Волосся таких жінок часто перефарбовується і втрачає натуральний вигляд. Отже, основним мотиватором обрання предметного ряду є функціональна аналогізація спорідненості сценаріїв, а вторинною – гештальтна аналогія візуального різновиду.

Слово *кошолка* є універсальним предметом для переносу несипких дрібних предметів різного типу, тобто різнорідних і не визначених. В Україні (як і в багатьох країнах світу) цей предмет використовується як універсальний і зручний у багатьох випадках: від походу на базар – до збирання врожаю. Отже, в етносвідомості народу це зручний та досить великий за місткістю предмет побуту, у який можна покласти будь-що. Соціолектне метафоричне номінування позначає цією лексемою дівчину легкої поведінки [5, с. 171]. В цьому метафоричному механізмі базовим мотиватором є сценарій поведінки об`єкта номінації, який аналогізується з функціональним сценарієм в етносвідомості суб`єкта номінації.

Назва *подушка* є аксесуаром будь-якого ліжка й у місцях спільного користування є предметом загального вжитку для тих, хто на той чи інший термін арендує це спальне місце. Подушка – статичний монофункціональний предмет спільного користування. Ця ознака та сценарій функціонування, закріплені у свідомості суб`єкта номінації, стають основним мотиваційним критерієм при переносі лексеми в антропономінаційний простір: „жінка легкої поведінки; повія” [7, с. 264].

Одноразовість і короткочасність використання письмового аксесуару минулого – *промокашки* – ініціювало функціональну аналогізацію сценарію використання на антропономінаційний лексичний простір, позначаючи жінку для короткочасного задоволення

сексуальних потреб чоловіка. Отже, спільність функціонального сценарію стала визначальною для втілення в образ артефакту характеристики людської поведінки. Зазначена номінація характеризується абсцентною модусністю – метафоричним перенесенням рис дешевого маловартісного предмету побуту на особу. Побутовою маловартістністю позначена також номінація *мочалка* „коханка, подруга; дівчина легкої поведінки, повія” [7, с. 222]. Функціональні риси сценарію використання позначника-артефакта, фіксовані у свідомості суб’єкта номінації, активують при виборі номінаційного перенесення саме образ незначного монофункціонального предмета.

Номінація *грilка* позначає жінку, дружину [7, с. 112] й має нейтральне модусне забарвлення з легким іронічним відтінком. Механізм переносу значення з артефактної донорської зони базується на функціональному сценарії предмета для обігрівання, який має визначений тактильно-температурний гештальт „теплий”. Важливе значення при виборі номінації відіграє граматична категорія роду, яка декларує міжконцептне узгодження гендерних гештальтів.

В обох словниках, які є основними джерелами матеріалу нашого дослідження, по-різному трактоване значення номінації *колода*: „фригідна жінка” [7, с. 181]; „неповоротка дівчина” [5, с. 165], хоча у динаміці сценаріїв та схем поведінки значеннєві критерії збігаються: „особа з обмеженими виявами динаміки руху”. Отже, основний механізм метафоричної аналогізації „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” базується на співвіднесенні схеми відносної (умовної) статичності колоди та невисокої фізичної активності жінки.

Номінації *чурка* та *валянок* вживаються на позначення особи з обмеженими розумовими здібностями. У процесі переносу позначування лексеми *валянок* „людина з уповільненою реакцією, дурень” [7, с. 76] активується спільна ознака артефакту й особи з однаковим планом вираження: *тупий* – візуальна ознака валянка (тупий носок взуття) та *тупий* – характеристика розумової здатності особи до засвоєння інформації при навчанні. Відбувається перенесення на основі внутрішньої метонімічності візуально-психологічних характеристик донорської та реципієнтної зон. Номінація *чурка* / *чурбан* обирається суб’єктом номінації за двома параметрами: 1) спільна ознака особи та артефакту „тупість” на базі полісемії (*чурка* „обрізок дерева, тупий з обох боків”); 2) матеріальне походження натурфакту „дерево = деревина” у свідомості реципієнта є символом

твердості й нечутливості. Релевантною виступає перша ознака, а друга є імплікативною, оскільки містить вторинний семантичний відтінок.

Артефактні номінації *сачок* та *шланг* мають синонімічне лексичне значення у соціолектному дискурсі: „ледар, нероба”. В основі метафоричного переносу – сценарій функціонування предмета у повсякденному побуті. Шланг, як правило, знаходиться в лежачому положенні. Обираючи у свідомості номінативну одиницю для позначення, суб’єкт номінації використовує ту рису об’єкта донорської зони, яка відповідає особистому сценарію. Сачок має величезну кількість дірочок, які не втримують ані повітря, ані води. Рух сачка не спрямований на об’єкт, позбавлений сенсу, символізуючи порожнечу. Таким чином, водити сачком у повітрі – нічого корисного не робити. Проте вже потенційний рух вказує на внутрішню динаміку номінації. Видима активність об’єкта номінації є імплікативною характеристикою, яка певною мірою відрізняє сачок від шланга, який позначений горизонтальною статикою у сценарії. Отже, номінація *сачок* позначає особу, яка виявляє активне неробство, імітуючи активну діяльність.

Важко з’ясувати мотивації перенесення у процесі творення артефактних номінацій *шнурок* / *шnurки* та *підoшва*. Номінація *шнурок* / *шnurки* позначає поняття „батько” та, відповідно, „батьки”. Номінативна одиниця належить до молодіжного соціолекту й може бути лексичним елементом таємної субмови молоді у процесі спілкування онлайн або у телефонних розмовах у присутності батьків: *шnurки* у *склянці* „батьки вдома” [7, с. 379]. Імплікований сценарій поведінки у свідомості суб’єкта номінації – намагання батьків контролювати всі справи дітей: *Мої шnurки знову заселились у кросівки* „мої батьки знову лізуть у мої справи”. Номінація *підoшва* позначає вчительку [7, с. 258]. Єдина можлива мотиваційна сценарна ознака метафоризації – звичка й потреба вчителів ходити по класу й поміж рядами під час пояснення матеріалу й виконання різних видів роботи. Відбувається перенесення метонімічного характеру, яке обирає з донорської зони частину вбрання вчительки. Не виключено, що наявний і елемент „втасмничення”: *Шуба! Підoшва йде!* (з розмови школярів).

Окрему групу становить артефакт номінації, що позначається назвами машин та механізмів: *пентіум*, *компресор*, *самовар*, *динамо*, *плуг*, *паровик* та інші. Номінації *паровик* та *компресор* мають агентивне позначення, метафорично активуючи у свідомості реципієнта відповідний асоціативний образ. Метафорична мотивація назви *паровик*

полягає в аналогізації сценарію роботи парового механізму та видудання легеньми повітря музиканта-духовика. Більш складним є асоціативний образ *компресора* – охоронця на дискотеках [7, с. 182]. Відбувається аналогізація сценарію поведінки охоронця – вимагаючи дотримання порядку, він чинить перманентний тиск на присутніх у приміщенні дискотеки. Можна констатувати заміну сценарію схемою, бо в антропомінації відсутній імплікативний компонент „нагнітання, накопичування”.

У молодіжному соціолекті номінація *пентіум* позначає особу, обдаровану феноменальними розумовими здібностями у різних галузях знань [7, с. 252]. Метафоричний механізм мотивується абсолютним максимумом інформації та умінням здійснювати різні операції одного з найпотужніших на момент створення номінації комп’ютерів особистого користування – п’ятого покоління. Отже, спостерігаємо аналогізацію потужності людського інтелекту з інтелектом штучним (артефактного походження).

Перше значення номінації фізично сильного хлопця, переважно з села, *плуг* [7, с. 262], – „предмет землеробного господарства”, який відповідно аналогізується з працею сільської людини, що у даному випадку й є мотивацією перенесення значення артефакту на об’єкт номінації, зрозумілий реципієнту.

Високою активністю позначена номінація *динамо*, що позначає людину, яка не виконує власних обіцянок [7, с. 122]. У процесі метафоризації відбувається зміщення сценарію функціональності артефакту й заміна його схемою, яка не містить результативності дії (динамо у дії виробляє енергію). Особа, яка не виконує обіцянок, жодного результату не приносить.

Позбавлене внутрішньої метафоричної мотивації перенесення з донорської концептуальної зони номінації *самовар*, яка позначає жінку або чоловіка, з якими хтось перебуває у шлюбному або статевому зв’язку [7, с. 293]. Можливо, ця номінація використовувалася з метою втаємничення інформації від сторонніх реципієнтів.

Заслуговує на увагу група артефактів, які переносяться при номінації з концептосфери „ХАРЧОВІ ПРОДУКТИ”: *пепсіколка*, *пряник*, *голубець*, *батон*. Номінативні одиниці *пепсіколка* та *пряник* позначають молоду дівчину та хлопця [7, с. 252, с. 281]. Обидві номінативні одиниці мають семантичну ознаку „солодка (-ий)”, що у соціолектному вираженні позначає „легкий, доступний, простий,

недосвідчений”. Отже, в обох випадках метафоричний механізм спрацьовує на підставах спільної ознаки смаку, яка, у дубльованому перенесенні, виражається через позначення харчовими артефактами. Номінації *голубець* і *батон* позначають у кримінально-злочинному соціолекті пасивних гомосексуалістів [7, с. 49, с. 107]. У мотивації перенесення номінації *голубець* спостерігається подвійна метафоризація: *голубий* (символічний колір гомосексуалізму) та близькість звучання слів *голубий* та *голубець* – явище паронимазії. Номінація *батон* пов’язана з називанням цим словом сідниць у кримінальному дискурсі. Отже, перенесення має метонімічні ознаки, актуалізуючись через „функціональну” частину тіла.

Досить активно у кінці концептосфер „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” представлений гештальтний різновид номінацій: *дошка, кегля, кіндер-сюрприз, макаронина, молоток, шайба, шкаф, барахольник, вишкварка* та інші. Зазначені лексеми утворені шляхом метафоричного перенесення на позначення антропометричних, вікових, естетичних та предметно-відносних характеристик людини. Антропометричні характеристики особи вміщуються у межах співвіднесення „високий” / „низький”, „дебелій” / „худий” і позначаються артефактними номінаціями *дошка, молоток, макаронина, кегля, шпала, рельса, каланча, вишкварка, шланга, кочерга, шкаф, квадрат, шайба, вішалка, драбина, штахета, швабра* та ін. На позначення високої і худорлявої людини у соціолектних лексичних системах наявні такі артефактні номінації, як *каланча* [5, с. 155], *рельса* [5, с. 261], *шпала* [5, с. 336], *дошка* [7, с. 127], *кегля* [7, с. 169], *макарон / макаронина* [5, с. 187, с. 210], *молоток* [7, с. 221]. Мотиваційні параметри таких номінацій особи досить прозорі (аналогізація за параметрами тіла артефакту й тіла людини), зручні для сприйняття й розуміння реципієнтами. Деякі з них містять імплікативні візуальні ознаки. Так скажімо, *дошка* – не лише худа жінка, але й з відсутністю жіночих форм; *каланча* не лише висока, а й міцна людина тощо.

Фізично розвинених людей позначають відповідні артефактні лексичні одиниці: *шкаф, шайба, квадрат* (не абстрактна геометрична фігура, а матеріальне утворення), *рама* та інші. Усі номінації аналогізуються за візуальними характеристиками, які мають значні візуальні параметри, що певною мірою співвідносяться з відповідними антропометричними параметрами особи: *шкаф* „фізично здорова людина” [7, с. 376], *шайба* „високий чоловік кремезної статури” [7, с. 369], *рама* „огрядна, мускулиста людина” [5, с. 260], *квадрат*

„широкоплечий чоловік” та ін. Метафоричне перенесення відбувається за рахунок свідомих візуальних асоціацій. Залишається мало зрозумілою мотивація перенесення з донорської зони лексеми *шайба* (предмет малого розміру круглої форми).

Номінація *вишкварка* позначає малу на зріст, але психологічно й фізичноагресивну людину [5, с. 80], традиційно функціонує в українській мові саме в такому значенні, фіксуючись в одинадцятитомному словнику української мови: „перен., зневажл. Про надто гарячу в поведінці людину” [СУМ т. 1, с. 542]. Вікові характеристики особи представлені у артефактних номінаціях *прах* „літня людина” [5, с. 249], *нафталін* „стара за віком і поняттями людина” [7, с. 235]. Ці номінації у соціолектах мають синонімічне значення, аналогізуючи предмет з віковими характеристиками особи, які метафорично визначаються у межах її свідомості. Номінація *нафталін* привносить в антрополопозначувану зону імплікативний семантичний компонент: „той, що охороняє старомодні речі від паразитів” = „той, хто оберігає застарілі традиції та розуміння етичних норм”.

Асоціативно-предметними характеристиками позначенні номінації, які через метафоричне перенесення передають не тільки особу, а комплекс „особа + предмет”, що у суміжності виявляється як особово-предметна метонімія: *барахольник* „франт, людина, що має багато одягу” [5, с. 55], *сундук* „прапорщик; мічман”, *черпак* „роздавач їжі у їдальні” (у 1 значенні) [7, с. 362–363]. Отже, відбувається пряма аналогізація „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА”, де предмет є мотиватором і об’єктом перенесення.

Номінація *кіндер-сюрприз* позначає особу, позбавлену волоссяного покриву на голові. Мотиватором виступає візуальне співвіднесення мішені номінації з відомими предметами – ласощами, які вироблялись у Німеччині, що й активує це позначення (укр. „сюрприз для дитини”). Номінація *лялька* позначає молоду гарну дівчину або жінку [5, с. 184]. Метафоризація базується на візуальному естетичному враженні суб’єкта номінації від побаченої особи жіночої статі. Виробники іграшок-ляльок завжди намагались створити ідеальний образ дівчини – відповідно до тогочасних смаків й етнокультурних звичаїв. Отже, обираючи об’єкт переносу з донорської зони, суб’єкт номінації звертається до ідеального образу дівчини, забезпечуючи безпомилкове розуміння позначуваного реципієнтами.

Проаналізований нами фактичний матеріал показує високу активність асоціативно-термінальної мотивації, що пов’язано з потуж-

ною емотивністю соціолектного дискурсу, який, передусім, вимагає широкого діапазону образних (метафоричних) засобів у антропонімічному номінуванні. Основне навантаження у процесі конекції концептосфер „АРТЕФАКТ – ЛЮДИНА” мають гештальтний та структурно-метафоричний різновиди асоціативно-термінальної мотивації. У виборі „мішені” домінують прагматичні соціолектні тенденції, спрямовані на широкий діапазон реципієнтної рефлексії та максимальну доступність у сприйнятті. Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому виченні процесів творення номінацій особи в сучасних українських соціолектах.

Список використаних джерел та літератури

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.
3. Космеда Т. А. Аксиологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. А. Космеда. – Львів : Видавництво ЛНУ, 2000. – 350 с.
4. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248с.
5. Словник сучасного українського сленгу / укл. Т. М. Кондратюк. – Харків : Фолю, 2006. – 352с.
6. Ставицька Л. О. Арго, жаргон, сленг. Соціальна диференціація української мови / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464с.
7. Ставицька Л. О. Українська мова без табу. Словник нецензурної лексики та її відповідників. Обсценізми, евфемізми, сексуалізми / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2008. – 456 с.
8. Янценецкая М. Н. Семантические вопросы теории словобразования / М. Н. Янценецкая. – Томск : Изд-во Алтайского ун-та, 1979. – 237 с.

С. В. Дмитриев

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ ИНТЕГРАЦИЯ КОНЦЕПТОСФЕР „АРТЕФАКТ – ЧЕЛОВЕК” В НОМИНАЦИЯХ ЛИЦА (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ СОЦИОЛЕКТОВ)

В статье рассматривается явление метафорической интеграции концептосфер „АРТЕФАКТ – ЧЕЛОВЕК” при номинациях лица в структуре асоціативно-

терминальной мотивации. Особое внимание уделяется механизмам порождения номинаций в сознании человека и влияниям этнопсихологических факторов на выбор донорской концептосферы. Проанализированный фактический материал свидетельствует о высокой активности ассоциативно-терминальной мотивации в процессах создания номинаций лица в современных украинских социолектах. Это связано с мощной эмотивностью социолектного дискурса, который нуждается в широком диапазоне образных (метафорических) средств для антропонимической номинации. Основную нагрузку в процессе коннекции концептосфер „АРТЕФАКТ – ЧЕЛОВЕК” несут гештальтная и структурно-метафорическая разновидности ассоциативно-терминальной мотивации.

Ключевые слова: когнитивный, концептосфера, метафора, номинация лица, социолект.

S. V. Dmytryiev,

Senior Lecturer of General and Slavonic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048) 702-09-53,
viktoriS71@mail.ru

METAPHORICAL INTEGRATION OF THE CONCEPTUAL SPHERE „ARTIFACT – HUMAN” OF PEOPLE NAMING IN MODERN UKRAINIAN SOCIOLECT

Summary

The article considers onomasiological cognitive analysis of linguistic units that are used to indicate a human in modern Ukrainian sociolect and that belong to the associative-terminal type of motivation. The metaphorical conceptual integration „Artifact – Human” was examined in the research.

The main attention is focused on strategy of associative and terminal operations that take place in the human consciousness and represent relationship of material and unconscious ethnocultural area of the Ukrainian people.

The research shows that in this conceptual integration structurally-metaphorical and gestalt varieties of the associative-terminal motivation actively reflect themselves.

The important part in the process of searching „target” belongs to the analogization of behavior’s script and visual matching „appearance – the subject”, „action – object” in different spatial models of frames. The vast majority of names are selected by the donor subject areas because of their universality and accessibility to a wide range of recipients.

Key words: cognitive, metaphor, conceptosphere, naming of a human, sociolect.

Надійшла до редакції 4.06.2015 р.

УДК 811. 161. 2'373. 23

Л. П. Зеленко,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Академіка Корольова, 50, кв. 97, м. Одеса, 65104, Україна,
тел. : (048) 776-04-42,
zelenko.odessa@gmail.com

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗВ'ЯЗКІВ ЗАГОЛОВКА З ТЕКСТОМ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ ТВОРІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНІВ Ю. АНДРУХОВИЧА „РЕКРЕАЦІЇ” ТА „МОСКОВІАДА”)

У статті на мовному матеріалі двох постмодерністських творів продемонстровано складний характер асоціативних зв'язків, що існують між заголовком і текстом. Показано, як семантика й образний потенціал заголовка зумовлюють відбір лексики певного типу. Дослідження заголовків романів „Рекреації” та „Московіада” дозволяє зробити висновок, що їхня специфіка пов'язана з постмодерністським методом сприйняття дійсності: карнавальність та використання елементів мовної гри сприяють іронічному звучанню назв творів, формуючи при цьому відповідне ставлення до подальшого тексту.

Ключові слова: заголовок, пропріальна лексика, контекстуальні синоніми, конотація, символізація топонімів, фразеологізми, постмодерністський дискурс.

В. В. Виноградов зазначав, що образ, втілений в одному слові або в одній синтаксичній одиниці, іноді визначає композицію літературного твору, виступаючи як його художній синтез або узагальнюючий символ [3, с. 53]. Значною мірою цей вислів стосується того смислового та образного потенціалу, який містить заголовок художнього твору. Заголовки, на думку дослідників пропріальної лексики, створюють центр онімного простору художнього твору [5, с. 14; 6, с. 219; 9, с. 109]. Об'єктом нашого дослідження є організація художньої структури романів Ю. Андруховича „Рекреації” та „Московіада”, а предметом – реалізація зв'язків заголовка з текстом у постмодерністському творі. Оскільки специфіка подібних зв'язків у постмодерністському дискурсі ще не була предметом спеціального дослідження, вивчення цього аспекту проблеми на матеріалі романів Ю. Андруховича є **актуальним** для сучасної лінгвістики.

Метою дослідження є виявлення того, як специфічні риси постмодерністського дискурсу реалізуються в заголовкових конструкціях і позначаються на відбиранні лексичного матеріалу. Досягнення мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) систематизувати загальнотеоретичні положення, які становлять основу для аналізу заголовкових конструкцій; 2) виявити специфічні риси постмодерністського дискурсу; 3) проаналізувати семантичне навантаження та образний потенціал заголовків досліджуваних романів; 4) встановити вплив заголовків на відбір лексичного матеріалу. Поставлені завдання розв'язувалися за допомогою описового та стилістичного методів. Теоретико-методологічною основою дослідження слугували ономастичні праці Ю. О. Карпенка. Дослідження має теоретичне та практичне значення для подальшого мовознавчого та літературознавчого вивчення постмодерністського дискурсу.

Як зазначає Ю. О. Карпенко, заголовок належить до хремотонімів – власних назв окремих матеріальних предметів. Але це незвичайні хремотоніми, оскільки серед усіх власних назв лише заголовки мають матеріальну однорідність з позначуваними об'єктами: і об'єкт, і його ім'я створені зі слів [7, с. 218]. Найбільш інформативними та виразними виявляються заголовки, побудовані на основі апелятивної лексики. Вони можуть бути пов'язані з непрямим іменуванням персонажів або інших об'єктів у творі. На думку Ю. О. Карпенка, чим більше заголовок відходить від функції позначення головного персонажа, тим більше нарощується його образний потенціал. У творі, як правило, реалізується і прямиий, і образний зміст заголовка. Заголовки, побудовані на основі апелятивної лексики, або поєднують обидва шари змісту, або мають лише образне значення [5, с. 258 – 259; 7, с. 219].

Заголовок творить разом з текстом лексичну, граматичну, емоційну цілісність, яка впливає на його сприйняття та розуміння. Він пов'язаний з темою, ідеєю, художнім задумом твору та з певним літературним напрямом. Тож дослідження заголовків вимагає чіткого розуміння художньо-естетичних засад, на яких базується творчість письменника. Ю. Андрухович у своїй творчості є прихильником постмодерністського методу, ініціатором відродження карнавальних та буфонадних традицій в українській літературі. У його творах знаходять свій прояв комічність та пародійність, акцентовані на свідомій невідповідності між змістом і формою, що є характерним

для бурлеску та трагестії [11, с. 100–101]; використовуються й засоби надмірного комізму, окарикатурення персонажів, ситуацій, характерні для буфонади [11, с. 102]. Пародійна деструктивність постмодерністського світосприйняття ретранслюється через трансформацію загальновідомих цитат, крилатих слів [12, с. 88], з постмодерністським способом мислення пов'язане й постійне використання мовної гри [12, с. 771–772; 1024] та прийому самокоментування [11, с. 565–566].

У романах „Рекреації” та „Московіада” втілено такі основні характеристики постмодерністського тексту, як бурлеск, балаган, буфонада, абсурд, сарказм, іронія, карнавальність, алюзії та ремінісценції. Усі ці явища лежать в основі ігрової, трагестійної стихії творів письменника, що знаходить свій прояв на концептуальному й на мовному рівнях. Це позначається й на специфіці використання пропріальної лексики. Характер зв'язку заголовкового комплексу з художнім дискурсом є першим проявом невідповідності між формою та змістом у постмодерністському тексті. Значне місце в обох творах займає аналіз ідеї відродження, перетворення, характерної для постмодерністського світогляду. У „Рекреаціях” перетворення героїв стає основною ідеєю роману. Відродження як принцип карнавальності реалізується і в назві твору (лат. *recreatio* означає „відновлення”), і в конкретних його епізодах, і в назві основної події роману (*Свято Воскресаючого Духу*), яка повинна нібито відродити духовність суспільства. У „Московіаді” автор відверто пародіює ідею перетворення: наприкінці роману виявляється, що значна кількість героїв твору (навіть кохана Отто фон Ф.) – це „кагебісти”. Слід зазначити, що завдяки сатирі Ю. Андрухович знижує емоційний накал, зменшує трагізм кінцевої (апокаліптичної) частини твору: він демонструє абсурдність ситуації, в якій імперію збираються рятувати лише мерці, щури та „кагебісти”.

„Рекреації” є найбільш „булгаковським” романом Ю. Андруховича. Зв'язок цього роману з твором М. Булгакова „Майстер і Маргарита” є ключовим при розв'язанні багатьох проблем, що постають перед читачем у процесі осмислення художнього дискурсу. Роман „Майстер і Маргарита” служить невичерпним джерелом ремінісценцій для Ю. Андруховича, що знаходить свій вияв у подібності композиції, стилістики, фразеології. Ремінісценція – це здійснюване автором нагадування читачеві про більш ранні літературні факти та їх текстові компоненти [11, с. 587]. Для обох письменників є характерним подання реального плану подій як фантастичного (звідти постійні посилання

на нечисту силу), а фантастичного – як реального. Завдяки першому виникає іронічна інтонація, яка поглиблює сатиру, а завдяки другому матеріалізується філософська ідея в реальних образах. У „Рекреаціях” знищення межі між утопією, фантастикою та реальністю знаходить свій прояв у тому, що дія відбувається в неіснуючому місті Чортопіль, де з’являється демонічний персонаж – пан Попель, а поряд існують реалії радянського життя.

У світлі сказаного цікаво розглянути, як Ю. Андрухович та М. Булгаков розкривають ідею перетворення героїв та дійсності у своїх творах. М. Булгакову перетворення необхідне для того, щоб читач відчув жаклиний підтекст подій, представлених у фіналі роману. Фантастичний антураж потрібний для підсилення почуття безнадійності від того, що відбувається в реальності. Розповідаючи про політ почту Воланда, Булгаков показує героїв застиглими у вічності: на вічні муки совісті засуджений прокуратор Іудеї Понтій Пилат, у вічності знаходять спокій майстер і Маргарита, у вічності почет Воланда змальований в іншому, містичному, світлі. Ця урочистість означає лише спокій смерті, той самий вічний спокій, подарований майстру. Отже, фінал є фантастичним за формою і трагічно реалістичним за своєю суттю. Те, що відбувається на балу Воланда, – лише мрія про справедливість. У реальності – інше: у лікарні помирає майстер, і одночасно з ним – Маргарита: *<...> мрачная, дожидаящаяся возвращения мужа женщина вышла из своей спальни, внезапно побледнела, схватилась за сердце <...>*. Рефреном, який передає ритм серця, що перестає битися, звучать слова Воланда у розмові з Маргаритою після балу: *<...> одно дело попасть молотком в стекло критику Латунскому и совсем другое дело – ему в сердце*. І її відповідь: *В сердце, – восклицала Маргарита, – почему-то берясь за свое сердце*. І. З. Білобровцева зазначає, що в романі „Майстер і Маргарита” має місце „семантизація дуалізму, подвійності у будь-якій описаній у романі ситуації, в будь-якій фабульній лінії” [1, с. 146–147]. Те саме спостерігаємо в „Рекреаціях”: Юрко Немирич спілкується з присутніми на балу на Віллі з Грифонами, грає в карти, слухає старовинну музику – і раптом відчуває, *<...> що гра йде на його життя, бачить потойбічні погляди присутніх, відчуває страшенну сухість у роті, серце калатало як навіжене, волосся позлипалося від зимного поту <...>* [17, с. 112]. Герой виривається й перемагає смерть, але його самого перемелює життя. Це й є перетворення, яке описує Ю. Андрухович.

О. Гнатюк так пише про значення ідеї перетворення в романі „Рекреації”: „Герої та їхня дійсність зазнають перетворення – рекреацій. Автор не лишає нам ілюзій: і вони, і дійсність будуть багато разів наново творитись. Це неоптимістичний оптимізм постмодернізму” [4, с. 26]. Отже, автор іронічно налаштований щодо ейфорії карнавального натопву з приводу соціальних змін та запланованого духовного відродження у керованому режимі. Це відчувається у репліках героїв твору. Рекреації проходять під назвою *Свято Воскресаючого Духу*, але цікаво, що згадки про духовність майже обмежуються повторенням цього хрононіма (він згадується в романі 17 разів), як правило, в іронічному контексті. Так, Білінкевич говорить про *Свято Воскресаючого Духа...ху. Духу* [17, с. 62], перекручуючи українське слово. Марта і Хомський вважають поїздку в Чортопіль позбавленою сенсу. Найкраще це висловлює Марта: *Ах, як усе відомо, звично, ці свята, це Воскресіння Духу, ця порожнеча<...>* [17, с. 54]. Налаштовує на іронічне сприйняття подальших подій і фраза поетки-патріотки: *Чортопіль – наша духовна Мекка* [17, с. 51]. Поєднуючи духовне з диявольським, письменник висміює занадто пишні гасла та занадто грандіозні плани духовного відродження. Скептичне ставлення до ідеї духовного перетворення втілюється в романі також у тому, як змальовано долю персонажів через десять років. Розглянемо, як при цьому автор використовує антропоніми та апелятивні форми іменування своїх героїв. Так, характеризуючи падіння Мартофляка, письменник зазначає, що із *лідера молодієї поезії* той перетворюється на *бомжа*. Падіння поета Хомського відбувається по-іншому: він *„пропхався в якісь шоу-бізнесові структури”* [17, с. 132]. Гриць Штундера цілком перестав писати і став *однією з ключових постатей у раді директорів закритого акціонерного товариства „Сільце”*, розташованого недалеко від Чортополя [17, с. 133]. Забувши про душевні страждання, саме там, де були розстріляні його родичі, Гриць влаштовує розважальні тури для закордонних туристів. Перевілення Юрка Немирича Ю. Андрухович жартиливо пов’язує з його перебуванням на балу нечистої сили: Немирич стає *екзорцистом-практиком*, практикує вигнання диявола з одержимих нечистою силою [17, с. 133]. Зміни в житті можуть супроводжуватися в тексті зміною прізвища. Так, Марта, розлучившись з Мартофляком, *повернула собі дівоче прізвище Мартиняк* [17, с. 132]. Цікаво, що обидва прізвища Марти – *Мартофляк і*

Мартиняк – співзвучні з її ім'ям та між собою. Не виключено, що автор подібним чином демонструє своє скептичне ставлення до змін у житті героїні. Розчарувавшись у пошуках кохання, жінка знайшла адресу німця, *чи то пак громадянина Швейцарії, щонайменше п'ятдесяти восьми років, до якого вона незабаром переїде жити до Люцерна* [17, с. 132–133]. Успіх цієї акції є сумнівним, бо саме це швейцарське місто пов'язане в романі з нечистою силою.

Цікавим є питання, чому саме Люцерн у Швейцарії є місцем проживання диявола. На нашу думку, в цьому випадку теж спостерігається зв'язок між романом „Рекреації” та твором М. Булгакова „Майстер і Маргарита”. Серед ключових питань булгаківського роману знаходиться проблема зрадництва, пов'язана з іменем Понтія Пілата. Цей образ займає центральне місце в романі „Майстер і Маргарита”, недарма ж саме словами про прокуратора Іудеї завершується і сам роман, і роман у романі, творчий доробок майстра. Ю. Андрухович, вступаючи в діалог з М. Булгаковим, використовує в „Рекреаціях” швейцарську легенду про загибель Пілата. Місце поховання Понтія Пілата після його самогубства народні легенди пов'язують з горою Пілат біля озера Люцерн у Швейцарії. Одна з легенд розповідає, що раз на рік у Страсну п'ятницю диявол дістає тіло колишнього прокуратора Іудеї й саджає його на кам'яний престол на цій горі, а Понтій Пілат знову вмиває руки. Пов'язуючи нечисту силу з цим місцем, Андрухович підтримує тезу Булгакова про те, що зрадництво є найстрашнішим гріхом. А те, що відбувається у „Рекреаціях”, нагадує не духовне перетворення, а зраду: поети зраджують своє творче покликання; Хомський з Мартою зраджують Мартофляка, фактично знищуючи цю слабку людину; Гриць зраджує пам'ять про розстріляне Сільце, але плаче, як і герої епілогу в романі „Майстер і Маргарита”, раз на рік у весняну місячну ніч, сумуючи про те, що неможливо повернути. Таке тлумачення авторського задуму підказує урахування зв'язків між різними одиницями ономастичного простору, а також фіксація інтертекстуальних зв'язків художнього дискурсу.

Відродження, перетворення традиційно розглядається теоретиками постмодернізму як принцип карнавальності. Цікаво, що в тексті роману для лексеми *рекреації* запропоновано ігрове пояснення, пов'язане саме з карнавальною стихією твору. У святочному проспекті розповідається про те, що „*рекреації* – народні карнавальні дійства зі співами, танцями, читанням віршів і театральними виставами”,

що під час подібних вистав *розкріпачені душі торжествували своє оновлення, Вільний Сміх і Розкута Поезія злітали понад грішною землею, і відступала підла Костомаха під неблаганними ударами Людського Безсмертя* [17, с. 63]. Подібне тлумачення слова *рекреації* відрізняється від реального його значення в українській мові. У словнику іншомовних слів подано таку дефініцію цієї лексеми: „1) *заст.* канікули; перерва в школі; 2) приміщення для відпочинку в навчальних установах; 3) відпочинок, відновлення сили людини” [14, с. 589]. Авторське пояснення – це містифікація, своєрідна гра, яка сприяє розкриттю концепції твору: усе, що відбувається, – це театралізована вистава, карнавал, де режисер (Бог, чорт, фатум, будь-який божевільний, наділений певною силою) може кожної миті змінити сутність подій. Саме так відбувається під час „путчу”, коли всі починають готуватися до загибелі. Поет Ростислав Мартофляк думає про себе та своїх друзів: <...> *розстріляне відродження, от як про нас напишуть нащадки* <...> [17, с. 127]. А за декілька хвилин чути репліку *старого пройдисвіта Мацапури* – головного режисера свята: *Гадаю, що вам сподобався цей досить гострий і непередбачуваний жарт* <...> [17, с. 128–129]. Ще в часи Давньої Греції світ сприймався як театральна вистава, в якій люди виконують свої ролі, але ця вистава придумана й організована не ними, а фатумом. У пізніші часи зберігається ігровий характер народної культури, пов’язаної з лицедійством, перевдяганням, святом, карнавалом. Але десь на задньому плані святкових веселощів продовжують існувати незалежні від людини ірраціональні сили. Карнавальна стихія народної культури пронизана символікою смерті. Модель балаганного свята пов’язана з розгортанням космологічної моделі, тобто таких дій, що протиставляються нормі, співвідносяться з хаосом. Саме в цьому й полягає сенс карнавальності. Згадки про зв’язок карнавалу зі смертю проходять через увесь роман. Це й тлумачення свята *рекреацій*, подане автором [17, с. 63]; і опис „веселощів” під час свята, коли можна *постріляти з лука у величезного картонного Сталіна*, <...> *або розмалювати собі писок синьою й жовтою фарбами* <...> *або вмерти* [17, с. 87]; і згадка про чотирьох вершників Апокаліпсиса – смерть, голод, війну та чуму [17, с. 87]; і бал мерців на Віллі з Грифонами [17, с. 112–113].

Розглянемо, як назва „Рекреації” пов’язана з лексичним оформленням роману. Персонажів твору зображено на тлі карнавалу, в

якому задіяні темні диявольські сили. Натяки на містичну сутність цього карнавалу наявні в назві міста Чортопіль, куди їдуть персонажі твору на Свято Воскресаючого Духу; в іменах на позначення нечистої сили; у фразеології, яку використано в романі; у згадках про чорний колір. Серед бісовських імен згадуються такі: *Асмодей* (демонічна істота в іудейських легендах, відсутня у Вітхому завіті), *Ібліс* (диявол у мусульманській релігії, синонім до слова *шайтан*), *Люцифер* (одне з позначень сатани у християнській традиції), *Вельзевул* (у християнських уявленнях демонічна істота, „князь бісів”). Ігровим моментом є те, що серед імен нечистої сили містичний персонаж пан Попель згадує також теологів *Зороастра* та *Кальвіна*, які проповідували вчення, що виходять за межі традиційних християнських уявлень. Фігурує в цьому переліку й персонаж оповідання М. Гоголя „Басаврюк, или Вечер накануне Ивана Купалы”. *Басаврюк* – представник нечистої сили, пов’язаний з фольклором словаків та карпатських українців. Цікаво, що в романі „Майстер і Маргарита” М. Берліоз згадує численні імена Бога у різних народів, а в „Рекреаціях” пан Попель озвучує на диявольській месі наймення темних сил.

Відомим прийомом, який дозволяє досягти комічного ефекту, є повернення фразеологізму прямого значення. Саме такі метаморфози відбуваються у творах, населених нечистою силою, із фразеологізмами, в яких згадується чорт. Кожний натяк на нього набуває подвійного сенсу: 1) вияв емоцій зі стертим лексичним значенням самого вислову; 2) пряма згадка про нечисту силу. Другий план виникає у свідомості читача, виходячи з надзвичайності подій, описаних в художньому творі. У романі „Майстер і Маргарита” перша реакція М. Берліоза на появу Коров’єва: „Фу ты, черт!”. „А како́го черта ему надо?” – думає поет Бездомний про Воланда. Ці вислови супроводжують першу появу нечистої сили в романі. А потім починаються чудеса: „ко всем чертям” летить із Москви Степан Ліхощев; Маргарита погоджується йти „к черту на кулички”, щоб побачити коханого майстра, – і потрапляє на бал до сатани; Прохор Петрович здивовано вигукує: „черти б меня взяли!” – і миттєво зникає. На цьому тлі комічно виглядають заяви самого Воланда: „черт тебя возьми!” та „на кой черт!”.

У „Рекреаціях” використано фразеологізми якого дідька (*біса*), *чорт забирай, на біса (дідька), в біса (чорта), до біса, чорти б розірвали*. Усього подібні вислови вжито персонажами п’ятнадцять разів для того, щоб продемонструвати незадоволення, досаду з при-

воду приїзду до Чортополя. Так, Хомський розмірковує: „**Якого дідька ти їдеш у той Чортопіль, де, можливо, нікому не потрібним будеш і зайвим, Хомський?**”. Подружжя росіян „починає жалкувати про цю подорож, **на біса було їхати в це лігво бандитизму <...>**”. Тут письменник висміює типовий для мешканців Росії погляд на Західну Україну. Марта думає про Чортопіль: **Чорти б його розірвали!** Сп’янілий Мартофляк ніяк не може знайти собі притулку: **Де в біса той Ринок чи той готель?** Письменник використовує всі ці фразеологізми, щоб показати роздратування персонажів і жартівливо натякнути на присутність у місті Чортопіль нечистої сили.

Поєднує романи „Рекреації” та „Майстер і Маргарита” й використання масонської символіки. М. Булгаков знаходить ідею поєднання масонства з демонопоклонництвом у джерелах ХІХ – поч. ХХ століття й використовує її в романі то пародіюючи, то наповнюючи філософським змістом [13, с. 273]. Таємничий характер масонських обрядів обіграє в „Рекреаціях” і Ю. Андрухович. У Булгакова головний герой зветься *майстром*, а в масонстві найвищий ступінь посвячення в таємниці вчення – це Великий Майстер. Кінцева нагорода майстру в романі – не світ, а спокій – теж пов’язана з масонською символікою: масони іменують себе *синами світла*, а майстер не здатний боротися зі злом, тому він не може досягти вищого масонського ступеня й стати сином світла [13, с. 287]. Поява голови Берліоза на балу сатани пародіює розповідь про страту масона Жака де Моле з подальшим врятуванням його голови. Безкінечні сходи, якими Маргарита піднімається на бал сатани, нагадують сходи в масонському обряді посвяти, а на балу вона стоїть на лівому коліні так само, як кандидат на одержання масонського ступеня [13, с. 283–284]. Атрибутика масонів мала таємничий характер: чорний одяг, свічки, труна, череп. А їх головне божество – Бафомет – зображалося у вигляді цапа [13, с. 271]. В обох романах з містикою пов’язані згадки про чорний колір. Мартофлякові у потязі по дорозі до Чортополя *сниться якась чортівня*, наснився йому *чорний пес з вишкіреною кривавою пащею* [17, с. 55]. Як відомо, у вигляді чорного собаки з’являється сатана, про що згадується також у „Фаусті” та у романі „Майстер і Маргарита”.

Через *чорні двері* поети потрапляють до підземелля, у якому розташований ресторан. Їх там зустрічає колоритний адміністратор – *орангутанг у чорному вбранні* [17, с. 70]. У романах Ю. Андруховича,

як правило, демонізується підземелля, але не слід забувати, що апокаліптичність у постмодерністському дискурсі завжди супроводжується іронією та сарказмом.

На бісовській месі, куди потрапляє Юрко Немирич, в очах у нього *миготять чорні блискавиці*, посеред кімнати стоїть *накритий чорною скатертиною стіл*, пан Попель стоїть у чернечій рясі *перед тьмяним образом*, а слуги виводять жертовного *чорного цапка* [17, с. 112–113]. А в абсурдній святковій процесії кумедно перемішані біси з янголами, чорне з білим, що підкреслює її театралізований, карнавальний характер: під „*абсурдними прапорами – зелено-фіолетовими, рожево-білими (смугастими), чорно-білими (в шахову клітинку), червоно-лазуровими та ще деякими*” йдуть *Ангели Божі, Отці Василіани в чорному, Отці Домінікани в білому, Святі з картонними німбами, Чорти, Чорні Коти та Бубабісти* [17, с. 84]. Подібний іронічний контекст унеможливлює пишномовне звучання слів про Воскресаючий Дух та відродження. Оскільки твір втілює постмодерністський спосіб світобачення, у тоні оповіді переважають іронія та скепсис. Заперечення старого не сприяє встановленню нової ієрархії цінностей. Відбувається лише руйнування традиційних бінарних опозицій: добро – зло, моральне – аморальне, високе – низьке, патетичне – гумористичне. Такий підхід породжує поліфонічне звучання тексту й багатозначність символів, використаних автором. Булгаков теж, розповідаючи про почет Воланда, використовує чорний колір. Так, лише у двох останніх розділах роману „Майстер і Маргарита” чорне фігурує тринадцять разів: чорні коні Воланда, Коров’єва та Бегемота; чорний одяг Воланда та майстра; чорні й пусті очі Азazelло; чорно-червона калюжа вина біля ніг Понтія Пілата; чорна безодня й т. п.

Заголовок роману „Московіада” походить від топоніма *Московія*, який і в українській, і в російській історіографії має негативне семантичне забарвлення. Загальновідома історична концепція, яку використовує письменник, наголошує на тому, що назви *Москва, Московія, Московское государство* утворені від фінно-угорського топоніма *Москва*, вперше згаданого лише в 1147 році як наймення невеликого села. Це один із фактів, який доводить, що становлення російського етносу відбувалося далеко від Києва й усїєї первісної Русі – Середньої Наддніпряни й не мало до неї жодного стосунку [10, с. 76–78; 81–82]. Відгомін цієї концепції звучить у монолозі

головного героя, присвяченому Москві: *Це місто втрат. Добре б його зрівняти з землею. Насадити знову дрімучі фінські ліси, які тут були раніше* <...> [16, с. 62–63]. Ідейна настанова роману, відбита в характері заголовка, зумовлює й цілеспрямований принцип відбору топонімів та відповідних еквівалентів з негативною конотацією. Нейтральний за своєю конотацією макротопонім *Росія* вжито в романі вісім разів. Наприклад, двічі в сумбурному виступі Отто фон Ф. у пивбарі на Фонвізіна: <...> *я не можу мати ненависті до Росії та росіян* <...>, але *Де моє право на моє пиво?* <...> *Тому я за повне й остаточне відокремлення України від Росії!* [16, с. 41].

Поруч з цим макротопонімом письменник використовує й стилістично марковані синонімічні назви *Святая Русь* (2 вжив.) та *Великоросія* (1 вжив.). Обидва топоніми мають негативну конотацію. Номінація *Святая Русь* почала широко використовуватися в XVI–XVII ст. Її поява була пов'язана з концепцією третього Риму [15, т. III, с. 584], тож з самого початку ця назва мала імперський сенс. У тексті роману негативна конотація макротопоніма *Святая Русь* підкреслюється тим, що його використовує у своїх агресивно-патріотичних віршах Ніколай Палкін [16, с. 14]; вона наявна і в іронічних коментарях наратора до виступу *добродія з тацею* (натяк на М. Хрущова): коли звучить віковична мантра правителів Московії про месіанське призначення великої країни, з'являється саяво, яке демонструє *сакральну силу, войовничу державну субстанцію Святої Русі* [16, с. 128]. Нищівну характеристику створює авторська інтонація та співіснування в єдиному контексті прикметників, що позначають несумісні поняття – *святий* та *войовничий*. Топонім *Великоросія* використовується автором нібито в нейтральному контексті, однак негативна конотація, притаманна в українській історіографії й цій назві, не залишає сумнівів щодо авторської позиції. Адже присвоєння Московією давнього імені України – *Русь* – відбулося в XIV–XV ст. і було зумовлене великодержавницькими амбіціями московських царів [10, с. 83–84], а назви *Мала Росія* та *Велика Росія* внаслідок імперської політики Московії дуже швидко набули шовіністичного звучання.

Специфічним стилістичним моментом при використанні топонімів стає можливість їхньої символізації. Досліджений матеріал демонструє, що всі топоніми, пов'язані з основною сюжетною лінією (*Радянський Союз, Україна, Москва, Київ*), набувають певної конотації й стають символами. В опозитивно побудованому онімному просторі

роману топоніми *Україна* та *Київ* (по 11 уживань) символізують батьківщину героя роману, його рідний дім, а географічні назви *Радянський Союз* (2 вживання) та *Москва* (37 уживань) мають імперський сенс, символізуючи агресивне, непридатне для людського існування середовище. Серед усіх географічних назв, представлених у творі, найчастіше вживається ойконім *Москва*. Однак його функція не обмежується локалізацією місця дії. Ця назва в романі стає багатозначним символом. По-перше, вона символізує мрію про досягнення слави. Як іронічно сказано в романі, *мрія, яка приходить зі ставевим дозріванням, – потрапити до Москви* [16, с. 7]. Найчастіше Москва стає *містом втрат*, де розбиваються мрії провінційних „геніїв” – двох поеток з *глибинних провінцій Великої Росії, ліричного юнака Слави* та багатьох інших мешканців гуртожитку Літературного інституту. По-друге, це місто розкішного та безтурботного життя для тих, хто має гроші. Це *місто, де можна купити все, Москва валютна з готелями та барами* [16, с. 52]. По-третє, Москва – це *злочинна столиця, місто інтриг, місто тисячі та однієї катівні* [16, с. 62–63]. Слід зазначити, що тема пригнічення особистості є наскрізною в сюжеті твору, з чим пов’язані чисельні згадки про Ф. Дзержинського та про тюрми – *Луб’янку* та *Бутирку*.

Одним із конотативних елементів, який підвищує образність тексту, є актуалізація внутрішньої форми власної назви. Цікавим є фрагмент роману, в якому письменник звертає увагу читача на внутрішню форму урбанонімів, згадуючи „*деспотичні*” назви московських провулків: *Садово-Челобітьєвський, Кутузово-Тарханний* (*тархан* – стан, вільний від податків; від давньотюрк. *tarkan* „сан” [15, т. IV, с. 25]), *Ново-Палачовський, Дубіново-Зашибєєвський, Мало-Октябрьсько-Кладбищенський* [16, с. 62]. Урбанонім *Кутузово-Тарханний* попадає в цей ряд не за своєю внутрішньою формою. Ю. Андрухович натякає на глибинні зв’язки Московії з татарською ордою.

Крім того, як іронізує Ю. Андрухович, Москва – це ще й *найбільше у світі українське місто. Тут живе мільйон українців. Тут кожен десятий має прізвище на енко* [16, с. 42].

Але існує ще одна іпостась Москви, про яку згадується в романі: Москва – це імперська столиця. Саме це значення ойконіма підкреслено в тексті традиційним для російської історіографії зіставленням Москви з Римом. Столицю Російської імперії називали *Третім Римом*, щоб наголосити на спадкоємності від Римської та

Візантійської імперій. У „Московіаді” знаходимо згадку про те, що книга віршів Ніколая Палкіна „*Расплела косу береза*” вийшла друком у видавництві „Третій Рим”. Зіставлення Москви з Римом демонструють також окремі вислови: *Римська імперія загинула під ударами рабів і колонів. Ця імперія загине під ударами пияків* [16, с. 30]; *Тільки турки (будівельники) можуть врятувати Москву, як колись гуси врятували Рим* [16, с. 54]. Андрухович висміює великодержавницькі амбіції Москви, використовуючи згадки про Третій Рим лише в жартівливому контексті.

Негативне забарвлення мають і апелювативні номінації, які виступають у романі контекстуальними синонімами до макротопоніма *Радянський Союз: імперія, підзоряня Імперія, Велика Імперія, напів-існуюча імперія, ця імперія, совдепівська імперія, Держава, Велика Держава, наша надмірно гуманна Радянська держава, ця держава, велика євразійська країна, Батьківщина*. Лексему *Батьківщина* вживають у романі лише представники КДБ, це й сприяє її девальвації в тексті твору. Так, один із представників цієї організації, звертаючись до головного героя, каже: „*Батьківщина в нас одна, ділити нам нічого*” [16, с. 77]. Державне утворення часів монархії в романі іменується лише *Російською імперією*. Омонімічне використання позначки *імперія* по відношенню до двох різних держав сприяє трагедійному звучанню художнього тексту й наголошує на тотожності імперських амбіцій обох державних утворень. Апелювативне наймення метафоричного характеру – *підзоряня Імперія* – містить зіставлення Радянського Союзу зі східними тираніями. Вживання значної кількості контекстуальних синонімів у тексті роману дає можливість створити всебічну характеристику описуваного явища, підсилює емоційну насиченість твору. Топоніми *Україна* та *Київ* виступають своєрідними антонімами по відношенню до попередніх назв в онімному просторі роману, символізуючи батьківщину. Пер-Арне Будін у статті, присвяченій аналізу роману Ю. Андруховича „Московіада”, пише, що „Україна бачиться герою як майбутній рай, як контраст царству смерті. Проте цей рай – Україна – не зображується, бо на цьому роман закінчується. Ця двозначність, неясність роману призводить до деструкції обох дискурсів – імперського та національного” [2]. Таке тлумачення концепту *Україна* в романі Ю. Андруховича, на наш погляд, не відповідає дійсності. Завершення „Московіади” звучить зовсім по-іншому: у головного героя немає надмірних ілюзій щодо

швидких історичних зрушень в Україні, але він розуміє, що головне в такий важкий момент історії – бути на своїй рідній землі. Саме це звучить у фразі: *Я сьогодні не втікаю, а повертаюся. І залишається нам найпереконливіша з надій, заповідана славними предками: якимсь воно буде. Головне – досягнути до станції Київ* [16, с. 151]. Важливим є те, що саме цей ойконім використовується у фінальній сцені роману, оскільки початок і кінець тексту як сильні позиції дають можливість виділити основні смислові моменти художнього твору. Ойконім *Київ* зазнає деонімізації, набуваючи значення „рідний дім”, що підсилює біблійне звучання заключної сцени роману (саме в цей час у Москві починається Всесвітній потоп), виникають паралелі з Ноем та з блудним сином. Отже, пряме значення заголовка – засудження тиранічної сутності імперії, переконаність в історичній закономірності її падіння – знаходить своє відображення і в топонімному матеріалі, використаному в тексті.

Образне значення назви роману виникає внаслідок своєрідного оформлення лексеми *Московіада*, яке вступає в протиріччя з художньою формою самого постмодерністського твору. Заголовок „Московіада” викликає аналогію з назвою епічно-героїчної поеми Гомера „Іліада” й налаштовує читача на відповідне сприйняття подальшого тексту. Натомість формально текст виявляється суцільною грою. Автор свідомо підштовхує читача до зіставлення з поемою Гомера: текст роману містить згадку про „Іліаду” та „Одіссею”, а в цьому тексті відсутні випадкові збіги. Ідеонім „Одісея” з’являється у зв’язку з розповіддю про неповнолітню коханку головного героя, яка „щось таки вивчала” про цю поему в школі. Згадка ж про „Іліаду” імпліцитно присутня в тексті. Блукаючи підземними коридорами, Отто фон Ф. думає про те, що все це нагадує античний меандр. Але всі ці античні реалії ні до чого, коли головне – це вибратися на волю. А вже потім можна говорити про те, *як виглядав щит Ахілла або скільки кораблів і під якими назвами спорядили греки на Трою* [16, с. 118–119]. Для постмодерністського дискурсу є характерним використання принципу інтелектуальної головоломки, що стає елементом мовної гри, розширюючи можливості багатозначного сприйняття тексту. У цьому фрагменті роману автор одночасно натякає на поему Гомера „Іліада” та на вірш О. Мандельштама „Бессонница. Гомер. Тугие паруса...” зі збірки „Камінь”.

Онімний простір роману має дуже чітку будову. Це дозволяє стверджувати, що Ю. Андрухович розраховує на появу в читацькій

свідомості зіставлення заголовків „*Іліада*” та „*Московіада*” з подальшим розумінням різної тональності цих творів, а отже й формальної невідповідності заголовка та тексту „*Московіади*”. Це породжує настанову на іронічне сприйняття художнього дискурсу. Так виникає назва алюзійного характеру з притаманною бурлескному твору невідповідністю між змістом і формою.

У заголовку подається й авторське визначення жанрового різновиду твору – „роман жахів”. Воно теж виявляється ігровим моментом. Як відомо, „у готичному романі, або романі жахів, письменник показує незвичні ситуації, жахи пекла, страхітливі жорстокості, натякає на великі таємниці, що перетворюють людину на іграшку надприродних сил. Дія в готичному романі відбувається найчастіше в середньовічному готичному замку, перейнятому атмосферою таємничості” [11, с. 607]. Зовсім в іншу атмосферу занурює автор читача разом з головним героєм твору – українським поетом, який навчається в Москві в Літературному інституті й живе у студентському гуртожитку. Описувані події викликають не жах, а відчуття абсурдності того, що відбувається з героєм. Позбавлена сенсу навколишня дійсність сприймається головним героєм крізь призму алкоголю як суцільний хаос, театр абсурду, наповнений фантастичними персонажами – масками та манекенами. Так виникає карнавальна, трагікомічна інтерпретація життя, пов’язана з буфонадою, а не з романом жахів. Отже, не підтверджуються ні аналогія з поемою Гомера, ні посилання на певний різновид епічного жанру, навмисно акцентовані автором у заголовковому комплексі. Усі ці невідповідності створюють ігрову атмосферу, сприяють появі додаткової образності, налаштовують читача на вірне розуміння іронічної стихії бурлескного тексту. Можна висловити припущення, що невідповідність між заголовком та художньою формою роману, створюючи умови для появи іронічної конотації, пом’якшує певну політизованість назви „*Московіада*”. Це допомагає вірно розставити логічні акценти у творі. Адже в романі йдеться не тільки про крах імперії, а й про хаос, що виник у свідомості покоління, народженого у п’ятдесяти-шістдесяті роки ХХ століття, якому важко було врятуватися від загибелі під купою непотребу, що заважав жити у часи розквіту імперії й став загрозою для життя в момент її падіння. Заголовок роману „*Московіада*” має алюзійний характер. Його пряме значення пов’язане зі сприйняттям краху імперії як моменту історичної справедливості, на що вказує й вибір

твірної основи – макротопонім *Московія* з негативною конотацією на рівні топонімного значення. Образне значення заголовка пов'язане з травестійною стихією твору. Форма заголовка та вказівка на жанр роману – це перші травестійні елементи в тексті, які налаштовують читача на іронічне сприйняття подальшої інформації.

Аналіз зв'язків між назвою роману та текстом підтверджує думку про те, що заголовок художнього твору є найважливішим компонентом його змісту, поетики та структури, що він виступає центром онімного простору художнього дискурсу. Вірне розуміння сутності семантичних зв'язків заголовка з текстом налаштовує читача на сприйняття авторської концепції та сприяє розумінню жанрової специфіки роману. Для вірного сприйняття художнього твору має значення виявлення максимальної кількості зв'язків між текстом та його назвою. Дослідження заголовків романів „Рекреації” та „Московіада” дозволяє зробити висновок, що їхня специфіка пов'язана з постмодерністським методом сприйняття дійсності: карнавальність та використання елементів мовної гри сприяють іронічному звучанню назв творів, формуючи при цьому відповідне ставлення до подальшого тексту. Доповнюючи висновки, зроблені Ю. О. Карпенком стосовно більшого образного потенціалу заголовків, побудованих на основі апелювальної лексики, можна сформулювати ще один постулат: назви творів, в основі яких лежить абстрактна лексика, мають більш розгалужені зв'язки з художнім дискурсом, не зосереджені на одній групі лексики. Вони є полівалентними. При цьому, чим більше значень містить твірна основа назви, тим більше існує можливостей для різноманітного тлумачення зв'язків заголовка з текстом.

Список використаних джерел та літератури

1. Белобровцева И. З. Роман М. Булгакова „Мастер и Маргарита”: конструктивные принципы организации текста / И. З. Белобровцева. – Тарту, 1997. – С. 146–147.
2. Будін Пер-Арне. Кінець імперії : роман Юрія Андруховича „Московіада” / Пер-Арне Будін // Слово і час. – 2007. – № 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.slovoichas.in.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=90&Itemid=34
3. Виноградов В. В. О теории художественной речи / В. В. Виноградов. – М. : Высш. школа, 1971. – С. 53.
4. Гнатюк О. Авантюрный роман / О. Гнатюк // Андрухович Ю. Рекреації. – К. : Час, 1996. – С. 10–26.

5. Карпенко Ю. О. Образный смысл слова, вынесенного в заглавие художественного произведения / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика: зб. статей. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 257–259.
6. Карпенко Ю. О. Специфика имени собственного в художественной литературе / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика: зб. статей. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 205 – 220.
7. Карпенко Ю. О. Специфика имени собственного в языке и речи / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика: зб. статей. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 221–235.
8. Карпенко Ю. О. Стилистические возможности топонимических названий / Ю. О. Карпенко // Літературна ономастика: зб. статей. – Одеса : Астропринт, 2008. – С. 19–22.
9. Кухаренко В. А. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте / В. А. Кухаренко // Русская ономастика: сб. научн. трудов / отв. ред. Ю. А. Карпенко. – Одесса : Изд-во ОГУ, 1984. – С. 109–117.
10. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов / Г. П. Півторак. – К. : Видавничий центр „Академія”, 2001. – 152 с.
11. Літературознавчий словник-довідник/ред. колегія: Р.Гром’як, Ю.Ковалів, В. Теремко. – К. : Видавничий центр „Академія”, 1997. – 752 с.
12. Постмодернизм. Энциклопедия / сост. А. А. Грицанов, М. А. Можейко. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2001. – 1040 с.
13. Соколов Б. В. Булгаковская энциклопедия / Б. В. Соколов. – М. : Локид; Миф, 1998. – 592 с.
14. Сучасний словник іншомовних слів : Близько 20 тис. слів і словосполучень / уклали: О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К. : Довіра, 2006. – 789 с.
15. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1986 – 1987. – Т. 3, 4.
16. Андрухович Ю. Московіада. Роман жаків / Ю. Андрухович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006. – 152 с.
17. Андрухович Ю. Рекреації. Роман / Ю. Андрухович // Андрухович Ю. Книга відгуків: Вірші, есеї, романи. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2008. – С. 43–134.

Л. П. Зеленко

РЕАЛИЗАЦИЯ СВЯЗЕЙ ЗАГОЛОВКА С ТЕКСТОМ В ПОСТМОДЕРНИСТСКОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНОВ Ю. АНДРУХОВИЧА „РЕКРЕАЦИИ” И „МОСКОВИАДА”)

В статье на языковом материале двух постмодернистских произведений продемонстрирован сложный характер ассоциативных связей, существующих

между заголовком и текстом. Показано, как семантика и образный потенциал заголовка определяют отбор лексики определенного типа.

Исследование заголовков романов „Рекреации” и „Московиада” позволяет сделать вывод, что их специфика связана с постмодернистским методом восприятия действительности: карнавальность и использование элементов языковой игры способствуют ироничному звучанию названий произведений, формируя при этом соответствующее отношение к дальнейшему тексту.

Ключевые слова: заголовок, проприальная лексика, контекстуальные синонимы, коннотация, символизация топонимов, фразеологизмы, постмодернистский дискурс.

L. P. Zelenko,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048) 776-04-42,
zelenko.odessa@gmail.com

REALIZATION CONNECTIONS OF BETWEEN HEADING AND TEXT IN POSTMODERNISM (ON THE MATERIAL OF NOVELS BY ANDRUKHOVYCH „RECREATIONS” AND „THE MOSCOVIAD”)

Summary

The analysis of the titles of two novels by Andrukhovych is presented in the article. The object of the research is the organization of the artistic structure of the novels under analysis. The subject is the realization of connections between a title and a text in a postmodern piece of work. The specificity of such connections in the postmodern discourse hasn't yet been the subject of a special research. That's why studying this aspect of the problem in Andrukhovych's novels is up to date for modern linguistics. The aim of the research is to define how specific features of the postmodern discourse are realized in title constructions and how they influence the selection of the lexical material. Descriptive and stylistic methods are used to meet the objective. Onomastic studies by Yu. Karpenko became the methodological basis of the article. The results of the research have theoretic and practical meaning for future linguistic and literary analysis of the postmodern discourse.

Studying the titles of the novels by Andrukhovych lets us come to the conclusion that its specificity is connected with a postmodern method of perceiving the reality when carnivality and the use of language game lead to ironic sounding of the titles of the pieces of work forming the corresponding perception of further text. Adding to the conclusions made by Yu. Karpenko concerning more imaginative potential

of the titles constructed on the basis of appellative vocabulary one can give an additional postulate such as: the titles of pieces of work constructed on the basis of abstract vocabulary have more widespread ties with the artistic discourse.

Key words: title, proper nouns, contextual synonyms, connotation, symbolization of toponyms, phraseological units, postmodern discourse.

Надійшла до редакції 14.05.2015 р.

УДК 811.16'373.21'373.611

Е. Е. Мінкевич,

ст. викладач кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : (048)776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

ТОПОНІМИ ЯК БАЗА ТВОРЕННЯ ОКАЗІОНАЛЬНИХ ДЕРИВАТИВ

У статті на матеріалі текстів ЗМІ розглянуто семантичні й структурні особливості okazіональних утворень від топонімів прецедентного характеру та відтопонімних дериватів. Показано, що смислова насиченість таких утворень зумовлена енциклопедичною інформацією мотивуючого топоніма. Експресивність розглянутих okazіоналізмів пов'язана з порушеннями узуальних дериваційних закономірностей та з використанням способу телескопії, який актуалізує в новотворі семантику обох мотивуючих слів.

Ключові слова: онім, ономастична термінологія, топонім, okazіоналізм.

Насиченість пропріальної назви тим, що у 60-70-ті роки минулого століття було названо енциклопедичною інформацією, робить власну назву прецедентного характеру вмістилищем і символом свого носія: „онім Київ є заголовком, позначенням столиці України, що вміщує (може вмістити!) всю величезну інформацію про це місто” [5, с. 14]. Чимало дослідників вважають, що центром ономастичного простору є антропонімне поле з ядром – особовими власними назвами, проте віддають належне місце топонімам в ономастичному просторі, у тому числі назвам прецедентним чи актуальним у певний період [3].

Власне, саме інформаційна насиченість прецедентного оніма дає змогу утворювати від нього низку дериватів, які у стислій формі

здатні нести різнопланові й різноманітні смисли. Відонімні деривати регулярно привертають увагу дослідників [див.: 1; 2; 4; 6], проте на сьогодні процес творення okazіоналізмів від власних назв не просто триває, а максимально активізувався. Тому **метою** статті є аналіз зафіксованих за останній рік у ЗМІ okazіональних дериватів, мотивованих топонімами. **Завданнями** дослідження є встановлення семантики та дериваційної специфіки зазначених лексем.

Досить репрезентативною є група назв процесів з суфіксом *-ізаці[j/a]* / *-изаці[j/a]*, мотивованих іменниками-топонімами (найчастіше назвами країн). Спільне словотвірне значення цих дериватів „дія / стан, що співвідноситься з явищем, названим мотивуючим іменником”. Сам лише перелік цих іменників дає уявлення про спектр мотивуючих топонімів: *австріїзація*, *африканізація*, *білорусизація*, *боснієзація*, *донбасизація*, *донецькізація*, *казахізація*, *межигір'ізація*, *придністров'ізація*. Як правило, фонових знань реципієнтів виявляється достатньо для однозначної семантизації цих відтопонімних дериватів: *Повсталий Майдан настільки роздратував Януковича, що він вирішив іти ва-банк, відкривши для себе шлях до білорусизації країни* [7, 17.01.2014]; *А порівняння „донбасизації” Генпрокуратури та СБУ наочно ілюструє, наскільки широко розрослися повноваження першого органу та як опущені можливості другого* [7, 20.09.2013]; *Функції контролю ще ніхто не скасовував, як і потребу заповнити усі наявні вакансії гідними людьми (вони, хочеться вірити, знайдуться у президента та призначених ним губернаторів). Без цього феодалізація та „донецькізація” України триватиме* [9, 26.01.2015]; *Вже понад 20 років над цим місцем нависає привид побудови невідомо кому потрібної Канівської ГАЕС та „межигір'ізації”, оскільки хтось уже встиг відрізати собі шматок землі і обнести його капітальним парканом, мабуть, за прикладом Януковича чи Ігоря Бакая <...>* [11, 31.08.2014]; *Придністров'ізація Криму (заголовок)* [7, 14.03.2014].

Проте в інших випадках автори спеціально вдаються до певних коментарів та пояснень відтопонімних дериватів на *-ізація* / *-изація*: *Щоб Україну почали сприймати серйозно, вона має стати активнішою у своїй зовнішній та оборонній політиці, припинити гратися в нейтралітет та „фінляндизацію” чи „австріїзацію” та чітко визначитися, на чьому вона бої в умовах дедалі більшої агресивності Кремля* [11, 3.07.2014]; *Стан справ майже ідентичний*

політико-економічній ситуації в деяких країнах Африки, де фантастичне багатство надр сусідить із неймовірною бідністю більшості населення аж до голодних смертей на тлі всеосяжної корупції, абсолютної деградації соціальних інституцій і цинічно-демонстративної розкоші еліти. Це й дало змогу автору в одній зі своїх публікацій вжити термін „африканізація” стосовно жахливих тенденцій у розвитку не тільки зазначеного регіону, а й України в цілому [7, 4.04.2014]; Путін розпочав процес „боснізацій” України. І цей процес пов’язаний не лише і не тільки з тим окупком „ДНР”– „ЛНР”. <...> Чим є сучасна держава Боснія і Герцеговина? Вона є політичним компромісом. Не хотілось би ображати її громадян, однак конструкція цього державного утворення дуже химерна, державні інститути дуже лапідарні. Формально вона конфедеративна держава. Але, якщо одним словом – це компроміс [12, 22.09.2014]; У багатьох із них викликає роздратування **казахізація** – розширення прав казахської мови і посилення впливу казахськомовних кадрів у державному управлінні [7, 12.09.2014]. Втім, більшість відтопонімних дериватів завдяки своїй структурній прозорості є й семантично прозорими. Пор.: Боснійці рішуче схилиються до згладжування кутів націоналізму, що, однак, не означає відвертої „югоностальгії” [11, 13.04.2014].

Між дериватом і вихідним топонімом може бути й проміжна ланка у вигляді відтопонімного прикметника, як-от львівськість < львівський < Львів, де -ість, відповідно до узуального словотвірного типу, утворює абстрактну назву від прикметника: Віталій Манський – російський режисер, що народився у Львові, тож львівська прем’єра „Труби” на фестивалі кіно та урбаністики „86” стала для нього нагодою відвідати рідні місця. „Львівськість” Манського – одна з причин, чому він узявся за цей фільм [10, 05.10.2014]. Відтопонімний прикметник може входити до складу двослівної мотивуючої назви: „венеціанці” „члени Венеціанської комісії” < Венеціанська комісія < венеціанський < Венеція (Очікувалося, що цього тижня публічну оцінку закону дасть Венеціанська комісія. <...> У рішенні „венеціанці”, по суті, визнали порушення норм міжнародного права й висловили низку серйозних зауважень <...> [7, 12.12.2014]). Проміжним етапом між топонімом і дериватом може бути інша пропріальна назва, що виникла внаслідок трансонімізації: вавилонівці „учасники творчої групи „Вавилон’13” < ергонім „Вавилон’13” < топонім Вавилон (З телебаченням чи з фестивалями самі вавилонівці

зациклюватися не планують. „Вавилон’13” від початку створював документальні фільми [10, 05.04.2014]). А от дериват аналогічної структури куликовці мотивований безпосередньо топонімом Куликове Поле: Підтвердженням може бути й той факт, що міліціонери невідривно супроводжували малочисленну проукраїнську ходу навколо Куликового Поля, відгородивши її від такої самої небагатолюдної акції „куликовці” [11, 10.10.2014].

Відтопонімний прикметник *кремлівський* використовується для творення складних okazіоналізмів експресивного характеру: *А є ще стрічка новин, коли часто-густо не розумієш, чи це радіо – українське чи „братнє” (у нас, до речі, на іншій станції – на „Ері” – досі виходять махрово-кремлівські програми „Голоса Росиї”, тож не важко переплутати)* [11, 29.05.2014]; *Вона так і сказала: „бендери”, як і нині говорять подекуди в Криму й Донбасі, а більше – з екранів кремлівсько-геббельсівського телебачення, не переобтяжуючи себе усвідомленням різниці між фейлетонним героєм Ільфа й Петрова та Степаном Бандерою* [12, 24.12.2014].

Актуалізація топоніма *Кремль* як мотивуючого слова для експресивних okazіональних дериватів відбита в онлайн-словнику неологізмів та сленгу сучасної української мови Мислово [8]: *кремлядь* (Кремль + нецензурне) та *Кримль* „російський (кремлівський) Крим” (Крим + Кремль). Обидва деривата утворено експресивним способом телескопії – поєднанням усічених фрагментів двох слів, в результаті чого утворюється телескопічна одиниця – нове слово, що об’єднує значення обох складових елементів (див.: [2]). Пор.: *Янучари будуть і далі грабувати нас, а їх грабуватиме кремлядь. Нам терміново потрібно міняти як стратегію, так і методи боротьби...* [12, 17.12.2013].

Телескопія як експресивний спосіб словотворення використовується і для переробок назв Луганського та Донецького регіонів: *Росія вдерлася в Україну під фальшивим гаслом захисту російськомовних і гарячково взялася творити невизначений світ „Лугандону” і „Даунбасу” – так званих ЛНР і ДНР* [12, 01.10.2014]. *Лугандон* < *Луганськ* + *Донецьк* + жарг. *гандон*; *Даунбас* < *Донбас* + *даун*. Пор. також „неполіткоректні” асоціації з назвами африканських країн: *Луганда* (пор. Уганда) і *Донбабве* (пор. Зимбабве) [8]. На фоні цих назв *донбасити* „нервувати від когось або чогось” [8] виглядає цілком безневинно.

І ще одна досить регулярно використовувана модель творення okazіоналізмів, в т. ч. відтопонімних, – іменники з префіксом *недо-*, на узуальному рівні властивому дієслівним формам. У відтопонімних okazіональних дериватах цей префікс надає слову значення „такий, що має неповноту ознак порівняно з поняттям, позначеним мотивуючим словом”: *Росія залишається „недоєвропою”* [7, 14.11.2014]; *Згідно з їхніми репортажами, терористи та бойовики вже не тільки захопили Маріуполь, який зустрів їх з квітами, а й висадилися на Марсі, звідки відрами тягатимуть у „недоросію” газ* [11, 15.09.2014]; *У нас якась хвороблива недоєвропейська любов до іноземних слів* [7, 23.10.2014].

Таким чином, проведений аналіз показав, що відтопонімні okazіоналізми в текстах ЗМІ стають суттєвим джерелом експресивності, стисло виражаючи різнопланові смисли.

Список використаних джерел та літератури

1. Акулова С. В. Русское отонимическое словообразование имен существительных и прилагательных: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / С. В. Акулова. – Краснодар, 1990. – 196 с.
2. Астафурова Т. Н. Телескопия: новый способ словообразования? / Т. Н. Астафурова, О. Н. Сухорукова // Вестник гос. ун-та. Серия 2: Языкознание. – 2006. – № 5. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/teleskopiya-novyy-sposob-slovoobrazovaniya>
3. Гарбовская Н. Б. Онимные и отонимные образования в современных масс-медийных текстах : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Н. Б. Гарбовская. – Майкоп, 2006. – 22 с.
4. Ильченко В. І. Експресія власних назв як засіб публіцистики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. І. Ильченко. – К., 2003. – 19 с.
5. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики. Монографія [Текст] / О. Ю. Карпенко. – Одеса : Астропринт, 2006. – 328 с.
6. Касьяненко Н. Е. Отонимные okazіонализмы и okazіональные онимы в русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Н. Е. Касьяненко. – Днепропетровск, 1991. – 19 с.
7. Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua>
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Мислово>
9. Новое время [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nv.ua/>
10. Телекритика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua>

11. Тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Magazie/>
12. Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/>

Е. Е. Минкевич

ТОПОНИМЫ КАК БАЗА ОБРАЗОВАНИЯ ОККАЗИОНАЛЬНЫХ ДЕРИВАТОВ

В статье на материале текстов СМИ рассмотрены семантические и структурные особенности окказиональных образований от топонимов прецедентного характера и оттопонимных дериватов. Показано, что смысловая насыщенность таких образований обусловлена энциклопедической информацией мотивирующего топонима. Экспрессивность рассмотренных окказионализмов связана с нарушениями узуальных деривационных закономерностей и с использованием телескопии, актуализирующей в новообразовании семантику обоих мотивирующих слов.

Ключевые слова: оним, ономастическая терминология, топоним, окказионализм.

E. E. Minkevich,

Senior Lecturer of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (048)776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

TOPONYMS AS THE BASIS FOR FORMING OCCASIONAL DERIVATIVES

Summary

The article considers semantic and structural peculiarities of occasional words in media texts that are formed from precedential and derivative toponyms. It can be stated that the semantic richness of such formations is determined by encyclopedic information of motivating place names. The expressiveness of the occasionalisms depends on violations of usual derivational patterns and the use of telescoping, which actualizes the semantics of both motivating words in a new formation.

Key words: onym, toponym, occasionalism.

Надійшла до редакції 4.05.2015 р.

УДК 811.161.2+81'234

О. М. Олексюк,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського,

вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54030, Україна,

тел. : 37-88-24,

Call100@mail.ru

РЕКЛАМНІ ПОВІДОМЛЕННЯ В АСПЕКТІ СУГЕСТИВНОГО ДИСКУРСУ

В статті виокремлено й розглянуто сугестивні маркери лексико-семантичного рівня, притаманні українськомовній комерційній рекламі. Встановлено кількісний склад та пояснено нейропсихолінгвальну природу виокремлених одиниць, визначено їхню функційну роль у створенні впливових дискурсів. Проаналізовано ключові слова комерційної реклами як маркерів мовного впливу. Виокремлені ключові слова розподілено на групи, висвітлено низку мовних ознак зафіксованих ключових слів, за допомогою технологій нейролінгвістичного програмування розкрито їхню сугестогенну природу.

Ключові слова: комерційна реклама, ключові слова, сугестія, нейролінгвістичне програмування, вплив, семантика.

Поняття сугестивності рекламного дискурсу сьогодні визнає переважна більшість дослідників (В. Арнс, А. Дейян, А. Менегетті, С. Моріарті, Д. Огілві, В. Паккард, К. Ротцол; М. Кохтев, О. Лебедев, О. Леонт'єв, В. Музикант, О. Сичов, Ю. Сорокін, Л. Землянова, В. Зірка, Т. Ковалевська, Є. Коваленко, В. Корнєєв, Н. Кутуза, Н. Лисиця, В. Олексенко, Г. Почепцов, В. Різун, В. Самусенко, О. Семенюк та ін.). Здійснено спроби системного аналізу реклами (насамперед – комерційної) як специфічного різновиду комунікації, її загальних семантичних та структурних властивостей (К. Бове, Дж. Дайер, О. Зелінська, М. Кохтев, Г. Кузнєцова, О. Медведева, О. Сичов, Г. Почепцов, Д. Розенталь); проаналізовано чинники ефективності рекламного повідомлення (Дж. Джонс, Дж. Кеплес, О. Феофанов). Проте системного аналізу лексико-семантичного рівня рекламних текстів (далі – РТ) як найпотужнішого впливового сегмента,

здійсненого з використанням і класичних дослідницьких методів мовознавства, і креативних технологій нейролінгвістичного програмування, сугестивної та нейропсихолінгвістики ще не проводилося.

Актуальність обраної проблематики визначається не лише її загальнотеоретичною вагою, а й необхідністю **пошуку захисних механізмів щодо руйнівного впливу патогенних текстів**, які, на думку дослідників (праці О. Бондаря, Є. Волкова, Т. Ковалевської, М. Лозинського та ін.), виступають характерною ознакою сучасного комунікативного простору, продукуючи конфліктну взаємодію й порушуючи внутрішню гармонійність особистості й соціуму.

Проаналізувавши великий масив рекламних повідомлень (близько півтори тисячі) та виокремивши основні маркери впливу рекламних слоганів – ключові слова (далі – КС), ми здійснили **аналіз отриманого фактичного матеріалу на лексико-семантичному рівні**, звернувши увагу на те, які важелі підсвідомості та зацікавленості людини використовують сугестори – рекламодавці. Ураховуючи зазначене, зафіксовані **КС розподілено за ЛСГ**, об'єднаними у два основних блоки: блок I, що містить КС, пов'язані з різноманітними характеристиками рекламованого товару; блок II, що містить різноманітні характеристики, які описують адресата рекламованого товару. Зауважимо, що запропонований розподіл є доволі умовним, оскільки у переважній більшості в одному РТ поєднуються маркери, які водночас можуть ілюструвати певні якості рекламованого товару і визначати ті переваги, що може отримати покупець від застосування рекламованого товару. Крім того, завдяки процесам метафоричного переосмислення виокремлені КС можуть належати до різних блоків, відповідно активуючи актуальні для конкретного контексту семи, що коментуємо у наведеному нижче переліку. Також беремо до уваги процеси полісемії, у межах якої те саме КС може реалізувати нетотожні значення. Проте запропонований розподіл надає змогу не лише систематизувати й деталізувати спектр зафіксованих КС, а й окреслити актуальні перспективи їхньої семантичної реалізації, з'ясувати активні значеннєві вузли у семантичній структурі, висвітлити релевантні для сугестивних текстів смислові доміанти й напрями їхнього семантичного переосмислення й комунікативної динаміки. КС, які мають активну семантичну реалізацію, виявляють широкий значеннєвий спектр, виділяємо позначкою *, що унаочнить найактивніші лексико-семантичні складники РТ.

Детальніше у статті зупинимося на аналізі лексем, які відносимо до блоку І. Спираючись на вищенаведене, до блоку І, що містить КС, пов'язані з різнобічними характеристиками рекламованого товару, уналежнюємо: 1) лексеми, що містять цінову характеристику рекламованих товарів (*вигідний, дешевий, доступний, *економний* (про річ), *ціна* та ін.), яка, проте, часто спирається на замовчування інформації, генералізацію та абсолютизацію наведених фактів [3]: „Мак Доналдс”. *Ціни так само доступні*, тобто „який годиться багатьом, усім” [ВТС, с. 323], насамперед з огляду на матеріальні можливості; *Новий „Феррі” це економічніший*, тобто такий, що „сприяє економії, здійснює її” [ВТС, с. 339]; 2) лексеми, що ілюструють їхню практичну цінність (**безпечний, *ефективний / ефект, досконалий, *допомога/допомагати, *захист / захищати, *корисний, легкий, надійний* та ін.): *Офтальмологи рекомендують користуватися найбільш безпечним монітором „ЛДжі Флатрон”*; *Нова відбілювальна „Аквафреш Вайтєнінг Мульти Екшн”. Безпечно відбілювання та комплексний захист в одній зубній пасті*, де актуалізується значення „який не криє в собі небезпеки або захищає кого-, що-небудь від небезпеки” [ВТС, с. 70]; *лікувати „вживати заходів для припинення якого-небудь захворювання”* [ВТС, с. 619]; „*Лісобакт*” – *лікує, як треба!*; *корисний: „Растішка” – корисний і смачний (корисний „який дає, приносить добрі наслідки // ...Те, що дає користь”* [ВТС, с. 574]; *легко: „Лазолван”. Твоє легке дихання; „Оллі легке масло” для легкого життя; Легко готувати, легко мити, легко зберігати. „Оваціо” від „Мулінекс” (легкий „який не являє собою складності, не викликає напруження під час виконання, нескладний. // Який дається без напруження, великої, тяжкої праці, зусиль. // Нічим не ускладнений, без труднощів і клопоту”* [ВТС, с. 609], де його синонімом може виступати лексема *простий*). Реалізація таких КС активує т. зв. дефіцитарні потреби особистості, до яких, за А. Маслоу, належать потреба в їжі, відпочинку, потреба в безпеці [4], а також тяжіння до максимального спрощення життя; 3) лексеми, що ілюструють відповідність усталеним у суспільстві нормативним, стандартним показникам цього товару (**справжній – про товар, якість* та ін.), хоч дуже часто в таких випадках подається некоректна аргументація або псевдоаргументація [4], створюючи підґрунтя для маніпулятивних ефектів: *Справжній лише майонез „Чумак”! Майонез без консервантів! Зі справжнім та свіжим смаком. „Чумак” – це так*

смачно!; „Корона” – смак справжніх почуттів. Виділена лексема має значення „який відповідає певним вимогам, який є досконалістю, взірцем, ідеалом чого-небудь” [ВТС, с. 1376], водночас корелюючи зі значенням „справжній, не підроблений” [там само]; „Чернігівське”. Абсолютна якість, де КС – „сукупність характеристик продукції або послуг щодо її здатності задовольнити встановлені та передбачені норми” [ВТС, с. 164]; 4) лексеми, що ілюструють їхню винятковість серед низки подібних товарів (*єдиний, *новий, неперевершений, неповторний / неповторимий, особливий, *перший – про річ, спеціальний, унікальний та ін., а також квантифікатори більше, *весь / *всі, подвійний, потрійний, *завжди, *світ – у значенні „все існуюче” та ін.): Нова куряча „Галина Бланка”. Тепер ще більше курки та більше овочів. Тут КС уживається у найпоширенішому значенні „який недавно виник, з’явився, не існував раніше; недавно зроблений, створений і т. ін. // Якого раніше не використовували, не застосовували...” [ВТС, с. 789]; „Якобз Монарх”. З неповторним аромомасомом, тобто таким, „який має особливі якості, ознаки, риси; винятковий, надзвичайний” [ВТС, с. 773]; Цей же аспект акцентується і завдяки КС спеціальний: Новий „Шампу Фруктіс Пауер”. Розкішний фруктовий аромат і спеціальна Вольюмінг-формула для вражаючої пишноти вашого волосся, що реалізує значення „який чимось вирізняється з-поміж інших; не такий, як інші; особливий” [ВТС, с. 1364]; і завдяки КС єдиний „один, без інших. // Лише один” [ВТС, с. 361], тобто такий, схожих на який не існує; 5) лексеми, що ілюструють їхню елітарність (вишуканість / вишуканий, *комфорт, королівський, магія / магічний, *престижний, розкішний, *шедевр та ін.): Парфуми „J’adore”. Вишуканість і легкість; Магія солодкого полону кави „Еліт”; „Grecotel”. Там, де Греція найпрекрасніша. Ласкаво просимо до світу елегантності та комфорту; Ковбаси „Елітні”. Королівський смак; „ДДжі”. Легко та престижно; „Нескафе Голд”. Тонкий аромат і розкішний смак; Холодильник „Арістон”. Істинний шедевр домашньої колекції. Всі наведені приклади об’єднані спільною архісеомою „для витончених і вибагливих осіб”, пор.: вишуканий „який характеризується витонченістю, досконалістю, елегантністю. // Який відзначається добірністю; зроблений з тонким смаком” [ВТС, с. 162], комфорт „найзручніші побутові умови, сукупність побутових вигод; вигоди, затишок” [ВТС, с. 562], королівський „перен. Найвищої якості; багатий, розкішний” [ВТС, 576], престижний „такий, який високо

котирується, має перевагу в очах суспільства, якої-небудь групи людей” [1, с. 1107], *розкішний* „який задовольняє найвищі естетичні вимоги, смаки. // Вишуканий, прекрасний” [ВТС, с. 1245], *шедевр* „зразковий витвір, що є найвищим досягненням мистецтва, майстерності” [ВТС, с. 1617] тощо; б) лексеми, що, у певний спосіб перетинаючись із попередньою групою, містять загальнооцінювальні характеристики предметів (**бездоганний, вражаючий, дивовижний, *ідеальний, *лагідний, привабливий, чарівний, шарм, чудовий*), які умовно можна об’єднати у розгалужений синонімічний ряд, оцінна амплітуда якого сягатиме найвищого ступеня, а референтна належність матиме практично необмежений спектр, пор.: „Самсунг”. *Ідеальна техніка для реального життя (ідеальний, „досконалий, відмінний, чудовий...”* [ВТС, с. 488]); „*Elit fort*” – *шарм справжньої кави (шарм „чарівність, привабливість”* [ВТС, с. 1614]); *Чипси „Естрелла”. Привабливий смак (привабливий „який викликає захоплення, приваблює до себе своїми якостями, властивостями. //... Який приносить задоволення, насолоду, приємний”* [ВТС, с. 1110]); *Шарм кави „Еліт”. Світ чарівного аромату (чарівний „перен.: надзвичайний, дуже гарний; чудовий”* [ВТС, с. 1593]); *Жувальна гумка „Орбіт”. Чудовий смак і захист від карієсу (чудовий „прекрасний, чудесний”* [ВТС, с. 1608]); *Бездоганний вигляд цієї осені від „Ейвон” (бездоганний „який відзначається довершеністю форми; чудовий”* [ВТС, с. 67]); *В лагідних обіймах „Омса” (лагідний „приємний для сприймання; нерізкий, м’який, ніжний”* [ВТС, с. 603]) тощо.

На відміну від попередньої групи, зазначені КС ілюструють не соціальну винятковість потенційного споживача, його належність до вищих верств суспільства, що й мають ілюструвати придбані рекламовані товари, а оцінну характеристику товару, який може задовольнити і витончені, і звичайні смаки пересічних громадян. Спираючись на кількісні та семантичні характеристики зафіксованих КС, ми встановили, що найактивнішою підгрупою цього блоку є КС, які ілюструють практичну цінність рекламованих товарів, їхню винятковість серед інших тотожних та водночас – відповідність ustalеним у суспільстві стандартам виготовлення, споживання та ін. таких товарів. Також окреслено коло максимально частотних і семантично потужних КС, які використовуються рекламістами незалежно від референційної групи рекламованих товарів, що засвідчує сенсову обсяжність, багатогранність і впливову потужність цих КС.

Список використаних джерел і літератури

1. Ковалевська А. В. Метамодель лінгвістичної сугестивності політичних рекламних слоганів : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / А. В. Ковалевська. – Одеса, 2011. – 293 с.
  2. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія / Т. Ю. Ковалевська. – Вид. друге, випр. і доп. – Одеса : Астропринт, 2006. – 324 с.
  3. Коваленко Є. Рекламний дискурс: лінгвістичні аспекти вивчення / Є. Коваленко // Лінгвістичні студії : Інститут журналістики КНУ імені Тараса Шевченка, 2009. – С. 314–319.
  4. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 479 с.
  5. Психология в рекламе / под ред. П. К. Власова. – 2-е изд., доп., перераб., испр. – Х. : Изд-во Гуманитарный Центр, 2007. – 320 с.
  6. Серио П. Как читают тексты во Франции / П. Серио // Квадратура смысла : Французская школа анализа дискурса. – М. : ОАО ИГ „Прогресс”, 1999. – С. 12–53.
- ВТС – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2007. – 1736 с.

О. Н. Олексюк

РЕКЛАМНЫЕ СООБЩЕНИЯ В АСПЕКТЕ СУГГЕСТИВНОГО ДИСКУРСА

В статье выделены и рассмотрены суггестивные маркеры лексико-семантического уровня, присущие украиноязычной рекламе. Установлен количественный состав и объяснена нейропсихолингвальная природа выделенных единиц, определена их функциональная роль в создании влиятельных дискурсов. Проанализированы ключевые слова коммерческой рекламы как маркеры речевого воздействия. Выделенные ключевые слова разделены на группы, охарактеризованы некоторые языковые особенности зафиксированных ключевых слов, с помощью технологий нейролингвистического программирования раскрыта их суггестогенная природа.

Ключевые слова: коммерческая реклама, ключевые слова, суггестия, нейролингвистическое программирование, влияние, семантика.

O. Oleksyuk,

Candidate of Philology,

Associate Professor of Applied Linguistics Department,

Mykolayiv National University named after V. Sukhomlynsky,

24, Nykholska St., Mykolayiv, 54030, Ukraine,
tel. : 37-88-24,
Calli100@mail.ru

ADS IN THE ASPECT OF SUGGESTIVE DISCOURSE

Summary

Actuality of the chosen problem depends not only on its general theoretical weight, but also on the possibility to search for the protective mechanisms from the devastating impact of pathogenic texts, which according to the researchers are the characteristic feature of modern communicative space, that produces a conflict interaction. Among the common methods the author relies on the descriptive method and the method of observation, analysis and inductive generalization of factual material that in general gives an opportunity to systematise and objectively qualify linguistic skills of the material.

The practical significance of the research is primarily manifested in the possibility to use the results in the direct synthesis of correct ad copies with programmable outcome. The results will be useful in the learning process in teaching courses of the Ukrainian language lexicology and stylistics, certain aspects of the morphology and will also provide further development of such branches as the theory of speech activity, communicative linguistics. After analyzing a large array of advertisements it was decided to make analysis of the obtained factual material at the lexical-semantic level, the keywords have been distributed by major lexical-semantic groups.

Based on the quantitative and semantic characteristics of the recorded keywords, it was found out that the most active subgroup of this block are keywords that illustrate the practical value of the advertized products, their uniqueness and at the same time – compliance with the established standards of production, consumption, and other goods like that. The most frequent and semantically powerful keywords are also identified. They are used by advertising specialists apart from the referential group of the advertized products, that confirm the semantic fullness, diversity and influential power of the keywords.

Key words: commercial advertising, key words, suggestion, neurolinguistic programming, influence, semantic.

Надійшла до редакції 22.11.2014 р.

УДК 811.161.2'37

А. П. Романченко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар 24/ 26, м. Одеса, 65058, Україна,

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОГЛЯДОВОЇ СТАТТІ ЯК ЖАНРУ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

У розвідці схарактеризовано науковий огляд ономастичних праць, виконаний відомим мовознавцем – Ю. О. Карпенком. З'ясовано структурно-семантичну специфіку аналітичної оглядової статті, визначено кількість та якість мікротем кожної з трьох обов'язкових частин: вступу, основної частини й висновку. Особливу увагу звернуто на елементи основної частини ономастичного огляду, де оглядач аргументовано оцінює опубліковану працю, указуючи на здобутки та висловлюючи зауваження авторів.

Ключові слова: архітектоніка, оглядова стаття, Ю. О. Карпенко, ономастична праця, структурно-семантична специфіка, дискурс.

Структурну організацію, семантико-синтаксичні параметри, функціонально-стилістичні особливості, розвиток та культуру наукового тексту в українському мовознавстві ґрунтовно розглянуто в працях С. Я. Єрмоленко, А. П. Коваль, Н. Ф. Непийводи, Г. С. Онуфрієнко, М. М. Пещак, О. М. Семенов, Ю. П. Сурміна. Останнім часом увагу дослідників привертають різні жанри наукової комунікації (О. А. Должич, Н. Доронкіна, С. В. Єлісеєва, О. В. Єрченко, І. П. Левчук, О. В. Михайлова, Я. І. Припишнюк, І. А. Скрипак, П. В. Токарева, В. Яхонтова). Переважно це основні жанри, у яких втілюється науковий дискурс. Периферійні жанри досить рідко стають предметом вивчення.

У межах жанру наукової статті залежно від обсягу і змісту дослідження виокремлюють кілька різновидів: дослідницька стаття, коротке повідомлення, стаття-відгук та стаття-відповідь, огляд. Найпоширенішою в науковому дискурсі є дослідницька стаття, у якій подають наукові результати спостереження з певної галузі. Коротке повідомлення являє собою невелику за обсягом статтю, де йдеться про результати, які потребують термінового оприлюднення. У статті-відгуку вміщено коментар спеціаліста стосовно наслідків дослідження, висвітлених у конкретній статті іншого автора. Стаття-відповідь надає можливість автору право відповіді на зауваження чи критику фахівця. Оглядова стаття – стаття, у якій автор аналізує

результати вивчення конкретної проблеми з певної галузі науки, указуючи на позитивні та негативні моменти. Такі статті зазвичай пишуть відомі науковці, визнані фахівці, оцінюючи стан дослідження з актуальних питань окремого розділу науки.

Методологічною базою розвідки слугували філософські положення про єдність змісту і форми, про співвідношення загального й часткового, про єдність теорії та практики. У ній використано описовий, контекстуальний і функціонально-стилістичний методи.

Мета пропонованої статті полягає у з'ясуванні специфіки структури огляду як жанру наукового дискурсу, у встановленні особливостей використання мовних засобів в елементах структури оглядової статті. **Завдання** – вирізнити жанрові особливості оглядової статті з питань ономастики, визначити структурні її компоненти та мовні засоби реалізації.

Об'єктом дослідження є науковий огляд ономастичних праць. **Предмет** дослідження становить структурно-семантична специфіка оглядової статті відомого українського ономаста – Ю. О. Карпенка.

Науковий огляд – тип наукового тексту, отриманий у результаті аналізу першоджерела й призначений для ознайомлення з реальним станом актуальних наукових проблем. Розрізняють аналітичний, реферативний та тематичний огляди. Перший із них містить критичну оцінку інформації, поданої в опублікованих матеріалах. Реферативний огляд – стислий виклад основних аспектів змісту першоджерел. Тематичний огляд формується на підставі аналізу первинних матеріалів, об'єднаних однією темою.

Аналітичний огляд створюють із метою орієнтування фахівців в інформаційному просторі з певної наукової проблеми та оцінювання стану вивчення цієї проблеми, виявлення тенденцій її розвитку й розв'язання [2, с. 7]. Науково-аналітичний огляд – складний синтетичний різновид вторинного наукового тексту, оскільки вимагає від автора бути добре обізнаним у певній сфері науки, уміти вирізнити нове, не досліджене раніше, орієнтуючись на відоме в тій чи тій галузі знань, указати на недоліки та перспективу розглядуваного питання. Огляд, зроблений фахівцем високого рівня, дає змогу іншим науковцям зорієнтуватися у висвітлених проблемах, визначити для себе ступінь необхідності в детальному ознайомленні з першоджерелом.

Із-поміж наукових текстів вирізняють тексти-констатації й тексти-міркування [8, с. 5]. Перший із названих текстів містить результат

ознайомлення з предметом думки, фіксує безсумнівність, категоричність висловленого, стверджує дійсність чого-небудь. У тексті-міркуванні, яким є оглядова стаття, кожна наступна думка впливає з попередньої, окремі з них ставлять під сумнів, дають їхню оцінку, висувають припущення [1, с. 254].

Огляд пов'язаний із реальним первинним текстом, на який спирається автор. Кожен жанр передбачає певні вимоги до форми і змісту тексту. Структура будь-якого наукового тексту залежить від мети, функції, жанру та суті розглядуваного питання. У найзагальнішому вигляді текст наукової праці передбачає три частини: постановочну, де визначено проблему, мету, завдання, предмет та методи дослідження; дослідницьку, у якій подано опис здійсненого дослідження та його результатів; заключну, де зроблено висновки й вказано на перспективу [8, с. 9].

Під структурно-семантичною організацією розуміємо таке впорядкування й оформлення інформації, яке найкраще забезпечує реалізацію комунікативної мети тексту окремого жанрового різновиду наукового дискурсу [4; 5]. Одним зі складників програми дій у певній ситуації є сукупність мовних засобів, уживаних у ній, тобто нейролінгвістичний код. У нейролінгвістичному коді наукової сфери поєднано дві знакові системи, які взаємодіють у науковому тексті: перша з них містить інформацію, друга – її організовує [6, с. 39–40].

Огляди Ю. О. Карпенка зроблено на ономастичні праці різних типів. Це монографії, збірники, словники і посібник. Найбільше оглядів стосується словників. В одному з них учений зауважує: „Як бачимо, слов'янська ономастика так чи так увіходить в епоху словників” [3; № 5, с. 102]. Кожна оглядова стаття містить від 1 до 14 абзаців. У середньому вона складається з 2, 3 чи 5 абзаців. Лише по одному огляду мають 6, 7, 8, 14 абзаців.

Кожен абзац становить одну мікротему. Складаючись із 3 і більше абзаців, огляд ономастичних праць, зроблений Ю. О. Карпенком, містить три частини: вступ, основну і висновкову частини. Із цього випливає, що основна частина залежно від суті розглядуваної проблеми може охоплювати кілька мікротем. Це також зазначає Я. І. Припишнюк, виокремлюючи в патенті Франції всього вісім мікротем, які пов'язані з комунікативними завданнями цього науково-технічного жанру [7, с. 66].

Вступні частини оглядових статей Ю. О. Карпенка не однотипні. Деякі з них можуть містити вказівку на жанр оцінюваної ним праці (далі зазначатимемо порядковий номер огляду: 4, 14, 19, 22), мету (4) й матеріал дослідження (13, 17, 18, 20), її загальну презентацію (8, 10, 13, 15, 16, 18, 20, 21, 22, 23, 24) чи необхідність появи такої праці для подальшого розвитку науки (12, 17). Жанр наукового тексту згадується на початку огляду таким чином: *Вийшла на фінішну пряму майже сорокарічна грандіозна робота чеських ономастів – укладання повного словника усіх тих власних географічних назв, які в чеській науковій традиції позначаються терміном romístni jména*. Нами виявлено випадки, коли Ю. О. Карпенко висловлює зауваження стосовно жанру праці, наприклад: *Цей словник – не зовсім словник, швидше тезаурус. Прізвиська подаються блоками, за населеними пунктами* (19); *Хоч у назві жанр праці визначений як монографія, в анотації говориться про статті. Терміном стаття автор оперує і в передмові „Від автора”. Перед нами, отже, авторський збірник статей...* (22). Мету дослідження в оглядовій статті зазначено всього один раз: *Коллективна монографія шістьох авторів „ставить за мету донести важливе значення ономастики для вивчення східнослов'янського глотто- й етногенезу”* (с. 4), *шукаючи „чисту” східнослов'янську онімну лексику* (4). Дуже важливо для оглядача добре репрезентувати роботу. Це зроблено вченим у різні способи: *Монографія В. М. Калінкіна – фундаментальний, всебічний і глибокий виклад, а значною мірою – побудова теорії літературної ономастики...* (10); *Працю А. Гудманяна можна визначити як колосальну – не просто фундаментальну* (13); *Цей симпатичний щорічник виходить уже вдруге... і, здається, стає одним з провідних українських ономастичних праць* (23); *Монографія С. Коротких – ґрунтовне, солідне дослідження...* (24). Іноді Ю. О. Карпенко акцентує увагу на відмінностях від попередніх подібних праць, напр.: *Даний словник порівняно з двома попередніми – зовсім іншого типу* (21); *Якщо словники А. Гудманяна є практично-інформаційними, а словники чеських ономастів інформаційно-інтерпретаційними, то словник відомого українського ономаста Є. С. Отіна є теоретико-інтерпретаційним* (15). Важливою інформацією у вступній частині є відомості про потребу в такій праці для розвитку науки чи перспективність дослідження. Частіше за все тут автор презентує опубліковану роботу, акцентуючи увагу на солідності, ґрунтовності її,

наприклад: ...регіональні студії В. П. Шульгача, О. П. Карпенко та ін. багаторазово виявляли, що там зафіксовано далеко не все, у принципі – значно менше половини гідронімних скарбів України. Ось і словник М. Д. Матієва до 357 вказаних у СГУ гідронімів басейну Стрия долучив ще 1065. ... для 117 поданих у СГУ гідронімів М. Д. Матієв зробив ті чи ті уточнення, часто дуже істотні (12); Д. Г. Бучко виконав дуже корисну трудомістку й потрібну роботу... (17).

У вступі, як правило, наявна згадка про особливості архітекτονіки праці. Для більшості оглядових статей, у яких аналізуються ономастичні роботи різних жанрів, характерна вказівка на структуру. Відсутня вона тільки для словників, що зумовлено самим науковим жанром. Зрідка про особливості побудови праці сказано в основній частині огляду (14, 22, 23).

Основна частина наукового огляду – це власне характеристика публікації, яка передбачає аналіз позитивного, того, що є здобутком автора / авторів, а також у ній може міститися вказівка на дискусійні питання та недоліки. Загальну позитивну характеристику оглядач подає в такий спосіб: *Практично вся книга складається з різнопланових етимологічних розвідок високої вартості; Особливий інтерес тут становить розгляд східнослов'янських словотвірних типів у гідронімії України порівняно з Балканами (4); Авторка навела вагомні докази...; Цей ономастичний напрямок представлений також змістовними розвідками Л. Белея та О. О. Семенець (7); Книжка ... взірцево макетована й видрукувана. За допомогою різних знаків, розмірів полів, шрифтових виділень, членування тексту зроблено все, щоб вона стала зручною в користуванні і як посібник, і як довідник. Сам зміст посібника теж слід високо оцінити. Автори будують свій виклад просто й зрозуміло і намагаються звести його до системи правил (9); У поетонімах, як це добре показав В. М. Калінкін, задіяні усі ці рівневі аспекти і всі одержують істотне функціональне навантаження (10); Тут, як і в двох попередніх розділах, знаходимо багато цінних спостережень та інтерпретацій, свіжих думок (10); У наш час бібліографічного хаосу це дуже цінна й поживна робота (22).*

Критичний аналіз деяких міркувань авторів Ю. О. Карпенко здійснює, використовуючи різноманітні синтаксичні конструкції. У них реалізовано і власне критику, де учений висловлюється стосовно окремих моментів у дослідженні, і сумніви в осмисленні

понять, тлумаченні слів, і зауваження, які вимагають додаткових досліджень або залучення ширшого матеріалу, чи жаль із приводу того, що не було зроблено, але воно є вкрай потрібним. Висловлюючи критику на адресу автора опублікованої праці, Ю. О. Карпенко може висловлюватися прямо, без натяків, далі обґрунтовуючи свою думку: *Розділ ... містить ... деякі елементи наукової фантастики, спрямованої на пошуки кельтизмів* (4); *А якщо автор самотужки міняє Симньонового на Семеновича – то це вже зовсім інша дія, що заслуговує не схвалення, а осуду* (12); *Зазначимо, що процитовані слова ... видаються неадекватними... Неадекватністю хвибує й теза „хоронім – відхоронімний прикметник – етнонім”* (21); *Така етимологічна всеїдність не сприяє зміцненню авторської логіки* (24); *Взагалі ономастична термінологія не належить до сильних сторін монографії* (24). Науковий оглядач може обирати стратегію натяку на неправильний підхід у розумінні явища: *Н. С. Колесник розвиває свою улюблену тему про те, що фольклорна ономастика не належить до літературної. Дослідниця має рацію. Але не слід забувати, що обидва напрямки вивчають оніми художнього тексту ... а тому мають передусім встановити їх роль у цьому тексті* (7); *Скажімо, реєстрове слово – Багинський, а „говіркова вимова” – Багінський. Але чому перша форма літературніша за другу?* (12); *... автор не дуже уважний до традиції, яка ґрунтується переважно на неточних, транслітерованих передачах. ... топонім Derbi А. Гудманян рекомендує записувати по-українськи Дарбі. А як тоді бути з апелятивом дербі, який у „дарбі” ніяка сила не змінить?*(13).

Іноді Ю. О. Карпенко, критично оцінюючи певні моменти праць, які побачили світ, досить розлого і аргументовано вказує на недоліки в них, наприклад: *І взагалі така форма подачі матеріалу економічна, але дуже незручна в користуванні, Спробуй знайди прізвище, яке тебе цікавить. Для цього треба перечитати всю книжку. У словнику прізвищ алфавітною одиницею має стати прізвище, а не село. Регіональну ситуацію треба, мабуть, описувати для кожного прізвища окремо в присвяченій йому словниковій статі ...* (19). Тут оглядач ставить себе на місце користувача словника і як учений дає пораду, проте некатегоричну, ніби на розсуд автора, яку він може взяти або не взяти до уваги. До речі, таку пораду Ю. О. Карпенка автор приймає з вдячністю, бо наступний словник, виданий у співавторстві, побудовано саме за таким принципом. В огляді на цей словник

маємо відповідну реакцію вченого: *Це вже щось. Маємо зручний для користування алфавітний список компактно локалізованих 20 тисяч прізвищ (20).*

Досить часто Ю. О. Карпенко обирає некатегоричну форму висловлення критики, використовуючи слова *дещо, іноді, не дуже, не зовсім*: *Ця доповідь, одна з найсильніших у збірнику, де що знецінюється певною її екзальтованістю (16); ... остання містить не зовсім чіткі формулювання (16); Широко вживаний у посібнику опозитивний спосіб викладу ... іноді призводить до наведення надуманих, ніким не вживаних форм... (9).*

Одна з форм критичної оцінки роботи – вираження сумніву в достовірності сказаного або написаного, а також вказівка на дискусійність думки. В оглядах ономастичних праць учений звертається до таких формул, які говорять про незгоду з точкою зору автора, сумнів в істинності пояснення чи тлумачення явища: *... сумніви оглядача викликає тільки етимологія Овди (4); Ця „спроба” викликає серйозні сумніви... (12); Однак сумнівно, що майбутній нормативний словник відтопонімних прикметників має формуватися тільки на цих засадах (18); Але й воно (припущення – А. Р.) залишається в сфері припущень... (18);... пояснення гідроніма Міток викликає сумніви. Що ж до назв Кудавець та Куна, то, не заперечуючи пропонованої їх етимології, варто висловити сумнів у споконвічності їх слов'янства (23).* На дискусійний характер висунутої думки Ю. О. Карпенко може вказувати таким чином: *... автор висуває привабливе, але дискусійне розуміння легендарного імені Хорив як композита... (7); Монографія ... є виваженим ... дослідженням, що не заважає їй, як і будь-якій етимологічній розвідці, включати чимало дискусійного (8); Водночас чи не в кожній статті-довіді є дискусійні чи просто малоймовірні речі (16).*

Побіжні зауваження, поради, пропозиції, висловлювані в оглядових статтях Ю. О. Карпенка, стосуються того, що потрібно доповнити, уточнити, на що звернути увагу: *... для назви 3 Осовні дуже цінним було б уточнення: „тече від гори (горба, яру, лісу?) Осовня” (12); В таких ситуаціях... все ж варто зберігати неточну, але мовно закріплену в апелятива передачу (13); ... слід усе ж уживати історично незакономірні форми жабченський, гільченський, городищенський, гоцанський тощо (18); Шкода, що словник надто неповний (21); Шкода ... що він аж рясніє від друкарських помилок та відсутності*

потрібних літер (7); Взагалі, інформація про суміжну омонімічну чи однокореневу топонімію була б дорогоцінною для дослідників (12). Основна частина найбільша за розмірами, адже саме в ній описується робота, що має прислужитися іншим дослідникам, а також допомогти авторові в подальших його працях.

У висновках оглядових статей Ю. О. Карпенко говорить про місце опублікованої роботи в дослідженнях з ономастики, відзначає здобутки авторів, наголошує на перспективах. Вони можуть становити одне просте чи просте ускладнене речення, напр.: Загалом збірник є цінним здобутком вітчизняної ономастики (5); Зроблено ще один крок до створення в майбутньому загальноукраїнського словника географічних термінів, дуже потрібного для розв'язання багатьох теоретичних і практичних потреб (6); Монографія В. М. Калінкіна, написана на матеріалі різних літератур... синтезує й теоретично узагальнює досьогоднішній доробок у літературній ономастиці, містить чимало нових ідей і цілих концепцій, загалом вибудовує гідну уваги теоретичну основу цієї захоплюючої і дуже складної ономастичної дисципліни (10); ... словник Матієва і так виповнений дорогоцінною для науки і практики інформацією (12); Дана праця Є. С. Отіна є вагомим внеском у подальший розвиток науки про власні назви в Україні (15).

Це може бути й складнопідрядне або складносурядне речення: Загалом же книжка є цінним надбанням і для учнів, і для учених, бо тут систематизовано, заналізовано й кодифіковано великий шмат того, що зветься практичною ономастикою (9); Колосальна праця, добре обмірковані засади дають результатом величезне й безцінне зібрання топонімів, якого немає не лише в жодній слов'янській країні, а, здається, ніде в світі (14); Загалом же збірник треба з радістю привітати, а семінарові побажати довгих років життя (16).

Висновок в оглядовій статті може складатися й з кількох речень: Інверсійний словник, запропонований Д. Г. Бучком, значно поживаєвіть ономастичні дослідження. Треба лише, щоб дослідники знали про існування цього словника і мали до нього доступ (17).

У цій частині учений іноді указує на перспективу подібних робіт: Матимемо ще з тисячу таких словників – тоді можна укласти загальний словник українських прізвищ, а також і атлас українських прізвищ чи, більш реально, атлас прізвищевих суфіксів (20). Наголошуючи на корисності праці, оглядач може

наполягати й на тому, які моменти чи розділи є найбільш вартими уваги, наприклад: *В цілому ж монографія Г. П. Ковальова, цінна передусім своєю першою частиною, дуже корисна й потрібна всім дослідникам літературної ономастики і як джерело цікавих думок, і як збірка високоякісних матеріалів* (22). Також автор огляду може згадувати про наявність недоліків та відзначати вміння ономаста, тим самим підводячи до висновку, навіть використовуючи слово *висновок*: *Попри ряд недоліків, прямих огріхів і суто ономастичну недовершеність монографію ... слід оцінити позитивно і навіть досить високо. Недоліки її виглядають як зовнішні нашарування й легко знімаються. А добряча, кваліфікована глибинна сутність – прекрасне знання матеріалу і вміння його розумно інтерпретувати – залишається. Висновок: початок наукового шляху ... виявився вдалим і солідним. Основні здобутки молоді дослідниці – в майбутньому. Побажая їй великих успіхів* (24). Таким чином, висновкова частина наукового огляду містить узагальнення стосовно ролі й місця книги на тлі інших досліджень, зрідка побажання.

Зауважимо, що архітектоніка наукових оглядів відомого ономаста не завжди є строго витриманою. Інколи поділ на частини нечіткий або певні мікротеми змінюють своє звичне місце. Можуть бути відсутні висновки, оскільки вони вже впливають зі сказаного раніше. Утім усе підпорядковано інтенції автора ознайомити потенційних читачів, дослідників з ономастичною працею, яка, на його думку, варта уваги. В оглядових статтях Ю. О. Карпенка спостерігається логічність, раціональність викладу, які поєднуються з поміркованою емоційністю [9, с. 130], що пояснюється авторським науковим осмисленням мовних і позамовних реалій та якостями педагога, наставника, товариша.

Отже, дослідження наукових оглядів, зроблених одним із найкращих фахівців в ономастичній галузі – Ю. О. Карпенком, дозволило розглянути основні особливості архітектоніки цього жанру наукового дискурсу, виходячи зі змісту та формальних показників у його структурі. Зі сказаного випливає, що структурно-семантична організація оглядової статті пов'язана з реалізацією комунікативної мети вказаного жанру, адже він слугує орієнтиром для тих, хто цікавиться проблемами в певній сфері науки.

Перспективу дослідження вбачаємо в подальшому вивченні жанрів українського лінгвістичного дискурсу.

Список використаної літератури

1. Берков В. Ф. Философия и методология науки: учеб. пособие / В. Ф. Берков. – М. : Новое знание, 2004. – 336 с.
2. Блюменау Д. И. Информация и информационный сервис / Д. И. Блюменау. – Л. : Наука, 1989. – 192 с.
3. Карпенко Ю. О. Огляд ономастичних праць, одержаних редакцією / Ю. О. Карпенко // Записки з ономастики. – Одеса : Астропринт, 1999–2005. – № 2–8.
4. Левчук І. П. Структурно-семантична організація жанру рецензії ХІХ – ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / І. П. Левчук. – К., 2007. – 22 с.
5. Левчук І. П. Типологія структурно-семантичної організації рецензій в українській і польській мовах / І. П. Левчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/950/1/Levchuk_Iryna_Typologija_strukturno-semantychnoji_organizatsiji_retsenziji_%20v_ukrainskij_i_polskij_movah.pdf
6. Непийвода Н. Ф. Науковий стиль як нейролінгвістичний код / Н. Ф. Непийвода // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 39–44.
7. Припишнюк Я. І. Структурно-семантичні особливості патента Франції / Я. І. Припишнюк // Мовознавство. – 1993. – № 3. – С. 66–68.
8. Сурмін Ю. П. Наукові тексти: специфіка, підготовка та презентація : навч.-метод. посібник / Ю. П. Сурмін. – К. : НАДУ, 2008. – 184 с.
9. Romanchenko A. P. Insertive structures in scientific language Yu. O. Karpenko / A. P. Romanchenko // Humanities and Social Sciences in Europe: Achievements and Perspectives: Proceedings of the 2nd International symposium (February 15, 2014). „East West” Association for Advanced Studies Higher Education GmbH. – Vienna. 2014. – P. 326–331.

А. П. Романченко

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ОБЗОРНОЙ СТАТЬИ КАК ЖАНРА НАУЧНОГО ДИСКУРСА

В статье охарактеризован научный обзор ономастических работ, осуществленный известным языковедом – Ю. А. Карпенко. Обозначена структурно-семантическая специфика аналитической обзорной статьи, определено количество и качество микротем каждой из трех обязательных частей: введения, основной части и выводов. Особое внимание обращено на элементы основной части ономастического обзора, в которой лингвист аргументированно оценивает опубликованную работу, указывая на достижения и выражая замечания автору.

Ключевые слова: архитектоника, обзорная статья, Ю. А. Карпенко, ономастическая работа, структурно-семантическая специфика, дискурс.

A. P. Romanchenko,
Candidate of Philology,
Senior Lecturer of Foreign Languages Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (095) 877-25-15,
apromanchenko@gmail.com

STRUCTURAL AND SEMANTIC ORGANIZATION OF THE REVIEW ARTICLE AS A GENRE OF ACADEMIC DISCOURSE

Summary

The philosophical positions of the unity of content and form and of the relationship between the total and partial are taken as a methodological basis of this article. Contextual analysis, descriptive and functional methods are used.

The purpose of this article is to clarify the structure specificity of the review as a genre of academic discourse. The task is to distinguish genre features of the review article on onomastics and to identify its structural components, linguistic methods of its realization. We also characterized the scientific review of onomastic works by Yu. O. Karpenko and determined the specificity of analytical review articles. Special attention is paid to elements of the main part of the onomastic review where the scientist reasonably estimates the published work, pointing out to achievements and making remarks. Investigating scientific reviews allowed us to consider main features of the scientific discourse genre. The result of the research is that the structural and semantic discourse of the review article is associated with the implementation of the communicative purpose of the genre mentioned above, because it serves as a reference point for those who are interested in linguistic discourse.

Key words: architectonics, review article, Yu. O. Karpenko, onomastic work, structural and semantic organization, discourse.

Надійшла до редакції 21.11.2014 р.

Слов'янські мови: національна своєрідність, контакти з іншими мовами, проблеми методики та перекладу

УДК 811.161'373.7:392.5

Н. Г. Арефьева,

кандидат филологических наук,
доцент кафедры языковой и общегуманитарной подготовки ино-
странцев

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,
пер. Маяковского, 7, г. Одесса, 65000, Украина,
тел. : +38 (048) 723-07-57,
arefyew_oleg@mail.ru

БРАК И СЕМЬЯ В СЛАВЯНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА

В статье рассматриваются фразеологизмы, эксплицирующие традиции и обряды, связанные с заключением брака и созданием семьи. Особое внимание уделяется свадебному обряду как одному из важнейших переходных обрядов. Определяются как национально-культурные, так и межъязыковые особенности вербализации концептов во фразеологической картине мира славянских языков. Автор приходит к выводу об исключительной роли брака и семьи в славянской фразеологии и славянской культурной традиции.

Ключевые слова: обряды и традиции, фразеологизм, фразеологическая картина мира, концепт, славянские языки.

Изучение славянских матримониальных обрядов и традиций вот уже на протяжении полутора столетий привлекает внимание исследователей народной культуры, о чём свидетельствуют фундаментальные этнографические и этнолингвистические труды А. А. Потемни, Я. Коморовского, Д. К. Зеленина, В. В. Иванова и В. Н. Топорова, А. К. Байбурина, Н. И. Толстого, Н. Колева, Е. С. Узенёвой, Р. Ивановой, В. К. Борисенко, А. В. Гуры и других учёных. Вопросы фразеологической экспликации свадебных традиций, обычаев и обрядов рассматриваются в трудах В. М. Мокиенко, К. Ничевой, В. Д. Ужченко, А. А. Майборода, Л. М. Бондарчук,

Н. А. Колковой, Д. А. Гильфановой и других. Тем не менее, проблема отражения свадебных обрядов и семейных традиций во фразеологии славянских языков остаётся актуальной, поскольку именно фразеология, являясь богатейшим хранителем культурно-исторической информации, помогает концептуально осмыслить и изучить важные фрагменты архаической картины мира славян.

Предметом нашего исследования стали обряды и традиции, связанные с заключением брака и созданием семьи. Материалом для исследования послужили фразеологизмы русского, украинского, болгарского, польского языков. **Цель** статьи – выявление межкультурных и национально-культурных особенностей в экспликации брачных обрядов и традиций в славянской фразеологической картине мира (далее – ФКМ) как „отражении во фразеологической семантике реалий объективной действительности” [10, с. 306].

Культурные традиции, связанные с заключением брака и созданием семьи, отличаются многоаспектностью и многообразием. Свадебный обряд как один из переходных обрядов, направленных на изменение социального статуса человека, является отражением ключевых понятий мировоззрения славян [15, с. 30; 13, с. 19; 7, с. 80; 5, с. 35]. Болгарский исследователь Н. Колев относит свадебный обряд к экстремальным ситуациям, поскольку человек вынужден изменять привычные стереотипы поведения [8, с. 9]. Кроме того, как отмечает А. К. Байбурин, „именно к свадьбе приурочен комплекс мер, направленных на рождение потомства” [3, с. 40].

Брак, семья и свадьба как знаменательная веха в жизни человека занимают исключительно важное место в традиционной славянской культуре и всегда считались наивысшей ценностью в народном мировоззрении славян. Ср. распространённый фразеологизм *русск. до свадьбы (женитьбы) заживёт* – *шутл.* ‘утешительные слова человеку, с которым произошло что-л. неприятное’, часто произносимые матерью или бабушкой поранившемуся или ушибившемуся ребёнку [ИЭС, с. 626]. Об этом же свидетельствуют известные славянские пословицы и поговорки: *русск. Вся семья вместе – так и душа на месте, Жена без мужа – всего хуже*; *укр. Жінка – не рукавиця, міняти жінку не годиться, Чоловік і жінка як голка і нитка: куди голка – туди й нитка, куди чоловік – туди й жінка*; *болг. Мъжът къщата държи, а жената я краси* ‘муж держит дом, а жена украшает’; *С майка до време, а с мъж до века* ‘с матерью до поры до

времени, а с мужем – до конца жизни”. Добавим, что развод считался большой редкостью в славянской культурной традиции. Как отмечает М. Иванова, в конце XIX и в первые десятилетия XX века развод у болгар был исключительным явлением и допускался лишь в крайних случаях, а отрицательное отношение болгар к разводу сохранилось до сих пор [6, с. 107–108].

Резко негативно в народном сознании оценивается безбрачие, не случайно безбрачие и смерть часто выступают в одних и тех же контекстах в девичьих гаданиях [5, с. 35]. Многочисленные славянские фразеологические единицы (далее ФЕ), отражающие концептосферу безбрачия, употребляются с оттенками иронии, презрения, осуждения, сожаления. Ср.: негативно окрашенные *русск. старая дева, старый холостяк, бобылём жить, засидеться в девках, народн. ирон. маком сидеть* ‘о засидевшейся в девках, долго не выходящей замуж девушке’. Ср. *посл. Девка не мак, в один день не облетит* [ИЭС, с. 411]; *укр. сочувственное як билина [в полі]* (одна, сама) – *нар.-поэт.* ‘одинокий человек’: *Хазяйка наша була удовиця. Розказує та й розказує, та все про своє лихо, що весь рід її зівся, що сама вона в світі зосталася, як билина в полі (Вовчок)* [ФСУМ, т. 1, с. 23]; *неодобр. или ирон. стара панна, залишитися старою панною, сивіти (сидіти) / посивіти (засидітися) в дівках (дівкою, в перестарках); засижа дівка.* Не случайно на Украине *засижу дівку* катали по селу в корыте или на санях с криком „Поспела! Поспела!” [5, с. 39]. На русском Севере во время масленицы парня, которому длительное время не удавалось жениться, катали на бороне [Там же, с. 40].

Отрицательно коннотированы болгарские и польские ФЕ со значением ‘не выйти замуж’: *болг. стара мома; остана (стоя си) стара мома* (старая дева, остаться старой девой); *изпунсала (изпунскам(изпунскам) / изпунсна) влака* (букв. пропустила поезд) ‘осталась незамужней, утратила все возможности выйти замуж’ [ФРБЕ, т. 1, с. 424]; *польск. stara panna* (ср. парную *польск. ФЕ stary kawaler – русск. старый холостяк*).

В болгарской ФКМ эксплицируется социальное одобрение женатого мужчины: *диал. обърсал (отрил, ожулил) ми е губера гурелите* (букв. „ковром мне вытерли гной на глазах”) ‘быть женатым, не быть холостяком’ [ФРБЕ, т. 2, с. 18]; *диал. Отвързам / отвържа каиш от коляно* (букв. „отвязать ремень от колена”) ‘о холостяке – стать женихом, жениться’ [НФР, с. 192], в то время как неженатый

мужчина вызывает сочувствие, жалость, иронию, поскольку сравнивается с обгорелым пнём, овцой и другими негативными символами [2, с. 141]. Ср.: *стар ерген* ‘старый холостяк’; *диал. огорял пън* (обгорелый пень) ‘одинокий, неженатый мужчина’ [ФРБЕ, т. 2, с. 18]; *опален пън* (опалённый пень) ‘1) монах; 2) бездетная семья’ [Там же, с. 25]; *една овца – едно легало* (букв. ‘одна овца – одно логово’) ‘неженатый человек, холостяк’ [НФР, с. 79].

Часто славянские свадебные традиции закреплены с помощью межъязыковых фразеологических эквивалентов. Так, предложение **выйти замуж** эксплицируют славянские ФЕ с соматизмом ‘рука’: *русск. просить руки; укр. просити руки; польск. prosić kogoś o rękę; болг. искам ръката* на някого (*поисквам / поискам ръката*): *Той харесва, обича Вена и ме праща да искам ръката ѝ* (Ст. Л. Костов) (Ему нравится Вена, он любит её и посылает меня просить её руки – Н. А.) [ФРБЕ, т. 1, с. 459]. Этот же соматизм находим и в ФЕ со значением ‘соглашаться на брак’: *русск. отдавать руку и сердце, укр. віддавати / віддати [і] руку [і] серце; болг. давам ръката*. Рука издавна символизировала власть и силу, а древний обычай подавать руку в знак согласия на брак означал признание своего подчинённого положения.

В мировоззрении славян важным было не столько формальное согласие, сколько согласие на брак по любви, от сердца. Ср. пожелания молодым во время свадебного обряда: *болг. Да се обичате и да се разбираете!* (букв. ‘Любите и понимайте друг друга!’); *русск. Совет да любовь!* Ср. также *болг. ако ръка дава, а сърце не дава, нищо не става* (букв. ‘если даёт руку, но не даёт сердце – ничего не получится’); *укр. хоч борщ без сала, аби душа пристала; русск. выйти замуж не напасть – лишь бы замужем не пропасть*. В то же время небольшие ссоры, разлады в семейной жизни допускаются, если супруги любят друг друга: ср. *польск. kto się lubi, ten się czubi* (букв. ‘те, кто любят друг друга, ссорятся’), *русск. милые бранятся, только тешатся* [БПРС, т. 1, с. 399], *укр. закохані сваряться – тільки цим насолоджуються*.

Церковный обряд венчания как необходимый элемент свадебной обрядности эксплицируют следующие ФЕ: *русск. устар. идти под венец; укр. іти під вінець (до вінця); ставати під вінець; болг. минавам под венчило; честити венци!* (счастливого венчания! – пожелание жениху и невесте), где венец – особый веночек, который одевали в церкви перед алтарём, символ церковного освящения брака.

Брак, однако же, мог быть и без венчания. Ср. *русск.* ФЕ *венчали вокруг ели [а черти пели]; венчать вокруг ели (ракового куста)* – *народн., шутил.-ирон.* ‘о невенчанной чете’ [ИЭС, с. 216] и их употребление в контексте: – *Когда была свадьба, в какой церкви, кто венчал? – Венчались они вокруг ракового куста, а когда – точно мне не известно (А. Степанов, Порт-Артур).* По данным М. И. Михельсона, выражение восходит к языческому обряду венчания, когда молодым нужно было обойти вокруг ракового куста для освящения брака языческими божествами [цит по: ИЭС, с. 216].

В славянской ФКМ закрепились и такая историческая реалья, как кража невесты, заключение брака без согласия родителей (умыкание невесты). Данный обряд уходит своими корнями во времена родоплеменных отношений [4, с. 7]. Ср. *болг.* ФЕ *грабя мома* – *устар.* ‘красть невесту’ [БРФС, с. 137]. В Болгарии, в случаях, когда не удавалось прийти к согласию в отношении имущества или когда родители парня или девушки не давали согласия на брак, „парень со своими друзьями крал девушку либо она сама к нему „приставала” (выходила замуж вопреки родительской воле – Н. А.), то есть сама уходила в дом жениха” [1, с. 249]. Ср. *русск.* *свадьба убёгом, уводом, самокруткой* в том же значении.

В украинской ФКМ важное место занимает концепт „рушник”. Рушник – символ не только сватовства, но и свадьбы, женитьбы: *ставити (становити) на рушник (на рушнику)* – ‘женить, выдавать замуж’; *стати на рушнику* – ‘жениться, выйти замуж’; *готувати (дбати) рушники (скриню)* – ‘выходить замуж’ [ФСУМ, т. 2, с. 858, 860; т. 1, с. 193].

Заметим, что в болгарской фразеологии отражена подготовка к переходу в статус замужней женщины / женатого мужчины, начиная с рождения ребёнка. Так, *диал. болг.* ФЕ *честити обуца* ‘говорится тому, у кого родилась дочь’ связана со следующим народным обычаем: „жених наказывал родителям девушки её вырастить и выкормить. Сначала давали вместо денег телят, скотину, табуны лошадей, жито, просо или другое зерно, а затем и деньги – „обуца”, то есть деньги на обувь родителям и родственникам девушки (П. Р. Славейков)” [ФРБЕ, т. 2, с. 505]. Ср. также парную *диал.* ФЕ *честита риза* ‘говорится тому, у кого родился сын’, связанную с обычаем, по которому девушка, выходящая замуж, дарит рубашку родителям жениха [Там же]. Подобный обычай находим в польской культурной традиции,

согласно которой жених дарит невесте башмачки, а невеста жениху – рубашку [12].

Оппозиция „жених / невеста”, как правило, параллельна оппозиции „субъект / объект” в славянской ФКМ. Так, объектность невесты во время свадебных ритуальных действий закрепились в семантике *болг.* ФЕ ***дор<де> се кача на коня*** (букв. „пока не вскочит на коня”) ‘о девушке – пока не выйдет замуж; связано со свадебными обычаями’: – *Жали ме, сестро, жали ме, докога ще си ме жалиши? – Ще жаля, брате Стояне, дордесе качана коня. Народна песен* (– Жалей меня, сестра, жалей, до каких пор будешь меня жалеть? – Буду жалеть тебя, брат Стоян, пока не вскочу на коня – Н. А.) [ФРБЕ, т. 1, с. 270]. Внутренняя форма данной ФЕ соотносится с обычаем, согласно которому невесту сажали на коня или в повозку во время свадебного обряда и отвозили в дом жениха, особенно в тех случаях, когда она выходила замуж в другое село [15, с. 63; БПП, с. 47–48]. Показателен фрагмент ФКМ, закрепившийся в *болг.* ФЕ ***одирам котката*** ‘стараться напугать, утратить кого-л. с целью показать свою власть, требовать беспрекословного подчинения’, отразивший древний болгарский обычай, по которому жених разрывал на пороге кошку, чтобы утратить невесту, демонстрируя тем самым своё главенствующее положение [ФРБЕ, т. 2, с. 19]. Мотив объектности, подчинённого положения невесты / замужней женщины косвенно фиксирует *укр.* пословица ***В дівках сиділа – плакала, заміж вийшла – вिति стала***. „Невестоцентричность” свадебного обряда наиболее ярко выражена в болгарской ФКМ. Ср. *болг.* ФЕ ***на всяка сватба той иска да е булката – насмешл.*** ‘о человек, который стремится всегда командовать, руководить, отдавать распоряжения’ [НФР, с. 160]; ***стигам до булката*** (букв. „доставать до молодой”) – *шутл.* ‘употребляется в качестве ответа, когда гостя спрашивают, достаёт ли он до всего, что есть на столе’ [ФРБЕ, т. 2, с. 343]; ***минала сватбата и търси невястата*** (букв. „ищет невесту после того, как свадьба закончилась”) – *диал. ирон.* ‘делать что-л. с большим опозданием’ [ФРБЕ, т. 1, с. 588].

В славянской брачной культурной традиции важное место занимает мотив честной невесты. Как известно, невеста должна была беречь свою честь до брака, точнее до первой брачной ночи, что также нашло отражение в славянской ФКМ. Например, *болг. диал.* ФЕ ***прибирам си полите, свивам си полите, прибирам си скутите*** (букв. „подбирать

юбку, подол”) имеют значение ‘беречь девичью честь (о девушке)’ [ФРБЕ, т. 2, с. 206]. Если девушка теряла невинность до брака, от неё могли отказаться, вымазать дёгтем как ворота (ср. *русск. мазать (вымазывать) ворота дёгтем* кому ‘позорить, очернять кого-л.’), так и её саму: *мазать / вымазать дёгтем* кого – *прост., неодобр.* ‘1) позорить девушку, обвинять её в бесчестии; 2) очернять, выставлять кого-л. в чёрном цвете’ [ИЭС, с. 177]. Девушку, потерявшую невинность до брака, называли *соломенной женой*, подразумевая её встречи на соломе [Там же, с. 220]. В болгарских диалектах в оправдание потерявшей до свадьбы невинность девушки говорят: *убола се на клечка* (букв. ‘укололась щепкой’) – ‘о невесте, которая оказалась нечестной’ [ФРБЕ, т. 2, с. 431]. Ср. также *болг. ФЕ видяла два свята* (букв. ‘видела два мира’) – *ирон.* ‘о нечестной невесте или о женщине, которая два раза выходила замуж’ [Там же, т. 1, с. 148]. Данная ФЕ отражает двойственную природу новобрачной – с одной стороны, невеста является символом плодородия, всяческих благ, с другой – представляет потусторонний мир и поэтому опасна для окружающих [15, с. 63, 165].

В основе внутренней формы *болг. ФЕ пил / изпил съм си ракията* (букв. ‘выпить свою ракию’) ‘потерять невинность’ [НФР, с. 496] – широко распространённый обряд ‘блага ракия’ (букв. сладкая водка), то есть отправление новобрачных на ложе, угощение сладкой водкой и ряжение в случае, если невеста девственна [15, с. 19]. Отметим, что первая брачная ночь как утрата прежнего статуса является символом перехода, его кульминационной точкой [Там же, с. 24]. С обычаем разбивать горшки после первой брачной ночи (если горшок разбивался – считали, что родится сын, если нет – дочка) связаны такие *укр. ФЕ*, как *побити горшки, розбити горшки, розбити макитру*, прошедшие долгий путь формирования своей семантики и употребляющиеся сегодня в значении ‘поссориться’ [14, с. 360]. Недаром невесту, потерявшую невинность до свадьбы, называли ‘горщечок надцерблений’ [Там же], а родителям опозорившейся невесты нередко давали пить из разбитой или продырявленной посуды [9, с. 71]. Ср. также *болг. не е цяла, счупена, пробита* (букв. ‘не целая, испорченная, сломанная, пробитая’) – ‘о нечестной невесте’ [15, с. 57]. Существует, однако, и иная точка зрения: горшок в данном случае – символ дружбы, именно поэтому *разбивать / разбить горшок* – ‘разрывать дружбу, порывать дружеские отношения’ [ИЭС, с. 160].

В сибирских диалектах сохранилась ФЕ *блин продолбить* ‘ритуальное действие, аллегорически указывающее на „честность” невесты’, в основе которой – свадебный обряд после первой брачной ночи, когда молодожёнов приглашали к столу и в присутствии родителей делали дырку в блине, затем лили через неё вино, что символизировало непорочность невесты [Там же, с. 55].

В украинской и польской лингвокультурах в значении ‘потерять невинность до брака’ употребляются и ФЕ со словом „венок”. Ср.: укр. *загубити вінок, позбутися вінка* ‘потерять невинность да свадьбы’ и польск. *stracić wianek* (букв. потерять венок) в том же значении [ФСУМ, т. 1, с. 299, т. 2, с. 662; БПРС, т. 2, с. 512]. Ср. также укр. *забрати (зірвати, зняти* и т. п.) *вінок* у кого ‘лишить невинности’: *Вона не тяжка, але вінок забрав я в неї* (Вільде) [ФСУМ, т. 1, с. 299]. Венок здесь – один из основных атрибутов свадебного обряда – символ девичества и чистоты, а также перехода девушки в статус замужней женщины. Во время свадебного обряда его меняют невесте на женский головной убор [5, с. 288]. Ср. также: *як у віночку (у вінку)* ‘дуже гарно, чисто, охайно’ [ФСУМ, т. 1, с. 130]. В польской фразеологии *dziewiczy wianek* употребляется в двух значениях: ‘1) ротовый венок (символ девственности); 2) девственность, невинность’ [БПРС, т. 1, с. 186]. В польской народной традиции сплетённый вручную ротовый венок (*wianek ruciany*) – символ невинности и чистоты – одевали новобрачной во время свадебного обряда. Добавим, что двойственность, амбивалентность природы новобрачной вполне согласуется с восприятием женского начала в архаической языковой картине мира славян. С одной стороны, женщина – сакральный символ, с другой – символ греховности и всяческого зла. Ср. польск. *przed ślubem aniołek, po ślubie lucyferek* (букв. „до замужества – ангелочек, после замужества – бесёнок”) и русск. *девка красна до замужества* [БПРС, т. 1, с. 399].

На переплетение свадебных и землепашеских мотивов указывал В. Я. Пропп, отмечая, что „совершение брака считалось необходимым в целях улучшения плодородия почвы” [11, с. 64–65]. У болгар о молодых могут сказать: *оуце е ново ситото* (букв. „ещё новое сито”), как бы подчёркивая, что ещё слишком рано иметь какие-либо неприятности в отношениях между ними [ФРБЕ, т. 2, с. 96]. Сито здесь, очевидно, символизирует плодovitость. С пожеланием плодovitости связаны многочисленные свадебные обычаи и обряды,

к примеру, выпекание каравая у всех славянских народов, традиционная встреча молодожёнов хлебом-солью. Так, широко известны у болгар „**засевки**”, то есть обрядовое приготовление хлебов в домах жениха и невесты. В западной Болгарии в муку, предназначенную для просеивания, кладут обручальные кольца, а обряд сопровождается песнями [7, с. 214]. Во время родильного обряда в Пиринском крае (Болгария) женщина, беря кусок обрядового хлеба, желает младенцу в будущем создать семью [5, с. 370]. К этому же циклу относятся и ФЕ *подносить / поднести хлеб-соль, встречать / встретит хлебом-солью*.

Важным элементом свадебной обрядности считался каравай. *Свадебный каравай* – ‘традиционный каравай хлеба с солью, подаваемый молодожёнам во время свадьбы’ [ИЭС, с. 287]. Связь каравая с соляренным культом подчёркивал ещё А. А. Потебня, отмечая, что каравай – символ жениха [9, с. 39, 53]. Ср. *русск.: на чужой каравай рот не разевай!*, где каравай символизирует семью. Хлеб – символ сватовства и согласия выйти замуж в украинской фразеологии. Ср.: *перерізати, ламати, обміняти хліб* ‘посватать девушку’; *відкусити хліба* – ‘согласиться выйти замуж’. Хлеб во всех его ипостасях соотносится с семьёй и с семейными ценностями. Ср. *болг. чуждия хляб със сълзи се яде* или *чуждият хляб зъби троши* (букв. ”об чужой хлеб зубы сломаешь”), *укр. на жебрацькому хлібі* и их *русск.* соответствие *чужой хлеб горек*. О создавшем собственную семью, отделившемся сыне (дочери) скажут: „Он (она) – *отрезанный ломоть*”. В славянской свадьбе важное место занимает кулинарный код. Свадьба как важнейший переходный обряд обязательно сопровождалась обильным угощением – непременно таким, чтобы столы ломились, и, конечно же, выпивкой. Ср. *русск. наготовить (наварить) как на Маланьину свадьбу* ‘очень много (о еде, угощении)’ [ИЭС, с. 625]; *диал. болг. като на сватба, нарязвам се* – ‘очень сильно (напиться)’ [ФРБЕ, т. 1, с. 496].

Важным блюдом считалась каша, которую часто резали на куски, подобно караваю, и делили между участниками трапезы [5, с. 499]. А. А. Потебня указывает на то, что в старину кашей называли свадьбу, от обычая кормить кашей молодых [9, с. 65] Именно поэтому *русск. архаич. чинить кашу* имело значение ‘устроить свадебный пир’ [ИЭС, с. 297]. Каша как неперенное свадебное блюдо было известно западным и южным славянам. Очевидно, с ритуально-обрядовой

символикой каши связаны многочисленные польск. ФЕ *nawarzyć (narobić) kaszę* ‘заварить кашу, наделать дел’; *nadmuchać (napluć) komiś w kaszę* ‘досадить кому-л., насолить кому-л.’; *nie dać sobie w kaszę dmuchać, nie dać się zjeść w kaszy* ‘не дать себя в обиду; суметь постоять за себя’; *zjeść kogoś w kaszy* ‘провести кого-л., обвести вокруг (кругом) пальца кого-л.’; *wleźć w kaszę* ‘попасть в переделку (в переплёт)’ [БПРС, т. 1, с. 310]. Ср. русск. *каши не свариишь* с кем, *заваривать / заварить кашу, расхлёбывать / расхлебать кашу, кашу маслом не испортишь, хлеб да каша – пища наша* и т. д.; болг. *забърквам каша* ‘заваривать кашу’, *парен каша духа* (букв. ‘ошпаренный и на кашу дует’) – *погов.* ‘обжёлгшись на молоке, будешь дуть и на воду’ [БРС, с. 255].

Ритуальным свадебным блюдом на Руси считались блины. Ср. русск. ФЕ *печь как блины* ‘создавать что-л. быстро и в большом количестве’ [ИЭС, с. 55], *не к тёще на блины ехать / поехать* ‘о чьей-л. предстоящей поездке или визите, которые носят официальный характер’, связанную с обычаем наносить визит тёще после свадьбы; *первый блин комом* и др. Капуста, повсеместно употреблявшаяся на свадебном пиру, в особенности у западных славян, а также пастернак упоминаются в польской фразеологии. Ср. польск. поговорки: *Słodki pasternak, Jak i gruby, tak i cienki, obierały go panienki* (букв. ‘сладкий пастернак, толстый и тонкий, чистили его (от кожуры) девушки’); *Wesele jedzie, kapusta na kłodzie, mięso na kolku, pasternak w dolku* (букв. ‘свадьба едет, капуста на колоде, мясо на колышке, пастернак в ямке’) [5, с. 499–500]. Ср. также польск. *groch z kapustą* (букв. ‘горох с капустой’) ‘кавардак, беспорядок, неразбериха’; *posiekać na kapustę* (букв. ‘посечь в капусту’) имеет русск. соответствие *изрубить в капусту* [БПРС, т. 1, с. 304].

У болгар после свадебного застолья танцевали *шарено хоро* (хоро – болгарский народный танец – Н. А.) [5, с. 506]. Ср. диал. болг. *що ще баба на хоро* (букв. ‘что старушка на хоро’) – ‘употребляется для выражения удивления из-за чего-то совершенно неуместного, неположенного’ [ФРБЕ, т. 2, с. 533]. Закрепилось и представление о цыганской свадьбе как наиболее шумной: болг. *като на циганска сватба, разгълчали се* – ‘очень сильно, громко (разгалдеться, раскричаться)’ [Там же, т. 1, с. 498].

В русской и болгарской ФКМ нашло отражение древнее представление о свадьбе сверхъестественных сил: русск. *чёртова*

(*бесовская*) *свадьба* – устар. ‘о снежной метели, вихре’ [ИЭС, с. 625]; *мечка се жени* (букв. „медведь женится”) – ‘употребляется в случаях, когда одновременно идёт дождь и греет солнце’ [ФРБЕ, т. 1, с. 58], а также *диал. заека се жени* (букв. „заяц женится”); *дявола се жени* (букв. „дьявол женится”); *лисицата се жени* (букв. „лисица женится”); *таралежа се жени* (букв. „ёж женится”) в том же значении.

В соответствии с древними традициями для семейной пары обязательной считалась патрилокальная форма супружеской жизни, которая отразилась в обычном праве у болгар: после заключения брака молодые должны были жить в отцовском доме мужа, куда молодую отводили ещё во время свадьбы. На всей этнической территории болгар человек, который нарушал эту норму и шёл жить в дом жены, автоматически приобретал статус **зет на къща, приведен** или **заврян зет**. Эти названия воспринимаются как оскорбительные и насмешливые и свидетельствуют о том, что такой мужчина не пользуется авторитетом, поскольку не имеет даже своего дома. Кроме того, **приведен зет** получает и новое имя, которое образуется от имени жены: например, если его звали Стояном, а жену Пенкой, его называют Стояном Пенкиным [6, с. 103, 105–106]. Статус приведённого зятя эксплицируют *болг. ФЕ живее като зет на привод*, то есть ‘живёт плохо’ [БПП, с. 32]; *заврян зет се обува на дръвника* (букв. „приведённый зять обувается в дровяном сарае”) с тем же значением [Там же]; *ще ми закачат забрадка връз капата* (букв. „повяжут мне косынку поверх шапки”) – *диал.* ‘о мужчине, который живёт в доме жены – его не уважают, не признают’ [ФРБЕ, т. 2, с. 521], *женско подкрепало* (букв. „женская подставка”) и *женска опашка* (букв. „женский хвост”) – *диал., ирон.* ‘приведённый зять’ [ФРБЕ, т. 1, с. 313]. Ср. *русск. щей горшок, да сам большой* – *народн.* ‘отговорка бедного жениха, которому предлагали пойти во двор к богатому тестю’, использовавшееся для характеристики положения молодого человека, поселившегося после свадьбы в доме тестя [ИЭС, с. 774], *укр. ніти у приймаки*.

В завершение отметим, что свадебные традиции как выражение ключевых мировоззренческих позиций сопровождают человека на протяжении всей его жизни. Так, у всех славян отмечают годовщину свадьбы. Наиболее знаменательные даты отражены во фразеологическом фонде славянских языков – празднование 25-, 50- и

даже 75-летия со дня бракосочетания. Ср.: *русск. серебряная свадьба, золотая свадьба, бриллиантовая (алмазная) свадьба; укр. срібне весілля, золоте весілля, діамантове весілля; болг. сребърна сватба, златна сватба, брилянтена сватба, польск. wesele srebrne, złote, diamentowe* [ФСРЯ, с. 410; ФСУМ, т. 1, с. 75; РБФС, с. 452; БПРС, т. 2, с. 365, 702].

Итак, рассмотренный фактический материал позволяет сделать следующие **выводы**. 1) Брак, семья и свадьба как переходный обряд, направленный на изменение социального статуса человека, занимают центральное место в концептуальной и, как следствие, во фразеологической картине мира славян. 2) Брак и семья оцениваются позитивно в славянской ФКМ и воспринимаются как норма, тогда как безбрачие воспринимается как нарушение жизненного цикла, как антинорма. 3) В славянской ФКМ закрепились такие исторические реалии, как церковный брак, брак без венчания, умыкание невесты. 4) В славянской ФКМ отражена двойственная, амбивалентная природа новобрачной, её субъектность и объектность. 5) Мотив честной / нечестной невесты коррелирует с оппозицией норма / антинорма в славянской ФКМ. 6) Наряду с общими универсальными характеристиками (к примеру, восприятие хлеба как сакрального символа во всех обрядах семейного цикла и на всех этапах свадебной обрядности), ФКМ рассматриваемых языков закрепили такие культурно значимые концепты, как **рушник** у украинцев, **венок** у украинцев и поляков, **блины** у русских, **капуста** у поляков, **приведен зет** у болгар. 7) В ФКМ славянских языков нашли отражение многочисленные свадебные обычаи и обряды: *укр. ставити на рушник; болг. честита риза, честити обуца, одирам котката, пил / изпил съм си ракията, дор<де> се кача на коня; русск. чинить кашу; польск. rusianu wianek*. 8) Патрилокальная / матриликальная форма брака коррелирует с оппозицией норма / антинорма. Наибольшую продуктивность данный мотив получил в болгарской ФКМ: *приведен зет, зет на къща, заврян зет се обува на дръвника, женска опашка* и др. Перспективы исследования состоят в дальнейшем сопоставительном изучении ФКМ славянских и неславянских языков.

Список использованных источников и литературы

1. Андреев М. Обичайно право / М. Андреев // Българска народна култура: (историко-етнографски очерк). – София, 1981. – С. 246–250.
  2. Арефьева Н. Г. Гендерні стереотипи у болгарській фразеології: дис. ... канд. філол. наук: 10. 02. 03 / Н. Г. Арефьева. – Одеса, 2009. – 233 с.
  3. Байбурин А. К. Ритуал в традиционной культуре. Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбурин. – СПб. : Наука, 1993. – 240 с.
  4. Бондарчук Л. М. Обрядова весільна лексика польської мови: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 „Слов’янські мови” / Л. М. Бондарчук. – Київ, 2003. – 21 с.
  5. Гура А. В. Брак и свадьба в славянской народной культуре : семантика и символика / А. В. Гура. – М. : Индрик, 2012. – 936 с.
  6. Иванова М. Родството по сватовство у българите / М. Иванова. – Първо издание. – Велико Търново: Св. св. Кирил и Методий, 2003. – 283 с.
  7. Колев Н. Българска етнография (етнология): учебник / Н. Колев. – шесто преработено и доп. издание. – В. Търново: Gaberoff : Элпис, 2002. – 288 с.
  8. Колев Н. Критични ситуации, светоглед и поведение на българите / Н. Колев. – Велико Търново : Фабер, 2005. – 184 с.
  9. Потехня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий / А. А. Потехня // Чтения в императорском обществе истории и древностей российских при Московском ун-те 1865 г. Кн. 2. – М., 1865. – 311 с.
  10. Прадід Ю. Ф. Проблеми фразеологічної ідеографії (на матеріалі української та російської мов) : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.01; 10.02.02 / Ю. Ф. Прадід. – К., 1997. – 396 с.
  11. Пропп В. Я. Русские аграрные праздники: (Опыт историко-этнографического исследования) / В. Я. Пропп. – СПб. : Терра – Азбука, 1995. – 176 с.
  12. Свадебные традиции Польши: история и современность. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.zelenaya-svadba.com
  13. Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / О. А. Седакова. – М. : Индрик, 2004. – 320 с.
  14. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови : навч. посіб. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко – К. : Знання, 2007 – 494 с.
  15. Узенёва Е. С. Болгарская свадьба: этнолингвистическое исследование / Е. С. Узенёва. – М. : Индрик, 2010. – 280 с.
- БПП – Стойкова С. Български пословици и поговорки / С. Стойкова. – С. : Колибри, 2007. – 430 с.
- БПРС– Гессен Д., Стыпула Р. Большой польско-русский словарь : В 2 т. / Д. Гессен, Р. Стыпула. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Русский язык – В. : Вездя Повшехна, 1979–1980.
- БРС – Болгарско-русский словарь / Сост. С. Б. Бернштейн. – 3-е изд., стереотип. – М. : Русский язык, 1986. – 768 с.

БРФС – Кошелев А. К., Леонидова М. А. Болгарско-русский фразеологический словарь / А. К. Кошелев, М. А. Леонидова. – М. : Русский язык. – С. : Наука и искусство, 1974. – 635 с.

ИЭС – Бирих А. К. Русская фразеология: историко-этимологический словарь / А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова / [под ред. В. М. Мокиенко]. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астрель : АСТ : Люкс, 2005 – 926 с.

НФР – Анкова-Ничева К. Нов фразеологичен речник на българския език / К. Анкова-Ничева. – С. : Св. Климент Охридски, 1993. – 464 с.

РБФС – Русско-болгарский фразеологический словарь / К. Андрейчин, С. Влахов, С. Димитрова, К. Запрянова; Под ред. С. Влахова. – М. : Рус. яз.; С. : Наука и искусство, 1980 – 584 с.

ФРБЕ – Фразеологичен речник на българския език / К. Ничева, С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова : В 2 т. – С. : БАН, 1974–1975.

ФСРЯ – Фразеологический словарь русского языка / под ред. А. И. Молоткова. – изд. второе, стереотип. – М. : Сов. энциклопедия, 1968. – 543 с.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / укл. В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка, 1999. – 984 с.

Н. Г. Ареф'єва

ШЛЮБ ТА РОДИНА У СЛОВ'ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

У статті розглядаються фразеологізми, що експлікують традиції та обряди, пов'язані з укладанням шлюбу та створенням сім'ї. Особлива увага приділяється весільному обряду як одному з найважливіших перехідних обрядів. Визначаються як національно-культурні, так і міжмовні особливості вербалізації концептів у фразеологічній картині світу слов'янських мов. Автор доходить висновку щодо надзвичайно важливої ролі сім'ї та шлюбу в слов'янській фразеології та слов'янській культурній традиції.

Ключові слова: обряди та традиції, фразеологізм, фразеологічна картина світу, концепт, слов'янські мови.

N. G. Arefieva,

Candidate of Philology,

Associate Professor at the Department of Linguistic and Humanities

Training for International Students,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

7, Mayakovskogo By-street, Odesa, 65082, Ukraine,

tel. : +38 (048) 723-07-57,
arefyew_oleg@mail.ru

MARRIAGE AND FAMILY IN SLAVIC PHRASEOLOGICAL PICTURE OF THE WORLD

Summary

In this article Russian, Ukrainian, Bulgarian and Polish phraseological units which explicate matrimonial ceremonies and traditions are analyzed. The **Purpose** of the article is to determine intercultural peculiarities as well as national and cultural ones in phraseological pictures of the world. Special attention is paid to the wedding ceremony as the most important transitional ceremony. **Methodology** of this article is based on the combination of linguistic and cultural analysis and cognitive linguistics.

Finding of the article can be determined in the following way. The phraseological pictures of the world of the described languages fix the universal concepts (for instance, *kasha* in Russian, Polish, Bulgarian cultures) as well as the national and cultural ones, such as *vinok* in Ukrainian and Polish linguistic cultures, *bliny* in Russian, *kapusta* in Polish and *priveden zet* in Bulgarian ones. **Practical value** of the article consists in possible using of the results in cross-cultural researches, linguistic and cultural studies, phraseology and cognitive linguistics.

Results. The author comes to conclusion about the exceptional role of marriage and family in Slavic phraseology and Slavic cultural tradition.

Key words: ceremonies and traditions, phraseological unit, phraseological picture of the world, concept, Slavic languages.

Надійшла до редакції 8.04. 2015 р.

УДК 811:17.026:391(470+438)

O. A. Voytseva,

Doctor of Philology,

Professor, Chair of General and Slavic Linguistics Department,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : +38(048) 776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

MEANS AND WAYS OF NAMING WOMEN'S OUTERWEAR (IN MODERN RUSSIAN AND POLISH LANGUAGES)

This article deals with the analysis of means of naming and ways of motivation of artifacts in the sphere of lexis denoting women's outerwear in the Russian and

Polish languages at the beginning of the 21st century. It also provides the principles of motivation which help a human being verbalize their pragmatic, axiological and associative notions of the objects under analysis, these having great importance in the history of society and culture. Means of production of concrete names (borrowing, affixation, word composition) are described here. It is also stated that changes that take place in the microgroup of modern women's outerwear names are connected with intralingual and extralingual factors. These reveal themselves in the production of class variants of the clothing names; in lexis that is replenished with new language units which have differentiative features and reflect clothes function, form, model, the way of their manufacturing, innovations in the sphere of fashion, changes in everyday life; in natural and social conditions of the native speakers' existence and also in referring to a person for whom the garment is intended or after whose name the object is nominated.

Key words: thematic group, motivation, means of naming, the Russian language, the Polish language.

The relevance of this article is explained by social and cultural content of concrete names associated with clothes, their anthropocentric character and also by the lack of comparative onomasiological investigations of this thematic group in modern Slavic languages – Russian and Polish. The interest in the investigation of the lexical units associated with clothes is closely connected with the necessity to establish naming tendencies in the functioning of this lexical layer and to determine means of motivation for producing these lexemes.

Scientists are focused on different aspects connected with the lexical units belonging to the sphere of clothes, in particular, on works that deal with the history of Russian and Polish lexis denoting clothing (E. V. Antoshenkova, E. M. Markova, Y. S. Matosian, A.V. Smetanina, G. V. Sudakov, A. Krupianka), clothes names in the Russian dialects (O. R. Rostov). The scientific research carried out by M. Boreisho and K. Vilchevska deals with semantic and word formation aspects of the clothes names in the Polish language of the 20th century [1; 8; 9; 11; 12, 13; 17; 10; 16, 18].

However there still does not exist any special onomasiological analysis of the lexical units denoting women's outerwear in the Russian and Polish languages represented on the Internet, this fact causing our interest in this problem. Concrete names in general, and, in our case, the ones associated with clothes correlate with perception, sense perception characteristics, body and thing qualities which make them different from abstract names [2, p. 1]. They belong to the most frequently used lexical arrays in the world languages and constantly develop.

A set of women's outwear garments is formed by modern tendencies in the world fashion, in particular, by creativity in construction of the above mentioned artifacts. Lexical units of the microgroup under analysis are characterised, on the one hand, by stability, by preservation of the remnants of the ancient views on the clothing [12, p. 109], but, on the other hand, by dynamism, quick reaction to the latest fashion trends, naming of the new pieces of clothing.

The research problem justification. Modern lexical continuum of the women's outwear microgroup is a fragment of the linguistic picture of the world. It performs verbalization of the important system of the artifacts with whose help new class notions appear. This sphere includes names of integral character, that is why to analyse peculiarities of their naming will make it possible to determine tendencies towards the development of the thematic subgroup, to define specific structural and semantic features of this layer.

The purpose of this article is to analyse means of naming and typical patterns that produce language units associated with women's outerwear in modern Russian and Polish languages. The lexemes under analysis which constitute the thematic group of clothing names (items made of fabric or other material, covering, clothing the body) are united on the basis of the common non-linguistic characteristics of the artifacts and are investigated in the aspect of their motivation, as components of culture. The analysis is based upon 670 examples of the Russian and Polish names of the women's outerwear taken by the consecutive selection from the net version of the internet shop in the period of „Winter 2015” [14].

The category of clothing naming has an integrated conceptual basis that includes information about a person wearing this garment, about the garment itself and about the situation in which it is worn. It is a hierarchical structural unit. The basic lexical units of the thematic group of clothing are: Russian *одежда* (*одежка, прост. одѣжа* < Old Slavonic *одежда* from Common Slavonic **odědjā* „smth., which smth. is covered with, laid round with”, „smth., which is put on the body”, prefixal derivative from the reduplicated stem **ded-*, connected with the root **dě-*, Polish **dęti*, Russian *деть*, Ukrainian *дити* [Фасмер, т. 3, с. 121; Цыганенко, с. 271], Polish *odzież, уст. odzieża*, Russian *одеяние* < Old Slavonic *одѣати* „одевать” [Шанский, с. 304], Proto Slavonic *odzienie*. This lexeme is the dominant one in the synonymic chain of the lexical synonyms in the Russian language, compare: Russian *одежда – лохмотья* (collective

noun with the suffix *-j-* < *лохмот* от *лохма*, *лоск-* „лоскут” (shred, patch) [Шанский, с. 246–247]) – *тряпка* („a piece of cloth, usually not new, torn”, Old Russian *тряпѣка* formed with the help of the suffix *-ѣк-а* from the lost verb *тряпати* < Proto Slavonic *trępati* „трепать” (to pull about, to tumble) [Фасмер, т. 4, с. 112–113; Цыганенко, р. 438]) – *туалет* („наряд, одежда” (attire, smart clothes, clothing) borrowed in XVIII c. from French *toilette* „лоскут ткани” (a piece of cloth, shred, patch), Latin *tēla* „ткань” (cloth), from here comes further development of the word meaning: „something made of cloth” → „clothing, attire” [Фасмер, т. 4, с. 113; Цыганенко, с. 438]) – *костюм* borrowed in XVIII c. from French *costume* „костюм” (costume, suit), Latin *consuetudo* „привычка” (habit) [Шанский, с. 216]) – *гардероб* (< French *garde-robe* – *garde* „хранение” (to keep), *robe* „платье” (dress) [Шанский, с. 102; Цыганенко, с. 77]) – *экипировка* (< French *équiper*, probably, through German *equipieren* „приводить в порядок” (to put smth in order) [Фасмер, т. 4, с. 515]) – *дресс-код* (< English *dress code*) – *obsolete убор* (*attire, dress*) (< *убирать*) (to put smth on smb, to dress) – *риза, ризка* (*obsolete, poet.* „priest’s outerwear during the divine service ” < Proto Slavonic **režati*, **razъ* or Arabic *rida* „outerwear garment” [Фасмер, т. 3, с. 482–483; Шанский, с. 390]) – *obsolete, poet. покров* (*cover, shelter, pall*) (< *кров* (*shelter*), *крыть* (*to cover*); *наряд* (*attire*) < *напряжаться* (*to dress oneself up*) – *балахон* (*loose overall*) („1) *hist.* old peasants outerwear of loose cut made of linen or canvas); 2) *coll.* about long, very loose, formless garment” [ССРЛЯ, т. 1, с. 308] < Persian *bālājāte* [Фасмер, т. 1, с. 114; Шанский, с. 33]) – *бархат* (*velvet*) („1) textile; 2) *coll.* about clothes made of such fabric ◊ *В бархате*” [ССРЛЯ, т. 1, с. 351] < Middle High German *barchāt* or New High German *Barchent*, Middle Latin *barracanus*, Arabic *barrakan* „a kind of black garment” [Фасмер, т. 1, с. 129; Шанский, с. 37; Цыганенко, с. 25]) – *хламида* (*chlamys*) („1) *hist.* ancient Greek type of garment, short rectangular piece of thick cloth, pinned with a fibula at the shoulder, a warrior’s or traveller’s attire; 2) *metaph., coll.* loose and long,ridiculously looking garment ” < Old Church Slavonic *хламида*, Greek *χλαμύς*, the Genitive case *χλαμύδος* „cloak” [Фасмер, т. 4, с. 241]) – *шмотки, шмотье* (*slang. disd.* „clothes, personal belongings” < Yiddish *שמטות* (*shmates* „тряпье”).

In the Polish language the synonymic chain is represented by the following lexical units: Polish *odzież* – *obsolete* – *odzienie, przyodzienie, ubranie* (< *ubrany*), *ubiór, dimin. ubranko, ubrańsko* „old worn out

clothes” [WSEH, p. 60; 16, p. 204]) – *okrycie* (< *okryć*) – *garderoba* – *strój* („elegant clothes” < *stroić się*) – *szata* (*obsolete.*, *high.* a festive dress or holiday attire, for example, of a ruler or a clergyman” < Germanic **hēta*z, Middle High German *hāz* „clothes” through Czech *šat* „dress, clothes” [WSEH, p. 637–638]) – *lachimany*, *lachimy* („worn to rags clothes, worn out clothes” < Proto Slavonic **lĕk-/ *lĕk-* „tear up”, „worn out clothes”) – *ciuchy* (< Yiddish צײַ „pillowcase (for blanket or feather bed)”, German *ziehen* „to draw, to pull” [WSWO, p. 217]) – *szmaty* „clothes, usually old worn out” < Middle High German *snate*, *snatte* „slip, hem, seam”, New High German „*Schnat* „border” [Фасмер, т. 4, с. 458]) – *suknia* („1) women’s outerwear; 2) *obsolete* „clothes, attire”, cf. Nie *suknia* zdobi człowieka, ale człowiek *suknię* < *sukania* „winding of the thread” [Brückner, p. 525; 17, p. 70; 16, p. 193].

The basic name *одежда* (*clothes*) makes hyponymic levels with the subgroups peculiar for them: *одежда (clothes)* – *верхняя одежда (outerwear)* – *верхняя одежда для женщин (women’s outerwear)* – 1) *куртки и пальто – kurtki i płaszcze (jackets and coats)* (*пальто (coats)*, *полупальто (short coats)*, *шуба (fur coat)*, *дубленка (sheepskin coat)*, *плащ (raincoat)*, *тренчкот (trenchcoat)* „loose cut coat with a belt”, *безрукавка (jerkin)*, *куртка-блузон (blouzon, blouse jacket)*, *пуховая куртка (down jacket)*, *kurtka, trencz, płaszcz zimowy*), 2) *платья – sukienki (dresses)* (*платье-стретч (stretch dress)*, *миди-платье (midi dress)*, *пляжное платье (beach dress)*, *suknia, sukienka z cekinami, sukienka letnia*); *плечевая верхняя одежда для женщин (women’s outerwear for upper body)* – 1) *блейзеры и костюмы (blazers and suits)* – *kostiumy i komplekty* (*костюм (costume, suit)*, *жакет-стретч (stretch jacket)*, *блузка-блейзер (blouse blazer)*, *бархатный жакет (velvet jacket)*, *spodnium, kostium, kombinezon, dres rekreacyjny*), 2) *блузки – bluzki (blouses)* (*блуза (blouse)*, *блузка-туника (blouse tunic)*, *джинсовая рубашка (denim shirt)*, *bluzka z falbanami, bluzka koszulowa*), 3) *пуловеры, толстовки, свитера (pullover, smocks (Tolstoy shirts), sweaters)* – *wiązanka i żakiety, swetry* (*свитером* „a kind of sweater”, *худи* „sport sweater, jacket with hood”, *пуловер-поло (pullover polo)*, *żakiet, bolerko, wdzianko, kimono, peleryna, sweter, kardigan, sweterek, sweter w paski*), 4) *топы, туники (tops and tunics)* – *topy, tuniki* (*майка (sleeveless underwear, vest)*, *блузка-топ (blouse top)*, *топ с кружевом (laced top)*, *блузка-туника (blouse tunic)*, *льняная туника (linen blouse)*, *top „tube”, top w przętek, tunika dżinsowa*), 5) *футболки (T-shirts)* –

koszulki (футболка-поло (polo T-shirt), футболка с принтом (printed T-shirt), футболка с коротким рукавом (T-shirt with short sleeves), shirt, T-shirt ze sznurkami, shirt polo); **поясная верхняя одежда для женщин** (women's outerwear for lower body) – 1) **брюки** (trousers) – **spodnie** (комбинезон (overalls), шорты (shorts), легинсы / леггинсы (leggings) „облегающие ногу тонкие женские рейтузы” (tight women's hoses), бермуды (Bermuda shorts), джинсы (jeans), трегинсы / треггинсы (treggings) „леггинсы из плотного материала, имитирующие обтягивающие брюки” (leggings made of thick fabric, which look like tight trousers), *брюки-сигаретки* (pants), *spodnie, tregginsy, kolarki, bermudy, legginsy, ogrodniczki, sztruksy, rybaczki dżinsowe, lekkie spodnie haremki*, 2) **юбки** (skirts) – **spódnice** (юбка-карандаш (pencil skirt), юбка-годе (gaudet skirt), юбка-миди (midi skirt), ступенчатая макси-юбка (stepped maxi skirt), *spódnica, spódniczka, spódnica ołówkowa*).

As far as we can see, the development of the microgroup „Women's Outerwear” in Modern Russian and Modern Polish is actively replenished by neologisms, class names, complicating cognitive and semantic content of the given fragment of the world picture. The main means of naming used in the Russian and Polish languages nowadays are foreign words borrowing, word formation affixation and compound names. Foreign monolexemes in the microgroup of women's outerwear (97 words in the Russian and 38 names in the Polish microgroup) are of mixed character. Adapted borrowings function together with the non-assimilated lexical units taken from the English language of the second half of the 20th century. Here we will mention only some sources of the borrowings, for example, in the Russian language – from Old Slavonic (*платье*), from Latin (*блуза, туника, куртка*), from French (*костюм, пальто, комбинезон*), from the Turkic languages (*сарафан, юбка, шуба, жакет*), from English (*пуловер, шорты, боди, худи, дафлот, смокинг, леггинсы, пиджак, поло, джемпер, кардиган*); in Polish – from Latin (*каптур, koszula, tunika*), from German (*футро*), numerous Gallicisms (*kamizela, klosz, kostium, palto, peleryna, żakiet, szmizjerka* „woman's dress-shirt”), English borrowings (*dres, dżemper, kardigan, szorty*) and others [16, p. 71–81].

In the modern period naming of the lexical units, associated with women's clothes, mostly result from the borrowing of the loanwords – europeisms, which by their structure are composite (*полупальто, półbluzka*) or compound names (*жакет-стретч, брюки-карго, kombinezon, spodnie legginsy, spódniczka midi, bluza „cropped”*).

Functioning of the borrowings together with the native lexis leads to the development of the doublets (*плащ – дождевик, поло – тенниска, sweter – golf*), synonymy (*рубашка – блуза, блузка, футболка, боди, T-shirt – short-sleeve, placzcz – trencz, kurtka – jacket, budrysówka* „a long sport jacket with a hood”, *kostium spodnium* „a woman’s suit consisting of a jacket and long trousers”, *szorty – spodenki, rybaczki, bokserki*) and polysemy (Rus. *платье* „1) clothes, worn over the underwear; 2) women’s garment, whose upper part corresponds to a cardigan, and the lower one – to a skirt”; *костюм* „1) attire, dress as a phenomenon of material culture”; 2) man’s suit (a jacket and trousers) or woman’s suit (a jacket and a skirt)”; Polish *ubranie* „1) smth., which covers the body; 2) a man’s suit, trousers and a jacket, made of the same fabric”.

As the Polish scientist K. Vilchevska states, „some special word formation patterns have developed in lexis of fashion, in this sphere mechanisms of neosemanticism formation, peculiar to this lexical array, act” [18, p. 98]. New names (monolexemes) are created by compressive word formation – univervation – instead of the word combination „adjective + noun” in the Russian language and „noun + adjective” or two nouns in the Polish language (*ковбойская рубаша – ковбойка, дубленая шуба – дубленка, кожаная куртка – кожанка, косая куртка – косуха, marynarka dwurzędowa – dwurzędówka, kurtka parka – parka, spodnie bojówki – bojówki, spodnie sztruksowe – sztruksy*); also by suffixation (*футбол-к-а, блуз-к-а, рубаш-к-а, жилет-к-а, курт-eczк-а, sweter-ek, bluz-k-a, koszul-k-a, ogrodnicz-k-i, boler-k-o, spódnicz-k-a*); rarely – by suffixation-prefixation word formation (*без-рукав-к-а*) or word composition (*полупальто, spódnico-spodnie*).

The majority of the women’s outerwear names, that we collected, are formed by syntactic naming „which consists in transformation of usual free word-combinations into a compound „equivalent of words” [4, p. 135]. The necessity to name new clothing models favours the development of a great number of compound names, that mark various differentiative qualities of the artifacts created by designers, for example: Polish *T-shirt z dekoltem „wodą”, kombinezon bandeau, parka na podszewce z dżерсеju* and others.

Among the word combinations under analysis the two-component word groups make the majority (272 lexical units in Russian and 156 in Polish lexicon) (Adjr +Sn: *трикотажный блейзер, вязаное пончо*, Sn+Adjr: *bluzka szyfonowa, Shirt koronkowy, parka koszulowa*, Sn+Avp: *bluza rozpinana, dżинsy wyszczuplające*), Sn+pr+Sin: *жакет с рукавами*,

żakiet i spódnica, T-shirt z nadrukiem, Sn+ pr+ Sac: *платье в горошек*, Sn+pr+Sgen: *шорты для велнеса*, Sn+ pr+ Sg: *bluza z polaru*), the other lexical units can be referred to the three-component word groups (174 in Russian and 165 in Polish lexicon) (Avp+ Adj+Sn: *удлиненная джинсовая блузка*, Adj+Adj+ Sn: *легкие летние джинсы*, Adj+Sn+Adj: *dluga kamizelka dzianinowa*, Sn+pr+Sin+ Sac: *куртка с эффектом запаха*, Sn+pr+Sin+ Sac: *koszulka z dekoltem w szpic*, Sn+pr+Adj+Sg: *kurtka ze sztucznej skóry*) and to the four-component word groups (127 in Russian and 148 in Polish lexicon) (Sn+pr+Sin+pr+Adj+Sgen: *кардиган с опушкой из искусственного меха*, Adj+Sn+pr+Adj+Sin: *джинсовая туника с коротким рукавом*, Adj+Sn+pr+Adj+Sin: *luźny shirt z krótkim rękawem*, Sn+ Avp pr+ Ar+ Sin: *plaszcz pikowany ze sztucznym futerkiem*).

The most frequent and simplest patterns are attributive word groups that consist of a noun in the common case and a relative adjective functioning as a prepositional attribute in the Russian language, and as postpositional – in Polish (Adj+Sn: *байкерская куртка, флисовый кейп*, Sn+Adj: *kombinezon wieczorowy, wdzianko dzianinowe*); qualitative adjectives are less frequent (Adj+Sn: *длинное платье, широкие брюки, długi top*). The basic element in such lexical units is „an integrative one”, pointing to the generic properties, whereas the attributive component, pointing to the essential class properties is „a differentiative one” [4, p. 144].

Composing of the word groups widens due to the components pointing to a certain subclass of the nominated notion (4), for example: Adj+Adj+Sn – *легкая трикотажная куртка (light knitted jacket)*; Adj+ Sn+pr+Adj+Sin – *свободный жакет с длинным рукавом (loose long-sleeved jacket)*, Sn+pr+Adj+ Sin: *Shirt z dekoracyjnym tyłem*. We would also like to mention that through the Internet Modern Russian and Polish languages acquire neologisms, names of clothes which do not have concrete dictionary definition, that is why they are nominated with prolonged word combinations of the type Sn+pr+Adj+Sin+pr+Adj+Sin: *парка с декоративной стежкой и плюшевым флисом (parka with the decorative quilting and plush fleece)*. Such descriptive names „are inconvenient in use because of their bulkiness” [4, p. 144]. Here we observe a tendency to reduce word group components and produce compound monolexemes by means of composing words with a hyperonym as their basic constituent, for example, *платье длиной миди – миди-платье, удлиненная футболка – макси-футболка, sukienka-tunika; Shirt polo, spodnie chino*.

Following the topical principles of anthropolinguistics, on which numerous modern researches are based, we consider that language to a great extent organizes, forms perception of the surrounding reality, and also „makes information continuum discrete” [3, p. 15]. The language system performs „linguistic documenting of human searching in order to cognize a certain object depending on concrete material conditions of life” [6, p. 24].

The segment of the concrete names is characterized by its member’s multifunctional role [13, p. 27]. Naming of the women’s outerwear as „a process of formation of linguistic units, words and word combinations, used for naming and distinguishing certain fragments of objective reality” [EJO, p. 396], is characterized by thematic „attachment”. The naming principles realize naming patterns, according to which new clothing names are created, they include knowledge about a garment, about a person, wearing it, and also of a situation when it is worn [2, p. 7].

It is an evident fact that naming of the lexis associated with clothes is based both on the general principles, characteristic of the whole lexis of the language, and on the particular principles revealing themselves in a single thematic group, connected not only with peculiarities of the designated artifacts but also with peculiarities of the language system itself.

The feature that inspires naming of the artifact (motiveme), which is in the core of the motivation pattern, traditional for the thematic group of clothes names, can coincide or differ in the Russian and Polish languages. Motivemes include typical pragmatic (fabric, from which clothes is made, garment cut, way of production) function, axiological (prestigiousness, social status of a person wearing the clothes, lightness, convenience for wearing) and associative notions (warm, casual, convenient, everyday, festive clothes). It is characteristic that functional motivating feature prevails, it is formed and distinguished in classes of artifacts in the process of productive activity, it is associated with the person wearing the clothing (whether this garment suits one or not, whether one feels comfortable, convenient, esthetic in it), it also carries associative „contour, form” notion of a certain piece of clothing [14, p. 25].

The analysis of the women’s outerwear names in Modern Russian and Polish languages testifies that lexemes, constituting the given microgroup, have similar **naming patterns**: 1) *function* → *a piece of clothing used for a certain purpose*, for example, the word *пальто* (*a coat*) „a kind of winter and / or demi-season long-cut outerwear” borrowed in the second quarter of XIX c. < French *paletot* „a kind of jacket, sleeveless jacket”, Spanish

palletoque „raincoat with a hood”, Latin *palla* „outerwear” [Фасмер, т. 3, с. 194; Шанский, с. 324]; *кофта* < Low German, Bremen *kuft* „a kind of gaberdine made of thick wool”, Prebaltic German *kuft* „a jacket for home wear, pajamas” [Фасмер, т. 2, с. 555]; *футболка* „a kind of short sleeved clothing, usually having no buttons, collar and pockets, covering the upper part of the body”; the word „брюки” (*trousers*) „outerwear, covering legs and the lower part of the body up to the wrist; „штаны” (*pants*) [ССРЛЯ, т. 1, с. 790] borrowed in the second half of XVIII с. < Low German *brók* or Dutch *broek*, Middle Low German *brók* „штаны” (*pants*), Lat. *bracae* „pants” [Фасмер, т. 1, с. 114; Свиридова, с. 48]; the word *тренчком* (*trench coat*), Polish *trencz* „a double-breasted coat with a wide belt and skew pockets, it was designed after a model of an English military coat, worn in the period of the First World War” < Engl. *trench coat* [WSWO, p. 1278], *велошорты*, *велосунедки* (*cycling shorts*), Polish *kolarki* „knee long shorts” [16, p. 148], Polish *ogrodniczka*, *ogrodniczki* „coll. a skirt or trousers with shoulder straps” [16, p. 168]; 2) *appearance* (*length, details, decoration, trimming*) → *clothing of a certain length*, for example, the word *куртка* „short buttoned outerwear” came into the Russian language in the second half of XVIII с. < Polish *kurtka* „куртка”, formed with the help of the diminutive suffix *-ък-а* from *kurta* „short (cut off) clothes”, Latin *curtus* „shortened, short” [Фасмер, т. 2, с. 429–430; Шанский, с. 228; Цыганенко, с. 205]; the lexeme *шорты*, Polish *szorty* < English *shorts, short trousers, short* „короткий” comes from the same stem as *куртка* [Шанский, с. 511]; *сарафан* < Turkic *sarapa*, Persian *sepārā* „a kind of long attire”, „attire of honor” [Фасмер, т. 3, с. 561; Шанский, с. 401]; *шуба* „outerwear made of fur”, Old Russian *шуба* < Middle High German *schübe, schoube* „long and loose outerwear”, New High German *Schaube*, Italian *giubba*, Arabic *ḡubba* „long-sleeved outerwear” [Фасмер, т. 4, с. 482; Шанский, с. 515; Цыганенко, с. 495]; *юбка* < Polish *juza, juba* „a jacket, women’s cardigan”, Middle High German *joppe, juppe*, Old French *jupe*, Italian *giuppa* „a sleeveless cardigan”, Arabic *ḡubba* [Фасмер, т. 4, с. 525; Шанский, с. 521]; 3) материал (ткань) (material, fabrics) → clothes made of this material, for example, *платье* (*dress*) „1) одежда, носимая поверх белья (outerwear); 2) цельная женская одежда, верхняя часть которой соответствует кофте, а нижняя – юбке” (one-piece women’s garment, the upper part of which corresponds to a cardigan and the lower part corresponds to a skirt) < Old Slavonic *платиѣ* „clothing” is formed from *платъ* „a piece of

fabric” with the help of suffix *-uj-e*; the word „платье”, in the beginning was, probably, used in the collective meaning, and later it widened its semantic volume: „the totality of pieces of fabric → everything that one can put on → any clothing → women’s garment” [Фасмер, т. 3, с. 275; Шанский, с. 341; Цыганенко, с. 304]; the lexeme *рубаша* „garment made of light fabric for the upper part of the body”, which is marked in written records since XVI c., is formed with the help of the suffix *-ax-a* with a shade of a slight contempt from the Old Russian *рубъ* „одежда” (clothing), Proto Slavonic **rǫbъ* „a piece of fabric”; the lexeme *рубашка* „a kind of light garment” formed with the help of the suffix *-ашк-a* [Фасмер, т. 3, с. 510; Шанский, с. 394; Цыганенко, с. 361]; a name of clothing such as *плащ*, Polish *plaszcz* „a light, usually waterproof coat” from *плат* or *платъ* „flat, wide” is formed with the help of the suffix *-j-ь*, the combination *стj* changed into *щ* [Фасмер, т. 3, с. 277; Цыганенко, с. 304]; the lexeme *пиджак* is borrowed in XIX c. From English *pea-jacket*, *pea* „бобриковая куртка”, *jacket*, Polish *żakiet* „jacket, short coat”, Middle Netherlandian *pîe* „flannelette coat” [Шанский, с. 337]; 4) *peculiarities of clothes making process* → *clothes made in a certain way*, for example, *стеганка* – „quilted stuffed jacket” from *стежать* (*quilt*) „sew, stitch, join, clap” [Шанский, с. 158], *комбинезон* (*overall*), Polish *kombinezon* „a suit, in which trousers and the upper body outerwear are combined” < French *combinaison*, *sleeveless vest*, Polish *suknia*; 5) *the way of wearing or putting on clothes* → *type of clothing which is put on or worn in a certain way*, for example, *пуловер* „knitted vest, without a collar and clasps, closely fitting the body” < English *pullover* „пуловер”, *pull* „тянуть, тащить”, *over* „наверх, поверх”, *тон*, Polish *top* „a part of women’s garment, a short light cardigan or vest with shoulder straps” < Dutch *top* or English, Low German *top* „the top of a mast”) [Фасмер, т. 4, с. 77]; 6) *result* → *clothing*, for example, *костюм*, Polish *kostium* < French *costume*, Italian *costume*, Latin *consuetudo* „привычка” (a habit) [Фасмер, т. 2, с. 349]; the lexeme *свитер*, Polish *sweter* < English *sweater*, *to sweat* „потеть” [Шанский, с. 403]; the word *фужайка* can be formed by affixation < Italian *fofa* „теплая рубашка” (worm shirt) [Шанский, с. 475]; 7) а) *anthroponym* → *clothing name*, for example, *толстовка* „a loose blouse with a belt formed at the end of XIX c. from the family name of Leo Nikolayevich Tolstoy, wearing the blouse of such type *Tolstoy blouse*, *Tolstoy shirt*, French *blouse à la Tolstoi* [Шанский, с. 445]; the lexeme *жилет* „short men’s wear without a collar and

sleeves, over which a jacket, a frock coat or a tail coat is put on; women's wear of such fashion" borrowed in the second half of XVIII c. < French *gillet*, *Gill* „the name of a jester who wore this garment” [Шанский, с. 147]; *кардиган*, Polish *kardigan* „long straight cut sweater without a collar” < English *cardigan* after the family name of lord Cardigan [WSWO, p. 605]; the word *budrysówka* „a long sport style jacket with a hood” formed from the appellative *budrys* „jokingly about a Lithuanian” (a character of the ballad „The Three Sons of Budrys” by A. Mickiewicz [16, p. 121]; б) *toponym* → *clothing*, for example, *блуза*, Polish *bluza* „1) a loose – fitting upper shirt which is worn outside trousers (usually dungarees); 2) *obsolete* „блузка” [ССРЛЯ, т. 1, с. 652] < French *blouse*, Middle Latin *pelusia* „Pelusian dress, garment from an Egyptian city of Pelusia, a dark blue blouse without a belt” [Фасмер, т. 1, с. 177–178; Свиридова, p. 43; Цыганенко, с. 35]; the lexeme *джинсы*, Polish *dżinsy* is borrowed in the 50's of XX c. from American English, *jeans* „pants”, plural form of *jean* formed from the name of the Italian city of Genoa (*Генуя*) (*Janua*), patterned by analogy with the words *штаны*, *панталоны* [Шанский, с. 125]; the word *бермуды*, Polish *bermudy* „summer knee long pants (at the beginning of XX c. were used by the British colonial army)”, is nominated after the toponym *Bermudas* – the islands in the Atlantic Ocean [WSWO, p. 151].

Conclusion. Modern corpora of the lexical units belonging to the microgroup „Women's Outerwear” of the Russian and Polish languages are defined by the content of the artifacts constituting them. Their structure consists of overlapping lexico-thematic groups. The dominating tendencies favour borrowings infiltration; they function parallelly with native names, which lead to the development of hyper-hyponymic ties, of doublets, synonymy and polysemy. In the process of analysis there were distinguished means of naming (affixation, univerbation, compound names) and universal means of motivation, which help verbalize pragmatic, axiological and associative notions of modern women's wear, caused by intra- and extralingual factors.

It was determined that the names of clothing reflect global changes in women's everyday life, their natural and social conditions of existence. The increasing role of fashion favours cognitive transformation and class diversity of the basic lexemes (*пальто*, *плащ*, *платье*, *костюм*, *блуза*, *брюки*, *юбка*), which leads to the formation of universal Common European lexical array associated with the women's clothing.

References

1. Антошенкова Е. В. Как называли одежду в старину / Е. В. Антошенкова // Русская речь. – 1999. – № 5. – С. 78–82.
2. Бондарчук Г. Г. Когнитивно-семиотические основания развития категории предметных имен в английском языке (на материале английских наименований одежды) : автореф. дис. на соискание докт. филол. наук : 10.02.04 „Германские языки” / Г. Г. Бондарчук. – Москва, 2011. – 48 с.
3. Гринев-Гриневиц С. В. Основы антропологической лингвистики: учеб. пособие для студ. / С. В. Гринев-Гриневиц и др. – М. : Издательский центр „Академия”, 2008. – 128 с.
4. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр „Академия”, 2008. – 304 с.
5. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
6. Колшанский Г. В. Объективная картина мира в познании и в языке / Г. В. Колшанский. – М. : Наука, 1990. – 104 с.
7. Кубрякова Е. С. Об определении границ ономастических исследований / Е. С. Кубрякова // Проблемы ономастологии. Науч. труды Курского гос. пед. ин-та, 1977. – Т. 175. – С. 23–26.
8. Маркова Е. М. О принципах наименования одежды в русском языке / Е. М. Маркова // Русский язык в школе. – 1990. – № 4. – С. 121–128.
9. Матосян Я. С. Основные тенденции формирования и функционирования номинаций понятийной сферы „одежда и мода” в русском языке XX–XXI вв. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Я. С. Матосян. – Краснодар, 2008. – 181 с.
10. Ростов О. Р. Антропоцентрическое описание номинаций одежды: на материале лексики говоров Ивановской области: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / О. Р. Ростов. – Иваново, 2006. – 178 с.
11. Сметанина А. В. Средства и способы номинации в современном русском языке: На материале наименований одежды, появившихся в современном русском языке во второй половине XX в. : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. В. Сметанина. – М., 2002. – 155 с.
12. Судаков Г. В. Старинная женская одежда и ее наименования / Г. В. Судаков // Русская речь. – № 4. – С. 109–115.
13. Судаков Г. В. Критерии выделения и особенности организации лексических групп / Г. В. Судаков // Лексические группы в русском языке XI–XVII вв. / ред. : Г. А. Богатова, Л. Ю. Астахина. – М. : АН СССР, 1991. – С. 23–34.
14. Языковая номинация (Общие вопросы). – М. : Наука, 1977. – 358 с.
15. Интернет-магазин „Bonprix” („Бонприкс”). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bonprix.ru/>; <http://www.bonprix.pl/>
16. Borejszo M. Nazwy ubiorów we współczesnej polszczyźnie / M. Borejszo. – Poznań : Wydawnictwo WiS, 2001. – 220 s.

17. Krupianka A. Z historii wyrazu *suknia*: na postawie słowników języka polskiego / A. Krupianka // *Polszczyzna dawna i współczesna: materiały z ogólnopolskich konferencji językoznawczych*; pod red. Czesława Łapicza. – Toruń, 1994. – S. 69–74.
18. Wilczewska K. O słownictwie współczesnej mody / K. Wilczewska // *Język Polski*. – L, 1970, z. 2. – 97–107.
- ССРЛЯ – Словарь современного русского литературного языка : свыше 120 тыс. слов; в 20 т. / Гл. ред. К. С. Горбачевич. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1991. – Т. 1.
- Свиридова – Свиридова М. Н. Этимологический словарь русского языка: 6 500 слов. – М. : Аделант, 2014. – 512 с.
- Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / М. Фасмер [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – М. : Прогресс, 1986–1987.
- Цыганенко – Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка : более 5 000 тыс. слов / Г. П. Цыганенко. – 2-е изд., перераб. и доп. – К. : Рад. шк., 1989. – 511 с.
- Шанский – Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка. – изд. 2-е, испр. и доп. / Под ред. С. Г. Бархударова. – М. : Просвещение, 1971. – 542 с.
- Brückner – Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego / A. Brückner. – wyd. I. – Kraków : Krakowska Spółka Wydawnicza, 1927; reprint, wyd. IX. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 2000. – 808 s.
- EJO – Encyklopedia językoznawstwa ogólnego – Wrocław etc., 2003. – 731 s.
- WSEH – Długosz-Kurczabowa K. Wielki słownik etymologiczno-historyczny języka polskiego. – Warszawa : PWN, 2008. – 884 s.
- WSWO – Wielki słownik wyrazów obcych PWN / pod red. M. Bańki. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN SA, 2005. – 1348 s.

О. А. Войцева,

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048) 776-04-42,
movoznavstvo98@gmail.com

ЗАСОБИ ТА СПОСОБИ НОМІНАЦІЇ ПРЕДМЕТІВ ВЕРХНЬОГО ЖІНОЧОГО ОДЯГУ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ РОСІЙСЬКОЇ І ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

Статтю присвячено аналізу номінативних засобів та способів номінації артефактів у сфері лексики, що позначає верхній жіночий одяг у російській і

польській мовах на початку ХХІ ст. Виокремлено мотиваційні принципи, за допомогою яких вербалізуються прагматичні, аксіологічні та асоціативні уявлення людини про предмети одягу, що мають велике значення в історії суспільства і культури. У дослідженні схарактеризовано засоби творення предметної лексики (запозичення, словотвірна афіксація, складені найменування). Встановлено, що в мікрогрупі сучасних назв верхнього жіночого одягу відбуваються зміни, пов'язані з інтра- і екстралінгвістичними чинниками, які проявляються у виникненні нових видових варіантів назв предметів одягу, в наповненні вокабуляра лексичними одиницями з диференційними ознаками, які характеризують функцію, форму, фасон, матеріал, спосіб виготовлення одягу тощо та відображають інновації в галузі моди, зміни в побутових, природно-суспільних умовах представників російської та польської лінгвокультурних спільнот.

Ключові слова: тематична група, номінація, засоби номінації, російська мова, польська мова.

Е. А. Войцева

СРЕДСТВА И СПОСОБЫ НАИМЕНОВАНИЙ ВЕРХНЕЙ ЖЕНСКОЙ ОДЕЖДЫ (НА МАТЕРИАЛЕ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО И ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКОВ)

Статья посвящена анализу номинативных средств и способов номинации артефактов в сфере лексики, обозначающей верхнюю женскую одежду в русском и польском языках начала ХХІ в. Выделены мотивационные принципы, с помощью которых вербализуются прагматические, аксиологические и ассоциативные представления человека о рассматриваемых предметах, имеющих большое значение в истории общества и культуры, охарактеризованы средства образования предметной лексики (заимствования, аффиксальное словообразование, составные наименования). Установлено, что в микрогруппе наименований современной верхней женской одежды в настоящее время происходят изменения, связанные с интра- и экстралингвистическими факторами, проявляющимися в возникновении новых видовых вариантов названий предметов одежды, в пополнении лексикона языковыми единицами с дифференциальными признаками, характеризующими функцию, форму, фасон, материал, способ изготовления одежды и т.п., которые отображают инновации в сфере моды, в бытовых, природно-социальных условиях жизни представителей русской и польской лингвокультурных общностей.

Ключевые слова: тематическая группа, номинация, мотивация, средства номинации, русский язык, польский язык.

Надійшла до редакції 11.05.2015 р.

УДК 811.161.2'373/613"20"

Г. Ю. Касім,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : +38(048) 776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

НОВІ ПОЛЬСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ПРИМХИ МОВЦІВ ЧИ ПОТРЕБИ МОВИ?

В статті розглядаються сучасні польські запозичення в українській мові, які не є назвами етноспецифічних реалій. Описано семантику та функціонування новітніх полонізмів *атракція, імпреза, цікавостка / цікавинка, засяг, відлам, засадничий, підважити*, які багаторазово вживаються в текстах сучасних українськомовних ЗМІ, на відміну від спорадичних перекладацьких помилок типу *фатальний „жахливий”*. Здійснено спробу встановити причини запозичень (номінативні потреби, потреби в синонімах і – як наслідок – розширення синонімічних рядів, дія принципу економії) та виявлено їх види – власне запозичення, семантичні й структурні кальки.

Ключові слова: запозичення, полонізми, кальки структурні й семантичні.

Процес запозичень лексичних одиниць вочевидь є перманентним у всіх мовах світу. На сьогодні, як відомо, головним джерелом запозичень для української мови є англійська. Проте її лідерські позиції не виключають наявності інших джерел, звідки в українську мову двадцять першого століття надходять запозичені слова. Одним із таких джерел є польська мова, яка для української традиційно була ідіомом безпосередніх мовних контактів.

Аналіз проникнення полонізмів в українську мову був предметом ґрунтовних наукових досліджень (передусім [2], див. також [1] та ін.), проте новітні запозичення з польської мови на сьогодні поки залишаються поза увагою дослідників. Звідси впливає актуальність обраної теми. *Об'єктом* дослідження є запозичення з польської мови, які мають досить абстрактне значення, а *предметом* – аналіз їх семантики та функціонування в українській мові.

Спробуємо розглянути й проаналізувати семантику та функціонування кількох полонізмів, які прийшли в українську мову чи активізували своє вживання у ній протягом останнього десятиліття,

не будучи назвами етноспецифічних явищ (останні авторкою частково розглянуто в: [3; 4]). До відносно нових запозичень з польської належить *атракція*. Омонімічні лексеми (< лат. *attractio* „притягування”) традиційно вживалися в українській мові у ролі термінів. Пор. у геодезії *атракція* „відхилення виска внаслідок діяння сили тяжіння гір, важких речовин земної кори та інших значних мас” [22, с. 77]; у психології *атракція* „виникнення при сприйманні індивіда індивідом взаємної привабливості, розуміння і прийняття один одного у взаємодії, коли не тільки узгоджуються дії, а й встановлюються позитивні взаємини”. Проте у польській мові значення лексеми *atrakcja* зовсім інше: „развлечение <...>; что-л. интересное (своеобразное, необычное)” [8, т. 1, с. 44]; „развлечение”, „(w surku, parku) аттракцион” [5]. В сучасній польській мові сформувалося і дещо вужче значення слова: „Atrakcja turystyczna oznacza obiekt lub wydarzenie będące przedmiotem zainteresowania ze strony turystów”. На сьогодні польське запозичення в такому значенні активно вживається передусім у сфері туристичної реклами: *Військова атракція для туристів. Міністерство оборони заробляє гроші на військовому туризмі* (7.01.2001) [16]; <...> *виникла несамовита ідея – врятувати літак, затопивши його і перетворивши на атракцію для шанувальників дайвінгу та практичний тренувальний об’єкт для водолазів* (17.09.2009) [19]; *Візит-центр своєрідним способом розповідає туристам з інших міст та країн про неповторні особливості природи, культури та атракцій місцевості та спонукає їх більше досліджувати територію, яку вони відвідують* (30.04.2010) [17]; *8-9 січня в дворіку Ратуші відбудеться IV Міське свято пампуха. Головною атракцією свята буде величезний різдвяний пампук із 12 тисяч маленьких пампушків* (28.12.2010) [18]; *„Арена Львів”: масштабна атракція для туристів* (14.10.2011) [15]; *Ратуша в Бучачі. Це – головна туристська атракція міста* (24.11.2011) [meest-online.com/?p=1459]; *Угорські сірі корови – нова атракція Закарпаття* (11.03.2012) [12]. Тож на сьогодні у зазначеному запозиченні спостерігаємо типовий при переході з мови-донора до мови-реципієнта процес звуження семантики слова: від „розвага” та „розвага / щось привабливе для туристів” у мові-джерелі до „розвага / щось привабливе для туристів” в українській мові.

Ще один „свіжий” полонізм – *імпреза*: п. *impreza* (з італ. *impresa*) „widowisko, koncert, zabawa, loteria fantowa, zawody sportowe i tp. organizowane w celach rozrywkowych, propagandowych lub

dochodowych”: *Impreza teatralna, estradowa, kulturalna, handlowa*. Спроба витлумачити значення слова російською мовою – „мероприятіє (концерт, конференція и т. п.)” [8, т. 1, с. 272], „(nieformalna) тусовка *разг.*”, „*impreza rożegnalna* „отвальная *разг.*” [5] – є досить неповною через відсутність у російській мові адекватного монолексемного відповідника польському слову. Адже російське *мероприятіє* може позначати не лише мистецький (літературний / музичний) захід, а й офіційний, та й саме слово є характерним для офіційно-ділового стилю. Аналогічна ситуація і з українським *захід* „сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь” [23, с. 380], чиє значення позбавлене будь-якої „святковості”, притаманної польському слову. Тож полонізм *імпреза* „мистецький (літературний / музичний тощо) захід” вдало заповнив лакуну в лексичній системі мови: *Ось там і вигулькнули нікому не відомі „Воплі Відоплясова”, які з легкістю, майже граючись, заволоділи головним призом імпрези – „Симпатії публіки” (25.11.2011); Першою ластівкою української музики на імпрезі у Лондоні стала команда „Оркестр Янки Козир” – феєричні відгуки в їхній пресі і... все [10, 9.12.2011]; У цьому пунктирному іміджетворенні, мабуть, і міститься весь сухий залишок осінніх українських імпрез [25, 20.12.2012]. Про освоєння слова українською мовою свідчить долучення до нього продуктивної ініціали *кіно-*: <...> до Одеської *кіноімпрези*, яка щосили претендує на фестивальну першість [25, 20.10.2011].*

Яскравим прикладом запозичення, що виникло внаслідок дії принципу економії, є *цікавостка* „цікавий факт, цікава деталь”. Джерелом запозичення є польська мова, де *ciekawostka* „любопытная подробность”, „(osobliwość) *курьєз*” [5]. В білоруській мові також є слово *цікавостка* з аналогічною семантикою. У сучасних електронних текстах (особливо на сайтах західного регіону) слово зустрічається досить регулярно: *Як цікавостка, родина пана Заурія має свій родинний герб, а офіційний родовід провадиться з XIV ст.!* (2005) [14]; *Цікавостка*: <...>. *Що цікаво, лідер нападу Експресу – Роман Кравців у грі з Енеєм не забив жодної шайби* [11]; *Є ще цікавостка така, що в старих аристократичних родах як правило прізвище батька переходило по чоловічій лінії, а прізвище матері по жіночій* [13]. Але трапляється це слово й у нерегіональних електронних ЗМІ: *Також ще одна цікавостка. Десь тиждень тому був вперше*

в Україні зафіксований факт викрадення „Бентлі” [26, 01.02.2010]; Але там є **цікавостка** – з однієї та іншої сторони виглядає однаково: усі частини обличчя зсередини також виглядають нормально [26, 30.12.2009]. В українській мові існує потреба в однослівній номінації позначуваного явища, що підтверджує й синонім слова **цікавостка** – **цікавинка**, утворений найвірогідніше шляхом калькування польського *ciekawostka*: Цей сюжет міг спокійно стати „**цікавинкою**” наприкінці випуску <...> [24, 2.07.2011]; заголовок: **Цікавинки 41-ї „Молодості”**: що варто подивитися [26, 24.10.2011]; Варто віддати належне працівникам музею – вони охоче діляться архівними **цікавинками**, про які мовчать офіційні путівники [25, 26.10.2011]; <...> і елітні „Волги”, і „батнічки”, що в „ГУМі викинули”, навіть профспілково-службові стосунки радянського зразку видаються вже історичною **цікавинкою** [24, 21.01.2012]; Везувій – одна з головних туристичних **цікавинок** Кампанії [25, 4.05.2013].

Багатозначне п. *zasięg* „дальность”, „(działania) радиус”, „(grani- ca, obszar) пределы мн.”, „(wiadomości i tr.; objętość) объём”, „(skala) діапазон”, „(zakres ogarnięcia czegoś) охват” [5] запозичене українською мовою та описане як „засяг. -у, ч., зах. Радіус, віддаль” [21]. Але у словнику семантика слова описується досить вузько. В конкретних українськомовних контекстах значення слова виглядають більш різноманітними: Відомо, що визначні дослідники фольклору того часу <...> по-різному називали це <...> явище <...>, маючи на увазі широкий теоретичний **засяг** теми фольклоризації [20], де засяг „діапазон, охоплення”; <...> якщо взяти до уваги час тривання, географічний **засяг** та напругу дії <...> [9, с. 88] та Коли кожна із цих церков почала чіткіше окреслювати свій **засяг**, стало більше кидатись у вічі, що євреї конфесійно інші, що й породило антиюдейські настрої [28, с. 58–59], де засяг – „межі, поширення”. Вживання слова обмежене західними регіонами України.

Випадок, коли тільки одне значення полісемічного слова є полонізмом, – слово *відлам*. Використання його у таких контекстах, як *відлам коронки*, *відлам (каменю)*, *відлам льодовика*, дозволяє вважати його безпосереднім безафіксним утворенням від *відламати* на базі української мови. Проте воно вживається і в значенні „фракція (партії)”, наприклад: <...> *гострий конфлікт між трьома відламами в українському націоналістичному русі: бандерівцями, мельниківцями*

та двійкарями [9, с. 67]; Хоча, звичайно, сьогодні фінансування, постачання зброєю та підготовка бойовиків тих **відламів** IRA, які продовжують терористичну діяльність, украї ускладнилися [25, 16.05.2012]. Значення „фракція” фіксувалося в польській мові як переносне: *odłam* „обломок, глыба”, „перен. група, фракция; часть” [8, т. 2, с. 596]. Сучасний електронний польсько-російський словник фіксує це слово тільки в переносному значенні: „*odłam* (np. *partii, organizacji*) фракция” [5]. Отже, українське *відлам* „фракція (партії)” є безумовним запозиченням польського *odłam* з заміною префікса *od-* на його більш поширений український варіант *від-*. Причиною появи полонізму є відсутність синонімів у запозичення *фракція* і не просто слов'янський характер слова, а його відповідність фонетичним та морфологічним нормам української мови.

Слово *засадничий* „принциповий” фіксується як західноукраїнське слово [6]. Відсутність цього слова у СУМ, Орфографічному словнику 1994 р. свідчить про входження його у лексикон відносно недавно. Вживається у значенні „принциповий”: *Демократизація українського суспільства – засаднича складова входження України до простору Європи* (заголовок) [27]. Джерелом зазначеного запозичення стало п. *zasadniczy* „принципиальный; основной” [8, т. 2, с. 661], „основной / стержневой”, „(gruncypialny, wynikający z zasad) принципиальный”, „(istotny) существенный / коренной” [5]. Похідний від прикметника прислівник *zasadniczo* „(w istotny sposób) существенным образом”, „(o ile chodzi o zasadę) в принципе”, „(właściwie; na ogół) в основном”, „(zgruntu, gruncypialnie, w odniesieniu do zasad) принципиально” [5] так само був запозичений українською мовою: ***Засадничо*** *відмінний характер Другої світової війни можна підсумувати однією короткою формулою: це була війна на тотальне винищення* [9, с. 76]. Входження слова до української мови підтримано наявністю в ній загальноживаного *засада* „вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки” [23, с. 300].

Активно поширюється лексема *підважити* „підривати, порушувати, дискредитувати”, причому не тільки в західноукраїнському дискурсі ([9, с. 17, 41, 48, 62, 116, 253]; [7, с. 73]), а й у загальноукраїнському: <...> *влада, що претендує на демократичність, але тримає громадян на голодному інформаційному пайку щодо надважливих, фундаментальних питань – така влада підважує сама себе, пиляє гілку,*

на якій сидить [24, 16.09.2014]; Яким чином серби трактують теперішню українсько-російську війну? – Здавалося б, нейтрально, але водночас покликаються на міжнародне право, яким нібито керується Москва, **підважуючи** суверенітет України [25, 2.10.2014]; „ДНР”, „ЛНР”, анексований Крим – сірі зони з невизначеним статусом, які підважують своїм існуванням чіткі кордони в сучасному світі [25, 03.2015]. Джерелом зазначеної семантичної кальки є одне із значень п. **podważyć** *przen.* „osłabić (osłabiać) czyjaś powagę, czyjś autorytet itp., podać (podawać) w wątpliwość to, co uchodzi za pewnik; zakwestionować (kwestionować)”. Пор. комплекс значень цієї лексеми: *podważyć* „поддеть (наприклад, ломом) / поднять”, „(autorytet) подорвать / поколебать”, „(np. dowody, argumenty) оспорить, „(naruszyć zasady, przepisy i тр.) нарушить” [5].

Втім, поява полонізму іноді може бути результатом не запозичення, а типової перекладацької помилки (наприклад, використання т. зв. фальшивих друзів перекладача), як-от у випадку: Для Криму після російської анексії складається „**фатальна**” ситуація. Про це заявив міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський, пише ZN.UA. Крім того, він запевнив, що Польща і ЄС не визнали і не і не визнають анексії Криму. „Також хочу висловити стурбованість фактами **фатальної** економічної та політичної ситуації, до якої потрапив Крим після анексії, і розумію, що багато жителів Криму, які виступали проти України, зараз починають про це шкодувати”, – зазначив Сікорський [МЗС Польщі: У Криму – фатальна ситуація. Українська правда, 08.06.2014]. Пор. п. *fatalny* „дуже поганий, жахливий”.

Належність проаналізованих новітніх полонізмів до абстрактної лексики дозволяє говорити про активний процес інтелектуалізації сучасної української мови, в т. ч. і за рахунок запозичень. Поступовий вихід цих полонізмів за межі західноукраїнських регіонів свідчить про реальну потребу мови у зазначених словах. Це може бути потреба в номінації явища (*атракція, імпреза*), в синонімах для вже наявних у мові слів (*підважувати, відлам, засадничий*) чи дія принципу економії (*цікавостка*). Входження в мову може підтримуватися вже наявним у ній спорідненим словом (*засадничий*, пор. *засада*). Крім власне запозичень, серед полонізмів представлені кальки – як структурні (*цікавинка*), так і семантичні (*підважувати, відлам*).

Список використаних джерел та літератури

1. Гонтарук Л. Характер запозичень із польської мови в українську 16 – першої половини 17 ст. / Л. Гонтарук // Проблеми слов'язнознавства. – 2004. – Вип. 54. – С. 78–103.
2. Історія української мови: Лексика і фразеологія / [упоряд. : В. О. Винник, В. Й. Горобець, В. Л. Карпова, Л. І. Коломієць, Л. Т. Масенко, В. В. Німчук, Л. С. Паламарчук та ін.]. – К. : Наук. думка, 1983. – 743 с.
3. Касім Г. Ю. Локально марковані полонізми в українській мові початку ХХІ ст. / Г. Ю. Касім // Слов'янський збірник : Зб. наук. праць; Вип. ХVІІ. – Чернівці : Букрек, 2013. – С. 210–219.
4. Касім Г. Ю. *Креси, кресовий, кресов'як* в українській мові та сучасному україномовному дискурсі / Г. Ю. Касім // Слов'янський збірник : Зб. наук. праць; Вип. ХVІ. – Чернівці : Букрек, 2012. – С. 139–148.
5. Большие словари PWN-RU.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – „Перун”. 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>
7. В'ятрович Володимир. Історія з грифом „секретно”. – Львів: Центр досліджень визвольного руху, 2011. – 328 с.
8. Гессен Д., Степула Р. Большой польско-русский словарь. – М. – Варшава : Русский язык – Ведза повшехна, 1980. – Т. 1, 2.
9. Грицак Ярослав. Страсті за інтернаціоналізмом: стара історія на новий лад. Есеї. – К. : Критика, 2011. – 350 с.
10. Дзеркало тижня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/archives?year=2011>
11. Експрес, 07.11.2010. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hsexpress.lviv.ua/cat/forumnews/?page=24>
12. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourinform.org.ua/news_zakarattia
13. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.plast.org.ua/forum/viewtopic.php?f=4&t=1127&start=25>
14. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tkg.org.ua/node/276>
15. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://arenylviv.org.ua/uk/the-news/1182.html>
16. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: postup.brama.com/010106/4_4_3.html
17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: taif.org.ua/.../6-vizyt-tsentr
18. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.lvivpost.net/content/view/9155/393
19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.umoloda.kiev.ua/number/1492/204/52499/
20. Кузьменко Оксана. Теоретичні питання фольклоризації у наукових розробках Григорія Нудьги // Вісник Львівського університету. Серія філол. – 2010. – Вип. 43. – С. 41–47.

21. E-slovník. Тлумачний словник української мови. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://eslovník.com/>
22. Словник іншомовних слів / За ред. чл.-кор. АН УРСР О.С. Мельничука. – К. : Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1974. – 776 с.
23. Словник української мови : в 11 томах. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1972.
24. Телекритика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.telekritika.ua/>
25. Тиждень. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Magazine/>
26. Українська правда. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.pravda.com.ua/>
27. Філоненко Роман // Віче №2, 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/2377/>
28. Хруслінська І. Діалоги порозуміння. Українсько-єврейські взаємини / І. Хруслінська, П. Тима. – К. : Дух і літера, 2012. – 238 с.

Г. Ю. Касим

НОВЫЕ ПОЛЬСКИЕ ЗАИМСТВОВАНИЯ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ: КАПРИЗЫ НОСИТЕЛЕЙ ЯЗЫКА ИЛИ ЯЗЫКОВЫЕ ПОТРЕБНОСТИ?

В статье рассматриваются современные заимствования из польского языка в украинский, не являющиеся названиями этноспецифических реалий. Описаны семантика и функционирование новейших полонизмов *атракція, імпреза, цікавостка / цікавинка, засяг, відлам, засадничий, підважити*, многократно употребленных в текстах современных украинскоязычных СМИ, в отличие от спорадических переводческих ошибок типа *фатальний* в значении „ужасный”. Предпринята попытка установить причины заимствований (номинативные потребности, потребность в синонимах и расширение вследствие этого синонимических рядов, действие принципа экономии) и выявить их виды – собственно заимствования, кальки структурные и семантические.

Ключевые слова: заимствования, полонизмы, кальки структурные и семантические.

G. Yu. Kasim,

Candidate of Philology,

Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : +38(048) 776-04-42,

movoznavstvo98@gmail.com

LATEST LOANWORDS OF THE POLISH ORIGIN IN MODERN UKRAINIAN: WHIMS OR LANGUAGE NEEDS?

Summary

The article considers present-day Polish loanwords functioning in modern Ukrainian language. Adoption of lexical items is permanent in all languages. Today English is the main source of loanwords for the Ukrainian language. However, its leadership does not exclude other sources of loanwords. One of the resources is the Polish language, that has always had direct contacts with the Ukrainian language. Penetration of Polish words into the Ukrainian has always been the subject of thorough research, but penetration of new loanwords from Polish into Ukrainian language is scarcely studied. This determines the relevance of the work. The object of the research are loanwords of the Polish origin, which have quite an abstract meaning and the subject is the analysis of its semantics (in relation to the Polish language) and functioning in modern Ukrainian. Gradual withdrawal of these loanwords outside Western Ukrainian regions shows the real need of the language for these words. This may be a need for naming of the phenomenon (*атракція, імпреза*), or a need for synonyms for already existing words in the language (*підважувати, відлам, засадничий*), or an effect of the least-effort principle (*цікавостка*). Penetration into the language can be supported by the existing related words (*засадничий*). In addition to the loanwords there are structural (*цікавинка*) and semantic calques (*підважувати, відлам*).

Key words: loanwords, words of the Polish origin, calques.

Надійшла до редакції 15.03.2015 р.

УДК 81'253+811.111+008

Т. М. Корольова,

доктор філологічних наук, професор,

завідувач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики,
декан факультету іноземних мов

Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського,

вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, Україна,

тел.: (048) 731-62-91,

kormog@mail.ru

О. В. Пеліна,

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики

Південноукраїнського національного педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, 65020, Україна,
тел. : (048) 731-62-91,
lepina_pelina@mail.ru

ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ УКРАЇНСЬКИХ ПРАГМАТОНІМІВ АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ

Статтю присвячено вивченню особливостей відтворення українських власних назв на позначення об'єктів і предметів матеріальної культури при перекладі англійською мовою. Представлені результати щодо аналізу лексичних та лексико-граматичних способів відтворення українських порейонімів, фалеронімів і хрематонімів під час перекладу англійською мовою – генералізації, закономірних відповідників, калькування, комбінованої реномінації, конкретизації, транслітерації /транскрипції тощо.

Ключові слова: матеріальна культура, прагматонім, лексичні трансформації, лексико-граматичні трансформації, національно-культурна маркованість, способи перекладу.

Всі значущі особливості життя будь-якого народу і його країни (географічне положення, історичний розвиток, соціальний устрій, тенденції суспільної думки, науки, мистецтва) знаходять відображення в мові. Мова є носієм національно-культурного коду того чи іншого народу. Національно-культурний код мови становлять лексичні одиниці, у значенні яких проявляється зв'язок мови і культури [1].

У даному дослідженні розглядаються такі підкласи власних назв, як порейоніми, фалероніми та хрематоніми, які належать до класу прагматонімів [2, с. 83]. Слід зазначити, що досі однозначного визначення поняття прагматоніма в науці не сформульовано. У багатьох лінгвістичних дослідженнях прагматоніми порівнюються з хрематонімами [1, с. 54], обидві групи одиниць автори відносять до одного смислового рівня [3, с. 28], дослідники демонструють нечіткі межі у розумінні денотатів цих двох типів власних назв [2; 3], синонімізують ці поняття [1] тощо. Наше дослідження спирається на визначення прагматоніма як індивідуальної назви будь-якого об'єкта чи предмета культури, створеного для матеріальних потреб людини, що зустрічається в прагматичній сфері її діяльності та якій

притаманні ті чи інші ознаки національно-культурної маркованості [2, с. 48]. У свою чергу, хремотонімія входить до складу прагматонімії як елемент, відповідальний за найменування окремих значущих культурних об'єктів, які в свою чергу можуть бути поділені на назви архітектурних споруд, компаній, організацій, закладів, форм власності тощо [2, с. 91].

Відомо, що головною метою як перекладу в цілому, так і передачі прагматонімів зокрема є досягнення адекватності. Основне завдання перекладача при досягненні адекватності – вміло використати різні перекладацькі трансформації для того, щоб текст перекладу найбільш точно передавав всю культурну та історичну інформацію, викладену в тексті оригіналу, а при неможливості точно передати англійською мовою подібну пропріальну лексику – доступно пояснити значення тих чи інших прагматонімів. Необхідно зазначити, що чіткої систематизації як класу прагматонімів, так і уніфікації підходів до перекладу цих онімних одиниць з української мови на англійську в сучасній науковій літературі не існує, що й зумовлює актуальність цього дослідження.

Метою дослідження є аналіз специфіки перекладу україномовних прагматонімів англійською мовою, а також вивчення інструментарію перекладацьких способів досягнення адекватності перекладу.

Аналіз матеріалу дослідження (500 онімних одиниць) надав можливість встановити, що велике практичне значення становлять лексичні і лексико-граматичні засоби реалізації перекладацьких трансформацій, що характеризують особливості перекладу українських прагматонімів англійською мовою. Граматичні трансформації в чистому вигляді при цьому майже не застосовуються через відсутність у найменуваннях державних транспортних засобів, орденів, медалей, нагород, окремих значущих об'єктів специфічних граматичних зв'язків і структур та прагматику їх перекладу [3, с. 24].

У дослідженні зіставляються і порівнюються всі можливі способи перекладу українських прагматонімів англійською мовою в цілому та в окремих випадках відтворення порейонімів, фалеронімів і хремотонімів як таких, що входять до прагматонімного поля (*див. Табл. 1*). Такий аналіз матеріалу дослідження надає можливість представити повну картину об'єкта дослідження.

**Кількісний аналіз використання способів перекладу
прагматонімів з української мови на англійську (%)**

№ з/п	СПОСОБИ ПЕРЕКЛАДУ	ПОРЕЙОНІМИ	ФАЛЕРОНІМИ	ХРЕМАТОНІМИ
1.	Генералізація	–	0,5	–
2.	Закономірні відповідники	–	36,0	12,0
3.	Калькування	–	52,0	20,5
4.	Комбінована реномінація	–	11,5	64,0
5.	Конкретизація	–	–	0,5
6.	Транскрипція / транслітерація	100	–	3,0
Всього		100	100	100

Як свідчать дані таблиці, порейоніми перекладаються виключно за допомогою транслітерації (100 %), у той час як найпоширенішими при перекладі хремадонімів є комбінована реномінація (64 %) і калькування (20 %), при перекладі фалеронімів – калькування (52 %) і закономірні відповідники (36 %). Найменш частотними способами перекладу є генералізація при роботі з фалеронімами (0,5 %) і конкретизація (0,5 %) та транскрипція (3,0 %) при передачі хремадонімів мовою реципієнта. Чинники такої розбіжності описані нижче.

Наведемо приклади способів перекладу україномовних прагматонімів англійською мовою. **Генералізація:** *Медаль „Захиснику Вітчизни” – Medal for Defender of Country.* **Закономірні відповідники:** *Нагрудний знак „За відзнаку в службі” – Decoration for Distinguished Service; Нагрудний знак „За охорону громадського порядку” – Decoration for Exemplary Performance in Defending Public Order; Відзнака „Закон і честь” – Decoration for Law and Order; Почесне звання „Заслужений діяч мистецтва” – Honored Artist of Ukraine; Медаль „За врятоване життя” – Life Saving Medal [4]; Готель „Дніпровський” – Hotel Dniprovsky; Національний художній музей*

України – *National Art Museum* [5]. **Калькування:** *Хрест Слави – Cross of Glory; Нагрудний знак „Лицар Закону” – Knight of the Law; Пам’ятний знак „50 років визволення України” – Badge for 50th Anniversary of Liberation of Ukraine; Медаль „За бездоганну службу” – Medal for Meritorious Service; Медаль „За військову службу Україні” – Medal for Military Service to Ukraine; Орден „За мужність” – Order for Bravery / Courage; Нагрудний знак „Почесний митник” – Honored Customs Officer* [5]; *Національний цирк України – the National Circus of Ukraine; Київський державний академічний театр ляльок – the Kiev Academic Puppet Theatre; Київський Гідропарк – Hidropark* [4]. **Комбінована реномінація:** *Орден княгині Ольги – Order of Princess Olga; Національна премія України імені Тараса Шевченка – Shevchenko National Prize* [4]; *Стадіон „Динамо” імені Валерія Лобановського – Dnypa Stadium; Готель „Голосіївський” – Holosiyivsky Hotel; Готель „Дружба” – Druzhba Hotel; Готель „Експрес” – Express Hotel; ЦУМ – TsUM (Central Universal Shop); ТЦ „Україна” – Ukraina Shopping Mall; Музей Великої Вітчизняної Війни – Muzeu Velykoï Vitchyznuanoï Vïny (Museum of the Great Patriotic War); Національний музей „Чорнобиль” – Natsionalnyi Muzeu Chornobylia (National Museum of Chernobyl)* [4]. **Конкретизація:** *Святогірський монастир – Sviatohirskyy Convent* [5]. **Транскрипція / транслітерація:** *U-130 „Гетьман Сагайдачний” – U-130 Hetman Sahayadachnyi; U-205 „Луцьк” – U-205 Lutsk; U-700 „Нетішин” – U-700 Netishyn; U-701 „Почаїв” – U-701 Pochaiiv; U-860 „Кам’янка” – U-860 Kamianka; U-311 „Черкаси” – U-311 Cherkasy; U-01 „Запоріжжя” – U-01 Zaporizhzhia; U-360 „Генічеськ” – U-360 Genichesk; U-155 „Придніпров’я” – U-155 Prydniprova; U-132 „Отаман Білий” – U-132 Otaman Bilyi; U-421 „Іван Богун” – U-421 Ivan Bohun; U-544 „Титан” – U-544 Tytan* [5]; *Ресторан „Липський Особняк” – Lypsky Osobnyak* [4].

Судячи з результатів, отриманих під час кількісного та якісного аналізу перекладацьких трансформацій українських прагматонімів трьох типів, можна зробити висновки, що порейоніми, фалероніми та хремадоніми мають багато розбіжностей за своєю лінгвістичною природою, тому перекладачеві доводиться звертатися до абсолютно різних способів їх відтворення англійською мовою. Порейоніми, наприклад, підлягають виключно *транслітерації* (100 %) через той факт, що назви транспортних засобів України походять найчастіше від антропонімів або топонімів різного характеру і відрізняються від них

лише наявністю лапок: кораблі *U-402 „Костянтин Ольшанський”* – *U-402 Kostiantyn Olshansky*, *U-153 „Прилуки”* – *U-153 Pryluky*; фірмові потяги „Азов” – *Azov*, „Карпати” – *Karpaty*; літаки *An-22 „Антей”* – *An-22 „Antei”*, *An-124 „Руслан”* – *An-124 „Ruslan”*.

І навіть у тих випадках, коли порейоніми складаються виключно з апелятивів, їх прийнято формально транслітерувати графічними засобами англійського алфавіту: фірмові потяги „Голубі озера” – *Holubi Oзера*, „Лісова пісня” – *Lisova Pisnia*; літаки *An-225 „Мрія”* – *An-225 „Mriya”*, *An-26 „Циклон”* – *An-26 „Tsyklon”*.

Для відтворення українських фалеронімів англійською мовою застосовується ширший спектр перекладацьких трансформацій. Як це видно з таблиці, найчастотнішим в англійському перекладі українських фалеронімів є метод калькування (52,0 %), що полягає у послівному перенесенні компонентів з мови оригіналу до мови перекладу, в процесі якого не виникає суттєвих труднощів. Калькування вживається найчастіше, тому що до складу цієї категорії власних назв в українській мові найбільшою мірою належать апелятивні лексичні одиниці: медаль „За бездоганну службу” – *Medal for Irreproachable Service*; орден Свободи – *Order of Liberty*; орден „За заслуги” – *Order of Merit*.

На другому місці за частотністю використання стоять закономірні відповідники (36,0 %). Це пов’язано з тим, що деякі поняття, назви яких перекладаються, є спільними, синонімічними чи подібними в багатьох мовах та культурах, але в кожній з них мають свою окрему назву, притаманну традиції, тому при перекладі замінюються згідно з етимологічною, традиційною або функціональною відповідністю: орден *Данила Галицького* – *Order of Daniel Galician*; орден „За доблесну шахтарську працю” – *Order for Brave Miner’s Work*. На передостанньому місці, як виявив аналіз, опинився метод комбінованої реномінації (11,5 %), який полягає в поєднанні іншомовної транскрипції, транслітерації фалероніма з описовою перифразою та / або калькою, що дає змогу розкрити семантику реалії й водночас передати її оригінальний характер. Цей метод при перекладі фалеронімів з української мови на англійську є менш уживаним, на відміну від перекладу інших класів онімів, де він часто превалює. Але це знову ж таки пов’язано з українською історичною традицією, яка демонструє невелику кількість фалеронімів, до складу яких входять

інші оніми, що потребують транскрибування чи транслітерування (наприклад, антропоніми, топоніми тощо): орден княгині Ольги – *Order of Princess Olga*; Національна премія України імені Тараса Шевченка – *Shevchenko National Prize*.

Трапляються також поодинокі випадки генералізації (0,5%) (*Медаль „Захиснику Вітчизни” – Medal for Defender of Country*), де більш вузькому поняттю „Вітчизна” віднайдено загальний синонімічний відповідник *country*.

На відміну від порейонімів і фалеронімів, українські хрематоніми потребують більш різноманітного спектру способів перекладу англійською мовою. Це пояснюється розмаїттям денотатів, що входять до хрематонімного поля, і складністю структур, застосованих для створення цього типу власних назв. Найчастотнішим при перекладі українських хрематонімів англійською мовою є метод комбінованої реномінації (64,0 %): *Національний спортивний комплекс „Олімпійський” – Olympic (Respublikansky) Stadium*; *Музей національної архітектури й побуту Пирогово – Pirohovo Open-air Museum of Folk Architecture and Life*; *Руїни Десятинної церкви – The Desiatynna Church Ruins*; *Ботанічний сад імені академіка О. В. Фоміна – Fomin Botanic Gardens* [4]. Друге місце за частотою використання посідає англомовне калькування українських хрематонімів (20,5 %): *Державний Міжнародний аеропорт – State International Aeroport*; *Центральний залізничний вокзал – Central Railway Station*; *Будинок з химерами – House with Chimeras* [5]. Досить часто для відтворення власних назв окремих значущих об'єктів використовуються англійські закономірні відповідники (12,0 %): кафе „*Домашня Кухня*” – „*Home Cooking*”; кафе „*Пузата Хата*” – „*Raunchy House*”; *Троїцька церква – Gate Church of the Trinity* [4].

Трапляються також поодинокі випадки *транслітерування* (3,0 %) та *конкретизації* (0,5 %). Низький відсоток англомовної транслітерації українського хрематоніма пояснюється тим, що, застосувавши такий спосіб, перекладач не може зберегти та передати інформативність повідомлення, яке міститься у культурно насиченій назві, однак час від часу користується ним для формального відтворення самого факту наявності того чи іншого визначного місця (*Церква Всіх Святих – Tserkva Vsikh Sviatykh*; *Церква Святого Миколая – Tserkva Sviatoho Mykolaya*). Стосовно конкретизації лишається тільки зазначити,

що цей спосіб застосовний зазвичай у художньому перекладі, до якого переклад хрематонімів не належить, тому використання цього типу трансформації є скоріше винятком, ніж правилом, і ознакою ерудованості перекладача, який працював над відтворенням цієї назви (*Святогірський монастир – Sviatohirskyy Convent*).

Під час опрацювання матеріалу дослідження було розмежовано перекладацький лінгвістичний інструментарій залежно від типів культурно маркованих онімів, над якими працювали перекладачі. Знайдено багато спільного та відмінного у трансформаціях, застосовних до перекладу українських порейонімів, фалеронімів і хрематонімів англійською мовою, та зазначено, що відмінності у їх перекладі виникають у зв'язку зі специфікою їх денотатів, а також метою, поставленою перед перекладачем, та можливістю / неможливістю знаходження влучних еквівалентів для відтворення вихідних власних назв. Спільні риси при перекладі абсолютно полярних підкласів прагматонімів можуть виникати, коли мова йде про менш професійне, дослівне перенесення назв з однієї мови до іншої чи, навпаки, при наявності специфічних умов перекладу, таких, як переклад стандартизованої номенклатури, суб'єктивна оцінка матеріалу перекладачем, його недостатні або надлишкові фонові знання та інші екстралінгвістичні фактори. Було виявлено, що перекладач, який працює з прагматонімним матеріалом, повинен враховувати у своїй роботі не лише трансформаційні особливості відтворення власних назв іноземною мовою, а й ті, що пов'язані з лінгвокультурною специфікою мови-донора і мови-реципієнта.

Таким чином, аналіз матеріалу дослідження дає змогу стверджувати, що вибір способів англomовного перекладу прагматонімів, які належать до українського онімного простору, залежить як від загальнолінгвістичного, так і культурологічного, психологічного та інших екстралінгвістичних факторів роботи перекладача. Перспективи вбачаємо у вдосконаленні принципів перекладу української прагматонімної лексики іноземними мовами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози) / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. – 216 с.

2. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного [Текст] / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1973. – 367с.
3. Влахов С. Непереводимое в переводе [Текст] / С. Влахов, С. Флорин. – М. : Международные отношения, 1980. – 350 с.
4. Your Guide to Ukraine. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://en.visitua.info/>
5. Internet Encyclopedia of Ukraine. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.encyclopediaofukraine.com/>

Т. М. Королева, О. В. Пелина

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА УКРАИНСКИХ ПРАГМАТОНИМОВ НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена изучению особенностей перевода на английский язык украинских имен собственных, обозначающих объекты и предметы материальной культуры. Представлены результаты анализа лексических и лексико-грамматических переводческих способов при передаче на английский язык украинских порейонимов, фалеронимов и хрематонимов – генерализации, закономерных соответствий, калькирования, комбинированной реноминации, конкретизации и транслитерации / транскрипции.

Ключевые слова: материальная культура, прагматоним, лексические трансформации, лексико-грамматические трансформации, национально-культурная маркированность, способы перевода.

T. M. Koroliova,

Doctor of Philology,

Professor of Translation, Theoretical and Applied Linguistics Department,

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,

26, Staroportofrankivs'ka St., Odesa, 65020, Ukraine,

tel. : (048) 731-62-91,

kormog@mail.ru

O. V. Pielina,

Candidate of Philology,

Lecturer of Translation, Theoretical and Applied Linguistics Department,

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky,

26, Staroportofrankivs'ka St., Odesa, 65020, Ukraine,

tel. : (048) 731-62-91,

lepina_pelina@mail.ru

UKRAINIAN PRAGMATONYMS SPECIFICITIES IN ENGLISH TRANSLATION

Summary

The article is devoted to the study of translation peculiarities of the Ukrainian proper names that represent objects of material culture into English. Adequate perception and translation of proper names is a significant factor of a translator's work. The study examines the most frequently used and traditional, universal and specific ways and means of translating pragmatonyms from Ukrainian into English. The work describes difficulties in translation of these types of onomastic units of modern Ukrainian in the context of English lingua-cultural communication. The analysis of variety and frequency of using generalization, regular correspondences, loan translation, combined renomination, concretization and transliteration/transcription when rendering Ukrainian poreyonyms, phaleronyms and chrematonyms into English is presented. The article also identifies main steps of the translator's work when rendering Ukrainian pragmatonyms by means of the English language: finding a cultural markedness of the proper name in the language of the donor, searching for correspondences in the traditional language of the recipient, solving the problem of „untranslatableness” and checking the result of translation by the syntagmatic and paradigmatic principles.

Key words: material culture, pragmatonym, lexical transformations, lexicogrammatical transformations, national-cultural markedness, ways of translation.

Надійшла до редакції 21.11.2014 р.

УДК 811.161.2'367

Н. В. Леонова,

старший викладач кафедри історії та українознавства
Національної металургійної академії України,
просп. Гагаріна, 4, м. Дніпропетровськ, 49000, Україна,
тел. : (056) 374-83-40,
realillusion3009@gmail.com

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОВІДОМЛЕНЬ АВТОІНФОРМАТОРІВ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ

У статті розглядаються тематичні групи, синтаксичні особливості повідомлень автоінформатора в аеропортах та метро. Також визначається місце таких повідомлень і оголошень як одного з різновидів малих жанрових форм інформації (МЖФІ) серед інших подібних синтаксичних одиниць.

Аналізуються види номінативних і вокативних речень як моделей, у яких реалізуються розглянуті структури.

Ключові слова: автоінформатор в метро й аеропорту, МЖФІ, моделі А – П, А – УП, вокативні й номінативні мінімальні побудови, інформаційні віртуально-фактичні соціумні пари-моделі.

Дослідження синтаксичних особливостей тематичних груп повідомлень автоінформатора в аеропортах та метро, що за основними граматичними й стилістичними ознаками (констативність, позатекстовість, відокремленість) належать до малих жанрових форм інформації (далі – МЖФІ) і функціонують в інформаційному стилі, є актуальним з погляду синтаксису сучасної української мови, а також сучасної теорії синтаксичних міні-структур. Вона була запропонована відомим мовознавцем Л. Копейцевою [4, с. 117, 119]. У статті аналізуються номінативні та вокативні конструкції, що функціонують у досліджуваній мовленнєвій площині. Зазначеній проблематиці та класифікації типів усного варіанту мінімальних мовленнєвих актів присвячено велику кількість сучасних наукових досліджень [2; 4; 6; 8; 9; 10 та ін.]. Компактні синтаксичні структури в сучасній мовознавчій науці набули нового осмислення. Термін на їх позначення має різні дефініції у працях І. Вихованця, А. Загнітка, Г. Золотової, Н. Кадомцевої, Н. Шведової та ін. При віднесенні певної синтаксичної конструкції до розряду мінімальних необхідно враховувати формально-синтаксичні, семантико-синтаксичні, комунікативні, мовні й мовленнєві чинники.

Повідомлення та оголошення в аеропортах і метро належать до малих усних мовленнєвих (вербальних) актів. Метою статті є дослідження особливостей функціонування даного типу одиниць МЖФІ в усному мовленні сучасної української літературної мови, аналіз деяких особливостей та специфіки їх синтаксичної будови, різноманітності тематичних груп, оскільки в сучасному мовознавстві відсутня класифікація, згідно з якою виділяють основні типи й тематичні групи зазначених конструкцій.

„Безперечно, інформаційні тексти мають свою мовну, зокрема лексичну й фразеологічну, специфіку (ділова конкретність і лаконічність, стриманість у вживанні образних засобів, нерідко – певна стандартність зворотів і висловів” (Д. Баранник). Повідомлення й оголошення в аеропорту мають чітку регламентацію, поділеність на тематичні групи, що зумовлюється системою правил безпеки цього

виду громадського транспорту. Обов'язковою умовою функціонування усного варіанту повідомлень і оголошень автоінформатора в аеропорту й метро є їх дво- чи тримовність. Кожна побудова представлена трьома мовами: українською (далі – УМ), англійською (далі – АМ), російською (далі – РМ). Повідомлення й оголошення в аеропорту та метро поділяються за тематикою й метою на такі чітко окреслені за функціонально-інформаційними ознаками групи: стандартна вітальна інформація № 1, інформація щодо прильоту рейсу (прибуття поїзду), інформація щодо початку реєстрації, інформація щодо продовження реєстрації, інформація щодо продовження посадки у літак (посадки в поїзд), інформація щодо затримки рейсу (затримки поїзду), інформація для зустрічаючих у випадку затримки рейсу (затримки поїзду), інформація щодо проходження контролю на авіаційну безпеку, інформація для пасажирів, яких очікує транспортний засіб, інформація для пасажирів з обмеженими фізичними можливостями та ін. Кількість інформаційних тематичних одиниць в аеропорту значно перевищує кількість схожих інформаційних одиниць в метро.

Найбільш продуктивними серед зазначених є такі різновиди мінімальних конструкцій: іменні, дієслівні, прислівникові, вигуківі та слова-речення. Вони належать здебільшого до експресивних засобів і при ситуативно виправданому використанні засвідчують високий рівень мовної майстерності. [8, с. 155]. Наприклад: *Шановні пасажири! Будьте уважні! На станцію прибуває електропоїзд! Відійдіть від краю платформи!; Шановна молодь! Зайшовши до вагону, не поспішайте зайняти вільне місце!* [12]. УМ: *Починається реєстрація квитків та оформлення багажу на літак рейсу (номер рейсу) авіакомпанії (назва авіакомпанії) до (аеропорт призначення). Пасажирів просимо пройти на митний та паспортний контроль.* РМ: *Начинается регистрация билетов и оформление багажа на самолет рейса (номер рейсу) авиакомпании (название авиакомпании) до (аэропорт назначения). Пассажиров просим пройти на таможенный и паспортный контроль.* АМ: *The check-in for (name of air company) flight (number of flight) to (airport of destination) is open now. Passengers flying with (name of air company) to (airport of destination), are requested to read about customs rules of getting through red and green corridors and to pass custom and passport control* [13].

Окличні речення відіграють роль сигналів – вказують на важливість інформації й надають особливої експресивності оголошенню чи

повідомленню. Використання окличних речень, як і експресивних звертань, сприяє створенню відповідного емоційного фону, підготовці адресата до здійснення певної дії. Наприклад: *Увага, пасажирів! Двері зачиняються! Електропоїзд відправляється!* [12]; УМ: *До відома зустрічаючих! Літак рейсу (номер рейсу) авіакомпанії (назва авіакомпанії) з (аеропорт прибуття) затримується! Орієнтовний час прибуття літака до аеропорту „Бориспіль” (час прибуття).* РМ: *К сведению встречающих! Самолет рейса (номер рейса) авиакомпании (название авиакомпании) из (аэропорт прибытия) задерживается! Ориентировочное время прибытия самолета в аэропорт „Борисполь” (время прибытия).* АМ: *The arrival of (name of air company) flight (number of flight) from (airport of arrival) is delayed! The estimated time of arrival is (time of arrival)* [13].

Оскільки малі жанрові форми інформації також є виражальними засобами емотивної та волонкативної функцій мови, ми можемо виділити в них такі самі, як і в інших схожих випадках (оголошеннях у залізничному транспорті, аеропортах, у трамваях і тролейбусах), мінімальні формально-структурні та семантичні моделі іменного класу: номінативні та вокативні [4, с. 265, 292, 337, 349]. Номінативні мінімальні структури можуть бути спонукально-бажальними: „*Білет!*”, „*Пропуск!*” тощо. Номінативні мінімальні структури є активніше вживаною синтаксичною формою в оголошеннях і повідомленнях автоінформатора в метро порівняно з подібними структурами в аеропорту. Називні речення, використані на позначення місця чи предмета, що характеризується в них, репрезентуються в усному мовленні моделями, у яких подається, наприклад, назва станції метро: *Станція „Комунарівська”!*; *Станція „Хрещатик”!*; *Станція „Гідропарк”!*, *Станція „Площа Революції”!*; чи модель, у якій препозиційно подається назва станції метро, а відразу після неї йде спонукально-пропозиційно-вказівна частина, у якій подається подальший напрямок руху пасажирів: *Станція метро „Університет”*. *Перехід на станцію „Держпром”*; *Станція метро „Золоті ворота”*. *Перехід на станцію „Театральна”*; *Станція метро „Хрещатик”*. *Перехід на станцію „Майдан Незалежності”* [12].

Серед іменних структур, у яких презентовані повідомлення автоінформатора в метро та аеропортах, виділяються вокативні речення, що реалізуються в кількох варіантах. Оскільки вокативному реченню притаманна спонукальна модальність, яка відображає емоційно-

вольові стосунки, зумовлені особистісними, соціальними та ситуативними факторами комунікації, то й зміст вокативних речень порівняно зі звертанням – компонентом структури спонукальних речень – значно ширший, переважно він модально й емоційно забарвлений; передає складніше уявлення про адресата спонукування. Це демонструють вокативні речення-повідомлення автоінформатора в аеропортах і метро, що вимагають від адресата виконання певної дії, переважно зрозумілої з попереднього контексту, а саме конструкції з виразними спонукальними функціями: – попереджувальною: *Обережно! Двері зачиняються!*; *На електропоїзд, що прибуває, посадки не буде !* [11]; УМ: *Увага! Закінчується реєстрація квитків та оформлення багажу на літак рейсу (номер рейсу) авіакомпанії (назва авіакомпанії) до (аеропорт призначення).* РМ: *Внимание! Заканчивается регистрация билетов и оформление багажа на рейс (номер рейса) авиакомпании (название авиакомпании) до (аэропорт назначения).* АМ: *Attention! Almost the check-in for (name of air company) flight (number of flight) to (airport of destination) is finished* [13]; – заборонною: *Бігати по ескалатору заборонено!*; *Пасажири! Будьте уважні! Не підходьте до краю платформи!*; *Робити висадку та посадку після оголошення про закриття дверей заборонено!*; [11]; УМ: *До відома пасажирів та зустрічаючих! В терміналах аеропорту паління категорично заборонено!* РМ: *Для сведения пассажиров и встречающих! В терминалах аэропорта курить строго запрещено!* АМ: *For passengers' and meeters' information! Smoking in the airport terminals is strictly prohibited!* [13]; – наказовою: *Поступіться місцем людям похилого віку, вагітним жінкам, інвалідам!*; *Працівники міліції, терміново підійдіть до електропоїзду!*; *Увага! Терміново звільніть дорогу медичним працівникам!* [11]; УМ: *Якщо ви побачили підозрілі речі та предмети (види речей та предметів), негайно зверніться до представника служби безпеки аеропорту чи будь-якого іншого працівника аеропорту! Не зволікайте! Ця інформація є важливою!* РМ: *Если вы увидели подозрительные вещи и предметы (виды вещей и предметов), немедленно обратитесь к представителю службы безопасности аэропорта или к любому другому сотруднику аэропорта! Не медлите! Эта информация очень важна!* АМ: *If you see suspicious things and objects (types of things and objects), immediately contact your airport security or any other employee of the airport! Do not delay: This information is important!* [13]. Такі

вокативні речення-повідомлення автоінформатора в метро одночасно виступають засобом вираження категорії директивності в мові та є яскравою ознакою соціально-рольових статусів комунікантів при нерівноправних комунікантних ситуаціях. Залежно від стосунків між комунікантами, ступеня категоричності, авторитетності джерела спонукання, зацікавленості у виконанні дії можна виділити такі види директивних речень: наказ, розпорядження, заборона, інструкція (директиви зі спадним тоном); власне спонукання, прохання, дозвіл, порада, пропозиція, запрошення (директиви зі спадно-висхідним або висхідним тоном) [9, с. 100]. Для кожного з них характерні особлива соціально-рольова структура комунікативної ситуації, умови вживання та засоби вираження.

Розглядаючи синтаксичні особливості оголошень автоінформатора в аеропорту та метро, бачимо інституйовану сферу комунікації (метрополітен, аеропорт), у якій соціально-домінантною є сторона, що реалізує усні директивні мовленнєві акти за допомогою сконденсованих форм, зокрема, спонукальних вокативних речень з пролонгованою пропозиційною частиною. Серед них можна виділити такі інформаційні віртуально-фактичні соціумні пари-моделі: – автоінформатор – пасажир (А – П): *Шановні пасажири! З технічних причин станція тимчасово закрита! Користуйтеся наземним транспортом!*; *Шановні пасажири, з технічних причин припинена подача електроенергії. Просимо підтримувати спокій і порядок та звільнити станцію. Шановні пасажири, надайте допомогу людям похилого віку, інвалідам, та пасажирам з дітьми* [11]; – автоінформатор – умовний пасажир (А – УП); *Увага, пасажири! Якщо ви побачили покинуті речі у вагоні електропоїзду, негайно повідомте про них працівникам метрополітену!*; *Не залишайте дітей без догляду! Малолітніх дітей тримайте на руках чи за руку!*; *Шановні пасажири, при виникненні на території метрополітену ситуацій, які загрожують безпеці людей, негайно повідомте про це черговому персоналу станції або працівникам міліції* [11]. Соціально-домінантним адресантом-автоінформатором в умовах одностороннього усного мовленнєвого контакту, а саме повідомлення інформації в аеропорту та метро, опосередковано використовуються спонукальні вокативні речення з різними наказовими інтонаціями.

Отже, повідомлення та оголошення в аеропорту та метро поділяються за тематичними групами й належать до усних мовленнєвих (вер-

бальних) актів. Номінативні та вокативні речення у розглянутій ситуації комунікації – це самостійні висловлення, у яких міститься певне комунікативне завдання. Як засіб вираження директивних та спонукальних мовленнєвих актів такі номінативні та вокативні побудови найчастіше функціонують в нерівноправних комунікативних ситуаціях як ретранслятори інформації адресантів з вищим соціальним статусом [3, с. 72, 75]. Нижчий статус адресанта (у розглянутому випадку – пасивний статус) накладає обмеження на вживання цих синтаксичних структур в мовленні. Тому такі конструкції слід розглядати також як один із синтаксичних засобів позначення соціальних статусів комунікантів. Перспективи вбачаємо у використанні результатів дослідження для подальшої розробки синтаксичної теорії усього мовлення.

Список використаних джерел та літератури

1. Барташева Г. Взаємодія невербальних та вербальних компонентів ситуації комунікативного домінування в англомовному дискурсі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Г. Барташева. – Харків, 2004. – 20 с.
2. Карасик В. И. Язык социального статуса / В. И. Карасик. – М. : ИТДГК „Гнозис”, 2002. – 333 с.
3. Гринишин М. Оцінні мовленнєві акти в асиметричних ситуаціях спілкування / М. Гринишин. – Вісник Львів. ун-ту. Серія філол. 2009. – Вип. 46. – Ч. 1. – С. 70–78.
4. Копейцева Л. Синтаксичні міні-структури як виразники емотивної мовленнєвої експресії (на прикладі творчості Т. Г. Шевченка) / Л. Копейцева // Шевченкознавчі студії : зб. наук. праць. – Вип. 7. – К. : КНУ імені Т. Шевченка, 2005. – С. 116–120.
5. Мацько Л. Українська мова: Посібник / Л. Мацько, О. Сидоренко. – К. : Либідь, 1995. – 432 с.
6. Остин Дж. Л. Слово как действие / Дж. Л. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. М., 1986. – Вып. 17. – С. 23–130.
7. Петелина Е. Некоторые особенности речевых актов похвалы и лести / Е. Петелина // Синтагматический аспект коммуникативной семантики: Сб. науч. тр. – Нальчик : Изд-во Кабардино-Балкарск. ун-та, 1985. – С. 150–154.
8. Почепцов Г. (мл.). Коммуникативные аспекты семантики / Г. Почепцов. (мл.). – К. : Вища шк., 1987. – 131 с.
9. Шульжук К. До питання про вокативні речення / К. Шульжук // Граматика мови і граматика слова. – Донецьк : ДонНУ, 2005. – С. 218–228.

10. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gortransport.kharkov.ua/subway/sounds/>
11. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.metro.kharkov.ua
12. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.avia.gov.ua/uploads/documents/7578.doc

Н. В. Леонова

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СООБЩЕНИЙ АВТОИНФОРМАТОРОВ ТРАНСПОРТНЫХ СРЕДСТВ

В статье рассматриваются синтаксические особенности сообщений автоинформатора в аэропортах и метро. Также определяется место таких сообщений и объявлений как одной из разновидностей малых жанровых форм информации (МЖФИ) среди других подобных синтаксических единиц. Анализируются виды номинативных и вокативных предложений как моделей, в которых реализуются рассмотренные структуры.

Ключевые слова: автоинформатор в метро и аэропорту, МЖФИ, модели А – П, А – УП, вокативные и номинативные минимальные построения, информационные виртуально-фактические социумные пары-модели.

N. V. Leonova,

Senior Lecturer of History and Study Ukraine Department,
National Metallurgical Academy of Ukraine,
4, Gagarin Avenue, Dnepropetrovsk, 49000, Ukraine,
tel. : (056) 374- 83-40,
realillusion3009@gmail.com

THEMATIC GROUP OF AUTOINFORMERS' REPORTS, SYNTACTIC FEATURES

Summary

Purpose: The article deals with thematic groups and their syntactic features which are characteristic of airport and subway autoinformers. The research goal is to analyze the thematic groups and their syntactic features. **Methodology:** comparative and analytical linguistic methods are applied in this research. **Finding:** the analysis of the thematic groups and their syntactic features, typical of autoinformers in airports and subways, is performed, which determines the certain regular character of their syntax. Nominative and vocative constructions often operate in unequal situations. **Practical Value:** the results of the research are to be used in the further developments of the existing elements in oral communication.

Results: Autoinformers in airports and subways are socially dominating and tend to use the vocative constructions and nominal sentences. News and announcements in the airport and metro are divided into thematic groups and belong to oral speech (verbal) attacks. Nominative and vocative sentences depending on the situation of communication contain certain communicative tasks. The latter have general features in their syntax.

Key words: Notices and Announcements, Subway and Airport, model A – P, A – UP, Vocative Structures, Nominative Sentences, Virtual and Actual Information, Social Pair Model, Small Genre Forms in Information (SGFI).

Надійшла до редакції 16.10.2014 р.

УДК 371.35+378.175+330.092

И. Л. Мазурок,

старший преподаватель

кафедры языковой подготовки иностранных студентов, аспирантов
и стажёров

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

пер. Маяковского, 7, г. Одесса, 65082, Украина,

тел. : +38(048) 723-84-77,

irina@mazurok.com

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СПЕЦИАЛЬНОЙ ЛЕКСИКЕ СТУДЕНТОВ-ИНОСТРАНЦЕВ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ „КОМПЬЮТЕРНЫЕ СИСТЕМЫ И СЕТИ“

В статье рассматривается методика работы с терминами при обучении студентов-иностранцев языку специальности. Анализ научно-методической литературы и учебных пособий по обучению студентов-иностранцев языку специальности показал, что термины, как правило, предъявляются небольшими частями в предтекстовых упражнениях. При обучении специальной лексике важно соблюдать принцип мотивации и поэтапного формирования терминологической базы обучающихся.

Ключевые слова: научный стиль речи, термин, иностранные студенты.

Студенты-иностранцы специальности „Компьютерные системы и сети“ (далее – КСС) должны в полной мере владеть необходимой лексикой. Это большое количество терминов и терминированных слов общелитературного языка. По определению В. П. Ярцевой, термин – это единица русского языка (слово, словосочетание, аббревиатура,

символ, сочетание слова и букв-символов, сочетание слова и цифр-символов). Она обладает социальным значением, выраженным в словесной форме или в каком-либо формализованном виде, и отражает особо важные признаки соответствующего понятия. При использовании терминов опираются не на интуицию, а на имеющиеся определения [6, с. 41]. Терминированные слова – приспособленные языком науки к своим специфическим задачам заимствования из состава общелитературного языка [3, с. 37].

В методической литературе освещалась проблема выбора текстового материала, на котором следует обучать студентов-нефилологов. Мнения исследователей разделились. Одни ученые (Г. И. Володина, Н. М. Лариохина и др.) полагают, что обучение должно быть на общенаучном и научно-популярном материале. Другие (Р. В. Роговина, А. Л. Луговая и др.) считают, что студенты должны уметь понимать специальные источники. Третьи предлагают строить обучение на текстах – образцах литературы профильного характера. По мнению О. Д. Митрофановой, выбор следует сделать в пользу прежде всего общенаучных, профильных текстов и „дидактическом приспособлении фрагментов оригинальных научных текстов по узкой специальности к выполнению учебно-языковых и познавательных задач” [3, с. 20].

Материалы по специальности КСС написаны специалистом и предназначены для использования в иностранной аудитории. Они представляют собой узкопрофильные неадаптированные источники (тексты и таблицы терминов с пояснениями и обозначениями). Анализируя учебники и учебные пособия по обучению студентов-иностранцев языку специальности, можно видеть, что обычно термины предъявляются небольшими частями в предтекстовых упражнениях в соответствии с текстами. При обучении специальной лексике соблюдают принцип мотивации и придерживаются поэтапности формирования терминологической лексической базы [5, с. 4].

В практике преподавания есть и другой подход, когда слова подаются целым списком. Активный словарь каждого урока не выделяется, а студент выбирает те слова, которые ему нужны. Считается, что в этом случае информация остаётся в краткосрочной памяти, не переходит в долгосрочную и забывается достаточно быстро [1, с. 155]. Хотя представление лексики списком с точки зрения методики не является достаточно эффективным, мы предлагаем именно этот

вариант. Делается это для того, чтобы студенты уже в самом начале изучения темы были знакомы с терминологией, могли распознать слова и словосочетания, услышав их на лекциях по специальности. В качестве примера представляем часть разрабатываемого учебно-методического пособия по научному стилю речи для студентов иностранцев „Компьютерные науки и технологии”. Рассматривается общая лексика компьютерных дисциплин, термины, относящиеся к различным курсам или к *Компьютерному делу*. Чтобы показать многообразие терминов, представляем таблицу, где они собраны в качестве примера из разных таблиц.

ТЕРМИН	ОБОЗНАЧЕНИЕ И ПОЯСНЕНИЕ
Процессор	центральное процессорное устройство; устройство, осуществляющее пошаговую обработку данных в соответствии с командами программы
Микросхема (chip, „чип”)	общее название деталей компьютера, в которых реализована в виде полупроводникового кристалла некоторая сложная схема (в т.ч. процессор)
Суперпозиция	$h(x) = f(g(x))$ последовательное применение нескольких функций
Модель	алгебраическая система с пустым множеством операций
Рефлексивность	$\forall x \in M : R(x, x)$ (для любого x из M имеет место отношение $R(x, x)$) каждый элемент находится в рефлексивном отношении к самому себе
Печатная плата (плата)	конструктивный элемент компьютера в виде плоской поверхности, на которой монтируются микросхемы и другие детали
Элемент множества	$x \in A$ (x принадлежит множеству A) $x \in A$ (x принадлежит множеству A)

	<ul style="list-style-type: none"> – то, что входит в некоторое множество (принадлежит множеству); – то из чего состоит множество.
Алгебра логики (булевская, или булева, алгебра)	<ul style="list-style-type: none"> – алгебра, в которой имеются только два числа: 1 (true – истина) и 0 (false – ложь); – алгебра над базовым множеством $\{0,1\}$.
Базовое множество	$B = \{0,1\}$ <ul style="list-style-type: none"> – двухэлементное (бинарное) множество
Сложение по модулю 2	$\oplus$ операция выбор одной из двух альтернатив (либо одно, либо другое)
Закон (правило) отрицания отрицания	$=$ $x = \bar{\bar{x}}$ двойное отрицание равно исходному значению

Следует заметить, что это только фрагмент таблицы. Сама таблица насчитывает порядка пятидесяти терминов, а таких таблиц несколько. Студенту-иностранцу недостаточно в качестве домашнего дать задание „Прочитать и перевести содержимое таблицы”. Он должен услышать, как правильно произносить эти слова и словосочетания, он должен их правильно читать и, в идеале, уметь писать. Исходя из этого, мы предлагаем на занятиях проводить определённую работу с подобными массивами терминов. Это упражнения для обучения аспектам языка и иноязычной речевой деятельности, взятые из справочного пособия для преподавателей иностранного языка [4, с. 18, с. 20, с. 24, с. 41]. Сборник составлен по результатам анализа наиболее эффективных приёмов и методов обучения.

Перечислим подготовительные тренировочные упражнения, которые могут быть использованы в наших целях. 1. Повторительные упражнения: повторяйте за преподавателем; посмотрите в список слов, назовите очередное и все предшествующие по памяти; вставьте в слова недостающие буквы. 2. Подстановочные упражнения: внесите все слова из списка в подстановочную таблицу; вставьте недостающие в слова словообразовательные элементы (суффиксы, префиксы, окончания). 3. Трансформационные предложения: трансформируйте по модели. 4. Контроль грамматических навыков: укажите разницу.

Аудирование является одним из наиболее трудных видов речевой деятельности, механизм обратной связи которого остаётся недостаточно ясным. В процессе чтения эффект обратной связи в какой-то степени выявляется в движениях глаз и фиксациях, но при слушании этот эффект вообще невозможно наблюдать и контролировать. Это говорит о том, что управлять слушанием намного сложнее, чем, например, чтением. Вопреки „кажущейся легкости обучения слушанию на иностранном языке его целенаправленное формирование как вида РД представляет достаточно большую трудность” [2]. Недочётом в работе над аудированием является отсутствие его на уроке как специального вида обучения. Мы согласны с методистами, которые считают, что звучащей в аудитории русской речи преподавателя недостаточно [1, с. 89]. Аудированию нужно обучать целенаправленно и начинать с тренировки фонематического и интонационного слуха. Наличие чётких произносительных навыков существенно облегчает процесс восприятия.

Также при формировании навыков слушания важную роль играет вероятностное прогнозирование. Языковой опыт, который студенты приобретают в процессе обучения, в том числе при отработке специальной лексики на уроках русского языка, помогает им прогнозировать конец слов, словосочетаний, услышав их начало. В соответствии с нашими целями мы выбрали ряд упражнений на формирование общих аудитивных навыков и речевые упражнения.

1. Преодоление фонетических трудностей восприятия: определите количество слогов в услышанных словах; определите количество слов в услышанных словосочетаниях; определите на слух место ударения.
2. Преодоление грамматических трудностей: прослушайте пары сходных слов (словосочетаний) и скажите, чем они отличаются друг от друга; слушайте и повторяйте за преподавателем (материал наращивается по методу „снежного кома”); напишите грамматический диктант.
3. Преодоление лексических трудностей: слушайте преподавателя и отмечайте в своём списке те слова и словосочетания, которые вы слышали.
4. Обучение восприятию речевого потока: прослушайте текст (слова и словосочетания) два раза и скажите, что было пропущено при повторном чтении; прослушайте слова и скажите, какие из них не соответствуют теме; прослушайте список слов и скажите, какие из них соответствуют теме; слушайте и отмечайте в списке порядок произнесения слов преподавателем.
5. Прогнози-

рование на языковом уровне: напишите конец слова; напишите начало слова; прочитайте написанное слово (словосочетание) и запишите его по памяти; укажите слова, которые могут соответствовать следующим сочетаниям: „прилагательное + существительное”, „существительное + существительное в Р. п.” и т.д.; назовите только существительные мужского рода (женского рода, среднего рода); укажите, какое существительное из вашего списка может сочетаться с записанным на доске прилагательным. Работа с терминами не ограничивается одним занятием. На всём протяжении изучения темы текстовая работа предваряется выборочными упражнениями из перечисленных выше. Таким образом происходит постоянное повторение (чтение, проговаривание, написание) того материала, который необходим учащимся для овладения специальностью. В плане работы над терминами следует сказать об их семантизации. Поскольку материал изучается на продвинутом этапе, лучшим способом считается семантизация с опорой на словообразовательный анализ и контекст [1, с. 155]. Однако, учитывая сложность изучаемого материала, представляется необходимым использовать домашний перевод как первый ознакомительный шаг. Толкование, словообразование и контекст – последующие шаги аудиторной работы.

Уделяя на занятии большое внимание навыкам аудирования, тренируя восприятие речи на слух путём многократного повторения, мы увеличиваем уровень оперативной памяти. От этой величины зависит величина единицы восприятия, следовательно, на её переработку уходит гораздо меньше времени. Тем самым создаются образцы речи в долговременной памяти, и услышанная на лекциях информация воспринимается как знакомая. Перспективы состоят в создании системы различных тренировочных упражнений применительно к терминологии для повышения уровня овладения студентами-иностранцами и облегчения процесса восприятия лекций по специальности.

Список использованной литературы

1. Акишина А. А. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного / А. А. Акишина, О. Е. Каган. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Рус. яз. Курсы, 2004. – 256 с.
2. Зимняя И. А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке / И. А. Зимняя. – М., 1985. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.twirpx.com/file/830032/

3. Митрофанова О. Д. Научный стиль речи: проблемы обучения / О. Д. Митрофанова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1985. – 128 с.
4. Настольная книга преподавателя иностранного языка. Справочное пособие. – 7-е изд., стереотипное. – Минск : „Вышэйшая школа”, 2001. – 522 с.
5. Шарапа А. А. Терминообразование: изучение, обучение и коммуникация / А. А. Шарапа. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: file:///C:/Users/Internet/Desktop/2012121208392552.pdf
6. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 680 с.

I. Л. Мазурок

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ СПЕЦІАЛЬНІЙ ЛЕК- СИЦІ СТУДЕНТІВ-ІНОЗЕМЦІВ ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ „КОМП’ЮТЕРНІ СИСТЕМИ І МЕРЕЖІ”

У статті розглядається методика роботи з термінами при навчанні студентів-іноземців мові спеціальності. Аналіз літератури і навчальних посібників показав, що терміни, як правило, пред’являються невеликими частинами в передтекстових вправах.

У процесі оволодіння спеціальною лексикою важливо дотримуватися принципів мотивації та поетапного формування термінологічної бази.

Ключові слова: науковий стиль мови, термін, іноземні студенти.

I. L. Mazurok,

Senior Lecturer at the Department
of Linguistic and Humanities Training for International Students,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
7, Mayakovskogo Vy-street, Odessa, 65082, Ukraine,
tel. : +38(048) 723-84-77,
irina@mazurok.com

PRACTICE OF LANGUAGE TEACHING SPECIALITY OF FOREIGN STUDENTS

Summary

The article considers a variety of instructional techniques and methods of classroom work with terms in Russian, with the last as a foreign language, while teaching it to students of various professions. To develop speech automatism the methods of organizing training are used. A range of training exercises for use in the educational process are defined. Systematic application of various training

exercises on Russian terminology raises the level of foreign students and facilitates the perception of lectures on their speciality.

Key words: scientific style of speech, term, foreign students.

Надійшла до редакції 6.11.2014 р.

УДК 81.13.378

Н. Г. Мойсеєнко,

кандидат філологічних наук

доцент кафедри граматики англійської мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : (048) 776-11-15,

natalywx@mail.ru

Л. В. Сізова,

ст. викладач кафедри мовної та загальногуманітарної підготовки іноземців

навчально-наукового інституту міжнародної освіти

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

вул. Єлісаветінська, 12, м. Одеса, 65082, Україна,

nkunetskaya@mail.ru

ЗАСОБИ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИВЧЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ СТУДЕНТАМИ-ІНОЗЕМЦЯМИ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕКСТІВ ПРОФЕСІЙНОГО СПРЯМУВАННЯ

Стаття розглядає оволодіння іноземними студентами навичок читання російською мовою текстів професійної спрямованості як основу для формування навичок письмового мовлення, які у свою чергу є складовими комунікативної компетенції. Автори пропонують свої методи інтенсифікації та оптимізації формування зазначених навичок з урахуванням конкретних потреб і вимог студентів економічних спеціальностей.

Ключові слова: мова, мовлення, оптимізація, інтенсифікація, комунікативна компетенція, навички, уміння.

Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю розробки інтенсивних методів навчання іноземних студентів російській мові професійного спрямування з урахуванням вимог

Болонського процесу та визначення принципів створення гнучких робочих програм, у яких беруться до уваги конкретні потреби і вимоги тих, хто навчається, спрямованих на розвиток їхньої комунікативної компетенції. **Метою** дослідження є визначення найбільш ефективних та відповідних конкретній меті навчання інтенсивних методів формування навичок письмового мовлення та читання оригінального тексту з економічних спеціальностей на заняттях з російської мови професійного спрямування як іноземної у вищих навчальних закладах України. У пропонованій статті наводяться висновки щодо навчального типу читання.

Процес глобалізації, що охопив на сучасному етапі всю світову спільноту, привів до формування нових пріоритетів у сферах політики, економіки, культури та освіти. Іноземні студенти, які приїжджають в Україну навчатися, мають оволодіти знаннями з фахових дисциплін через посередництво не своєї рідної мови, а спираючись на російську та українську мови. До того ж вони прагнуть сформувати навички коректного усного та письмового мовлення, щоб бути здатними до ділової комунікації. Сучасний фахівець з економіки повинен уміти працювати з економічною літературою, здобувати необхідну інформацію з іноземних газет та журналів, володіти навичками аудіювання, вільного усного та письмового спілкування. Таким чином, об'єктивно на початку 1990-х років постало питання про необхідність внесення змін у програми з вивчення іноземних мов, у тому числі й російської та української як іноземних, на економічних факультетах вищих навчальних закладів; вони спрямовуються на прагматичні потреби майбутніх фахівців, стають більш професійно орієнтованими. Сьогодні програми базуються на компетентнісному підході, який передбачає розвиток таких компетенцій, як лінгвістична, мовленнєва, соціально-політична, інформаційна, соціокультурна, загальноосвітня [2, с. 32].

Комунікативна компетентність – це явище складне, інтегративне та міжпредметне, що вивчається як методикою, педагогікою, так і лінгвістикою. Це поняття має різну трактовку. Так, Н. Хомський вважає, що це є здібність людини до виконання будь-якої діяльності, яка базується на знанні рідної мови [цит. за 2, с. 30]. Для М. Суейна та М. Канале вона є сукупністю чотирьох основних сфер знань та умінь: 1) граматичної компетенції; 2) соціолінгвістичної компетенції; 3) стратегічної; 4) текстуальної [там само]. Рада Європи

запропонувала такі компетенції, що є необхідними для участі в актах комунікації: 1) загальні; 2) комунікативні (лінгвістичні, соціолінгвістичні, прагматичні) [2, с. 27]. Як видно з наведених визначень, діяльність, мова, мовлення, стратегія, поведінка у соціумі, його розуміння, текстуальність – це явища взаємопов'язані. Виходячи із зазначеного вище, на наш погляд, доцільно було б основою для успішного спілкування вважати лінгво-комунікативну компетенцію, яка складається з таких базових компетенцій: лінгвістичної (знання фонетики, граматики, орфографії) та комунікативної, яка охоплює навички мовленнєвої діяльності та екстралінгвістичних понять. До екстралінгвістичних понять ми відносимо компетентність інформаційну та соціокультурну. Таким чином, читання є опорою при формуванні усіх аспектів комунікативної діяльності, у тому числі й усного та писемного мовлення, воно також є однією з найсуттєвіших умов формування зазначених вище компетенцій. Саме графічно зафіксований текст в умовах як мовного, так і немовного середовища стає для людини найбільш доступним засобом знайомства з лінгвістичними та екстралінгвістичними реаліями іншомовного суспільства. Процес навчання читанню автентичних текстів неодноразово розглядався в педагогічній науці та в методиці викладання іноземних мов [1–5]: висвітлювався психологічний аспект цього процесу [3, с.12–17; 4, с. 105], окреслювались шляхи його удосконалення та оптимізації [1, с. 28; 2, с. 23–24]. **Завданням** нашого дослідження є виділення саме інтенсивних форм роботи у цьому напрямку як таких, що оптимізують процес навчання і сприяють розвитку комунікативної компетенції.

Маючи своєю метою розвиток комунікативної компетенції студентів, курс російської мови професійного спрямування як іноземної скерований на засвоєння базових знань з фонетики, граматики, лексики даної мови, а також специфічних термінологічних одиниць, характерних для тієї чи іншої економічної спеціальності. Він також передбачає розвиток навичок читання автентичних текстів, навичок усного та писемного мовлення. Писемне мовлення розглядається нами як опора для усного мовлення. Розвиток навичок читання автентичних текстів, у свою чергу, також пов'язаний із залученням механізмів усного та писемного мовлення. Такий взаємозв'язок дає змогу інтенсифікувати та оптимізувати процес оволодіння російською мовою іноземними студентами.

Щодо навичок читання неадаптованого тексту, то вони є предметом уваги викладачів з перших занять з російської мови як іноземної. Визначення самого поняття „читання” дає змогу окреслити шляхи вирішення проблеми розвитку умінь, необхідних для виконання цього процесу. Під читанням ми розуміємо процес рецепції графічно зафіксованого тексту, результатом якої є створення смислів, зумовлених лінгвістичною та екстралінгвістичною компетенціями особистості. Для того, щоб процес читання був результативним, читач повинен адекватно інтерпретувати смисли, закодовані в тексті автором, для цього повинні збігатися їх лінгвістична та екстралінгвістична компетенції, що виявляються у зазначеному відрізку мовлення. Проблема полягає в тому, щоб довести лінгвістичні та екстралінгвістичні компетенції читача до такого рівня, щоб він зрозумів задум автора тексту.

Аналіз спеціальної літератури та експериментальні дослідження дають змогу дійти таких висновків щодо шляхів вирішення зазначеної вище проблеми. 1. Варіативність граматичних конструкцій, лексичних одиниць (та їх різновиду – одиниць термінологічних) є лімітованою у вузькоспеціальному економічному тексті. Це дає змогу поступово звести зону незнань студента у сфері лінгвістичних та екстралінгвістичних економічних реалій до мінімуму. 2. В умовах дуже обмеженої кількості аудиторних годин, відведених на вивчення російської мови професійного спрямування як іноземної на економічних спеціальностях у вищих навчальних закладах (від 2 год. на тиждень до 4 – залежно від спеціальності), існує можливість оптимізувати та інтенсифікувати процес навчання читання оригінального тексту. Час на засвоєння тексту в 5000 знаків скорочувався вдвічі за рахунок таких прийомів: а) *складання передтекстового поабзацного коментарю*. Виходячи з положення про те, що навчальне читання потребує максимально повного та точного розуміння інформації, що міститься в тексті, а також її критичного переосмислення, видається необхідним навести повний граматичний опис тексту, лінгвокраїнознавчі пояснення, пояснення економічних понять, переклад складних для розуміння словосполучень, фразеологічних єдностей, термінів, щоб максимально полегшити роботу студентів. Усі зазначені пояснення доцільно розташовувати в тексті перед кожним наступним абзацом у вигляді передтекстового поабзацного коментарю; б) *використання післятекстових вправ на активізацію нового матеріалу*. Найбільш ефективними післятекстовими вправами, що сприяють активізації знань лексики,

виявились такі: пошук відповідних еквівалентів у рідній та відомих іноземних мовах, переклад речень з активною лексикою з російської мови на рідну (або відому іноземну) і навпаки, підбір правильного перекладу (чи визначення) певного терміна, використання активного словника у власних повідомленнях за тематикою тексту. Найбільш ефективними для засвоєння граматичних конструкцій видаються такі вправи: „Знайдіть у тексті речення, що мають зазначене граматичне явище, перекладіть їх на рідну мову (або відому іноземну)”; „Складіть свої власні речення із зазначеною граматичною конструкцією”; підстановочні вправи та вправи на розкриття дужок; в) серед виконаних *вправ на пошук необхідної інформації* найбільш продуктивними виявились такі: „Випишіть з тексту слова та словосполучення, що відповідають ключовим поняттям тексту, складіть план тексту”; „Поставте якомога більше запитань до тексту, сукупність відповідей на які буде становити собою короткий переказ тексту, знайдіть серед своїх питань такі, що є найважливішими для розкриття проблематики тексту”; г) робота з навчального типу читання оригінального тексту завершується *складанням доповіді* за тематикою тексту з використанням активної лексики та граматики.

Навчання письмовому мовленню включає мовленнєві вправи для навчання складання письмової доповіді, писемно-мовленнєві вправи у процесі роботи з друкованим текстом, писемно-мовленнєві вправи, зумовлені процесом читання, аудіювання усного спілкування. У випадку зі студентами економічних спеціальностей етап навчання письму та орфографії націлений на засвоєння правильного написання нових лексичних одиниць. Ця навичка може тренуватися за допомогою таких вправ: випишіть із тексту слова, що позначають дію, указують на конкретні та абстрактні поняття, виділіть у тексті та випишіть незнайомі терміни, дайте їх пояснення, виправте помилки в орфограмах, трансформуйте письмово слова та речення із однієї форми в іншу згідно із зразком або правилом, вирішіть кросворд, напишіть диктант або диктант-переклад (при використанні відомої іноземної мови), дайте письмову відповідь на запропоновані запитання, розкрийте дужки у реченні, вставте слова, словосполучення та елементи речень у пропуски, об'єднайте роз'єднані репліки діалогу та речення, запишіть їх у формі єдиного логічного тексту.

Особливо хотілося б зупинитись на особливостях роботи над письмовими вправами з друкованим текстом. Ці вправи мають вико-

нуватись на другому етапі роботи над темою, після опрацювання інтродуктивних вправ, вони мають на меті активізацію пропонованого нового матеріалу. До них можна віднести такі завдання.

1. Випишіть із тексту речення з ключовими словами, що розкривають тему (сюжет).

2. Дайте назви абзацам тексту.

3. Складіть тези до кожної смислової частини тексту.

4. Складіть письмове висловлювання-роздум відносно змісту тексту, беручи при цьому до уваги характер адресата.

5. Знайдіть у тексті інформацію для цільового письмового повідомлення.

6. Підготуйте тематичне або проблемне повідомлення у письмовій формі для подальшого усного обговорення у ситуації публічного спілкування.

7. Складіть реферат на базі даного тексту.

8. Напишіть анотацію тексту.

9. Підготуйте план-конспект усної доповіді.

10. Згідно з планом усної доповіді складіть конспект (тези), використовуючи конкретний текст або добірку текстів за конкретною темою або проблемою.

Стосовно останнього (10) пункту необхідно зазначити, що дослідник із питань навчання іншомовного академічного письма Г. І. М'ясоїд пропонує таку схему роботи над тезами доповіді: 1) опрацювання теоретичного та ілюстративного матеріалу; 2) аналіз особливостей структурних компонентів, вправ; 3) написання тез доповіді за темою власного дослідження [5, с. 125]. Цей алгоритм, на нашу думку, можна застосувати як при написанні тез доповіді наукової конференції, так і при складанні тез доповіді за темою того чи іншого заняття.

Що стосується навчання написанню побутових та ділових листів, складанню ділової документації, то найбільш ефективним виявився такий алгоритм.

1) Виконання аналітичних вправ:

а) ознайомитись із оригінальними текстами, проаналізувати їх за змістом та виділити їх лінгвістичні особливості;

б) скласти власні питання до цих текстів;

в) виділити тематичні та ключові слова;

г) визначити проблематику листа / документа;

д) пояснити, з якою метою складався документ, тобто зрозуміти прагматичну спрямованість даного тексту.

2) Виконання інтерактивних вправ:

а) відповісти на питання викладача та студентів групи,

б) висловити свою точку зору.

3) Вправи на засвоєння лексико-граматичних особливостей таких текстів:

а) визначити суттєві кліше, вивчити їх, вжити їх у своїх ситуаціях,

б) проаналізувати схему логічної побудови листа або документа та скласти власний текст відповідного спрямування.

Таким чином, навчальне читання оригінального тексту зі спеціальності на заняттях з російської мови професійного спрямування як іноземної на економічних спеціальностях вищих навчальних закладах є однією зі складових комунікативної компетенції майбутнього фахівця і водночас однією з найсуттєвіших умов формування таких компетенцій, як лінгвістична, мовленнєва, соціально-політична, інформаційна, соціокультурна, загальноосвітня. У свою чергу інтенсифікація розвитку навичок письмового мовлення при оволодінні російською мовою професійного спрямування як іноземною тісно пов'язана з розвитком текстової компетенції, тому, на нашу думку, навчання читанню і письму має здійснюватись паралельно на базі конкретних текстів. Перспективи дослідження вбачаємо в подальшій розробці методики навчального читання оригінального економічного тексту.

Список використаної літератури

1. Гальскова Н. Д. Современная методика обучения иностранным языкам / Н. Д. Гальскова. – М. : АРТИ-ГЛОССА, 2000. – 165 с.
2. Голубенко Л. Н. Обновление целей преподавания иностранных языков в XXI ст. / Л. Н. Голубенко, М. А. Панченко, В. П. Коляда // Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції з питань методики викладання іноземних мов пам'яті проф. В. Л. Скалкина, 15–16 лютого 2007 року. – Одеса, 2007. – С. 23–34.
3. Клычникова З. И. Психологические особенности обучения чтению на иностранном языке / З. И. Клычникова. – 2-е изд. – М., 1983. – 126 с.
4. Муха Л. С. Психологический аспект процесса обучения англоязычному чтению / Л. С. Муха // Наукові записки міжнародного гуманітарного університету. – Одеса, 2007. – № 6. – С. 105–108.
5. М'ясоїд Г. І. Навчання написанню тез доповідей наукової конференції / Г. І. М'ясоїд // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів : ЧДПУ. – № 63. – С. 122–125.

Н. Г. Мойсенко, Л. В. Сизова

**СПОСОБЫ ИНТЕНСИФИКАЦИИ ИЗУЧЕНИЯ
РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМИ-ИНОСТРАНЦАМИ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ
ПРИ ПОМОЩИ ТЕКСТОВ
ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ**

Данная статья рассматривает овладение иностранными студентами-экономистами навыками чтения на русском языке текстов профессиональной направленности как основу для формирования письменной речи, которые, в свою очередь, являются составляющими коммуникативной компетенции. Авторы предлагают свои методы интенсификации и оптимизации формирования указанных навыков с учетом конкретных потребностей и требований студентов экономических специальностей.

Ключевые слова: язык, речь, оптимизация, интенсификация, коммуникативная компетенция, навыки, умения.

N. G. Moiseienko,

Candidate of Philology,

Associate Professor of English Grammar Department,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine

tel. : (048)776-21-89,

natalywx@mail.ru

L.V. Sizova,

Senior Lecturer at the Department of Linguistic and Humanities Training for International Students,

Institute of International Education,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

7, Mayakovskogo By-street, Odessa, 65082, Ukraine,

nkunetskaya@mail.ru

**INTENSIFICATION OF THE PROCESS OF ACQUISITION
OF THE SKILLS OF WRITING AND AUTHENTIC TEXTS
IN SPECIALITY READING BY THE STUDENTS
IN ECONOMICS IN THE COURSE OF STUDY
OF THE RUSSIAN LANGUAGE AS A FOREIGN ONE**

Summary

The **purpose** of our work is to define the methods of optimization and intensification of the process of acquisition of the skills of writing and authentic texts

in specialty reading by the students of economics at the lessons of the Russian language as a foreign one.

In our research we used the **methods** of observation, synthesis, analysis, comparison, statistical calculation and analysis. We came to the **conclusion** that reading of the authentic texts in specialty can be the basis for development of writing skills of the foreign students, we suggested a number of analytical, interactive and creative tasks which make parallel acquisition of the above mentioned skills possible.

The results of our research have a **significant practical value**, they can be used as methodological principles for the manuals of the Russian Language for foreign students, they can make the students' work more efficient both in class and at home. We consider textual competence in a foreign language the basis for development of other communicative skills.

Key words: language, speech, optimization, intensification, communicative competence, skills, speech habits.

Надійшла до редакції 6.04.2015 р.

УДК 811.161.2'373.47

І. Р. Процик,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,

тел. : (032) 239-43-55,

iprotsky@yahoo.com

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ЛЕКСИЧНІ ПАРАЛЕЛІ В СОЦІОЛЕКТІ ФУТБОЛЬНИХ ФАНАТІВ

У статті, на тлі розгляду особливостей субкультури футбольних фанатів та специфіки їхнього вербального самовираження, проаналізовано польсько-українські лексичні паралелі в цьому соціолекті. Соціолекти українських і польських футбольних фанатів мали схожі шляхи становлення, зокрема розвивалися значною мірою під впливом чужих мов. До лексичних паралелей, під якими в лінгвістиці розуміють лексичні одиниці, тотожні за змістом і за формою вираження, в соціолекті футбольних фанатів належать спільні утворення споріднених слов'янських мов, а також запозичення з різних мов, насамперед із англійської та італійської.

Ключові слова: субкультура футбольних фанатів, фанатський соціолект, польсько-українські лексичні паралелі, спільна лексика споріднених слов'янських мов, запозичення.

У Польщі, як і в Україні, однією з наймасовіших є субкультура футболних фанатів. Важливим компонентом ідентичності представників субкультури футболних фанатів є мова як форма групової свідомості та відображення групових цінностей і соціальної солідарності. Говорячи про специфіку мовлення представників субкультур, лінгвісти вживають термін *соціолект*. У цій статті на тлі розгляду особливостей субкультури футболних фанатів та специфіки їхнього вербального самовираження зосередимо увагу на українсько-польських лексичних паралелях. Соціолекти українських і польських футболних фанатів мали схожі шляхи становлення: почали формуватися в 70-80-х рр. XX століття, коли в Україні та Польщі започатковано фанатський рух, а найактивніший період їхнього розвитку припав на другу половину 90-х рр. XX ст. та початок XXI ст.

Актуальність порушення цієї теми зумовлена тим, що специфіка мовлення футболних фанатів ще не була предметом спеціального лінгвістичного дослідження в українському мовознавстві (окремі лексеми з фанатського мовлення принагідно проаналізовано в працях про сучасний молодіжний сленг [1, 4, 10]; спробу представлення особливостей соціолекту українських футболних фанатів зроблено в статтях [3–8]). У польській соціолінгвістиці кілька років тому з'явилась монографія Е. Колодзєєк „Людина і світ у мові субкультури” [10], окремий розділ якої присвячено соціолектові польських футболних фанатів. Новою у пропонованій розвідці є спроба контрастивного дослідження лексики соціолекту футболних фанатів у польській та українській мовах.

Що ж до поняття лексичних паралелей, то під ними в лінгвістиці розуміють лексичні одиниці, тотожні за змістом і за формою вираження. Таку, спільну за походженням, лексику в різних мовах називають ще „спільним понятійним фондом” (В. Русанівський), „спільним лексичним фондом” (Є. Опельбаум), „лексичними відповідниками” (Л. Куштенко), „міжмовними аналогізмами” (К. Готліб), проте найчастотнішим за вживанням є термін „лексичні паралелі”. У цій розвідці, вслід за українськими науковцями Й. Дзендзелівським та Г. Їжакевичем, вживатимемо термін „лексичні паралелі”. До лексичних паралелей належить спільні утворення споріднених мов, а також запозичення. Найважливішими завданнями цієї праці є виявити, які одиниці зі спільного лексичного фонду слов'янських мов функціонують у соціолектах українських та польських футболних

фанатів, описати подібності семантичних процесів у соціолектах обох мов, а також простежити, яку запозичену лексику вживають під час комунікації рідною мовою представники однієї субкультури, та встановити, з яких мов найчастіше відбувалось запозичення чужомовних слів у фанатський соціолект.

Аналізуючи слова-паралелі в семантичному плані, керуємось положенням про те, що предметно-логічне значення слова об'єднує денотативне і сигніфікативне значення. Під денотативним аспектом слова зазвичай розуміють відповідність між мовними одиницями та різними екстралінгвістичними сутностями (денотатами), що слугують для номінації, під сигніфікативним – уміщену в слові інформацію, яка по-різному характеризує позначені об'єкти. Аналіз обох вказаних аспектів значення слова дає можливість виділити лексичні одиниці, що є денотативно еквівалентними, але мають певну сигніфікативну специфіку. Серед зафіксованих лексем, які можна кваліфікувати як лексичні паралелі, невелику частку складають слова спільного слов'янського походження.

Wyjazd (пол.), **виїзд** (укр.) – поїздка фанатів в інше місто, регіон, країну на виїзний матч своєї команди з метою її підтримки; виїзди є показником рівня фанатизму певної команди. Велика кількість людей на виїздах є одним із найважливіших завдань фанатських угруповань. Сотні кілометрів, які фанати проїжджають за своєю футбольною командою, забезпечують об'єднання спільноти, а також гарантують незабутні враження і пригоди.

Dym (пол.), **дим** (укр.) – запалена в секторі димова граната; для візуального ефекту фанати використовують *дими різних барв*, найчастіше тих, що й клубні кольори їхньої улюбленої команди.

Dźwięk (пол.), **звук** (укр.) – показник, за яким оцінюють якість підтримки своєї команди; під час скандувань та виконання пісень звук повинен бути гучним та злагодженим.

Śpiew (пол.), **спів** (укр.) – ряд звуків, змінних за висотою, силою, тембром, що видає людський голос, і який творить музичну цілість на певну мелодію. Злагоджений спів фанатського сектора називають *співом на рівні* (пол. *śpiew na poziomie*).

Kolory, barwy (пол.), **кольори, барви** (укр.) – фанатська атрибутика в кольорах улюбленої команди: прапори, шалики, футболки тощо; кольори матеріалізовані у вигляді атрибутики, необхідної для ідентифікації фанів певної команди; назви клубних кольорів у фанатсь-

кій субкультурі водночас є неофіційними назвами команди й клубу, а також уболівальників певної команди, наприклад: *жовто-сині* – українська збірна, *біло-сині* – київське „Динамо”, *синьо-жовті* – харківський „Металіст”, *синьо-біло-блакитні* – дніпропетровський „Дніпро”, *оранжево-чорні* – донецький „Шахтар”, *зелено-білі* – це львівські „Карпати”, *чорно-сині, ультрамаринові* – одеський „Чорноморець”; *bialo-czerwoni* – польська збірна, *żółto-niebiescy* – „Арка” Гдиня, *zielono-biali* – ВКС (Військовий спортивний клуб) „Шльонск” Вроцлав, *żółto-bialo-zieloni* – „Фалюбж” Зелена Гура [11, 12].

Серед лексичних паралелей в українському і польському соціолекті футбольних фанатів домінують запозичення з англійської мови. *Ultras* (пол.), *ultrasi* (ім. pluralia tantum), *ультрас* (укр.) *ультраси* (ім. pluralia tantum) – футбольний рух, організовані групи підтримки футбольних команд, які привертають до себе увагу на стадіонах – своїм зовнішнім виглядом, розвішуванням прапорів, банерів і транспарантів, співом та оплесками, використанням модулів, серпантину, а також піротехніки: стробоскопів, фаєрів, вроцлавських вогнів (вроцлавів), димових гранат тощо; уболівальники, фанатично віддані своїй команді, які активно беруть участь у матчах, готують необхідні реквізити, йдуть на стадіон або спеціально їдуть на гру до іншого міста, а під час матчу підтримують власну команду, намагаючись перевершити у підтримці вболівальників команди-суперниці. Як пишуть самі про себе польські фанати: „Ультраси – це насамперед хореографія, підтримка та оформлення. Ультрас – це група вболівальників, зайнята підтримкою та приготуванням перформенсу під час матчу своєї команди. Здебільшого це молоді люди, які здатні присвятитися клубові, організовуються у численні групи на виїзні матчі улюбленої команди” [11].

Hools (пол.), *hoolsi* (ім. pluralia tantum), *хуліганс* (hooligan’s), *хулс* (hools) (укр.), *хули, хулси* (ім. pluralia tantum) – хулігани, фанати, для яких підтримка футболістів під час матчу є справою другорядною; зазвичай вони після футбольного матчу різними способами вихлопують свої емоції, найчастіше в бійках та сутичках, організовують розбірки з уболівальниками команд-суперниць (варто звернути увагу, що *hooligans, official hooligans* – лексема, що в мовленні українських та польських футбольних фанатів вживається здебільшого в англійському звуковому, а нерідко й графічному, оформленні,

має в субкультурі вболівальників, на відміну від загальнозживаної мови, позитивну конотацію). Таке, цілком протилежне, забарвлення слова *хуліган* у загальнозживаній мові й уболівальницькому соціолекті пов'язане з тим, що українські та польські футбольні фанати запозичили цю назву від англійських футбольних *хуліганс*, які свої радикальні вболівальницькі угруповання називають так на честь першого організатора груп футбольних фанатів – лондонця *Патріка Хулігана* (*Patrick Hooligan*), який фактично започаткував фанатський рух у Великобританії ще в XIX ст. Для ідентифікації хулси всіх європейських країн використовують характерне зображення готичної літери „h” (від англ. *hooligan*), що є розпізнавальним знаком футбольних хуліганів. Футбольні фанати так висловлюються про хуліганс: „Хулси – це найменш чисельна група вболівальників, проте дуже помітна. Хулігани часто зацікавлені більше влаштуванням замішань, бійок, аніж спогляданням спортивного видовища” [13].

Fanzin (пол.) (від англ. *fanzine* – fan + magazine), *фанзин* (укр.) – друковане видання фанатів, фанатська газета. *Support* (пол.), *санорт* (супорт) (укр.) – організована, активна підтримка команди з боку футбольних фанатів під час матчу. *Match-day* (пол.), *матч-дей* (укр.) – (від англ. *match-day* „день гри”) – день, у який відбувається футбольний матч улюбленої для фанатів команди, і вони готуються організувати підтримку свого клубу. *Metcz* (пол.), *матч* (укр.) – гра команд, під час якої фанати влаштовують ефектне шоу на підтримку своєї команди (для фанатів матч починається задовго до початку самої гри – зі шляху на стадіон, а закінчується набагато пізніше, ніж прозвучить фінальний свисток); матч є показником відвідуваності, що для фанатів дуже важливо.

Для називання представників поліції та водночас вираження ненависті до правоохоронців українські та польські футбольні фанати вживають здебільшого запозичення з англійської, яке має кілька варіантів графічного втілення. Це англійська аббревіатура *A.C.A.B.* (з англ. *all coppers are bastards*), яка трапляється в Україні ще й у такому графічному оформленні: латинкою – *acab* та кирилицею – *акаб*, *А.К.А.Б.*, а також гібридні утворення на основі цієї аббревіатури: укр. *акаби* (множинний іменник) та *акабери* (суфіксальний мно-жинний дериват), пол. *CHWDP* або *HWDP*. Поліція є сталим і незмінним ворогом для всіх футбольних фанатів, тому в обох мовах функціонують синонімічні ряди назв для найменування право-

охоронців. Як українські, так і польські фанати використовують інші, переважно створені з власних мовних засобів, номінації для називання представників правоохоронних органів: *беркути, беркутята, кашкети, космонавти, менти, мусори, погони, сірі* (укр.); *psy, mundurowi, wqsy* (пол.)

Show (пол.), *шоу* (укр.) (від англ. *show*) – видовище, показ, демонстрація; дії, заходи, розраховані на привернення уваги, на зовнішній ефект (у соціолекті футбольних фанатів родове найменування *шоу* охоплює такі видові назви: *візуальне (візуал)* (оформлення фанатського сектора із використанням найрізноманітніших наочних засобів – шаликів клубних кольорів, прапорів різних розмірів і конфігурацій, полотнищ, банерів і транспарантів), *звукове* (скандування, спів пісень і куплетів, оплески та відбивання ритму на ударних музичних інструментах) та *піротехнічне* (запалювання найрізноманітніших піротехнічних засобів, зазвичай після забитого гола та наприкінці футбольного матчу) *шоу (пірошоу)*; а гіпонім *візуальне шоу* містить гіпероніми: *модульне шоу* (створення на трибунах певного зображення чи напису за допомогою модулів – аркушів паперу однакового розміру, але різних кольорів; фанати, почувши під час матчу відповідну команду, одночасно піднімають угору модулі, творячи „картинку”, яку видно здалеку), *шоу з повітряних кульок* (використання надувних кульок у барвах клубу), *шоу з касовими стрічками* (кидання на футбольне поле рулонів касових стрічок, які, розмотуючись у польоті, створюють ефект серпантину), *шоу з підсвіченою фольгою* (модулі з фольги підсвічують піротехнічними засобами), *шоу з бенгальськими вогнями*, *шоу з конфеті*, *шоу з мобільними телефонами* тощо. Використовуючи візуальні, звукові та піротехнічні засоби, футбольні фанати прагнуть зробити підтримку своєї улюбленої команди якнайяскравішою.

Pirotechnika (piro) (пол.), *піротехніка (піро)* (укр.) – підтримка футбольної команди під час матчу за допомогою запалювання піротехнічних засобів. Є однією з найновіших форм уболівання, набула поширення в обох країнах лише наприкінці 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст., що зумовлено як самим розвитком виробництва піротехніки, так і можливостями футбольних фанатів налагодити постачання піротехнічних засобів з-за кордону. Фанати вважають піро найцікавішою з форм підтримки, бо це дає можливість використовувати найрізноманітніші засоби піротехніки: від запалювання димів різних

кольорів до використання фаєрів, петард, стробоскопів, вроцлавських вогнів тощо. З 2005 р. піротехніка заборонена для використання під час футбольних матчів, проте фанати рідко зважають на цю заборону.

Petarda (пол.), **петарда** (укр.) (від фр.) у піротехніці – паперовий снаряд, наповнений порохом, який дає часті вибухи і використовується для феєрверків. **Stroboskop (strob)** (пол.), **стробоскоп (строб, піротехнічний стробоскоп)** (укр.) – прилад, що робить швидко повторювані яскраві світлові імпульси; хоча у випадку піротехнічних засобів, які використовують фанати, точніше було б сказати, що це піротехніка зі **стробоскопічним ефектом**, під яким розуміють уявне злиття швидко змінюваних зображень окремих фаз руху об'єкта у зображення його безперервного руху.

Ogień wrocławski (wrocław) (пол.), **вроцлавський вогонь (вроцлав)** (укр.) – піротехнічний засіб, що горить дуже яскравим та інтенсивним жовтим вогнем із утворенням великої кількості диму.

До засобів візуальної підтримки, які футбольні фанати використовують поза стадіонами, належать різноманітні зображення і написи, найчастіше зроблені на парканах і стінах, а також позначення території за допомогою наклеювання стікерів.

Graffiti (пол.), **графіті** (укр.) – важливий елемент боротьби за домінування у фанатському світі, який стає дедалі популярнішим; його головним завданням є пропаганда свого клубу; надзвичайно важливий засіб у містах, де відбуваються дербі, тобто таких, які мають дві футбольні команди; окреслюють територію, приналежну фанатському угрупованню однієї з команд, а інколи просто прикрашають стіни. Від іт. *graffito* – стародавні написи й малюнки різного змісту, видряпані гострими предметами на стінах давніх будівель, на посуді та інших предметах, містять інформацію про повсякденне життя, господарство, політику тощо. У соціолекті футбольних фанатів термін *графіті* втратив семи „стародавній” та „видряпаний чи зроблений гострими предметами на чомусь”, адже фанатські графіті – це сучасні написи або малюнки, зроблені здебільшого на стінах будинків, мурів, парканів тощо. У субкультурі футбольних уболівальників графіті стає дедалі важливішим елементом боротьби за домінування у фанатських колах. Особливо важливим є графіті в містах, де відбуваються **дербі** (англ., *sport*. – матчі команд із того самого міста). В українських футбольних реаліях таких міст небагато, зокрема, Київ, де грають „Динамо” та „Арсенал”; Львів, де виступають „Карпати” і ФК „Львів”;

Харків, який має дві футбольні команди – „Металіст” та ФК „Харків”; Донецьк, де є „Шахтар” і „Металург”. Тому до розряду матчів-дербі зараховують також зустрічі українських команд з одного регіону, наприклад, західноукраїнське дербі між львівськими „Карпатами” і луцькою „Волиню”. Серед польських міст, відомих матчами-дербі, варто назвати Варшаву, де протистоять „Легія” і „Полонія”; Краків, де грають „Краковія” і „Вісла”; Лодзь, відома суперництвом „Відзева” і ЛКС (Лодзького спортивного клубу) „Лодзь”. Знане також суперництво футбольних команд Триміста: Гданська, Гдині та Сопота, насамперед „Лехії” з Гданська та „Арки” з Гдині, а також дербі Сілезії, в якому можуть протистояти команди з більших та менших міст Верхньої Сілезії: „Рух” (Хожув), „ГКС (Гірничий спортивний клуб) Каатовіце”, „Полонія” (Битом), „П’яст” (Глівіце), „Гурнік” (Забже) [11, 12]. Графіті виконують не лише естетичну функцію, адже нерідко не лише прикрашають мури й паркани, а й мають своєрідну ідентифікаційну та пропагандистську функції – позначають територію в місті, яка „належить” фанатським угрупованням певної команди, що є своєрідним подразником для супротивників.

Для того, щоб спростити й пришвидшити процес нанесення написів і зображень на стінах (нерідко це пов’язано з ризиком бути зненацька заскоченими під час цієї роботи), фанати застосовують *трафарети*. **Trafaret (traf)** (пол.), **траф (трафарет)** (укр.) (від іт. *Traforetto*) – платівки з картону, металу тощо, у яких прорізано малюнки, літери або цифри для їх швидкого відтворення на якійсь поверхні; малюнки, літери тощо, зроблені за допомогою такого приладу. Запозичені з італійської мови лексеми *графіті* і *трафарет* у соціолекті українських та польських фанатів також можна вважати лексичними паралелями.

Stiker (пол.), **cmikep** (укр.) (від англ. *sticker* „наклейка”) – наліпки фанатської тематики, найчастіше розміром 7x7 сантиметрів, рідше прямокутні, що їх розклеюють на вулиці чи в транспорті для позначення того, що фанати певної команди вже були в цьому місці; невеликі розміри стікерів слугують для того, щоб їх легко можна було помістити в долоні і непомітно для оточуючих розклеювати в найнесподіваніших місцях. Ворожі стікери фанати здрабують або ж заклеюють стікерами свого клубу (*антистікерами*). У соціолекті польських футбольних фанатів поряд із англійським запозиченням *stiker* функціює й національний відповідник – *wlepka* [11].

Поява запозичень з англійської мови у фанатському соціолекті польської та української мов зумовлена насамперед позамовними чинниками – запозиченням самого явища футбольного фанатизму, яке зародилось у Великій Британії, а також взоруванням на англійський стиль уболівання, яке помітне в Польщі й в Україні. Хоча в обох країнах є фанатські групи, які сповідують інші стилі вболівання, зокрема італійський, проте англійські симпатії домінують, адже чимало фанатів вважають себе англофілами й вживають у мовленні англіцизми. Численні запозичення з англійської мови в соціолекті футбольних фанатів можна пояснити не лише модою на англійську, а й міжнародними масштабами спортивного фанатського руху. Фанати-полонофіли, а такими, як не парадоксально, є українські уболівальники зі східних регіонів держави, насамперед фанати дніпропетровського „Дніпра”, мають у своєму лексиконі прямі запозичення з польської мови: *кібіце* (пол. *kibice* – уболівальники), *копанє* (пол. *kopanie* – футбол), *метч* (пол. *metcz* – матч) тощо.

Підсумовуючи, варто сказати, що у соціолекті українських та польських футбольних фанатів зафіксовано чимало лексичних паралелей, які, здебільшого, є запозиченнями з англійської мови (*акаби*, *акаберу* – *akaby*, *akabery*, *дербі* – *derbi*, *матч* – *metcz*, *матч-дей* – *match-day*, *петарда* – *petarda*, *ніпо* / *ніпотехніка* – *piro* / *pirotechnika*, *сапорт* – *support*, *стікер* – *stiker*, *строб* / *стробоскоп* – *strob* / *stroboskop*, *ультраси* – *ultrasi*, *хулси* – *hoolsi*, *фаєр* – *faier*, *фанзин* – *fanzine*, *шоу* – *show*), рідше – з італійської мови (*графімі* – *graffiti*, *траф* / *трафарет* – *traf* / *trafaret*), а також лексемами, що походять зі спільного слов'янського фонду (*барви* – *barwy*, *виїзд* – *wyjazd*, *дим* – *dym*, *звук* – *dźwięk*, *кольори* – *kolory*, *спів* – *śpiew*). Перспективи дослідження вбачаємо у подальшому вивченні соціолекту футбольних фанатів.

Список використаних джерел та літератури

1. Кудрявцева Л. А. Словарь молодежного сленга города Киева. 2300 слов и выражений: учеб. пособ. / Л. А. Кудрявцева, И. Г. Приходько; под ред. Л. А. Кудрявцевой. – К. : Киевский национальный университет им. Т. Шевченко, 2006. – 198 с.
2. Мартос С. А. Сленг як складова молодіжної субкультури / С. А. Мартос // Південний архів. Філологічні науки: Збірник наукових праць. Випуск ХХІ. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2003. – С. 111–114.

3. Процик І. Вербальне самовираження в субкультурі українських футбольних уболівальників / І. Процик // Мова і суспільство. Збірник наукових праць. – Львів : Львівськ. нац. ун-т імені Івана Франка, 2012. – Вип. 3. – С. 224–229.
4. Процик І. „Зелено-білі наші кольори...”: кольороназви в соціолекті українських футбольних фанатів / І. Процик // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство. – 2013. – № 2 (279). – С. 14–19.
5. Процик І. Соціолект українських футбольних фанатів / І. Процик // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – 2012. – Вип. 57. – С. 285–290.
6. Процик І. Спеціальна лексика в соціолекті українських футбольних фанатів / І. Процик // Термінологічний вісник. – 2013. – Вип. 2 (2). – С. 125–131.
7. Процик І. Терміни „колір” і „барва” в соціолекті українських футбольних фанатів / І. Процик // Вісник Національного університету „Львівська політехніка”: Проблеми української термінології. – Львів : Національний університет „Львівська політехніка”, 2013. – № 765. – С. 110–114.
8. Процик І. Термінологія в мовленні футбольних фанатів / І. Процик // Вісник Нац. ун-ту „Львівська політехніка”. Серія „Проблеми української термінології”. – 2011. – № 709. – С. 112–115.
9. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 464 с.
10. Kołodziejek E. Człowiek i świat w języku subkultur / E. Kołodziejek. – Szczecin : Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2005. – 274 s.
11. To my kibice! Kronika sceny kibicowskiej. – 2011–2014.
12. To my kibice! Plus. Europejska scena kibicowska. – 2011–2014.
13. Футбольні фанати про збірну України та наші провідні клуби. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua-reporter.com/novosti/69496>

И. Р. Процик

ПОЛЬСКО-УКРАИНСКИЕ ЛЕКСИЧЕСКИЕ ПАРАЛЛЕЛИ В СОЦИОЛЕКТЕ ФУТБОЛЬНЫХ ФАНАТОВ

В статье на фоне рассмотрения особенностей субкультуры футбольных фанатов и специфики их вербального самовыражения проанализированы польско-украинские лексические параллели. У социолектов украинских и польских футбольных фанатов были сходные пути развития, прежде всего, они формировались в значительной степени под влиянием иностранных

языков. К лексическим параллелям, под которыми в лингвистике понимают лексические единицы, тождественные по содержанию и по форме выражения, в социолекте футбольных фанатов принадлежат общие образования родственных славянских языков, а также заимствования из разных языков, чаще всего из английского и итальянского.

Ключевые слова: субкультура футбольных фанатов, фанатский социолект, польско-украинские лексические параллели, общая лексика родственных славянских языков, заимствования.

I. Protsyk,

Associate Professor of Ukrainian Applied Linguistics Department,
Ivan Franco National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine,
tel. : (032) 239-43-55,
iprotsyk@yahoo.com

POLISH-UKRAINIAN LEXICAL PARALLELS IN THE SOCIAL DIALECT OF FOOTBALL FANS

Summary

Purpose. In this article Polish-Ukrainian lexical parallels in the social dialect of football fans are analyzed against the background of special features of football fans' subculture and specificity of their verbal self-expression. Social dialects of Ukrainian and Polish football fans, whose subculture is the most massive both in Ukraine and Poland, have been developing in similar ways and the beginning of their formation took place in the seventies-eighties of XX century; their most active development was during the second half of the nineties of XX century and the beginning of XXI century. The social dialects of football fans of both countries developed mostly under the influence of foreign languages. **Methodology.** In linguistics lexical parallels (this term was used by Ukrainian linguists Yosyp Dzendzeliv's'kyj and Hryhoriy Yizhakevych) are lexical units identical in content and in form of expression. **Finding.** In the social dialects of football fans common formations of the related Slavonic languages (*барви – barwy, вїїзд – wujazd, дим – дут, звук – dźwięk, кольори – kolory, спів – śpiew*), also loan words from different languages, first of all of English (*акаби – akaby, akabery, банер – baner, дербі – derbi, матч-дей – match-day, петарда – petarda, піро – piro, сапорт – support, стікер – stiker, строб (стробоскоп) – strob (stroboskop), ультраси – ultrasi, фаер – faier, фанзин – fanzine, фан-сектор – fan-sektor, хулси – hoolsi, шоу – show*) and those from Italian (*графімі – graffiti, траф (трафарет) – traf (trafaret)*) belong to lexical parallels.

Practical value and results. Contrastive analysis of similar tendencies in the development of the lexical storage of football fans' social dialect in Polish and Ukrainian, description of lexical parallels in them are an attempt of contrastive

research of lingual peculiarities of the representatives of one of the most massive subcultures in youth environment in Ukraine and Poland.

Key words: subculture of football supporters, social dialect of football fans', Polish-Ukrainian lexical parallels, common lexis of the related Slavonic languages, loan words from different languages, influence of foreign languages.

Надійшла до редакції 27.12.2014 р.

УДК [811.161.1+811.162.1]'367.625:[116+159.946.2]

Е. Н. Степанов,

доктор филологических наук,

заведующий кафедрой русского языка

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар, 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел.: +38(048) 776-22-77,

stepanov.odessa@gmail.com

ГЛАГОЛЫ ДВИЖЕНИЯ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И ПОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье описаны результаты сопоставительного исследования групп глаголов движения в русском и польском языках. Внимание сосредоточено на составе, семантических и грамматических особенностях бесприставочных глаголов движения несовершенного вида, которые различаются по признаку однонаправленности / неоднаправленности движения. Определены различия их функционирования в сопоставленных языках. Исследование выявило некоторые архаические черты довидовой славянской системы глаголов движения и следы семантической и грамматической эволюции этой системы.

Ключевые слова: глаголы движения, однонаправленное и неоднаправленное движение, русский язык, польский язык, категория вида в славянском глаголе, бесприставочные и приставочные глаголы.

В каждом языке имеется немало глаголов, предназначенных для сообщения о способах перемещения в пространстве. В большинстве современных славянских языков среди таких многочисленных слов выделяется особая группа глаголов, которые, в отличие от других глаголов со значением перемещения, имеют ряд систематически реализующихся дополнительных грамматических и семантических особенностей. Замечено, что в разных языках имеются

некоторые различия в количестве таких глаголов и их функционально-грамматических признаках. В грамматической системе русского языка эта группа глаголов называется „глаголами движения”, в польском – „czasownikami ruchu”, в украинском – „дієсловами руху” и т. д. Семантико-грамматические особенности и этимология слов, традиционно включаемых в группу глаголов движения (далее – ГД), свидетельствуют об архаичности такой системы глаголов. Постепенное её разрушение под влиянием появления и универсализации категории вида, а также процесса развития разветвлённой системы префиксальных глаголов в славянских языках даёт основание полагать, что противопоставление глаголов по признаку однонаправленности / неоднаправленности движения является более древним, чем противопоставление любого глагола по выражению отношения действия к его внутреннему пределу.

Цель данной работы – провести сопоставительное исследование групп глаголов движения в русском и польском языках, определив степень их функциональности. В процессе исследования мы сосредоточим внимание на составе, семантических и грамматических особенностях таких глаголов, определим различия в их функционировании в синхронии и диахронии, попытаемся установить некоторые причины этих различий.

По определению Н. С. Авиловой, ГД в русском языке являются структурно-семантическим архаическим типом русского глагола [1, с. 107]. В данную группу лексем традиционно включают 14 пар бесприставочных глаголов несовершенного вида, отличающихся от других глаголов характером глагольного действия и противопоставленных по значению однонаправленного и неоднаправленного движения: 1) *идти* – *ходить*; 2) *бежать* – *бегать*; 3) *плыть* – *плавать*; 4) *лететь* – *летать*; 5) *ползти* – *ползать*; 6) *брести* – *бродить*; 7) *везти* – *возить*; 8) *вести* – *водить*; 9) *ехать* – *ездить*; 10) *тянуть* – *тягать*; 11) *тащить* – *таскать*; 12) *катить* – *катать*; 13) *лезть* – *лазить*; 14) *гнать* – *гонять*. В „Русской грамматике” (1980) выделяют 17 таких пар. Кроме 14 пар невозвратных к этой группе относят также 3 пары возвратных глаголов, производных от соответствующих им невозвратных: 15) *гнаться* – *гоняться*, 16) *катиться* – *кататься*, 17) *тащиться* – *таскаться* [9, т. 1, с. 591].

Грамматической особенностью ГД является функционирование в них категории вида: во-первых, все бесприставочные глаголы,

как однонаправленного движения, так и неоднаправленного, не бывают совершенного вида; во-вторых, у приставочных глаголов особый статус имеет реликтовая группа моторно-кратных глаголов. Моторно-кратные глаголы образуются при помощи тех же механизмов, что и вторичные имперфективы от приставочных ГД совершенного вида (ср. *зайти – заходить, вылететь – вылетать*), но сохраняют несовершенный вид глаголов направленного движения (*идти, лететь*) [10]. Основное внимание в нашей статье уделяется функционированию бесприставочных ГД, парных по признаку „однонаправленность / неоднаправленность”. Этот признак основан на семантической и морфологической взаимной соотнесённости обоих членов противопоставления (*бежать – бегать, bieć – biegać, нести – носить, nieść – nosić* и под.).

Принято считать, что русские однонаправленные глаголы – это глаголы определённого движения в одном направлении; они являются маркированными глаголами корреляции. Неоднаправленные глаголы – это глаголы неопределённого движения; они не указывают на какое-либо одно конкретное направление движения и описывают „всё, кроме эксплицитной однонаправленности”. Эти глаголы считаются немаркированными [12, с. 459]. Контекст обуславливает то, что глаголы неоднаправленного движения типа *ходить, водить* могут обозначать разное движение [10]: 1) направленное туда и обратно, иначе – моторно-кратное (*Дочь ходит в университет через мост*); 2) ненаправленное движение (*Сосед ходит в плавание / плавает под флагом Греции*); 3) разнонаправленное (*Наши курьеры возят пиццу по всему городу*); 4) повторяющееся движение (*Для укрепления здоровья вам необходимо ежедневно бегать или ходить не менее пяти километров*); 5) движение по замкнутому маршруту, по кругу, по периметру (*Стрелки часов ходят по циферблату. На тренировке мы бегаем вокруг стадиона*). В отличие от неоднаправленных, русские однонаправленные ГД обозначают движение только в одну сторону. Например: *К отцу на работу едет группа геологов с Камчатки. Иван незаметно ползёт в укрытие*.

Вопрос о том, что глаголы неоднаправленного движения производны от однонаправленных и характеризуются большей формальной сложностью основ и меньшей функциональной активностью [8, с. 14], является спорным, так как глаголы обеих групп стилистически не маркированы, имеют высокий деривационный

потенциал, по ряду лингвистических характеристик отличаются от производных ГД [8, с. 5]. ГД занимают одно из центральных положений в глагольной системе и мотивируют множество словообразовательных типов, по модели которых уже образовались и до сих пор образуются другие слова. Например: *прийти, отходить, подползти, догонять, переносить* и др. [2, с. 204].

Глаголы движения принадлежат к праславянской лексике. Они имеют соответствия в других славянских, балтийских и иных индоевропейских языках. Несмотря на свой архаический характер, они активно употребляются в русском языке на протяжении многих веков. Уникальность этих глаголов была отмечена А. А. Шахматовым. Говоря об отличии соотносительных групп ГД, акад. В. В. Виноградов выявил такую особенность однонаправленных глаголов: они в прямом значении соединяются с отрицанием *НЕ* только в форме настоящего времени (*не везу его сегодня*) и в форме повелительного наклонения для выражения запрета (*не беги так быстро*) [3, с. 429]. И хотя в живой речи эта закономерность не соблюдается строго, такое употребление всё-таки предпочтительнее. Так, при необходимости использовать форму прошедшего времени в отрицательном повествовательном или вопросительном высказывании русские предпочитают бесприставочные глаголы неоднаправленного действия или производные глаголы совершенного вида (*Вчера она не носила отцу обед. / Вчера она не понесла отцу обед. Коля сегодня не водил Свету на музыку? / Он сегодня не повёл Свету на музыку?*). По нашему мнению, в форме будущего времени ограничений узуса, на которые указал В. В. Виноградов, не наблюдается. Ср.: *Вы не будете завтра ехать на работу? / Вы не поедете завтра на работу? – Я не буду ехать / не поеду завтра на работу*. Контекст не позволяет здесь использовать глагол неоднаправленного действия. Такой глагол возможен лишь в соответствующем контексте: *Ты пока не будешь ездить на тренировки? – Да, я некоторое время не буду ездить на тренировки*.

Несмотря на большой интерес, проявляемый учёными к ГД, сегодня остаются трудности в их изучении в курсе РКИ [16], так как в процессе долговременного развития архаичных глагольных форм возникли существенные различия между парами ГД. Наблюдается дефектность видовой соотносительности в этой группе глаголов. Дефектность, по мнению некоторых исследователей, проявляется, во-первых, в

том, что более 70 % ГД выступают как одновидовые и, во-вторых, „у значительной части глаголов, обладающих парными видовыми формами, наблюдается неполная соотносительность лексических значений” [7, с. 48–49]. В практике преподавания русского языка нередко используется подход, при котором видовая категоризация ГД рассматривается как пример семантической и грамматической асимметрии [4, с. 47]: один многозначный глагол совершенного вида коррелирует с двумя разными по значению однокоренными глаголами. При этом видовой парой совершенного вида бесприставочных однонаправленных глаголов называют некоторые приставочные глаголы: *плыть* – *приплыть*, *идти* – *прийти*, *ехать* – *приехать*, *бежать* – *прибежать* и др. В то же время, у этих приставочных глаголов совершенного вида имеется пара несовершенного вида с такой же приставкой: *приплыть* – *приплывать*, *прийти* – *приходить*, *приехать* – *приезжать*, *прибежать* – *прибегать* и т. д.

За время тысячелетних процессов самостоятельного развития славянских языков и их взаимодействия с неродственными языками в образовании и функционировании глаголов, семантически соответствующих русским ГД, произошли разнообразные изменения. В разных славянских языках в их современном состоянии различается, во-первых, разный объём групп ГД; во-вторых, не одинаковая функциональная нагрузка членов пар по признаку направленности / ненаправленности движения. Сопоставление групп русских и польских глаголов движения выявило некоторые архаичные черты общеславянской системы ГД, сохранившиеся в обоих языках, и следы частичной семантической и грамматической эволюции этих систем как в русском, так и в польском языках.

Архаичные черты системы ГД в польском языке сохранились лучше, чем в других западнославянских языках. Как и в русском, основным критерием, в соответствии с которым происходит распределение польских бесприставочных ГД по группам, является их однонаправленность (*jednokierunkowość*) или неоднаправленность = разнонаправленность (*wielokierunkowość*) [19, s. 49]. Значение однонаправленности считается определённым, глаголы с этим значением называют детерминированными (*zdeteterminowane*), а значение неоднаправленности, разнонаправленности признаётся неопределённым, поэтому неоднаправленные глаголы называют недетерминированными (*niezdeteterminowane*) [18, p. 467]. Термины

детерминированный и недетерминированный по отношению к глаголам движения впервые были предложены С. Карцевским в 1920-е годы [15; 19, s. 50].

В польском языке выделяют 11 или 12 бесприставочных пар ГД [19, s. 49; 18, p. 467], меньше, чем в русском. Это: 1) *iść* (идти) – *chodzić* (ходить); 2) *jechać* (ехать) – *jeździć* (ездить); 3) *biec*, *biegnąć* (бежать) – *biegać* (бегать); 4) *lecieć* (лететь) – *latać* (летать); 5) *płynąć* (плыть) – *pływać* (плавать); 6) *pełznąć* (ползти) – *pełzać* (ползать); 7) *leźć* (лезть) – *łazić* (лазить); 8) *nieść* (нести) – *nosić* (носить); 9) *wieść* (вести) – *wodzić* (водить); 10) *wieźć* (везти) – *wozić* (возить); 11) *gnać*, *gonić* (гнать) – *ganiać* (гонять); 12) *wlec* (тащить) – *włóczyć* (таскать).

Основные значения указанных глаголов движения при употреблении в русском и польском языках обычно совпадают. Ср.: 1) *Ktoś idzie po chodniku. (Кто-то idęm по тротуару).* – Направление движения ограничено. / *Ktoś chodzi po chodniku. (Кто-то ходим по тротуару).* – Направление движения не ограничивается. 2) *Syn idzie do szkoły. (Сын idęm в школу).* – Без особого контекста глагол передаёт значение однократного движения. Употребление со значением многократности требует использования дополнительного контекстного детерминатора: *Każdego dnia syn idzie do szkoły przez las. (Каждый день сын idęm в школу через лес).* / *Syn chodzi do szkoły. (Сын ходим в школу).* – Глагол характеризуется отсутствием признака направленного движения и наличием признака цели. 3) *Zbyszek często idzie do sklepu, (...) [i po drodze wstępuje na piwo]. (Збышек часто idęm в магазин, (...)) [а по пути заходит на пиво]].* – Употребление однократного глагола в этом случае требует развития „семантической перспективы”, характеризующей мотивацию действия. Нормативным же в таких контекстах является многократный глагол: *Zbyszek często chodzi do sklepu. (Збышек часто ходим в магазин).* Употребление в первом, втором и третьем случаях однонаправленных глаголов придаёт действиям оттенок конкретности, актуальности. Употребление таких глаголов в обобщённом значении требует указания мотивации, так как в этом значении обычно используются неоднонаправленные глаголы. 4) *Chory już idzie. Kasia już jedzie na rowerze. (Больной уже idęm. Кася быстро edem на велосипеде).* – Без дополнительных детерминаторов здесь передаются конкретные, актуализированные значения. В этих и подобных конструкциях передают обычность действия, противопоставляют данное действие

актуализированному. Действия могут также противопоставляться с точки зрения их обычности и необычности. 5) *Dziecko już w przyszłym roku idzie do szkoły.* (Ребёнок уже на следующий год **идёт** в школу). – Переносное употребление формы настоящего времени в будущем, при котором теряется актуализация однонаправленного глагола; глагол приобретает значение обобщённого действия. / *Dziecko już chodzi do szkoły.* (Ребёнок уже **ходит** в школу). – **Chodzić do szkoły / ходить в школу** рассматриваются как фразеологизмы, так как и в польском, и в русском языках имеют значение „быть школьником”, „быть в возрасте школьника”. Глаголы однонаправленного и ненаправленного действия употребляются в (5) в переносном значении, так как не выражают значения перемещения в пространстве [17, s. 56–58].

Х. Влодарчик, анализируя разные взгляды на проблему соотношения оппозиций совершенного / несовершенного вида и однонаправленности / разнонаправленности, сводит их к двум точкам зрения. Одни исследователи усматривают в реализации однонаправленности и разнонаправленности ГД категории разных подвидов, другие же считают, что прямой зависимости между категориями вида и направленности движения нет [19, s. 50]. Анализ значений, передаваемых противопоставленными группами польских бесприставочных ГД, свидетельствует о семантической близости соотносящихся между собой польских и русских глаголов. Х. Влодарчик приводит такие значения. **Разнонаправленные** глаголы имеют: 1) Универсальное значение, выражающее постоянно происходящие действия, характеризующие подлежащее: *Jego brat pływa na statkach handlowych.* – Его брат **плавает** на торговых судах. *Listonosz nosi listy.* – Почтальон **носит** письма. *Człowiek chodzi, ryba pływa, a ptak lata.* – Человек **ходит**, рыба **плавает**, а птица **летает**. 2) Привычное значение, которое проявляется при сочетании разнонаправленного глагола с обстоятельством времени: *Profesor chodzi codziennie na spacer.* – Профессор **ежедневно ходит** на прогулку. *Jan pływa dwa razy w tygodniu.* – Ян **плавает два раза в неделю**. 3) Потенциальное значение, при котором глагол указывает на способность подлежащего выполнять данное движение. При этом глагол часто имеет при себе обстоятельство способа действия: *Dorota pływa bardzo szybko.* – Дорота **плавает очень быстро**. *Mój przyjaciel doskonale jeździ na nartach.* – Мой приятель **прекрасно ездит** на лыжах. 4) Значение актуального движения, выполненного в неопределённом направлении.

Это второстепенное значение разнонаправленных глаголов движения, которое проявляется как результат обобщения опыта, свойственного субъекту действия. Например: *Dzieci **biegają** po podwórku.* – Дети **бегают** по двору. *Kruki **latają** nad polami.* – Вороны **летают** над полями [19, s. 51].

Однонаправленные глаголы в соответствующих контекстах имеют такие значения, противопоставленные значениям разнонаправленных глаголов: 1) Особое значение, которое характеризует не постоянное качество субъекта, а только его временное занятие: *Spotkałem rano Zbyszka, **niósł** damską parasolkę.* – Утром я встретил Збышека, он **нёс** дамский зонтик. *Wczoraj zdecydowałam **jechać** do pracy autobusem.* – Вчера я решила **поехать** на работу на автобусе. 2) Значение случайного действия, произошедшего только один раз: ***Biegłem** wczoraj szybciej od Wojtka.* – Я **бежал** вчера быстрее Войтека. *Jan zawsze pływa żabką, ale wczoraj **płynął** kraulem.* – Ян всегда плавает по-собачьи, но вчера он **плыл** кролем. 3) Актуальное значение, заключающееся в том, что однонаправленный глагол называет движение, которое происходит, происходило или когда-нибудь произойдёт: *Samolot **leciał** na północ.* – Самолёт **летел** на север. ***Idzie** córka.* – **Идём** дочь. ***Jadąc** do pracy wciąż myślałem o tym.* – **Еду**чи на работу [по дороге на работу], я ещё думал об этом. 4) Значение повторяющегося движения – второстепенное значение однонаправленных ГД, „традиционно-описательное”. Обычно это ситуации, в которых движение происходит по привычной схеме: *Jesienią jaskółki **lecą** na południe.* – Осенью ласточки **летят** на юг. *Codziennie pracownicy wstają wcześniej i **idą** do pracy na szóstą.* – Ежедневно работники рано встают и **идут** на работу к шести часам [19, s. 51–52].

Отличия от русской системы ГД, имеющиеся в польском языке, свидетельствуют, с одной стороны, о длительном периоде самостоятельного развития этих двух языков, а с другой – о том, что в польском языке дифференциация по признаку *однонаправленность / неоднонаправленность* движения сохранилась у большего количества глагольных пар. Так, Х. Влодарчик к указанным 12 парам глаголов добавляет 4 пары, между единицами которых противопоставление одно- и неоднонаправленности происходит менее последовательно, чем в других 12 парах. В 3 парах глагол с разнонаправленным значением употребляется реже, чем однонаправленный глагол: 13) *ciągnąć* (тянуть) – *ciągać* (тягать); 14) *pedzić* (броситься = начать

быстро двигаться) – *peḏzać* (бросаться = начинать быстро двигаться); 15) *sunąć* (сунуть; двигаться; скользить; шествовать) – *suwać* (совать; двигать) [13, s. 1014]. Пару глаголов 16) *brnąć* (брести) – *brodzić* (бродить) исследовательница предлагает исключить из числа ГД из-за того, что их лексические значения в польском языке стали разными [19, s. 49].

Из указанных 4-х пар в современном русском языке глаголами движения являются только 1-я и 4-я. Польским ГД несов. вида *peḏzić* и *peḏzać* соответствует русская видовая пара *бросаться* (несов. вида) / *броситься* (сов. вида). Следовательно, русские соответствия – не ГД. Польские *sunąć* и *suwać* имеют большее, чем русские *сунуть* и *совать*, количество значений и являются стилистически нейтральными ГД несов. вида. Русские же *сунуть* и *совать*, во-первых, противопоставлены по виду и поэтому не могут быть отнесены к группе ГД, а во-вторых, являются стилистически сниженными. 12-ая пара в основном списке польских ГД (см. выше) указана: *wlec* (тащить) – *włóczyć* (таскать). В русском и польском языках для передачи этих значений используются глаголы с разными корнями. Но в русском есть глаголы несов. вида *волоочь* и *волочить*, этимологически совпадающие с польскими *wlec* и *włóczyć*, однако покинувшие группу ГД. Они утратили различия по значению однонаправленности и неоднаправленности; различаются только по форме спряжения (*волоочь* – 1 спр.; *волочить* – 2 спр.), по разным ударениям в некоторых формах и по стилистической характеристике (*волоочь* – разговорный глагол, *волочить* – нейтральный) [11, т. 1, с. 206].

Ц. Перникарский включает в группу польских ГД ещё несколько пар, противопоставленных по признаку одно- / неоднаправленности, но не отнесённых к группе ГД другими учеными: 17) *toczyć* (катить) – *taczać* (катать); 18) *toczyć się* (катиться) – *taczać się* (кататься); 19) *wlec się* (тащиться, брести, скитаться) – *włóczyć się* (таскаться, скитаться, бродить); 20) *taszczyć* (тащить) – *taskać* (таскать); 21) *prowadzić* (проводить) – *prowadzać* (провождать) [17, s. 59]. Глаголы 21-й пары: *prowadzić* (проводить, сов. вид) – *prowadzać* (провождать, несов. вид) – в русском языке различаются по виду, поэтому не могут входить в группу ГД. Русский глагол *проводить* может выступать как глагол несов. вида в паре *проводить* / *привести*. Однако в этом случае он рассматривается как омоним глагола *проводить* сов. вида [11, т. 3, с. 470–471]. Ср.: **проводить** / *привести собрание коллектива* – *провождать* / **проводить** *гостей на вокзал*. Глаголы

taszczyć и *taskać* имеют, по словам Ц. Перникарского, стилистические ограничения [17, s. 59]. Глаголы *toczyć* и *taczać* этимологически близки русским *точить* и *тачать*, но семантически расходятся с ними. В современном русском языке *точить* и *тачать* не являются ГД, так как их значения разные. *Точить* – многозначный глагол с 4 основными и 2 переносными значениями: „1. Делать острой режущую или колющую часть чего-либо. 2. Изготавливать из дерева, металла и т. п., придавая нужную форму срезанием ... слоёв материала на токарном станке. 3. Грызая, проедаая, делать дыры в чём-либо, повреждать что-либо. 4. Постепенно разрушать своим воздействием (о воде, ветре). 5. (*перен.*) Мучить, изводить неотступно, не переставая (о болезни, тяжёлых мыслях, чувствах). 6. (*перен., разг.*) Беспреданно бранить, журить” [11, т. 4, с. 391]. *Тачать* – специальный глагол: „в сапожном и портновском деле: шить сквозной строчкой” [11, т. 4, с. 342].

В русской и польской лингвистической традиции есть узкий и широкий подход к изучению ГД. В узком смысле глаголами движения называют только бесприставочные глаголы несов. вида, сохранившие архаические особенности, свойственные им в праславянскую эпоху. В русском языке выделяют от 14 до 17 глагольных пар, в основе дифференциации которых лежит значение одно- или неоднаправленного (разнонаправленного, ненаправленного) движения. В польском языке выделяют от 12 до 21 пары. Большинство польских ГД имеют дифференциальные признаки, аналогичные русским ГД.

При широком понимании ГД к ним относят как приставочные, так и бесприставочные глаголы несов. и совершенного вида, а также глаголы, означающие перемещение, но не входящие в группу соотносительных парных ГД несов. вида [например: 2; 5; 6; 14]: *беж́ать* / *biec* – *Вбеж́ать* / *Wbiec*, *ВЫ́беж́ать* / *Wybiec*, *Сбеж́ать* / *Zbiec*, *ЗАбеж́ать* / *ZAbiec*, *ПОДбеж́ать* / *PODbiec*, *ОТбеж́ать* / *Odbiec* и др.; *бегать* / *biegać* – *Вбеѓать* / *Wbiegać*, *ВЫ́беѓать* / *Wybiegać*, *Сбеѓать* / *Zbiegać*, *ЗАбеѓать* / *ZAbiegać*, *ПОДбеѓать* / *PODbiegać*, *ДОбеѓать* / *DOBiegać*, *ПЕРЕбеѓать* / *PRZEbiegać*, и др. А также: *гулять*, *блуждать*, *семенить*, *прыгать*, *прыгнуть*, *скакать*; *spacerować*, *wędrować*, *skoczyć*, *skakać* и др.

Таким образом, сопоставительное изучение русской и польской системы глаголов движения показывает, что русские и польские ГД, в целом, сохраняют архаическую довидовую систему дифференциации

по признаку обозначения одно- и неоднаправленного движения, оставаясь в группе глаголов несовершенного вида и проявляя сходство в выражении основных и второстепенных значений. В то же время, выявлен ряд различий в эволюции семантической структуры некоторых пар ГД как в русском, так и в польском языке. Утрата некоторых пар ГД в обоих языках вызвана двумя причинами: 1) расхождением лексических значений в этих парах глаголов движения; 2) развитием продуктивного процесса создания видовых глагольных пар, в результате которого некоторые одновидовые бесприставочные глаголы движения эволюционируют из пары одно-/ неоднаправленного движения в пару совершенного / несовершенного вида. Перспективы дальнейшего исследования связаны с сопоставительным изучением глаголов движения в других славянских языках.

Список использованной литературы

1. Авилова Н. С. Вид глагола и семантика глагольного слова / Н. С. Авилова. – М. : Наука, 1976. – 328 с.
2. Багдасарова Г.А. Глаголы движения как база словообразования в современном русском языке / Г. А. Багдасарова, Л. А. Телегин // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент : Укитувчи, 1982. – С. 204–207.
3. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове. – 3-е изд., испр. / В. В. Виноградов. – М. : Высш. школа, 1986. – 640 с.
4. Гак В. Г. Асимметрия в языке / В. Г. Гак // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 47.
5. Гордеев Ю. М. Поле направительности (глаголы движения и их распространители) в современном русском языке : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук: спец. 10.02.01 – „Русский язык” / Ю. М. Гордеев. – Свердловск, 1971. – 20 с.
6. Ибрагимова В. Л. К истории изучения глаголов движения в отечественном языкознании / В. Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. – Уфа : Изд-во Башкирского ун-та, 1979. – С. 64–74.
7. Мухаммадиев Э. М. Видовая парность глаголов движения в русском языке / Э. М. Мухаммадиев // Актуальные проблемы русского словообразования: Тез. 5-ой республиканской научно-теоретической конференции. – Самарканд, 1987. – Ч. 1. – С. 47–49.
8. Попова Т. В. Русские непроезженные глаголы: морфемная структура и деривационные особенности / Т. В. Попова. – Екатеринбург, 1996. – 119 с.
9. Русская грамматика : в 2 т. / [Академия наук СССР; Институт русского языка; ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1980. – Т. 1. – 784 с.

10. Русская корпусная грамматика. – [Электронный ресурс]. – URL: <http://rusgram.ru/Вид>
11. Словарь русского языка: в 4 т. / под ред. А. П. Евгеньевой. – М. : Русский язык, 1985–1988.
12. Шольце Л. Глаголы движения русского и верхнелужицкого языков (типологические и диахронные аспекты) / Л. Шольце // Русский язык: исторические судьбы и современность: Труды и материалы III Международного конгресса исследователей русского языка. Москва, МГУ имени М. В. Ломоносова, 20–23.03.2007. – М. : МАКС Пресс, 2007. – С. 459–460.
13. Bogusławski A. Ilustrowany słownik rosyjsko-polski, polsko-rosyjski / A. Bogusławski. – Warszawa : Wiedza Powszechna, 1978. – 1184 s.
14. Bojar B. Polskie czasowniki ruchu / B. Bojar // Polonica. – 1977. – № 3. – S. 98–139.
15. Karcevski S. I. Système du verbe russe. Essai de linguistique synchronique / S. I. Karcevski. – Praha : Plamja, 1927. – 167 p.
16. Muravyova L. S. Verbs of Motion in Russian / L. S. Muravyova. – М. : Прогресс, 1986. – 276 с.
17. Piernikarski C. Opozycje semantyczne czasowników typu *iść* : *chodźć* / C. Piernikarski // Studia z filologii polskiej i słowiańskiej. – 1972. – № 11. – S. 53–65.
18. Piñón C. Verbs of motion in Polish, I: parts and processes / C. Piñón // U. Junghanns, G. Zybatow. Formale Slavistik. – Frankfurt am Main, 1997. – P. 467–488.
19. Włodarczyk H. Czasowniki ruchu a kategoria aspektu w języku polskim / H. Włodarczyk // Polonica. – 1980. – № 6. – S. 49–56.

Є. М. Степанов

ДІЄСЛОВА РУХУ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКІЙ І ПОЛЬСЬКІЙ МОВАХ

У статті описані результати зіставного дослідження груп дієслів руху в російській і польській мовах. Увагу зосереджено на складі, семантичних і граматичних особливостях безпрефіксальних дієслів руху недоконаного виду, які розрізняються за ознакою односпрямованості / різноспрямованості руху. Визначено відмінності їх функціонування у зіставлених мовах. Дослідження виявило деякі архаїчні риси довідової слов'янської системи дієслів руху і сліди семантичної та граматичної еволюції цієї системи.

Ключові слова: дієслова руху, односпрямованість і різноспрямованість руху, російська мова, польська мова, категорія виду у слов'янському дієслові, безпрефіксальні та префіксальні дієслова.

Ievgenii N. Stepanov,
Doctor of Philology,
Chair of Russian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel.: +38 (048) 776-22-77,
stepanov.odessa@gmail.com

VERBS OF MOTION IN MODERN RUSSIAN AND POLISH

Summary

The purpose of the article is to conduct a comparative study of groups of motion verbs in Russian and Polish and to determine the extent of their functionality. The subjects of this study are the composition, semantic and grammatical features of imperfective non-prefixed verbs of motion. These verbs differ on the basis of unidirectional / non-unidirectional (multidirectional) movement. Methods of semantic, grammatical, etymological, comparative analysis, historical and descriptive methods are used in this linguistic research. Identifying differences in the functioning of Russian and Polish verbs of motion in synchrony and diachrony is the finding of the research. The comparison of Russian and Polish verbs of motion revealed some archaic features of Common Slavonic verbs of motion and some results of semantic and grammatical evolution of these verb systems. In general, Old Common Slavonic system of verbs of motion that existed before the derivation of the category of verbal aspect retains the main feature of differentiation on the basis of opposition of unidirectional and non-unidirectional (multidirectional) movement. The verbs under analysis function in a group of imperfective verbs and detect similarities in the presentation of lexical and grammatical meanings in Russian and Polish. The loss of some pairs of verbs of motion is due to two reasons in both languages: 1) the divergence of lexical meanings of these verbs in pairs; 2) the development of the productive process of derivation of aspect verb pairs, in which the non-prefixed verbs opposed to the meaning of unidirectional and non-unidirectional movement evolve into the pairs of verbs opposed to aspects: perfective or imperfective (with or without prefixes).

The practical value of the research is to use its results for optimising the processes of learning Russian and Polish as foreign languages, as well as for fundamental studies of the evolution of the Slavic verb.

Key words: verbs of motion, the Russian language, the Polish language, unidirectional and non-unidirectional movement, aspect of the Slavic verb, non-prefixed and prefixed verbs.

Надійшла до редакції 24.02. 2015 р.

УДК [811.111:811.161.1]'366.542'38

Н. М. Хрустик,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар 24/ 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : (095) 87-725-15

Я. Г. Конопелько,

асистент кафедри іноземних мов

Одеської національної академії харчових технологій,

вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, Україна,

тел. : (048) 712-42-78,

jana-konopelko@rambler.ru

СТИЛІСТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЗВЕРТАННЯ, ВИРАЖЕНОГО КЛИЧНИМ ВІДМІНКОМ, У ПОЕЗІЇ Т. ШЕВЧЕНКА ТА В ПЕРЕКЛАДАХ ЙОГО ТВОРІВ РОСІЙСЬКОЮ ТА АНГЛІЙСЬКОЮ

У статті йдеться про стилістичне навантаження звертання, вираженого кличним відмінком, у поетичних творах Т. Шевченка. Розглядаються особливості перекладу цього звертання російською та англійською мовами, розкриваються можливі компенсаційні засоби (збереження форми кличного відмінка з притаманними йому специфічними закінченнями; використання українізмів; використання слів, утворених суфіксами, притаманними лише українській мові та здрібніло-пестливих утворень, використання означень, зокрема тих, які виражені прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння, та присвійного займенника *мой*).

Ключові слова: поезія Т. Шевченка, звертання, виражене кличним відмінком, стилістичне навантаження, переклад, компенсаційні засоби.

Одна із ознак української мови – наявність у парадигмі відмінювання іменників форми кличного відмінка, флексії якого є найдавнішою слов'янською і навіть індоєвропейською спадщиною [1, с. 28]. Кличний відмінок як засіб вираження звертання – не лише одна із важливих морфологічних ознак української мови, а й своєрідний стилістичний прийом. Саме такого висновку ми дійшли, аналізуючи звертання, виражені кличним відмінком, в оригінальних поезіях Т. Шевченка та їх перекладі російською та англійською мовами.

М. Асєєв, Н. Браун, Л. Вишеславський, В. Державін, В. Звягінцева, В. Інбер, М. Ісаковський, М. Комісарова, Б. Пастернак, М. Рильський, Ф. Сологуб, Л. Сурков, М. Ушаков, О. Твардовський – перекладачі творів Т. Шевченка російською мовою. Переклад англійською мовою поезій Кобзаря виконаний К. Андрусевичем та В. Кірконелом. Методика дослідження, в основі якої лежить порівняння двох близьких мов, української та російської, в одній з яких кличний відмінок активно функціонує, а в іншій втратився, якнайкраще показує роль звертань, виражених цим відмінком, а також труднощі, пов'язані з їх перекладом. Цікаво також простежити, як передається звертання, виражене кличним відмінком, у перекладі англійською мовою, у якій, як відомо, існує лише два відмінки – загальний та присвійний. Звідси мета нашого дослідження – розкрити стилістичне навантаження звертання, вираженого кличним відмінком, у поетичних творах Т. Шевченка, визначити можливі компенсаційні засоби, які використовуються при його перекладі мовами, у яких цей відмінок відсутній, – російською та англійською.

Матеріалом вивчення послуговувало близько 350 творів Кобзаря, у яких нами зафіксовано понад 200 іменників, ужитих у кличному відмінку. Проаналізувавши звертання, виражені кличним відмінком, що вживаються в мові поезій Т. Шевченка, ми виявили 105 іменників першої, 110 іменників другої відміни і лише один іменник (*радість*) третьої відміни. Слід зазначити, що абстрактні іменники *скорб*, *печаль*, *погань* в поезії Шевченка, вживаючись у функції звертання, флексії кличного відмінка не набувають і зберігають форму називного відмінка. У межах лексико-граматичної групи назв істот виділяються такі групи іменників, як іменники на позначення назв осіб та назв тварин. Серед назв осіб виокремлюються такі групи лексичних одиниць: іменники на позначення родинних стосунків та спорідненості, назви людей за соціальним та громадським станом, назви осіб за професією та родом діяльності, назви осіб за національністю, звертання релігійного змісту, звичайні побутові звертання, емоційно забарвлені назви осіб, власні назви. Найчастіше у функції звертання, що виражається кличним відмінком, зустрічаються слова на позначення родинних стосунків та спорідненості, а також емоційно забарвлені назви осіб. Безперечними лідерами за кількістю слововживань у функції звертання в кличному відмінку є іменники *бог* (понад 100 разів) та *друг* (близько 80 разів). У межах лексико-граматичної групи назв неістот виокремлюються

іменники на позначення явищ природи, абстрактні поняття та явища, лексеми з конкретним предметним значенням, географічні назви. Найбільш вживаними серед них є слова на позначення явищ природи. Найуживаніша лексема у функції звертання серед назв неістот – *доля* (39 разів).

Кличний відмінок як засіб вираження звертання насамперед є морфологічною ознакою української мови. Успадкований із давньоруської мови, кличний відмінок залежно від потреб ситуації долучає до тексту урочистість та піднесеність або ж теплоту та невимушеність. Невипадково у творах релігійного змісту, написаних церковнослов'янською та російською мовами, при зверненні до Бога обов'язково використовується форма кличного відмінка (пор., наприклад, *Боже, Іисусе, Господи, Отче наш* тощо). Російським правописом передбачено також вживання давньоруських форм *старче, друже, отче, человеце* в так званій „звательной формі” для надання тексту певного стилістичного забарвлення. Зберегти цю ознаку української мови при перекладі творів завдяки компенсаційним засобам практично неможливо. Саме тому кращі, з нашого погляду, перекладачі поезії Т. Шевченка російською мовою – М. Ісаковський, Б. Пастернак, М. Рильський, М. Ушаков – при перекладі інколи зберігають звертання у формі кличного відмінка. Пор., наприклад: *Ты смеішся, а я плачу, Великий мій друже* [2, с. 212], *Ты смеєшся, а я плачу, Друже мой великий* [3, с.73]. Для порівняння подаємо приклад перекладу, у якому звертання виражається називним відмінком, що є закономірним для російської мови: *Заворожи мене, волхве. Зачаруй меня, волшебник. Друже сивоусий* [2, с. 211], *Друг мой седоусый* [3, с. 226].

При перекладі обох уривків віршів повністю зберігається їх зміст, однак заміна кличного відмінка на називний у другому випадку призводить не лише до втрати національної специфіки, але й до порушення мелодики, закладеної автором в оригінальному творі. Гадаємо, що закінчення, якими виражаються кличний та називний відмінки, роблячи кінцевий склад звертання відкритим або ж закритим, певним чином впливають на формування ритмомелодики висловлювання та розташування інтонаційних акцентів, зміну ритмічної структури. Використання кличного відмінка як способу вираження звертання має важливе значення для створення особливої ритмомелодики та метрики шевченківської поезії. Шевченко належить до тих поетів, які сприймають світ у першу чергу музикально, і ключ

до розуміння його ритмічного секрету слід шукати в народній пісні. Поєднання в Шевченка прийняття українськими та російськими поетами нового часу силабо-тонічних розмірів з розмірами силабічними та народнопісними, а інколи й зі своєрідним вільним віршем, верлібром, сприяє тому, що Кобзаря вважають одним із найскладніших для перекладу.

Шевченко – глибоко народний поет. Його поезія має народно-пісенний характер, і це, безперечно, є тим чинником, що найбільше ускладнює переклад, адже відомо, що народні пісні не перекладаються. Велика кількість звертань у поетичних творах Кобзаря – це теж наслідок впливу української народної пісні. Пор., наприклад: *милий боже, бандуристе, орле сизий, доленько, батьку, зоренько моя, праведна душе, доню, мій голубе, сину мій, синочку, моя порадо, моя рибчино, моя рибко, пташко моя, місяцю мій ясний, сусідонько* тощо.

Як у народній пісні, так і в поезії Шевченка звертання, яке майже завжди виражається кличним відмінком, є засобом, за допомогою якого монолог перетворюється на уявний діалог, що допомагає авторському самовираженню, а також посилює вплив на читача. Звертання не тільки називає адресата мовлення. Воно є стилістичним засобом для емоційно напруженого забарвлення подій, для вироблення в читача та слухача певного ставлення до зображуваного, своєрідним засобом інтимізації тексту. Звертання містять в собі великий смисловий та емоційний заряд: відображають взаємини людей, допомагають передати симпатії та антипатії автора. Кличний відмінок як засіб вираження звертання допомагає зрозуміти особистий внутрішній світ автора, глибину і правдивість його переживань. У багатьох випадках вживання називного відмінка як засобу вираження звертання в російській мові надає словам стилістично-нейтрального характеру, порушує неповторну шевченківську метрику, мелодійність, ритмічну віртуозність, які створюють автору славу одного з наймузикальніших поетів світу. Пор. наприклад: *Доню, Катерино! Чи ще Марко не приїхав?* [2, с. 269] – *Слышишь ли ты, Катерина? Марко воротился?* [3, с. 122].

Кожне Шевченкове слово – ніби генетичний код народу, за яким стоять традиції, вірування, сподівання, цілий світогляд. Не зруйнувати цей код при перекладі – нелегке завдання перекладача. Звернімося до прикладу: *Рости, тополенько, Все вгору та вгору* [2, с. 49], *Ты расти, расти, мой тополь, Высоко, высоко* [3, с. 65]. Звертання, виражене

демінутивом *тополенько*, замінене нейтральним російським *мой тополь*, і навіть займенник присвійності *мой*, ужитий поряд зі словом *тополь*, не пом'якшує звертання. Міліє зміст перекладу, бо слово *тополя*, маючи форму саме жіночого роду (в російській мові цей іменник чоловічого роду), позначає дерево, яке для українського народу є особливим фольклорним символом – символом жіночої долі. Українське звертання *орле-козаче* [2, с. 367] російською мовою звучить як *сокол ясний*. Цей вибір при перекладі можна пояснити, звернувшись до фольклорної спадщини обох народів. В українських думках, піснях, переказах завзятого хлопця, вродливого й спритного, називають *козаком*, *орлом*, за російськими традиціями *красного молодца*, *богатиря* найчастіше називають *ясным соколом*. То чи ж міг би великий український поет, звертаючись до свого друга, назвати його *соколом ясным*?

Т. Шевченко нерідко вдається до нагнітання звертань, які часто мають розлогий характер завдяки залежним словам. Звертання можуть підсилюватися вживанням вигуку *о*. Щоб не втратити при перекладі українського колориту, українського духу, треба бути справжнім художником слова, глибоким знавцем історії, народних традицій. Більше того, щоб зберегти індивідуальний стиль автора оригінального твору, особливо такого геніального, як Шевченко, треба бути його однодумцем, навчитися мислити й почувати так, як він. Дуже важливо перекласти не лише те, що написано в рядках оригіналу, але й підтекст, який знаходиться між ними. На жаль, як показало спостереження, цей складник перекладу поезій Т. Шевченка російською мовою не є бездоганим. Зроблений нами висновок підтвердив проведений експеримент. Увазі студентів філологічного факультету спеціальності „Українська мова і література” денної форми навчання були запропоновані загальновідомі уривки з поезії Кобзаря, які містять звертання, перекладені російською мовою. На питання про те, хто автор цих слів, ніхто відповісти не зміг. Прослухавши маловідомі рядки з оригінальних віршів поета, студенти з перших же слів зрозуміли, що це поетичний твір Т. Шевченка.

Українська та російська мови належать до споріднених слов'янських мов, що значною мірою полегшує переклад творів з однієї мови на іншу. У цій ситуації нерідко постає питання про те, чи доцільним є переклад взагалі. Що ж до перекладу англійською мовою, яка належить до групи германських мов і за своїми ознаками дуже

віддалена від української мови, то тут перекладачам доводиться докладати неабияких зусиль, щоб Шевченкове слово не втратило своєї неповторної сили.

К. Андрусишен та В. Кірконел при перекладі звертань, виражених кличним відмінком, часто використовують вигуки: *Чигрине, Чигрине, Chihirin, O Chihirin! Все на світі гине* [2, с. 185], *All things to Time are prey* [4, с. 151]; *Прощай, світе, прощай, земле* [2, с. 196], *Farewell, o World! Farewell, o Earth!* [4, с. 163].

Вигуки додають емоційності та виразності звертанням. Те, що вони пишуться з великої літери незалежно від позиції в реченні, акцентує на звертанні увагу читача. Дуже часто при перекладі звертань, виражених кличним відмінком, як певний компенсаційний засіб використовується присвійний займенник *my*. Нерідко його замінюють конструкцією „применник *of* + присвійний займенник абсолютної форми *mine*”: *Доню, Катерино! Чи ще Марко не приїхав* [2, с. 269], *Katie, my daughter dear! Has Mark not yet returned to us?* [4, с. 241]; *Ой сину мій, сину, Моя ти дитино!* [2, с. 188], *My dearest child, o son of mine, Is there on earth a son more fine, In all Ukraine?* [4, с. 155].

Присвійний відмінок є універсальним стилістичним засобом у всіх трьох мовах. Він надає відтінку інтимності найпростішій формі звертання. Англійський варіант перекладу поезії Т. Шевченка багатий означеннями, вираженими найрізноманітнішими способами: *Tu смієшся, а я плачу, Великий мій друже* [2, с. 212], *You laugh full deep while I must weep, My great and mighty friend!* [4, с. 182]; *Заворо-жу мені, волхве, Друже сивоусий!* [2, с. 211], *Tell me my fortune, Sorcerer, My hoary-whiskered friend!* [4, с. 180].

Виділяються з-поміж інших звертання, до складу яких входять прикметники у формі найвищого ступеня порівняння. Таким чином певною мірою компенсується відсутність специфічного кличного відмінка в англійській мові та підвищується емоційна напруга звертання. Пор., наприклад: *Прости мені, мій батечку* [2, с. 23], *Forgive me, dearest father* [4, с. 20].

У тексті англomовного перекладу часто використовуються форми звертання, які становлять у цій мові своєрідне кліше (*dear, darling, sweetheart, lovely*). Вони виражають позитивне, дружнє ставлення мовця до адресата. Наприклад: *Рости, тополько, Все вгору та вгору* [2, с. 49], *Grow, lovely poplar, upward grow, Still higher you may be!* [4, с. 46]; *Моя рибчино!* [2, с. 71], *My precious dear!* [4, с. 76].

Звертання, структура яких описується схемою „*you* + прикметник + іменник”, в англійській мові прийнято інтерпретувати як негативні (недружні, образливі). Ці форми звертань яскраво вирізняються з-поміж інших. У перекладі поезії Т. Шевченка фіксуються, наприклад, такі випадки реалізації означеної моделі звертань: *Дур тобі, мерзенний каламарю* [2, с. 202], *You dirty auctioneer, The devil take you!* [4, s.170].

Інколи прикметник у цих звертаннях пропускається. Пор.: *He божись, собача шкуро!* [2, с. 69], *Don't swear, you dog!* [4, s.73]. Матеріал нашого дослідження засвідчує, що нерідко трапляються випадки, коли перекладачі уникають звертань, які є в оригінальних творах. Пор., наприклад: *Тяжко, батьку, Жити з ворогами!* [2, с. 52], *And so hard it is to live with hostile folk!* [4, s. 53]. Інколи спостерігається протилежне явище, коли при перекладі використовується звертання там, де в оригіналі воно відсутнє. Наприклад: *Е... е... лю-лі...*[2, с. 187], *Sweetest baby, rock-a-bye!* [4, s. 154].

Розглянуті вище приклади показують, що переклад – це інтерпретація, процес створення нового твору. Кожен перекладач вносить щось своє, авторське. Звичайно, головне завдання перекладача – зберегти стиль оригіналу, але він залишається митцем, що створює власну роботу і намагається зробити її довершеним витвором мистецтва. Чи ж існують якісь засоби, які б могли, якщо не перебрати на себе функції звертання, вираженого кличним відмінком, то хоча б більшою або меншою мірою компенсувати його втрату? Досліджуваний матеріал показує, що такі засоби є. Компенсаційними засобами при перекладі творів Т. Шевченка російською мовою можна вважати:

1. Збереження форми кличного відмінка з притаманними йому специфічними закінченнями.
2. Використання українізмів.
3. Використання слів, утворених суфіксами, притаманними лише українській мові.
4. Використання здрібніло-пестливих утворень.
5. Використання означень, зокрема тих, які виражені прикметниками у формі найвищого ступеня порівняння.
6. Використання присвійного займенника *мой*.

При перекладі звертань, виражених кличним відмінком, англійською мовою актуальними є такі компенсаційні засоби, як:

1. Вживання вигуків.

2. Використання присвійного прийменника *tu*, конструкції „прійменник *of* + присвійний займенник абсолютної форми *mine*”.

3. Використання означень, зокрема прикметників у формі найвищого ступеня порівняння. Накопичення цих означень.

4. Використання звертань, які виражають позитивне ставлення, у формі своєрідних кліше, властивих англійській мові (*dear, fiend, darling, sweetheart, lovely...*). 5. Використання звертань, які виражають негативне ставлення, зі структурою „*you* + прикметник + іменник”.

Названі компенсаційні засоби, як правило, часто поєднуються, справляючи на читача та слухача певний емоційний вплив, що робить втрату звертання, вираженого кличним відмінком, менш відчутною. Пошуки нових ефективних засобів, які б могли компенсувати відсутність цієї морфологічної ознаки в перекладі україномовних художніх творів іншими мовами світу, є перспективним завданням сучасної перекладознавчої науки.

Список використаної літератури

1. Булаховський Л. А. Питання походження української мови. Історичні коментарі до української мови / Л. А. Булаховський // Вибрані твори в 5 т. – К. : Наук. думка, 1977. – Т. 2. – 607 с.
2. Шевченко Т. Г. Кобзар / Т. Г. Шевченко. – К. : Дніпро, 1974. – 623 с.
3. Шевченко Т. Г. Кобзарь / Т. Г. Шевченко. – М. : Правда, 1983. – 560 с.
4. Shevchenko T. The Kobzar / T. Shevchenko; translated by C. H. Andrusyshen and Watson Kirkconnell. – Toronto : University of Toronto Press, 1964. – 563 p.

Н. М. Хрустик, Я. Г. Конопелько

СТИЛИСТИЧЕСКАЯ ФУНКЦИЯ ОБРАЩЕНИЯ, ВЫРАЖЕННОГО ЗВАТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ, В ПОЭЗИИ Т. ШЕВЧЕНКО И ПЕРЕВОДАХ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЙ НА РУССКИЙ И АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫКИ

В статье рассматривается стилистическая функция обращения, выраженного звательным падежом, в поэтических произведениях Т. Шевченко. Анализируются особенности перевода таких обращений на русский и английский языки, раскрываются возможные компенсирующие средства (сохранение формы звательного падежа с присущими ему специфическими

окончаниями; использование слов с суффиксами, присущими украинскому языку, а также определений, выраженных прилагательными в превосходной степени, и др.).

Ключевые слова: поэзия Т. Шевченко, обращение, выраженное звательным падежом, стилистическая нагрузка, перевод, компенсирующие средства.

N. M. Khrustyk,

Candidate of Philology,
Senior Lecturer of Foreign Languages Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine
tel. : (095) 877-25-15

Y. G. Konopelko,

Assistant of Foreign Languages Department,
Odesa National Academy of Food Technologies,
112, Kanatnaya St., Odesa, 65039, Ukraine,
tel. : (048) 712-42-78,
jana-konopelko@rambler.ru

THE STYLISTIC EFFECT OF THE ADDRESS EXPRESSED BY THE VOCATIVE CASE IN SHEVCHENKO'S POETRY AND ITS TRANSLATION INTO RUSSIAN AND ENGLISH

Summary

The object of the article is an address expressed by the Vocative Case in Shevchenko's poetry. The aim of the article is to reveal the stylistic effect of the address expressed by the Vocative Case in Shevchenko's poetry and to define compensating means used by С. Н. Andrusyshen and Watson Kirkconnell.

Around 200 nouns in the Vocative Case are fixed and analyzed. Nouns take different inflected forms depending on which case they are used in. The Vocative Case is one of the distinguishing features of the Ukrainian language. The address expressed by the Vocative Case is a powerful stylistic device. The main purpose of the translator is to follow the individual style of the author of the original work. The main difficulty is the absence of the Vocative Case in the Russian and English languages. The distinctive features of its translation into Russian and English and possible compensating language means are discovered and compared in the article. The search for new compensating means remains an urgent task for modern translators.

Key words: Shevchenko's poetry, address expressed by the Vocative Case, stylistic effect, translation, compensating means.

Надійшла до редакції 30.11.2014 р.

УДК 811.16'373.7

Л. І. Яковенко,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри загального та слов'янського мовознавства

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : +38(048) 776-04-42,

Jakovenko@list.ru

ЛЕКСИКА НА ПОЗНАЧЕННЯ ЯВИЩ НЕМАТЕРІАЛЬНОГО СВІТУ В УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЯХ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗНИКНЕННЯ

У статті визначено роль слів, що належать до тематичної групи *нематеріальний світ*, на формування фразеологічного значення *зникнення* в українській та польській мовах. Іменники, що позначають явища *нематеріального світу*, виступають в українських та польських фразеологізмах на позначення смерті, відходу, віддалення, втечі, а також на позначення відсутності. Найбільша кількість одиниць з цими компонентами позначає смерть, загибель, найменша – відхід, втечу. Ці слова створюють емоційно-експресивне тло висловлення з чітким розмежуванням позитивного та негативного ставлення до предмета чи ситуації.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, семантика фразеологічної одиниці, компонент фразеологічної одиниці, зіставні дослідження.

Значна кількість студій, присвячених порівняльному аналізу деяких тематичних блоків у слов'янській фразеології, спонукає до компаративного вивчення фразеології двох чи кількох споріднених мов. Зважаючи на тривалі історичні зв'язки українського та польського народів, що мали значний вплив на їхню мову і культуру, а також на активне культурно-наукове співробітництво України та Польщі у сьогоденні, особливо цікавим вбачається зіставне вивчення фразеології української та польської мов. З цього погляду привертають увагу праці українського дослідника А. О. Івченка, який здійснює ареалогічний аналіз української фразеології у контексті слов'янського мегаконтинууму [4], а також досліджує фразеологічні контакти української та польської мов [3]; А. М. Кравчук зіставляє українські та польські фразеологічні одиниці (далі – ФО) з ономастичним компонентом [5], Н. Б. Дем'яненко аналізує оцінку інтелекту

людини в українській, польській та російській фразеології [2]. О. А. Семенюк та У. В. Тимофеева розглядають у порівняльному й лінгвокультурному аспектах українські, російські й польські ФО з компонентом „людина” / „люди” [7]. Мають значний доробок у цій галузі й польські вчені. Так, В. Хлебда, Я. Вавжиньчик, Т. Вельг та ін. уклали довідник польсько-російських ідіом [9]. І. Дашчинська вивчає проблему польсько-російських фразеологічних еквівалентів [10], К. Кусал розглядає російсько-польські міжмовні омоніми у сфері фразеології [11]. Існує також цілий ряд дисертаційних досліджень, присвячених порівняльному вивченню слов’янських мов, української та польської зокрема.

Однак маловивченим залишається питання про вплив окремих компонентів ФО на формування цілісного фразеологічного значення у споріднених мовах. Тому ставимо за мету встановити роль слів, що належать до тематичної групи *нематеріальний світ*, на формування фразеологічного значення *зникнення* в українській та польській мові, а також визначити місце названої лексики у ментальному лексиконі українців та поляків.

Українські та польські ФО з досліджуваними значеннями містять такі компоненти на позначення нематеріального світу: *Бог (Господь) / Bóg (Pan), чорт (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.) / diabeł (czort), душа / dusza, дух / duch*. Семантика *зникнення* конкретизується передусім у фразеологізмах на позначення смерті. Як в українській, так і в польській мовах маємо великий набір ФО з компонентом *Бог*, що цілком логічно витікає з багатовікового досвіду християнського світогляду. Значна кількість одиниць має подібну структуру. В окремих випадках додаються компоненти *душа, дух*, а смерть у таких фраземах представлена як передавання *душі, духа* Богові: *віддати Богові душу* (СФУМ) / *oddać duszę Bogu, oddać Bogu ducha* (US). Померти – це також *помути до Бога* (СФУМ) / *pójść do Boga* (US) та *спочити в Бозі* (СФУМ) / *spocząć w Bogu* (US), *zasnąć w Panu* (US). Показово, що і в українській, і в польських ФО смерть-відпочинок є не просто присутністю, відпочинком *коло Бога*, а виступає як поєднання, злиття з Богом, про що свідчить прийменник *в / w*. Подібне спостерігаємо також у кінесичній фраземі *zamknąć w Panu oczy* ‘померти’ (Sk.). Польська фразема *Bóg kogoś wziął, wezwał, powołał do swojej chwały* (US) дещо відрізняється від української *Господь прийняв душу* (ФСУМ) перш за все більшим набором дієслівних компонентів (*прийняв – wziął, wezwał, powołał*),

які в українському фразеологізмі позначають реакцію на прохання, а в польському – активне волевиявлення. Крім того, уточнюючий вираз *do swojej chwały* підкреслює шанобливе ставлення до небіжчика та переконання у його праведності.

Польські словники не фіксують відповідника українському *Бог (Господь) приборав* (ФСУМ) ‘хто-небудь помер’. Слід зазначити, що семантика цього фразеологізму є дещо обмеженою попри її широке тлумачення у словнику. Як внутрішня форма цієї одиниці, так і власний життєвий досвід показують, що її вживають у випадку смерті людини, яка через хворобу чи інші обставини багато страждала і потребувала постійного догляду. Натомість в українській фразеології відсутній відповідник польському *stanąc przed Bogiem* (US), внутрішня форма якого підказує, що зараз небіжчик відповідає перед Богом за все своє життя. Як бачимо, аналізовані українські та польські фрази засвідчують християнський світогляд і переконаність у тому, що життя людини знаходиться у руках Божих, а після смерті вона обов’язково повинна звітувати за нього й отримати відповідний вирок.

Показовим є позначення в українській мові відсутності кого-небудь, чого-небудь фразеологізмом *Бог має* (ФСУМ) (*пор. чортма, кат має*). Тут маємо можливість проаналізувати народні погляди на буття і небуття, наявність і зникнення. Як видається, в цьому фразеологізмі відображено переконаність у тому, що небуття сполучається з буттям, включене в нього, воно забезпечується духовною силою – в даному випадку *Богом*. Таким чином, спостерігаємо гармонійність, цілісність світосприйняття.

Семантика *зникнення* конкретизується також у фразеологічних одиницях на позначення *відходу, віддалення, втечі*. Лише у польській мові наявні одиниці *iść, pójść z (Panem) Bogiem* ‘йти геть, віддалятися звідкілясь, якнайшвидше втікати (як правило, у наказовій формі)’ (US) та *z Bogiem* ‘зворот, що наказує піти, віддалитися звідкілясь, залишити когось у спокої’ (US). Така пом’якшена форма наказу піти геть, залишити когось у спокої засвідчує прагнення хоча б формально дотримуватися християнської настанови про любов до всіх людей. Слід зазначити, що остання одиниця має омонім *z Bogiem* ‘формула прощання, яка виражає побажання удачі’ (US). В українській мові їй відповідає фразеологізм *іди [собі] з Богом* ‘форма прощання з побажанням благополуччя, успіху, щастя і т. ін.’ (СФУМ).

Як відомо, у фразеології спостерігається кількісна перевага одиниць з негативною конотацією. І на цьому тлі цілком закономірно виглядає більша кількість фразем з компонентом *чорт* (*дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.*) / *diabel, czort*, що передають негативне ставлення до факту зникнення, відходу, відсутності. Так, у наступних фраземах на позначення смерті, зникнення переважає оцінний компонент: *біс узяв (вхопив і т. ін.)* кого, зневажл. ‘хто-небудь помер, загинув // пропав, згинув (про тварину)’ (СФУМ) / *diabli wzięli* coś, kogoś ‘щось зникло, пропало, хтось загинув чи помер’ (US); *чорт лизне (злиже), зневажл., вульг.* ‘хто-небудь пропаде або помре’ (СФУМ) / *czort kogoś weźmie* ‘з кимсь станеться щось погане, хтось помре, поляже, загине’ (US). Не має відповідника у порівнюваній мові ФО *віддати чортові (дідькові) душу*, зневажл. ‘померти’ (СФУМ). Як бачимо, в одиницях на позначення чиєїсь смерті, загибелі, відходу компоненти *Бог, Господь / Bóg (Pan)* – *чорт, (дідько, нечистий, нечиста [сила] і т. ін.) / diabel, czort* служать для оцінки цього факту і особи: слова *Бог, Господь* засвідчують повагу, а *біс, чорт* – зневажливе, брутальне ставлення.

У багатьох випадках складник *чорт / diabel* перетворюється у своєрідний знак експресії, вказує на високий ступінь інтенсивності, додатковим засобом посилення якої виступає форма множини. Здебільшого такі фраземи позначають волевиявлення мовця, висловлення побажання, щоб хтось зник, пішов геть, на що прямо вказує дієслівний компонент на позначення руху в наказовій формі: *іди к чорту (до біса, к нечистому, під три чорти)* ‘уживається для вираження зла, обурення, незадоволення чим-небудь, роздратування з приводу чогось, небажання бачити кого-небудь’ (СФУМ) / *idź, wyunoś się do diabła, w diabły, do wszystkich diabłów, do stu diabłów* ‘іди геть, забирайся негайно’ (US).

Не мають українського відповідника польські ФО *rzucić kogoś, coś do diabła, do stu diabłów* ‘іти геть, пропасти без сліду, покинути когось чи щось, позбутися когось чи чогось’ (Sk.), *iść, pójść do diabła, w diabły, do stu diabłów* ‘звороти, що виражають бажання втекти звідкілясь, від чогось, від когось’ (US). Натомість у польській мові не спостерігаємо компаративної одиниці типу *тікати як чорт від ладану* (СФУМ), у якій виразно проступає зв’язок із церковним обрядом. Привертає також увагу українська ФО, в якій простежується звернення до протилежних духовних сил: *давай Боже ноги, а чорт колеса* ‘дуже

швидко, квапливо втікати, бігти' (СФУМ). Видається можливою така її інтерпретація: те, що дається людині від народження (у даному випадку *ноги*), є даром Божим і знаходиться у Божій волі. А те, що вона придумала сама, чим прискорила, змінила темп свого існування, приписується чортові. Пригадаймо, що у християнській традиції поспіх, метушня розглядається як ознака впливу нечистої сили. Крім того, звертання по допомогу одночасно і до Бога, і до чорта засвідчує підсвідоме двовір'я, бажання перестрахувати себе, запоручитися опікою протилежних духовних сил. Слід зазначити, що одиниці такого типу досить рідко зустрічаються в зібраному нами матеріалі, хоча більш свідомий вияв двовір'я зустрічаємо як в українських, так і у польських прислів'ях: *І Богові свічка, й чортові огарок; Богові свічку, а чортові дві / Panu Bogu świeczkę i diabłu ogarek*.

Серед українських одиниць не фіксуємо також відповідника до польської *diabeł ogonet nakrył* 'про щось, чого не можна знайти, відшукати, хоча воно напевно є десь близько' (US). Натомість лише в українській мові маємо фразеологізм з більш загальним позначення зникнення: *піти (полетіти) до чорта, к чорту, під три чорти, к бісу* 'зазнавати цілковитого провалу, краху; пропадати, гинути' (СФУМ).

Концепт *душа* дослідниками О. В. Урисон [8, с. 3], Т. В. Булигіною, О. Д. Шмельовим [1, с. 97], О. О. Селівановою [6, с. 121] розглядається як соматизм. Не заперечуючи такого підходу, ми вважаємо за потрібне в межах нашого дослідження цю складову людини віднести до *нематеріального (духовного) світу*. Тільки *душа*, відокремлюючись від тіла, має властивість самостійно функціонувати без нього: *добра душа відлетіла в небо; душа відлетіла з тіла; душа втекла з тіла* 'хто-небудь помер, загинув' (СФУМ). Польські словники не фіксують відповідних одиниць, однак самостійність душі, її незалежність виявляється у можливості волевиявлення, відображеній у ФО обох мов. В українській фразеології виступають також одиниці, внутрішня форма яких приписує душі здатність до почуттів: *душа радіє, душа трепече, душа співає, душа тішиться* (СФУМ).

В обох мовах фіксуємо значну кількість одиниць, що містять компонент *душа*, з семантикою зникнення, а саме *смерті*. Вона уявляється як відокремлення душі від тіла, віддавання душі. Це вже згадувані вище фраземи *віддати Богові душу / oddać duszę Bogu*, подібні, але не тотожні за складом та значенням фразеологізми *душа вилетіла (відлетіла, втекла і т. ін.) з тіла* 'хто-небудь помирає, гине

// Хто-небудь помер' (СФУМ) / *dusza, życie z kogoś ucieka* 'хтось дуже слабкий, помирає' (US). У польській мові наявна одиниця з більш конкретним значенням *wupłakać duszę* 'померти з горя' (Sk.). Тут також є фразеологізм на позначення втечі: *uchodzić z duszą* 'залишитися живим, втекти' (Sk.). Українська фразема *душа преставилася чия* 'хто-небудь помер, загинув' (СФУМ) містить старослов'янїзм, який представляє смерть як переміщення душі з одного місця на друге, перехід у вічність.

Дух, так само, як і *душа*, в межах досліджуваних ФО позначає нематеріальну складову людини, те, без чого тіло є мертвим. Як відомо зі Святого Письма, дух може мати різну природу, зумовлену особою, від якої він посилається. Дух Святий животворить усе, як про це сказано у церковному піснеспіві: *Святим Духом всяка душа живиться...* Отже, померти, загинути – це: *випустити дух* (СФУМ) / *wyzionąć ducha* (US); *віддати дух* (СФУМ) / *oddać (Bogu) ducha*; *дух виїшов* (вискочив, грубо випер) з кого (СФУМ); *остатися без духа* (СФУМ); *спустити дух* (СФУМ); *paść, upaść bez ducha, leżeć bez ducha* (Sk.). Тільки в українській мові одиниці з цим компонентом входять до семантичного ряду 'вбивати': *виганяти дух* 'дуже знесилувати когонебудь чимсь або доводити до смерті' (СФУМ); *вибити дух* (*душу*) 'б'ючи, вбити когонебудь' (СФУМ). В багатьох випадках компонент *дух* є засобом досягнення експресії: *нема ні духа* 'нічого немає'; *nie ta (nigdzie) żywego ducha, ani żywego ducha* 'немає нікого, жодної живої людини' (SU). Наступні українські фразеологізми не мають польських відповідників: *[i] духу не буде* 'уживається для вираження запевнення в тому, що хто-небудь більше ніколи не прийде кудись'; *[i] духу не залишиться* 'хтось буде вщент розбитий, розгромлений' (СФУМ).

Таким чином, іменники, що позначають явища нематеріального світу, виступають в українських та польських фразеологізмах на позначення смерті, відходу, віддалення, втечі, а також на позначення відсутності. Найбільша кількість одиниць з цими компонентами позначає смерть, загибель, найменша – відхід, втечу. Ці слова створюють емоційно-експресивне тло висловлення з чітким розмежуванням позитивного та негативного ставлення до предмета чи ситуації. Фраземи обох мов на позначення смерті, що містять названі компоненти, засвідчують християнський світогляд і переконаність у тому, що життя людини знаходиться у руках Божих. Після смерті вона обов'язково повинна дати відповідь за земний шлях і отримати належний вирок. Деякі українські фраземи подають смерть не лише як звільнення Богом

померлого від труднощів земного життя, але й як звільнення його близьких від турбот, пов'язаних з доглядом за близькою людиною.

У досліджуваному матеріалі відбилися народні погляди на буття і небуття, зникнення. Так, в українських одиницях знаходимо переконання, що небуття сполучається з буттям, включене в нього. Реальність існування забезпечується духовною силою – *Богом*, що засвідчує гармонійність, цілісність світосприйняття. В українській фразеології набагато більше фразем на позначення смерті зі словом *душа*. У них її можна потрактувати як самостійну складову людини, що, відокремлюючись від тіла після смерті, функціонує самостійно. Лише у польській мові фразеологізм з цим компонентом позначає втечу.

Перспективними у цьому напрямку вбачаємо зіставні дослідження українських та польських фразеологізмів на позначення *яви* – *зникнення*, що містять слова інших тематичних груп (наприклад, господарська діяльність, назви одягу, взуття, соматизми і под.) з метою представлення комплексного уявлення українців та поляків про ці ключові поняття людського буття.

Список використаних джерел та літератури

1. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки рус. культуры, 1997. – 576 с.
2. Дем'яненко Н. Б. Фразеологічна оцінка інтелекту людини („дурень” у польській, українській та російській мовах) / Н. Б. Дем'яненко // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур: Пам'яті академіка Леоніда Булаховського : Зб. наук. праць. – К., 2009. – Вип. 10. – С. 36–41.
3. Івченко А. О. Польсько-українські фразеологічні контакти та етимологічний аналіз фразеології / А. О. Івченко // *Slavia Orientalis*. – Kraków, 1999. – Т. XLVIII. – № 3. – С. 443–448.
4. Івченко А. О. Українська народна фразеологія: ареали, етимологія / А. О. Івченко. – Харків : ОКО, 1996. – 158 с.
5. Кравчук А. М. Структурно-семантичні моделі польської й української фразеології з власними назвами: поєднання національних та інтернаціональних ознак / А. М. Кравчук // Проблеми слов'язознавства. Зб. наук. праць. / під ред. В. Чорнія. – Львів, 1999. – Вип. 50. – С. 97–101.
6. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
7. Семенюк О. А., Тимофєєва У. В. Фразеологізми з компонентом *людина, люди* в українській, російській, польській мовах: порівняльний та

- лінгвокультурний аспекти / О. А. Семенюк, У. В. Тимофєєва // Наукові записки. – Вип. 81 (1). – Серія : Філологічні науки (мовознавство) : У 4 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2009. – С. 127–131.
8. Урысон Е. В. Фундаментальные способности человека и „наивная” анатомия / Е. В. Урысон // Вопросы языкознания. – 1995. – № 3. – С. 3–16.
  9. Chlebda W. Idiomy polsko-rosyjskie / W. Chlebda, A. Gołubiewa, J. Wawrzyńczyk, T. Wielg // Польско-русские идиомы. – Warszawa, 2003. – 272 с.
  10. Daszczyńska I. Rosyjsko-polskie pozorne ekwiwalenty frazeologiczne / I. Daszczyńska. – Słupsk : WSP, 1987.
  11. Kusal K. Русско-польская межъязыковая омонимия в сфере фразеологии / K. Kusal // Rusų ir lenkų kalbų frazeologinė homonimija. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.biblioteka.vpu.lt/zmogusirzodis/PDF/svetimosioskalbos/2004/Kusal.pdf>
  12. СФУМ – Словник фразеологізмів української мови / [укл. В. М. Білоноженко та ін.], НАН України, Інститут української мови, Український мовно-інформаційний фонд. – К. : Наук. думка, 2003. – 1104 с.
  13. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови : у 2 кн. / [укл. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін.] – К. : Наук. думка, 1993.
  14. Sk. – Słownik frazeologiczny języka polskiego : W 2 t. / pod. red. S. Skorupki : T. 1–2. – Warszawa, 1967–1968.
  15. US – Uniwersalny słownik języka polskiego : W 4 t. / pod red. S. Dubisza. – T. 1–4. – Warszawa, 2006.

Л. И. Яковенко

ЛЕКСИКА, ОБОЗНАЧАЮЩАЯ ЯВЛЕНИЯ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО МИРА, В УКРАИНСКИХ И ПОЛЬСКИХ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ СО ЗНАЧЕНИЕМ *ИСЧЕЗНОВЕНИЯ*

В статье определена роль слов, принадлежащих к тематической группе *нематериальный мир*, на формирование фразеологического значения *исчезновение* в украинском и польском языках. Существительные, обозначающие явления *нематериального мира*, функционируют в украинских и польских фразеологизмах, обозначающих смерть, уход, отдаление, побег, а также в единицах, обозначающих отсутствие. Эти слова создают эмоционально-экспрессивный фон высказывания с четким размежеванием позитивного и негативного отношения к предмету либо к ситуации.

Ключевые слова: фразеологическая единица, семантика фразеологической единицы, компонент фразеологической единицы, сопоставительные исследования.

L. I. Yakovenko,
Candidate of Philology,
Associate Professor of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048) 776-04-42,
Jakovenko@list.ru

VOCABULARY WHICH DEFINES FEATURES OF NONMATERIAL WORLD BOTH IN THE UKRAINIAN AND POLISH PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE MEANING OF *DISAPPEARANCE*

Summary

Purpose: The subject of the future research is Ukrainian and Polish phraseological units with the meaning of *disappearance* which include vocabulary that means nonmaterial features. First of all these are phraseological units which mean death, fatality as well as leaving, escape. The purpose of the article is to define the role of the words that belong to the theme group of *nonmaterial world*, in creation of the phraseological meaning of *disappearance* in the Ukrainian and Polish languages. **Methodology:** Descriptive and comparative methods as well as the method of component analysis are used in the article to reach the goal.

Finding: In Ukrainian as well as in Polish there is a big amount of phraseological units with the component of *God* referring to the Christian world view. A considerable amount of units in both languages that have a similar structure with such components as *Soul, Spirit, Devil* were defined. **Practical value:** The results of the research are applicable to teaching Polish and Ukrainian as foreign languages as well as to dictionary making.

Results: The nonmaterial world vocabulary creates emotional-expressional background to the speech with clear separation of positive and negative attitude to the subject or situation. Phraseological units in both languages with the meaning 'death' relate to the Christian world view and express confidence in the fact that man's life is in the hands of God. Among the Ukrainian phraseological units there are more units with the meaning of death, that contain the component 'soul'. Only in the Polish language there is a phraseological unit with a component, which means 'escape'.

Key words: a phraseological unit, the meanings of a phraseological unit, a component of phraseological units, a comparative study.

Надійшла до редакції 1.06.2015 р.

ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 821.161.1Шмелев:81'373.23

Д. И. Беспаленко,

аспирантка кафедры мировой литературы

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова,

Французский бульвар 24 / 26, г. Одесса, 65058, Украина,

тел. : (093) 817-14-42,

bespalenko.darina@gmail.com

АНТРОПОНИМЫ В РОМАНЕ И. С. ШМЕЛЁВА „ПУТИ НЕБЕСНЫЕ”

Предложенная статья посвящена исследованию антропонимического пространства романа И. С. Шмелёва „Пути небесные”. В ономастическом поле романа имена собственные персонажей используются И. С. Шмелёвым для воссоздания концепции человека, выполняют роль ключевых элементов в проецировании индивидуально-авторской картины мира писателя за счёт приобретения ими коннотаций в художественном тексте.

Ключевые слова: И. С. Шмелёв, антропоним, картина мира, ономастическое пространство, имя собственное, христианство.

Вряде проблем, связанных с анализом художественного текста, особое место занимает вопрос об именовании персонажа. Выбор собственных имён персонажей, как и формирование антропонимического пространства в целом, – это сложный и трудоёмкий процесс, сочетающий знание традиций, обычаев, творческую фантазию автора, ориентированность на реальных прототипов. Имена собственные в качестве элемента художественного произведения являются одним из важных средств создания образа. „Взросший интерес к изучению имён собственных в художественных текстах объясняется расширением исследований в сфере общей и частной поэтики, стилистики, языка художественной литературы, лингвистики текста” [2, с. 4–5].

Исследованию ономастического пространства литературных произведений посвящены работы Л. И. Андреевой, Л. П. Волковой, В. В. Громовой, С. И. Зинина, О. В. Ивановой, Ю. А. Карпенко, Л. И. Колоколовой, Л. П. Кричун, Г. П. Лукаш, Л. Т. Масенко и др. Значительный шаг в направлении развития теоретических пред-

ставлений об онимном пространстве литературного произведения и путях его развития осуществлён в работах Ю. А. Карпенко, Е. С. Отинна, В. М. Калининна, Л. О. Белея.

Художественные произведения И. С. Шмелёва представляют в этом плане особенный интерес. О творчестве И. С. Шмелёва написано много, однако об онимах в его произведениях исследований практически не существует.

Предметом исследования нашей статьи является роль антропонимов в раскрытии концепции человека, воплощенной в романе И. С. Шмелева „Пути небесные”. Мы поставили перед собой **цель** обосновать тезис о том, что ономастическое поле романа – важный элемент поэтики писателя, так как именованья персонажей используются И. С. Шмелёвым для воссоздания концепции мира и человека, имплицитного выражения личностного отношения к действующим лицам как носителям тех или иных национально-психологических качеств.

Имена собственные выполняют роль опорных, ключевых элементов в проецировании индивидуально-авторской картины мира писателя за счёт приобретения ими коннотаций в художественном тексте.

В „Словаре ономастической терминологии” поэтическое имя (поэтоним) толкуется следующим образом: „имя в художественной литературе, имеющее в языке произведения кроме номинативной характеризующую, стилистическую и идеологическую функции” [8, с. 108]. В определении В. А. Никонова: „Имя персонажа – одно из средств, создающих художественный образ, оно может характеризовать социальную принадлежность персонажа, передавать национальный и местный колорит, воссоздавать историческую правду или разрушать её, если имя выбрано вопреки правде” [7, с. 230].

Занимаясь исследованием личных имен, А. В. Суперанская акцентирует внимание на том, что „имя и образ, параллельно создающиеся в творчестве писателя, дополняя и уточняя друг друга, работают друг на друга” [11, с.12]. Вбирая в себя черты образа, имя одновременно содействует его созданию.

Анализ антропонимов, выделенных в романе „Пути Небесные” И. С. Шмелёва, показал, что писатель использует имена, входящие в русскую антропонимическую систему. Система антропонимов „Путей небесных” представлена однословной (только имя или

отчество или же прозвище) и двухсловной (имя + отчество) структурами. Среди однословных антропонимов наиболее многочисленными являются именные и фамильные знаки. Прежде всего писатель выбирает имена, содержащие внутри себя информацию, которая лежит на поверхности. К ним можно отнести имена, используемые автором для именования служительниц монастыря: монахиня *Иустина* (лат. *justus* „справедливый”), матушка *Виринея* (автор отсылает читателя к Св. Виринее), матушка *Агния* (в русской культуре имя *Агния* ассоциируется с понятиями „агнец Божий”, „чистота”, „непорочность”). В языке романа часто употребляется описание матушки *Агнии* как „человеческой овечки”, „подлинного человека, по образу Божию”. Антропонимикон художественного произведения отражает не только список имён собственных, но и особенности имянаречения.

Личные имена образуют большую группу в антропонимическом поле всего романа (*Даринька*, *Карп*, *Агния*, *Прохор*, *Таня*). Называя персонаж именем, автор выделяет его из общей массы действующих лиц, а использование двухкомпонентной структуры именования „имя + отчество” дополнительно подчёркивает его значимость, указывает на определённый социальный статус. В романе „Пути небесные” такой структурой представлено имя главного героя Виктора Алексеевича Вейденгаммера.

Имена главных героев, играющих важную роль в раскрытии сюжета, частотны и употребляются вариативно. Так, имя главной героини, *Дарьи Ивановны Королёвой*, в зависимости от ситуации и личности говорящего представлено разными вариантами. Наиболее частотное употребление формы *Даринька*. Так преимущественно обращается к ней Виктор Алексеевич. Менее частотными являются такие формы наименования: *Дари*, *Дара*, *Дарья Ивановна*, *Даша*, *Дашенька*, *Дарёнок*, *Дариня*, *Дариночка*. Вариант имени *Дари* использует при обращении к героине только князь *Вагаев*. Слуги употребляют исключительно официальную форму имянаречения *Дарья Ивановна*.

Само имя *Дарья* образовано от древнеперсидского мужского имени *Дарий* < перс. *dara* „владеющий”. В этимологическом словаре русского языка М. Фасмера имя *Дарья* рассматривается как сокращённое от *Дорофея* (в переводе с греческого означает „дарованная Богом”) [10, с. 485]. Антропоним содержит явное указание

на избранность персонажа, образ Дариньки вбирает в себя такие понятия, как „...чудесная, чудотворная, небесный ангел” [12, с. 120], „жемчужина с чудотворной иконы Страстной Богоматери” [12, с. 45], „Она пришла из иного мира, не искривленного. Пребывала всегда в надземном. Это сказалось также на её облике, – особенной какой-то просветлённостью, изящной скромностью” [12, с. 30]. Имя *Дарья* в христианском именовании соотносится, прежде всего, с именем раннехристианской мученицы Дарии Римской, казнённой, согласно преданию, вместе со своим супругом Хрисанфом. И. С. Шмелёв подчёркивает связь *Дариньки* с божественным при помощи речи других персонажей. Виктор Алексеевич говорит о ней: „Она была новая для меня, явленная, иконная! Уже тогда показалось мне, что не от мира сего она. В ней была чудесная капля Света, зернышко драгоценное, оттуда, от Неба, из Лона Господа” [12, с. 25], что „через неё он делается лучше, самое она святое, и такой он больше и не найдёт, и нет такой, такой чистоты, ребёнок, такой пречистой!” [12, с. 19]. „Замирность”, „безмерность” Дариньки является для других персонажей напоминанием о том, что было „утеряно жизнью, оставшееся в легендах только и... в житиях. Это светится у неё в глазах” [12, с. 54]. Дмитрий Вагаев видит в ней „неземное обаяние, святое...” [12, с. 95], „божественное смотрит из ваших глаз, в вас, как ни в какой другой, особенно чувствуется то вечное, что уведит за эту жизнь” [12, с. 122]. Он писал, что слышит в ней „шепот небесной тайны”, „она в этом мире как во сне, что истинная она – в другом, замирном, и в ней, через неё, он чувствует мир предвечный, откуда она пришла”, в ней „великий отсвет того мира” [12, с. 123]. Важное значение имеет и происхождение фамилии героини. *Королёва* – фамилия образована от апеллятива *король* в значении „лучший среди других подобных”. Форма поведения и мировосприятия персонажа в ходе повествования полностью соответствует значению фамилии. Избранность персонажа подчёркивается не только этимологией имени, но и фамилией.

Виктор Алексеевич Вейденгаммер, типичный интеллигент 1870-х годов, „никакой по вере”, в лице Дариньки встречается с новым и совершенно незнакомым ему миром. При антропонимном обозначении главного героя используется контраст иноязычной фамилии и русского имени и отчества. Данный приём употребляется И. С. Шмелёвым, чтобы подчеркнуть немецкое происхождение

персонажа: „Виктор Алексеевич Вейденгаммер происходил из просвещённой семьи, в которой перемешались вероисповедания и крови: мать его была русская, дворянка; отец – из немцев, давно обрусевших и оправославившихся” [12, с. 3]. Контраст „русское – немецкое” выражен оппозицией „материя – дух”, которая отражается в мировоззрении Виктора Алексеевича, немецкие черты преобладают над русскими: „Я слишком мерный, мне, должно быть, мешает „немец” во мне. Я ведь вполонину помесь... я ограничен мерой” [12, с. 199]. Увлечение Виктора Алексеевича философией Гегеля и Канта привело к „душевному обвалу”. Виктор Алексеевич считал себя „неспособным к богомыслию и созерцанию бездн духовных”, отдался мышлению „здравому и точному, так сказать – механическому” [12, с. 21], что соответствовало как раз его инженерскому призванию. Род деятельности и система убеждений героя вступают в конфликт с семантикой имени. *Виктор* (от лат. *victoria* – победа) означает „победитель”. В эпоху становления христианства имя стало популярным у последователей новой религии. Оно связано с победой Христа над смертью и грехом. Отчество *Алексеевич* подчёркивает религиозную направленность имени. В христианстве святой Алексей – человек Божий. Таким образом, можно констатировать, что автор осознанно использует семантическую связь между антропонимами *Дарья* и *Виктор*, чтобы показать контраст между „нравственностью” Дариньки и „обвалом душевным” Виктора Алексеевича.

Важны, по нашему мнению, и формы именованя Дмитрия Павловича Вагаева. Выбор именованя данного персонажа отличается вариативностью, причиной которой может быть личность говорящего или конкретная ситуация. Наиболее частой является однословная модель наименования по фамилии с добавлением титула персонажа: *князь Вагаев*. Вместе с тем в романе представлены и уменьшительно-ласкательные формы имени, такие, как *Дима*, *Димка*, *Димочка*, *Вагайчик*. Гораздо реже представлена полная форма имени *Дмитрий*, *Димитрий*. В энциклопедии архимандрита Никифора имя *Дмитрий*, или, в более точном церковном произношении, *Димитрий*, трактуется как происходящее от греческого слова *Деметриос* „относящийся к Деметре”, то есть от имени же, но божественного. В античной мифологии *Деметра* – богиня плодородия и покровительница земледелия. Поэтому, возможно, что Дмитрий – плод земной. В тексте „Путей небесных” антропоним *Дмитрий* отсылает к образу

Вологодского игумена, Дмитрия Прилуцкого: „Ди-ма!.. вы – Дима, Дмитрий! Это же был преподобный, Дмитрий Прилуцкий, дружок Сергия Преподобного!” [12, с. 60]. Особенной добродетелью, которой отличался Святой Дмитрий, было необыкновенное смирение, побуждавшее его скрывать от взоров людей не одну красоту душевную, но и самое благообразие лица его. Основываясь на анализе образа Дмитрия Вагаева, можно констатировать, что И. С. Шмелёв использует контраст между семантикой имени и моделью поведения персонажа. Герой является жителем города, следовательно, оторван от своих корней. Встреча с Даринькой открывает князю Вагаеву глаза на его пустое существование: „Я никогда не благоговел, никогда не терялся... но перед вами я чувствую себя совсем другим, перед вами мне стыдно самого себя” [12, 95]. Следовательно, можно утверждать, что антропонимы *Даринька*, *Виктор* и *Дмитрий* образуют трехкомпонентную систему, где центром выступает антропоним *Даринька*.

Наиболее распространённым в романе является такой способ номинации персонажей, как фамилия. Второстепенные действующие лица, активно не участвующие в развитии сюжета и порой лишь упоминающиеся, представлены только фамильной номинацией, что вполне целесообразно, поскольку это не нагружает читателя лишними и повторяющимися именами (доктор *Хандриков*, *Кузюмов*, барон *Ритлингер* и др.).

Мнимая произвольность антропонима на самом деле является осознанной или интуитивно угаданной необходимостью выбора именно этого, а не другого имени. Писатель подбирает либо конструирует не только личные имена, но и все компоненты ономастического пространства произведения. С помощью имени он задает характеры, направленность личности, душевные и физические данные персонажей. В этой ситуации имя не может не войти в какие-то связи с уже известными свойствами персонажа и задачами произведения. Эти связи могут оказаться многоплановыми и разнообразными. Безусловно, не все открывающиеся смыслы заданы, осознанно введены автором. Ведь необходимо учитывать процессы читательской рецепции и интерпретации. Поэтому имя в художественном произведении может сказать больше, чем задумал писатель. Степень реализации дополнительной информации, которую несёт имя любого литературного персонажа, зависит от осведомлённости читателя.

Проанализировав ряд антропонимов романа „Пути небесные” (всего в тексте представлено 90 антропонимических единиц), мы пришли к заключению, что они служат дополнительным средством выражения взглядов писателя, запечатлённых в тексте. Каждое имя, включенное в произведение, является обозначением, и играет всеми смыслами, на какие оно способно. Антропонимы несут ярко выраженную смысловую нагрузку и задают скрытый ассоциативный фон.

Список использованных источников и литературы

1. Библийская энциклопедия архимандрита Никифора. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/13n/nikifor/encyclopedia/contens.html>
2. Васильева С. П. Литературная ономастика: учебн. пособие для студентов филологических специальностей / С. П. Васильева, Е. В. Ворошилова. – Красноярск : Изд-во Красноярского гос. пед. ун-та им. В. П. Астафьева, 2009. – 138 с.
3. Калинин В. М. Теоретические основы поэтической ономастики: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук / В. М. Калинин. – Киев, 2000. – 37 с.
4. Карпенко Ю. А. Имя собственное в художественной литературе / Ю. А. Карпенко // Филологические науки. – 1986. – № 4. – С. 34–40.
5. Михайлов В. Н. Специфика собственных имён в художественном тексте / В. Н. Михайлов // Филологические науки. – 1987. – № 6. – С. 78–82.
6. Мудрова Н. В. Прозвища и псевдонимы как „заместители” реальных имён персонажей в произведениях Н. С. Лескова / Н. В. Мудрова // Ономастичні науки. – 2008. – № 2. – С. 102 – 104.
7. Никонов В. А. Имена персонажей / В. А. Никонов // Поэтика и стилистика русской литературы / отв. ред. М. П. Алексеев. – Л. : Наука, 1974. – 234 с.
8. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 187 с.
9. Суперанская А. В. Имя через века и страны / А. В. Суперанская. – М. : Наука, 1990. – 190 с.
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4-х т. / М. Фасмер; перевод и доп. О. Н. Трубачёва. – М. : Астрель – АСТ, 2004. – Т. 1. – 588 с.
11. Фоякова О. И. Имена собственные в художественном тексте: учебное пособие / О. И. Фоякова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1990. – 104 с.
12. Шмелёв И. С. Пути небесные: Роман / И. С. Шмелёв. – М. : Русская книга : Известия, 2004. – 480 с.

Д. І. Беспаленко

АНТРОПОНІМИ В РОМАНІ І. С. ШМЕЛЬОВА „ШЛЯХИ НЕБЕСНІ”

Запропонована стаття присвячена дослідженню антропонімного простору роману І. С. Шмельова „Шляхи небесні”. В ономастичному полі роману власні назви персонажів використовуються І. С. Шмельовим для відтворення концепції людини, виконують роль ключових елементів в проектуванні індивідуально-авторської картини світу письменника за рахунок надбання ними конотацій у художньому тексті.

Ключові слова: І. С. Шмельов, антропонім, картина світу, ономастичний простір, власна назва, християнство.

D. I. Bepalenko,

Postgraduate Student of World Literature Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (093) 817-14-42,
bepalenko.darina@gmail.com

ANTHROPONYMS IN I. S. SHMELYOV'S NOVEL „THE HEAVENLY WAYS”

Summary

The article is dedicated to the analysis of the anthroponymical space in I. S. Shmelyov's novel „The heavenly ways”. The personal proper names as elements of the text are one of the important means of the character creating. They also act as key elements in the process of projecting the author's individual picture of the world due to the acquired connotations in the text.

The texts by I. S. Shmelyov are of special interest at this point. I. S. Shmelyov's works are investigated comprehensively, however there isn't any research work dedicated to the personal proper names.

The aim of our investigation is to show that the onomastics field of the novel is an important element of the poetics because the names of the characters are used by I. S. Shmelyov for the reconstruction of the conception of a person and the world, for implicit expression of the personal attitude to the characters, carrying different national-psychological qualities.

After analyzing the variety of the anthroponyms in the novel „The heavenly ways” (90 anthroponymic units are represented in the text), it is possible to conclude, that they serve as the additional means to express the writer's views, reflected in the text. Each name used in the novel acts as denotation and reflects

all possible meanings. The anthroponyms brightly express their semantic meaning and have a hidden associative background.

Key words: I. S. Shmelyov, anthroponym, picture of the world, onomastics space, personal proper name, Christianity.

Надійшла до редакції 11.05.2015 р.

УДК 811.161.2'373.611

Є. В. Волянська,

аспірантка кафедри української мови

Кіровоградського державного педагогічного університету імені

В. Винниченка,

вул. Шевченка 1, м. Кіровоград, 25006, Україна,

Just4you.only@mail.ru

МОРФОНОЛОГІЧНІ МОДЕЛІ ВІДДІЄСЛІВНИХ НОВИХ СЛІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто способи творення віддієслівних нових слів, виокремлено їхні словотвірні типи з різним категорійним значенням, з'ясовано, які морфонологічні явища супроводжують творення неолексем відповідно до морфонологічних моделей у межах певного словотвірного типу, проаналізовано ці морфонологічні явища, простежено закономірності у творенні девербативів субстантивної зони, виявлено відповідність / невідповідність нормам словотворення сучасної української мови.

Ключові слова: словоскладання, словотвірний тип, морфонологічна модель, віддієслівні іменники, пасивні дієприкметники, усічення, нарощення суфіксальної морфеми, зміна наголосу, чергування фонем.

Динамічне зростання лексичного фонду кожної нації є однією з основних функцій словотворення. У процесі творення нових слів збагачуються і вдосконалюються і засоби словотвору, що актуально під час вивчення мови. Сучасний темп розвитку лінгвістики, який характеризується підвищеною увагою до вивчення словотвору, вимагає актуалізації питання щодо встановлення словотвірних значень, формантів, морфонологічних явищ, морфонологічних моделей тощо.

Актуальність теми визначається необхідністю вивчення словотвірної системи в синхронічному аспекті як одного з найважливіших

джерел збагачення системи мови новими лексичними одиницями, що утворені від дієслів різними способами словотворення, визначення морфонологічних явищ і морфонологічних моделей віддієслівних нових слів у межах певного словотвірного типу.

Мета статті – встановити морфонологічні закономірності у віддієслівних нових словах з використанням морфонологічних моделей. Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких завдань: 1) визначити способи творення віддієслівних неолексем; 2) виокремити словотвірні типи віддієслівних нових слів у сучасній українській мові з різним категорійним значенням; 3) з’ясувати, які морфонологічні явища супроводжують творення нових слів відповідно до морфонологічних моделей у межах певного словотвірного типу, проаналізувати ці морфонологічні явища; 4) визначити морфонологічні моделі, залучені до віддієслівного словотворення неолексем; 5) виявити відповідність / невідповідність нормам словотворення сучасної української мови.

Словотвірні моделі похідних описували М. П. Брус, Г. Марчанд, Г. Ф. Новак, О. І. Норанович, С. П. Семенюк, Т. О. Сілаєва, І. І. Фекеца та ін. О. С. Кубрякова вважає продуктивною модель, за якою утворюється значна кількість слів [5, с. 21]. Таким чином, продуктивними морфонологічними моделями називаємо моделі, що мають широкий діапазон дії.

Складний процес утворення слів тісно пов’язаний з процесом створення уявлень, який ґрунтується на психічних законах асиміляції, апперцепції та асоціації, адже кожна нова назва спирається на попередню мовно-мисленнєву діяльність людини, на одержаний суспільний досвід. Похідні лексеми формуються в живому мовленні задля того, щоб назвати певну ситуацію, явище, ознаку, що існують реально і співвідносяться з реальністю. Їх утворення відбувається внаслідок інтерпретації одного, нового, найменування через інше, наявне в мові. Спираючись на знання властивостей прототипних ситуацій та об’єктів за виробленою менталітетом схемою, людина здатна фіксувати похідним словом нові концепти. Вони ґрунтуються на семантичному аспекті знаків і виникають як з подібності, так і суміжності позначуваних об’єктів дійсності: *легко спадає* – *легкоспад*, *відставка* + *падати* – *відставкопад*, *рясно падає* – *ряснопад*, *Ленін* + *падати* – *ленінопад*, *падають стіни* – *стінопад*, *падає ціна* – *цінопад*, *вождь падає* – *вождепад* [6].

Однією з ключових проблем словотвору є проблема деривації, дериваційних відношень та визначення формальних і семантичних особливостей похідного слова. Саме завдяки дослідженню похідних слів визначаються семантичні зв'язки між похідними, словотвірні значення, словотвірні моделі. Словотвірна модель – це типова організована структура, наділена узагальненим лексико-категорійним змістом, яка здатна наповнюватися лексичним матеріалом (різними лексичними основами) при закономірній наявності відповідних структурних елементів і їхній взаємодії один з одним у системі мови. Формальна відмінність суфіксальних словотвірних моделей полягає в позиції словотвірних морфем (після твірної основи) і здатності об'єднувати новоутворені лексичні одиниці в різноманітні граматичні категорії за семантичними особливостями, лексикографічною доцільністю, продуктивністю, частотністю тощо. Словотвірна модель виступає зразком для утворення конкретних похідних лексем і пов'язує два слова відношеннями похідності і мотивованості: одне слово слугує твірним, інше – похідним, дериватом першого слова. Якщо „словотвірна модель – це єдина структурна (формальна) схема побудови похідних слів, що характеризується спільністю: частиномовної належності твірному елементу; словотвірних засобів (формантів)” [3, с. 226–227], то морфологічна модель – формальна схема будови слів однотипної структури, у яких в одній і тій самій позиції регулярно відбувається певне морфологічне явище.

Результатом взаємодії твірної основи та афікса є словотвірне значення, актуалізоване завдяки словотворчим морфемам, яке займає середню позицію між лексичним та граматичним значеннями і належить одночасно до вираження форми і змісту. Таким чином, словотвірна модель – це відображення в низці похідних слів певного словотвірного значення у всій складності його зв'язків, з неї починається словотвірний процес, який визначає словотвірні елементи мови (форманти і твірні основи) для подальшого утворення нових лексичних одиниць. Це моделі, за якими утворюються похідні слова, враховуючи при цьому тип твірних основ і словотворчих засобів і формування в результаті їх взаємодії узагальненої семантики однотипних слів. Словотвірна модель похідного – це узагальнена формула однотипних утворень, їх структурно-семантичний аналог.

Словотвірні моделі об'єднуються в словотвірні типи, які розглядаються як схеми побудови похідних слів, що характеризуються

спільністю: 1) частиномовної належності твірних основ; 2) семантичної співвіднесеності між твірними і похідними словами; 3) формальної співвіднесеності твірних і похідних. Виокремлюємо морфологічні моделі у межах певних словотвірних типів, що дозволяє нам простежити, які морфологічні чергування відбуваються в позиції перед певним словотворчим засобом. Взаємоприспосовування двох сусідніх морфем – кореня мотивувального слова і форманта – відбувається на морфемному шві, де визначальну роль відіграє характер кінцевого консонанта основи (кореня) та початкова морфема словотворчого суфікса. Це взаємоприспосовування супроводжується такими морфологічними явищами, як чергування фонем, альтернація акцентних позицій, усичення та нарощення суфіксальної морфемі. На прикладі віддієслівних морфологічно маркованих новотворів простежимо характер морфологічних явищ, визначимо морфологічні моделі та встановимо їхню типологію.

Смислова основа віддієслівних дериватів ґрунтується на семантичній природі дієслова – називати ситуацію, учасники якої можуть іменуватися окремими словами, у тому числі й твірними. Тому віддієслівні похідні утворюються як реалізація валентностей мотивувального дієслова. Наприклад, дієслово *вчити* має такі валентності: *хто* („виконавець дії” – *учитель*), *кого* („об’єкт дії” – *учень*), *де* („місце дії” – *училище*) [3, с. 233].

І. Р. Вихованець закономірність дієслів створювати навколо себе відкриті позиції, які можуть бути заповнені облігаторними або факультативними актантами, пов’язує із семантичною природою дієслівного предиката – визначати кількісний та якісний склад речення, тобто набір субстантивних синтаксем і їхні семантико-синтаксичні функції, оскільки „дієслівний предикат із залежними від нього непрямыми іменниками, що входять до його валентнісного оточення, формує елементарне із семантико-синтаксичного погляду речення” [1, с. 269]. У межах словотвірних типів (далі – СТ) виокремимо морфологічні моделі (далі – ММ) творення віддієслівних нових слів у сучасній українській мові. 1. У СТ з процесуальним значенням для девербативів субстантивної зони виокремлено такі ММ складних слів: **У + -0**: *відставка + падати – відставкопад, рясно падати – ряснопад, жерти України – україножер, Ленін + падати – ленінопод, падають стіни – стінопод, падає ціна – цінопод, вождь падає – вождепад, ціну різати – ціноріз*; **ММ У + -0** + зміна наголосу: *легко*

спадати – *легкоспад*, *дерево трусити* – *деревотрус*, *морити кризою* – *кризомор*. Остання ММ характерна і для неолексем на позначення особи за дією: *робити гондолу* – *гондолороб*, *давити кнопку* – *кнопкодáv*, *любити рекламу* – *рекламолю'б*, але *зелень їсти* – *зеленоїд* ММ У + С/С (с/д) + -0, для якої характерні консонантні альтернативи. 2. Для СТ на позначення процесу характерна ММ: У До + -ств(о): *славити книгу* – *книгосластво*, *вітчизну любити* – *вітчизнолюбство*, *краще знати* – *кращезнайство*. Ці девербативи позначають нову реалію, яка є наслідком розгортання процесуального значення і його трансформації в іншу форму. Похідні іменники на позначення нових понять втратили дієслівну семантику, а замість неї набули іменникову семантику предметності. Мотивувальними для них здебільшого слугують дієслова недоконаного виду.

У СТ на позначення виконавця дії: *виструнчитися* – *виструнченець* визначено ММ: У + Н суф. + -ець. Для СТ на позначення виконавця дії: *шикувати* – *шику́н*, *берегти* – *берегу́н* – ММ: У + Н суф. + зміна наголосу + -ець. Для десубстантивів на зразок *обабіти* – *обаблення* характерна ММ: У + Ч (б//бл) + -ен'н'(а); *узасаднити* – *узасаднення* – ММ: У. Для СТ на позначення опредметненої дії: *недохопіти* – *недохопіти*, *перешіптуватися* – *перешіпт* визначено ММ: У + зміна наголосу + -0.

Доречно зазначити, що для девербативів характерна субстантивна зона похідних, а для десубстантивів – ад'єктивна зона, до якої входять пасивні дієприкметники, пор.: ММ У + Н с + зміна наголосу + -н-: *зманкуртизувати* – *зманкуртизований*, *фінансувати* – *фінансований*, *патріотизувати* – *патріотизований*, *плебеїзувати* – *плебеїзований*, *тавтологізувати* – *тавтологізований*; ММ У + Ч (д//дж) + Н с + -ен-: *обсудити* – *обсуджений*; ММ У + -ен-: *замайданити* – *замайданений*, *зварганити* – *зварганений*.

Морфологічною особливістю словотвірних моделей М. Д. Степанова вважає введення в ту чи ту модель первинних основ. Крім загального категорійного значення, для встановлення ознак словотвірної моделі вважаємо за необхідне визначити її структурний склад, характер структурно-сміслових відношень її компонентів, словотвірне значення, характер смислового зв'язку зі словом походження або мотивацію цього зв'язку, словотвірну активність або продуктивність [7, с. 269]. Слова як словотвірні конструкції найчастіше складаються з двох безпосередніх складників (бінарні конструкції): кореня і

форманта, який є носієм СЗ, тому семантика словотвірних моделей залежить від їх належності до семантичних класів і до певної частини мови.

Загалом зміна процесуальної семантики на рівні словотвору реалізує такі відношення: 1) „дія – наслідок, результат дії” (*відставкапад, ряснопод, ленінопод, цінопод, стінопод, вождепад*); 2) „дія – виконавець дії” (*гондолороб, кнопкодав, рекламолюб, україножер, зеленоїд; виструнченець, перевихованець, виходець; шикун, берегун*). Семантична структура аналізованих іменників досить прозора, її можна виразити словотвірними перифразами „те, що утворено в результаті дії, названої твірним словом”, „той, хто виконує дію, названу твірним дієсловом”. Процесуальне значення спочатку переміщується з типової форми вираження (дієслова) в нетипову (іменник), не зазнаючи семантичних зрушень. Унаслідок цього утворюються синтаксичні деривати з транспозиційним СЗ „опредметнена дія”.

У процесі формування синтаксичних дериватів лексичне значення вихідної одиниці не змінюється, а сама одиниця, набуваючи нових категорійних і граматичних ознак, переходить в іншу частину мови. Тобто не відбувається поняттєвого аналізу означуваного, а лише змінюється спосіб вираження певного значення [2, с. 76]. Утворення синтаксичних дериватів уможливується завдяки здатності мови до передачі одного й того самого поняття засобами різних частин мови. Цією ознакою наділені в першу чергу дієслова, тому що значення процесуальності, яке на лексичному рівні виражається дієсловами, денотативно може виражатися й іменниками, при цьому воно може бути зумовленим, залежним (у віддієслівних дериватах) й автономним (у непохідних іменниках).

Отже, смисловою основою творення віддієслівних іменників з предметним значенням є метоніміїні перенесення на рівні морфологічного словотвору. Вони спричинені семантичною природою дієслів – утворювати навколо себе відкриті позиції, які можуть заповнюватися девербативами, переважно субстантивної зони. Між твірними дієсловами й мотивованими іменниками реалізуються співвідношення „дія – результат дії”, „дія – виконавець дії”. Віддієслівні деривати уточнюють, збагачують семантичне поле твірних дієслів новими значеннями, які розвиваються на базі лексико-семантичних варіантів, успадкованих від мотивувальних дієслів.

Від дієслів-новотворів утворюються переважно іменники на позначення осіб, процесів, станів, оскільки постійно існує потреба номінації нових понять, процесів, явищ. Рідше нові слова, що утворюються від дієслів або сполучення слів, у складі якого є дієслово, – пасивні дієприкметники, що виражають ознаку предмета за дією іншого предмета над ним. Нові віддієслівні похідні субстантивної й ад'єктивної зон утворюються згідно норм словотворення сучасної української мови: іменники на позначення осіб творяться від дієслівної основи за допомогою суфіксів **-ун**, **-ець** або за допомогою усічення дієслівної фіналі; назви процесів / станів утворюються за допомогою суфіксів **-ен'н'**, **-ств-**.

Таким чином, головним морфонологічним явищем, характерним для всіх віддієслівних неолексем, є усічення дієслівної фіналі. Проте виокремлено й такі ММ, у яких трапляється комбінування кількох морфонологічних явищ одночасно: 1) усічення + зміна наголосу; 2) усічення + нарощення суфіксальної морфеми; 3) усічення + нарощення суфіксальної морфеми + зміна наголосу; 4) усічення + нарощення суфіксальної морфеми + консонантні чергування. Перспективи подальших досліджень убачаємо у визначенні морфонологічних моделей нових слів десубстантивів, деад'єктивів, дослідження їхньої продуктивності та регулярності в процесах словотворення сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська / [за ред. І. Вихованця]. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
2. Городенська К. Г. Реалізація семантичного потенціалу дієслів у синтаксичних дериватах / К. Г. Городенська // Словотвірна семантика східнослов'янських мов. – К. : Наук. думка, 1983. – С. 102–113.
3. Земская Е. А. Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык / [под ред. В. А. Белошапковой] : учеб. – М. : Высш. шк., 1981. – 560 с.
4. Клименко Н. Ф. Словотвірна структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – К. : Наук. думка, 1984. – 252 с.
5. Кубрякова Е. С. Что такое словообразование / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1965. – 78 с.
6. Нелюба А. Лексико-словотвірні інновації (2004–2006) : словник / А. Нелюба, С. Нелюба. – Х. : Майдан, 2007. – 144 с.

7. Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова. – М. : Высш. шк., 1984. – 264 с.

Е. В. Волянская

МОРФОНОЛОГИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ ОТГЛАГОЛЬНЫХ НОВЫХ СЛОВ В СОВРЕМЕННОМ УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассмотрены способы создания отглагольных неолоксем, выделены словообразовательные типы отглагольных новых слов в современном украинском языке с разным категориальным значением, выяснено, какие морфонологические явления сопровождают создание неологизмов в соответствии с морфонологическими моделями в пределах определенного словообразовательного типа, проанализированы эти морфонологические явления, прослежены закономерности в создании отглагольных существительных и пассивных причастий, обнаружено соответствие / несоответствие нормам словообразования современного украинского языка.

Ключевые слова: словосложение, словообразовательный тип, морфонологическая модель, отглагольные существительные, пассивные причастия, усечение, наращивание суффиксальной морфемы, изменение ударения, чередование фонем.

Y. V. Volianska,

Postgraduate student of Ukrainian Language Department,
Kirovograd State Pedagogical University named after V. Vynnychenko,
1, Shevchenko St., Kirovograd, 25006, Ukraine,
Just4you.only@mail.ru

MORPHOPHONOLOGICAL VERBAL MODELS OF NEW WORDS IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Summary

The **subject** of the article is morphophonological transformation of new verbal words. The **theme** of the article is morphophonological verbal models of new words in modern Ukrainian language.

Purposes. The article reviews the most productive ways of creating new verbal words. Derivational types of new verbal words with different categorical meanings in modern Ukrainian language are determined, morphophonological phenomena that accompany the creation of new words according to morphophonological models within definite derivational types are found, the above stated morphophono-

logical phenomena are analyzed, regularities of the creation of verbal nouns and passive participles are traced. **Methodology.** The descriptive method, continuous sampling method, the method of morpheme and word formation analysis is used. The **finding** is the establishing of morphophonological features of new verbal words using morphophonological models. The accordance / discordance of word formation norms of modern Ukrainian language is found. **Practical value.** The results of the research can be used in special courses on problems of word formation and word creative morphophonology, in the process of writing textbooks in morphophonology, morphemics and word building of the Ukrainian language at a high school, and while creating derivational dictionaries.

Results. Nouns denoting persons, processes, states are mainly formed from new verbs because there is a constant need for naming new concepts, processes, phenomena. New words, which are formed from verbs or word combinations, including the verb, are rarely passive participles. New verbal nouns and passive participles are formed according to the rules of the word formation of modern Ukrainian language. The main typical morphophonological phenomenon which is used in all new verbal words is final verbal truncation. However, morphophonological models were singled out where they happened to combine several morphophonological phenomena simultaneously.

Key words: word composing, derivational type, morphophonological model, verbal nouns, passive participles, truncation, suffix morpheme augmentation, emphasis alternation, alternation of phonemes.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 811.162.1'366'37:001.4

В. В. Губич,

аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
Французський бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,
тел. : +38(048) 776-04-42,
vitalina.gubich@rambler.ru

КОДИФІКАЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОРФОЛОГІЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У „ГРАМАТИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ” О. КОПЧИНСЬКОГО І „СЛОВНИКУ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ” С. Б. ЛІНДЕ

Статтю присвячено розгляду морфологічної термінології в першому польському шкільному підручнику з граматики – „Граматиці польської мови”

Онуфрія Копчинського (повне видання 1917 р.) і фундаментальному „Словнику польської мови” Самуїла Богуміла Лінде в 6 т. (1807–1814 рр.). Основну увагу приділено фіксації регулярно відтворюваних спеціальних одиниць, їхній семантиці, співвідношенню питомих та запозичених слів, явищу синонімії та його причинам, основним способам творення морфологічних термінів.

Ключові слова: термін, термінологія, термінознавство, лінгвістична термінологія, морфологічна термінологія, „Грамматика польської мови” О. Копчинського, „Словник польської мови” С. Б. Лінде.

Лінгвістична термінологія польської мови має багату історію, відображає універсальні та національні мовознавчі тенденції. Функціонування цієї лексики тісно пов’язане з низкою зовнішніх та внутрішньомовних чинників: з формуванням польської літературної мови, зі становленням польської мовознавчої науки в епоху Просвітництва, з впливом європейської лінгвістичної традиції тощо.

У сучасному мовознавстві спостерігаємо чимало праць, присвячених різним аспектам вивчення термінів. Зокрема специфіку терміна та основні поняття термінології досліджували О. О. Реформатський [19], О. В. Суперанська [21], В. М. Лейчик [14], В. П. Даниленко, Д. С. Лотте, С. Гайда [28], С. Дубіш [27], В. Новицький, мотиваційні моделі термінів вивчала Т. Л. Канделакі [11], питаннями унормування термінології, термінотворення та термінографії займалися Т. Р. Кияк [12], Л. О. Симоненко [13]. У світлі антропоцентричної парадигми розглядають термінологічні питання А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько [7], В. Іващенко [10], О. Голованова [2], В. Змажер, М. Мазур, Ю. Лукшин [31] та ін. Історії українського термінознавства присвячена колективна монографія Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк, в якій подається характеристика основних галузевих термінологій [18]; українську лінгвістичну термінологію та її окремі розділи досліджували В. В. Захарчин [9], О. В. Медведь [17], О. О. Селіванова [20], І. А. Ярошевич [23], польську лінгвістичну термінологію вивчали З. Голомб [STJ], А. Корончевський [30], І. Плученник [33], К. Полянський [STJ].

Незважаючи на чималу кількість наукових праць в галузі термінознавства, спостерігаємо відсутність комплексного історико-онімасіологічного дослідження польської граматичної термінології з урахуванням лінгвокультурного аспекту. Наша стаття присвячена формуванню та розвитку морфологічної термінології у новопольській період історії польської мови, який припадає на кінець XVIII ст. і до 1939 р. Він характеризувався бурхливим розвитком

мовознавчої науки, про що свідчить численна кількість надрукованих граматик, підручників, словників, наукових трактатів, присвячених польській мові. Це період активного формування лінгвістичної термінології на основі національних ресурсів. Розгляд процесу усталення досліджуваної термінології у зазначений період, вивчення тенденцій розвитку спеціального лексикону зумовлює **актуальність** нашого дослідження.

Мета статті полягає у розгляді польської морфологічної термінології на початку XIX ст. та її унормування в „Граматиці польської мови” Онуфрія Копчинського („Gramatyka języka polskiego: dzieło rozgonne”, Warszawa, 1817) і „Словнику польської мови” Самуїла Б. Лінде в 6 т. („Słownik języka polskiego”, Warszawa, 1807–1814). Поставлена мета передбачає виконання наступних **завдань**: зібрати корпус морфологічних термінів (далі – МТ), які вживаються у працях О. Копчинського та С. Б. Лінде, розглянути їх семантичний обсяг; встановити співвідношення власне польських та запозичених термінів; виявити продуктивні словотвірні способи, за допомогою яких утворено спеціальні лексеми.

Матеріалом слугували 243 терміни морфології польської мови, зокрема назви повнозначних (*іменник, прикметник, займенник, дієслово, прислівник*) і неповнозначних частин мови (*прийменник, сполучник, вигук*) та найменування їхніх граматичних категорій, що були зібрані методом суцільної вибірки з граматики польської мови О. Копчинського і „Словника польської мови” С. Б. Лінде.

Треба наголосити, що терміносистеми у польській мові оформлюються досить пізно. Хоч перші відомості про польську мову і польський народ належать до IX ст., однак літературною мовою поляків (після прийняття в 966 році християнства) була латина. У середині XVIII ст. латина виходить з активного вжитку поляків, національна мова витісняє її з усіх галузей суспільного життя. Виникає потреба у підручниках польської мови для шкіл та словниках, перші з яких були написані латинською мовою, наприклад, „Lexicon Latino-Polonicum ex optimis Latinae linguae scriptoribus concinnatum”, Królewiec, 1564), найстарший підручник польської мови П. Статоріуша-Стоєнського („Polonicae grammatices institutio”, Kraków, 1594) [SJP, t. 2, s. 353, 412–413].

Значний внесок у розвиток мовознавчої термінології та методики викладання польської мови здійснили відомий польський мовозна-

вєць і педагог в школах католицького чернечого ордену піарів **Онуфрїй Копчинський** (1735–1817), який підготував „Граматику польської мови для національних шкіл” („Gramatyka dla szkół narodowych w trzech częściach, dla klas I–III”, 1778–1839; „Gramatyka języka polskiego. Dzieło pozgonne”, Warszawa, 1817) [SJP, t. 2, s. 666]) та відомий лексикограф, мовознавець, перекладач, педагог **Самуїл Богуміл Лінде** (1771–1847), автор шеститомного тлумачного словника польської мови, який містив близько 60 тис. слів [22] („Słownik języka polskiego”, Warszawa, 1807–1814; друге видання 1854–1861 pp., перевидання – в 1951 p. і 1994–1995 pp.).

„...Цінність граматики Копчинського тим більша, що він зумів створити ... підручники польської граматики, написані польською тоді, коли в Польщі бракувало навіть питомої граматичної термінології”, – наголошує І. Стасєвич-Ясюкова [35, s. 276]. О. Копчинський був автором значної кількості термінів, більшість з яких використовуються у сучасному мовознавстві. „...Це заслуга передовсім самого автора, який чудово знав польську мову та її словотвір...” [26, s. 56].

Натомість „Словник польської мови” С. Б. Лінде є найвідомішою працею польської лексикографії (основними джерелами для його роботи стали словники Г. Кнапіуша та М. А. Троца, друковані видання та рукописи, художня література, наукові тексти, хроніки, шкільні підручники, публіцистичні та політичні тексти, розмовне мовлення) [24; 34, s. 21], для пояснення слів автор інколи дає справжню енциклопедичну інформацію з різних галузей ремесел [29, s. 654]), основні лінгвістичні терміни.

Перші польські граматики і словники фіксували МТ, рекомендовані до застосування у науково-методичній та мовленнєвій практиці, сприяли унормуванню мовознавчої термінології. У сучасній лінгвістиці під терміном **кодифікація** розуміють: „визначення і опис правил вимови, письма (графіка, орфографія, пунктуація), словотворення і слововживання, побудови речень і тексту... Кодифікація здійснюється через підручники і навчальні посібники, правописи, довідники і словники” [16, с. 169]); „систематизоване закріплення термінів у наукових джерелах (граматиках, словниках, навчально-методичній літературі), що орієнтує мовців на дотримання єдино можливої установленої мовної норми” [23, с. 50].

Вивченням семантичної природи, граматичної організації і функціонування термінів, які обслуговують різні сфери професійної

діяльності людини, займається *термінознавство* (термін запропоновано у 60 рр. ХХ ст.), натомість за *термінологією* зберігається значення сукупності слів і словосполучень, що виражають спеціальні поняття [3, с. 7]. Терміни на шляху до кодифікації проходять складний шлях, оскільки мають відповідати основним вимогам до цього типу мовних одиниць, пор: „номінативна спеціальна лексична одиниця (слово чи словосполучення), що приймається для точного називання понять” [4, с. 30]. Лінгвістична термінологія – це сукупність слів та словосполучень, що використовуються у мовознавстві для передавання основних спеціальних понять мовознавства і для називання типових об’єктів даної наукової галузі [1, с. 509]. П. Гриценко та І. Казимирова наголошують на взаємозв’язку лінгвістичної термінології з її лексикографічним представленням, оскільки система відповідних термінів тісно пов’язана із розвитком мовознавства [5].

У центрі нашої уваги перебуває **морфологічна термінологія** – система спеціальних лексичних одиниць, які використовуються для називання і позначення понять морфології, одного з розділів мовознавства, який „вивчає будову слів з точки зору залежності його значення від утворюючих його морфем” [СЛТ, с. 243].

Спеціальні слова, що позначають морфологічні поняття у „Граматиці польської мови”, належать до лексем, запропонованих О. Копчинським (крім терміна *zaimek* ”займенник”, що ввів в науковий обіг Б. К. Маліцький (В. К. Malicki „Klucz do języka francuskiego, to jest gramatyka polsko-francuska”, Kraków, 1700) [29, s. 669; 30, s. 21–22]), які збереглися до нашого часу. Представлено назви всіх повнозначних частин мови (зберігаємо авторське написання – В. Г.): *rzeczownik* „іменник”, *przymiotnik* „прикметник”, *czasownik* ”дієслово”, *zaimek* ”займенник”, *imiestów / imiosłów* ”дієприкметник”, *przysłówek* „прислівник”, *przyimek* „прийменник”, *spójnik* „сполучник”, *wykrzyknik* „вигук” [Корцз., с. 37–38]. На позначення числівника використовуються двокомпонентні словосполучення *wyraz liczbowy / liczebny, imię rachunkowe*, також числівники від 1 до 4 названо прикметниками (*przymiotnikami*), а від 5 і більше – іменниками (*rzeczownikami*) [Корцз., с. 69]. Це пов’язано, мабуть, з тим, що у праслов’янській мові числівників як частини мови не існувало: їхню роль виконували іменники та прикметники, а найдавніші назви чисел змінювалися за іменними типами основ [15, с. 21].

Цікаво, що у досліджуваній період МТ *imiesłów / imiosłów* „дієприкметник” вживався на позначення і дієприкметника, і дієприслівника. О. Копчинський окремо позначає *imiosłów osobliwy* „дієприслівник” та *imiosłów zwyczajny* „дієприкметник”: „Imiosłów nazwany osobliwym, ...nieodmienny, kończący się na -qc, -szy...; imiosłów zwyczajny, zakończony na -qcy..., -any, -ony, -ęty, -ity, -uty...Mają rodzaje, liczby, przypadki” [Корпц., s. 105]. Крім того, *wyrazy imiosłowowe* (дієприкметникові слова) автор називає *przymiotnikami słowowymi* (дієслівними прикметниками) [Корпц., s. 104]; ці словосполучення – описові терміни, так звані *передтерміни* („спеціальні лексеми, які використовуються як терміни для найменування нових сформованих понять, але які не відповідають основним вимогам до термінів”, частіше це описові звороти, сурядні сполучення слів, словосполучення, що містять дієприкметниковий або дієприслівниковий зворот) або свідчать про початковий етап номінації [4, с. 44].

До назв граматичних категорій частин мови відносимо такі МТ та їх синоніми: *rodzaj / genus* „рід”, *liczba / numerus* „число”, *przypadek / spadek / casus* „відмінок”, *stopień / gradus* „ступінь”, *osoba* „особа”, *czas / tempus* „час”, *tryb / modus* „спосіб”, *stan* „вид, стан дієслова” [Корпц., s. 42, 48, 52–53, 88, 90, 100, 102, 668–669; SJP, s. 82, 106, 348, 392, 561, 562, 1219, 1268, t. 5, s. 40, 426, 667]. Поряд із питомими термінами „Словник польської мови” С. Б. Лінде фіксує й латинські за походженням відповідники, наприклад: „*Przypadek – przypadkowa odmiana zakończenia imion, casus, spadek. Rs. надежь*” [SJP, t. 2, cz. 2, s. 1219].

Грамматична категорія жіночого роду має також два синонімічних МТ: „*Rodzaj niewieści czyli żeński*” [Корпц., s. 42] оскільки у старо- та середньопольській періоди (1136 – 80 рр. XVIII ст.) [29, s. 3, 215] на позначення жінки використовувалися лексеми *żeńszczyzna, białogłowa, białka, niewiasta, żona* [26, s. 58] (у сучасній польській мові – *kobieta*).

МТ *однина* позначається як *liczba pojedyncza / liczba osobliwości*, множина – *liczba mnoga / wielości* [SJP, t. 1, cz. 2, s. 1268; Корпц., s. 52]. У сучасній морфологічній польській терміносистемі вживаються терміни-словосполучення *liczba pojedyncza, liczba mnoga* [USJP; STJ, s. 316].

На позначення відмінків, крім термінів, утворених О. Копчинським (*mianownik, dopełniacz, celownik, biernik, narzędnik, miejscownik, wołacz*), використовуються словосполучення: *imiona rachunkowe*:

przypadek pierwszy, drugi, trzeci, czwarty, piąty, szósty, siódmy [Корпц., s. 52–53], а у С. Б. Лінде – й латинські відповідники найменувань відмінків.

Поняття виду (сучасний термін *aspekt* [STJ, s. 58]) та стану дієслова (сучасний термін *strona* [STJ, s. 537]) позначає МТ *stan* „стан” („*stan słowa: położenie w myśli naszej (czynny, bierny i niaki), stan w mowie, jego początek, ciąg i koniec (poczynający, niedokonany, dokonany), iednorazowy albo często powtarzany (iednotliwy, częstotliwy, oboie)*” [Корпц., s. 88–89]), запозичений з загальнонародної мови (*stan* „сукупність обставин, умови, в яких хтось або щось перебуває..., ситуація” [USJP]).

Для найменування різновидів наказового способу вживаються словосполучення *tryb łagodniejszy, tryb surowy*: „*Tryb rozkazujący najskromniejszy jest w zakonczeniach swoich, bo też ludzie niebardzo lubią rozkazy, łagodniejszy, bez nalegania (idź na plac), surowy, z naleganiem (idźże na plac)*” [Корпц., s. 102].

Аналіз МТ у „Граматичі польської мови” О. Копчинського та в „Словнику польської мови” С. Б. Лінде виявив терміни-дублети (з різною формою) [8, с. 105], а саме: 1) питомий та запозичений термін (усього 49 термінологічних дублетних пар): *imię – nomen* („іменна частина мови”) [SJP, t. 1, cz. 2, s. 903]; *imię rzeczowne – nomen substantivum* („іменник”) [SJP, t. 1, cz. 2, s. 903]; *imię rzeczowe zbiorowe – collectivum* („збірний іменник”) [SJP, t. 6, s. 344]; *imię przymiotne – nomen adiectivum* („прикметник”) [SJP, t. 1, cz. 2, s. 903]; *zaimek dzierżawczy – pronomen possessivum* („присвійний займенник”) [SJP, t. 1, cz. 1, s. 596]; *słowo – verbum* („дієслово”) [SJP, t. 5, s. 296]; *imiesłów / imiosłów – participium* (дієприкметник) [SJP, t. 1, cz. 2, s. 904]; *przypadkowanie – deklinacja* („відміна”) [Корпц., s. 52; SJP, t. 1, cz. 1, s. 416]; *przypadek – casus* („відмінок”) [SJP, t. 2, cz. 2, s. 1219]; *mianownik – Nominativus* („називний відмінок”) [SJP, t. 2, cz. 1, s. 64; SJP, t. 1, cz. 2, s. 1219]; *czasowanie – koniugacja* („дієвідміна”) [SJP, t. 1, cz. 1, s. 351]; *czas zaprzeszły – plusquamperfectum* („давноминулий час”) [SJP, t. 6, s. 743] тощо; 2) автохтонні терміни (всього 22 термінологічні дублетні пари): *imię rzeczowe zbiorowe – wyraz zbiorowy* („збірний іменник”) [Корпц., s. 41–42; SJP, t. 6, s. 344]; *rzeczowniki liczbowe – imię rzeczowne liczbowe – wyraz liczbowy – imię liczebne* („числівник”) [Корпц., s. 41–42; SJP, t. 1, cz. 2, s. 1269]; *imię przymiotne – wyraz przymiotny* („прикметник”) [Корпц., s. 36–37; SJP, t.

1, cz. 2, s. 903, t. 2, cz. 2, s. 1213]; *przysłówek* – *przysłowie* – *dosłowie* („прислівник”) [SJP, t. 2, cz. 2, s. 1239]; *przyimek* – *przedślowie* („прійменник”) [SJP, t. 2, cz. 2, s. 1198]; *odmiana* – *przypadkowanie* – *spadkowanie* („відмінювання”) [Корпц., s. 43, 52; SJP, t. 1, cz. 1, s. 416, t. 2, cz. 2, s. 1219]; *mianownik* – *mianujący* – *przypadek pierwszy* („називний відмінок”) [Корпц., s. 52–53, SJP, t. 2, cz. 1, s. 64; SJP, t. 1, cz. 2, s. 1219] тощо. Як бачимо, у парі „питомий – запозичений термін” другим виступає латинський відповідник, власне польський термін є калькою: *imię* – *nomen* (грам. „ім’я”); *słowo* – *verbum* („дієслово”); *odmiana* – *deklinacja* („відмінювання”).

С. Б. Лінде фіксує у своїй праці основні МТ, представлені не тільки в граматиці польської мови О. Копчинського, а й у словнику Я. Мончинського („*Mianownik – Grammat. Mianujący, casus Nominativus. Mącz.*” [SJP, t. 2, cz. 1, s. 64]), М. А. Троца („*Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-francusko-niemiecki*”, 1744–1772), а поряд подає латинські назви (*przypadek* – *casus*), питомі терміни (*przypadek* – *spadek*).

Окремі МТ мають по декілька синонімів-дублетів, наприклад: *przysłówek* „прислівник” (зберігся у сучасному мовознавстві [STJ, s. 471]) – *przysłowie* (у сучасній польській мові „прислів’я”) – *dosłowie* – *adverbium* – *adverb* (спостерігаємо процес елізії від латинського терміна *adverbium*) [Корпц., s. 108; SJP, t. 1, cz. 1, s. 5, s. 494, t. 2, cz. 2, s. 1239]; *odmiana* (вживається у сучасній польській мові в таких значеннях: „1) відмінювання слова; 2) збір форм, властивих даному слову залежно від його граматичних категорій; флексія; 3) частина граматики, що об’єднує відмінювання та дієвідмінювання; флексія” [USJP; STJ, s. 390]; „відмінювання, дієвідмінювання” – *przypadkowanie* – *spadkowanie* – *deklinacja* / *deklinacja* (вживається на сучасному етапі в значенні: „1) відмінювання іменників, прикметників, займенників, дієприкметників та числівників за відмінками та числами; 2) система такого відмінювання” [USJP; STJ, s. 119–120]) [Корпц., s. 43, 52; SJP, t. 1, cz. 1, s. 416, 651, t. 2, cz. 2, s. 1219]. Наслідком перекладу латинського МТ є наявність кількох питомих слів, зазвичай це терміни-словосполучення: *imię rzeczowne* – *imię istotne* („іменник”), *imię przymiotne* – *imię dodane* („прикметник”) [SJP, t. 1, cz. 2, s. 903].

Автохтонні та запозичені дублетні МТ свідчать про подальшу динаміку лінгвістичної термінології польської мови, пошуки зразкових термінологічних варіантів, а також неусталеність існуючої мовної норми.

Серед морфологічних термінів польської мови у розглядуваний період було виявлено нечисленну кількість **термінів-варіантів: фонетико-графічних**, що відрізняються вимовою та варіантним написанням лексем: *imiestów* – *imiosłów* („діеприкетник”); **слово-творних**, які різняться словотвірними афіксами (*słowo czynne* – *słowo czyniące* („активний стан дієслова”); *zaimek dzierżawczy* – *dzierżawny* („присвійний займенник”), *wyraz liczbowy* – *liczebny* („числівник”); **морфолого-синтаксичних**, один із яких – це термін-словосполучення, а інший – його коротка форма, що з’явилася внаслідок морфологічних та синтаксичних процесів: *imię rzeczowne* – *rzeczownik* („іменник”); *imię przymiotne* – *przymiotnik* („прикетник”) [Korcz., s. 36–37; SJP, t. 1, cz. 2, s. 903, t. 2, cz. 2, s. 1213]; *słowo czasowe* – *czasownik* („дієслово”) [Korcz., s. 98].

Ненормований характер морфологічної термінології виявляється на прикладі **відносних синонімів** (з частковим збігом змістової сутності [9, с. 274]), серед них було виявлено **текстуальні**, один із яких за значенням ширший, але використовується з метою кращого розуміння позначуваного поняття: *czasowanie* („дієвідмінювання”) – *koniugacja* – *forma* (будова виразу, в якій можна вирізнити складові елементи, що виражають лексичні або граматичні функції [USJP]) [Korcz., s. 52; SJP, t. 1, cz. 1, s. 351]: „*Jako w rzemiosłach są formy na robienie iednakich rzeczy, tak w językach są formy na przyradkowanie i czasowanie. Kpcz. Gr.*” [SJP, t. 1, cz. 1, s. 651]. Треба зазначити, що у сучасній польській лінгвістичній терміносистемі латинські терміни також можуть вживатися поряд із питомими, зокрема назви деяких частин мови (*nomen* – *imię* [STJ, s. 379], *verbum* – *czasownik* [STJ, s. 109]), граматичних категорій (*collectivum* – *wyraz zbiorowy* [STJ, s. 101], *comparativus* – *stopień wyższy* [STJ, s. 101], *imperativus* – *tryb rozkazujący* [STJ, s. 245], *participium* – *imiestów* [STJ, s. 413]).

У процесі розвитку деякі питомі МТ занепали (*spadkowanie*, *mianujący*, *rodzaj niewieści*, *słowo*, *liczba osobliwości / wielości* тощо), з синонімічного термінологічного ряду, фонетичних та словотвірних варіантів обрано найвдаліший з точки зору мовного колективу термін, наприклад, *przysłówek* [USJP]), *imiestów*, *zaimek dzierżawczy*. Серед морфолого-синтаксичних варіантів МТ занепали терміни-словосполучення (*imię rzeczowne*, *imię przymiotne*).

Продуктивними словотвірними способами у морфологічній термінології польської мови в розглянутий період були: 1) творення словосполучень (135 МТ, або 55,5 % від досліджених терміноодиниць), 2) афіксація (33 МТ, або 13,6 % від досліджених мовних одиниць, серед яких суфіксальним способом утворено 22 МТ, або 66,6 % від досліджених мовних одиниць), 3) запозичення термінів (50 МТ, або 20,6 % від досліджених мовних одиниць), що свідчить про універсальні тенденції у формуванні термінологічних систем слов'янських мов (див. праці В. Даниленко, О. Голованової, І. Кочан та ін. термінологів) [6, с. 29, 32, 37; 2, с. 94, 107; 18, с. 127].

Зібраний матеріал засвідчив, що формування та кодифікація МТ польської мови залежить від позамовних та мовних чинників, це складний довготривалий процес. Розвиток МТ польської мови відбувався у двох напрямках: утворення питомих новотворів, вираження спеціальних понять національно-мовними засобами (пуристична тенденція у граматиці О. Копчинського, його прагнення до закріплення питомих терміноодиниць) та збереження запозиченої термінології, переважно латинського походження, її адаптація в польській лінгвістичній терміносистемі (інтернаціональна тенденція у словнику С. Б. Лінде). На початку ХІХ ст. у розглянутій термінології зафіксовано 5 термінів, що номінували повнозначні частини мови, 2 терміни – номінували неповнозначні частини мови та вигук, а також терміни на позначення граматичних категорій цих частин мови. Наявність синонімів та термінів-дублетів вказує на неусталений характер МТ польської мови у досліджуваній період.

„Грамматика польської мови” О. Копчинського та „Словник польської мови” С. Б. Лінде мали значний вплив на формування лінгвістичної термінології в цілому, сприяли поширенню та кодифікації польських МТ.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у розгляді лінгвістичної терміносистеми польської мови зі встановленням закономірних тенденцій, притаманних історії її формування та сучасному стану.

Список використаних джерел та літератури

1. Ананьева Н. Е. История и диалектология польского языка: учебник / Н. Е. Ананьева. – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 301 с.

2. Голованова Е. И. Введение в когнитивное терминоведение / Е. И. Голованова. – М. : Флинта; Наука, 2011. – 224 с.
3. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах: учеб. пособие для филол. специальностей вузов / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высш. школа, 1987. – 104 с.
4. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Издательский центр „Академия”, 2008. – 304 с.
5. Гриценко П. Засади створення „Словника лінгвістичних термінів” / П. Гриценко, І. Казимилова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.term-in.org/goods/15-1-1-1/category/id73/>
6. Даниленко В. П. Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
7. Д’яков А. С. Основы термінотворення: семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Вид. дім „КМ Academia”, 2000. – 218 с.
8. Думанська Л. Б. Явище синонімії в сучасній українській термінології будівництва та архітектури / Л. Б. Думанська // Записки з українського мовознавства: Зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2006. – Вип. 16. – С. 273–278.
9. Захарчин В. В. Українська мовознавча термінологія кінця ХІХ – початку ХХ століття : автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / В. В. Захарчин. – К., 1995. – 18 с.
10. Іващенко В. Л. Когнітивне термінознавство: перспективи розвитку / В. Л. Іващенко // Термінологічний вісник : зб. наук. праць. – К. : ІУМ НАНУ, 2011. – Вип 1. – С. 47–54. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/51160>
11. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 168 с.
12. Кияк Т. Проблема лінгвістичного упорядкування термінології / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність: зб. наук. праць. – К. : КНЕУ, 2005. – Вип. VI. – С. 13–16.
13. Крыжановская А. В. Актуальные проблемы упорядочения научной терминологии: Монография / А. В. Крыжановская, Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1987. – 163 с.
14. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура / В. М. Лейчик. – М. : Либроком, 2009. – 256 с.
15. Лучик В. В. Вступ до слов’янської філології: підручник / В. В. Лучик. – 2-е вид., випр., доп. – К. : ВЦ „Академія”, 2013. – 344 с.
16. Мацько Л. І. Стилїстика української мови / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько. – К., 2003. – с. 169.
17. Медведь О. В. Українська граматична терміносистема (історія та сучасний стан): автореф. дис. на здобуття канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. В. Медведь. – Харків, 2001. – 16 с.

18. Панько Т. І. Українське термінознавство: підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
19. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии: материалы Всесоюзного терминологического совещания. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46–55.
20. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – 716 с.
21. Суперанская А. В. Общая терминология: вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 243 с.
22. Тимошук Р. П. Тлумачні словники в історії польської лексикографії / Р. П. Тимошук. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://philolog.univ.kiev.ua/library/zagal/Komparatyvni_doslidzhenna_12_2010/188_193.pdf
23. Ярошевич І. А. Становлення й кодифікація української морфологічної термінології / І. Ярошевич // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 44–54. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/37728>.
24. Bańko M. Słownik języka polskiego, Warszawa 1807–1814. Samuel Bogumił Linde / M. Bańko. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.leksykografia.uw.edu.pl/slowniki/37/slownik-jezyka-polskiego-warszawa-1807-1814>.
25. Błażejewicz O. Samuel Bogumił Linde – bibliotekarz i bibliograf / O. Błażejewicz. – Wrocław: Ossolineum, 1975. – 243 s.
26. Dąbrowska A. Język polski / A. Dąbrowska. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004. – 283 s.
27. Dubisz S. Miejsce terminologii w nowym wydaniu Słownika języka polskiego PWN / S. Dubisz // Neoterm. – 1996. – № 718. – S. 19 – 31.
28. Gajda S. Wprowadzenie do teorii terminu / S. Gajda. – Opole : Wyższa Szkoła pedagogiczna im. Powstańców Śląskich, 1990. – 145 s.
29. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego: W 3 t. / Z. Klemensiewicz. – Warszawa : PWN, 1985.
30. Koronczewski A. Polska terminologia gramatyczna / A. Koronczewski. – Wrocław : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1961. – 117 s.
31. Lukszyn J. Podstawy teoretyczne terminologii / J. Lukszyn, W. Zmarzer. – Warszawa : KJS, 2001. – 189 s.
32. Mazur M. Terminologia techniczna / M. Mazur. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowo-Techniczne, 1961. – 252 s.
33. Płóciennik I. Słownik wiedzy o języku / I. Płóciennik, D. Podlaska. – Bielsko-Biała : Wydawnictwo Park, 2004. – 326 s.
34. Samuel Bogumił Linde: twórca pierwszego słownika języka polskiego. – Toruń: Książnica Miejska, 1977. – 27 s.
35. Stasiewicz-Jasiukowa I. Narodziny gramatyki: o kontekstach powstania i warsztacie dzieła Onufrego Kopczyńskiego / I. Stasiewicz-Jasiukowa // Kwartalnik Historii Nauki i Techniki. – 1983. – 28 / 2. – S. 269–296.

- СЛТ – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – изд 2-е, стереотип. – М. : Сов. Энциклопедия, 169. – 608 с.
- Корacz. – Korczyński O. Gramatyka języka polskiego. Dzieło pozgonne / O. Korczyński. – Warszawa : Druk. Księży Pijarów, 1817. – 250 s.
- Мącz. – Mączyński J. *Lexicon Latino Polonicum ex optimis Latinae linguae Scriptoribus concinnatum*, Ioanne Maczynsky Eqvite Polono interprete [...] (*Leksykon łacińsko-polski zestawiony z [tekstów] najlepszych pisarzy łacińskich*) / J. Mączyński. – Typographus Ioannes Daubmannus [Jan Daubmann], Regiomonti Borussiae [Królewiec], 1564. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/docmetadata?id=23849>
- SJP – *Słownik języka polskiego przez M. Samuela Bogumiła Linde*. – Т. 1–6. – Warszawa : Drukarnia XX. Pijarów, 1807–1814. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kpbc.umk.pl/publication/8173>
- STJ – Gołąb Z. Słownik terminologii językoznawczej / Z. Gołąb, A. Heinz, K. Polański. – Państwowe Wydawn. Naukowe, 1968. – 847 s.
- Тг. – *Nowy dykcjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, przestrog gramatycznych [...]* przez Michała Abrahama Troca / M. A. Trotz. – Lipsk : Nakładem Jana Fryderyka Gledycza, 1764. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/docmetadata?id=7138&from=publication>
- USJP – Uniwersalny słownik języka polskiego: w 4 t. / red. S. Dubisz. – Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003. – Т. 1–4.

В. В. Губич

КОДИФИКАЦИЯ ПОЛЬСКОЙ МОРФОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В „ГРАММАТИКЕ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА” О. КОПЧИНСКОГО И „СЛОВАРЕ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА” С. Б. ЛИНДЕ

Статья посвящена рассмотрению формирования польской морфологической терминологии, зафиксированной в „Грамматике польского языка” О. Копчинского (1817) и „Словаре польского языка” С. Б. Линде (1807–1814). Основное внимание обращается на семантику исследуемой терминологии, соотношение собственно польских и заимствованных терминов, синонимии и ее причины, продуктивные способы образования терминов морфологии.

В изучаемый период времени (начало XIX века) формируются названия частей речи – 5 самостоятельных, 2 служебных и междометия, термины для обозначения их грамматических категорий. Но наряду с исконными словами активно используются их латинские соответствия, в частности, это явление характерно для словаря С. Б. Линде. Наличие большого количества синонимов (абсолютных и относительных) указывает на не вполне сформировав-

шуюся МТ. Данные тенденции являются закономерными для процесса терминологического оформления начала XIX века.

Ключевые слова: термин, терминология, терминоведение, лингвистическая терминология, морфологическая терминология, „Грамматика польского языка” О. Копчинского, „Словарь польского языка” С. Б. Линде.

V. V. Gubych,

Postgraduate Student of General and Slavic Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : 38(048) 776-04-42,
vitalina.gubich@rambler.ru

CODIFICATION OF THE POLISH MORPHOLOGICAL TERMINOLOGY IN „GRAMMAR OF THE POLISH LANGUAGE” BY O. KOPCZYŃSKI AND IN „DICTIONARY OF THE POLISH LANGUAGE” BY S. B. LINDE

The article deals with the formation of the Polish morphological terminology which is fixed in „Grammar of the Polish Language” by Onufry Kopczyński (1817) and „Dictionary of the Polish Language” by Samuel B. Linde (1807–1814). The main attention, firstly, is focused on the semantics of the studied terminology, the relations between the native Polish terms and foreign ones; secondly, it is focused on the phenomenon of synonymy, and its causes and productive ways of the formation of the terms of morphology.

Five names of the notional, two names of the functional and a name of the separate (interjection) parts of speech and some terms to describe their grammatical categories were formed during the period of time under consideration (the beginning of the XIX century). But side by side with the Polish terms their Latin compliances are used actively; in particular, it is a characteristic feature of the vocabulary by S. B. Linde. The relations between the Polish and foreign terms suggest that the Latin terms are borrowed due to extralinguistic factors.

A large number of synonyms (absolute and relative) indicates immatur uncoded nature of the terminology. Among the productive methods of the term formation prevails the analytical way (phrases), i.e. the domination of the descriptive terms indicates the primary stage of naming. In our opinion, these phenomena are a natural term formation process of the term system at the beginning of the XIX century.

Key words: term, linguistic terminology, morphological terminology, „Gramatyka języka polskiego” („Grammar of the Polish language”) by Onufry Kopczyński, „Słownik języka polskiego” („Dictionary of the Polish Language”) by Samuel B. Linde.

Надійшла до редакції 11.03.2015 р.

УДК 811.162.1'27-053.5/.6(=162.1:477.8):303.62

М. З. Зелінська,

здобувач кафедри польської філології

Львівського національного університету імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,

тел. (38- 032) 296- 47-70,

mariazielinska23@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ: ВИКОРИСТАННЯ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ В ЗАХІДНИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню соціолінгвістичної ситуації: вибору мови спілкування молоддю польського походження, яка навчається в позашкільних навчальних закладах (польських суботніх / недільних школах) західних областей України. Отриманий методом анкетування матеріал дає змогу визначити соціолінгвістичну ситуацію молоді польського походження – носіїв польської мови, які проживають у трьох західноукраїнських областях.

Ключові слова: польська мова, польське походження, двомовність, анкета, позашкільний навчальний заклад, молодь, комунікативна ситуація, Західна Україна.

Польській мові, яка функціонує поза межами сучасної Польщі, зокрема, на т. зв. пограниччі, присвячено чимало наукових досліджень. У науковій літературі польськими та литовськими дослідниками різнобічно представлено особливості функціонування польської мови на території північно-східного пограниччя (праці З. Курцовой [12; 14], З. Саваневської-Мохової [22], Х. Турскої [25], І. Масойць [15], А. Зелінської [26; 27], Х. Карась [9], Е. Смулкової [23], Й. Мендельскої [16] та ін.).

Польська мова на території сучасної України стала предметом наукових зацікавлень П. Париляка [18], З. Курцовой [13; 10; 11], М. Бжезіної [3], Е. Смулкової [24], Я. Рігера [19; 20; 21], І. Цехош [5; 4], Е. Дзенгель [6; 7], Л. Непоп [1] та ін. Увага дослідників зосереджена насамперед на описі соціолінгвістичного стану та аналізі особливостей мовлення найстаршого покоління носіїв польської мови. Відсутні натомість ґрунтовні дослідження польського мовлення представників молодшої генерації, що зумовлює актуальність нашої статті. Необхідність дослідження соціолінгвістичних параметрів та

комунікативних аспектів їхнього польського мовлення обґрунтована тим, що саме це покоління в майбутньому визначатиме перспективи розвитку та функціонування польської мови на території України. Ключовим для нашого дослідження є поняття мовної ситуації, до трактування якої в науковій літературі наявні різні підходи. У пропонованій статті це поняття розуміємо згідно з визначенням О. О. Селіванової, як „ситуацію взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі чи регіоні з огляду на функціональну специфіку й ареал поширення мов чи форм мов у певний момент історичного розвитку” [2, с. 335]. **Метою** статті є дослідження соціолінгвістичної ситуації молодого покоління носіїв польської мови в умовах двомовності (чи багатомовності). Завдання полягає у представленні: національного складу сімей досліджуваної молоді; сфер використання польської мови; ситуацій, в яких відбувається переключення мовних кодів; мови спілкування в родинному оточенні; джерела опанування польської мови та функціонування польської мови в Україні в оцінці її молодих носіїв. Матеріал зібрано методом анкетування. Загалом анкетуванням охоплено 453 респонденти, які декларують своє польське походження.

Дослідженням ми охопили 17 позашкільних навчальних закладів Львівської (10 закладів), Івано-Франківської (4) та Тернопільської (3) областей. Позашкільні навчальні заклади (т. зв. польські суботні / недільні школи) функціонують при загальноосвітніх навчальних закладах, польських культурно-освітніх товариствах чи римокатолицьких парафіях. Навчання проводиться в суботу, інколи – в інші дні тижня (у післяобідній час) і відбувається польською мовою.

Національний склад сімей анкетованих. Отримані дані свідчать про те, що 41 анкетований походить з сімей, в яких обоє батьків польської національності. Найбільше дітей та молоді, а саме 168 осіб, походить з мішаних сімей, у яких один з батьків – представник польської національної меншини. Деяко менше – 128 учнів – як підтвердження свого польського походження вказують на те, що один з представників старшого покоління родини (бабуся або дідусь) є поляком. Значно рідше трапляються сім'ї (згідно з даними анкетування – лише 25), в яких обоє (бабуся і дідусь анкетованих) польської національності. 91 анкетований декларує своє польське походження на підставі того, що хтось з дальших предків (прабабуся чи прадідусь) польської національності.

Сфери використання польської мови. В умовах двомовності кожна з уживаних мов функціонує в певних комунікативних ситуаціях. Надумку В. Мьодунки, дослідника польської мови поза межами Польщі, „<...> польська мова – це мова неофіційних приватних контактів, типових для життя в родині, родинних та товариських контактів у межах тієї самої етнічної групи. Окрім цього, вона уживається в полонійних (парафійних) школах, польських класах, полонійних спортивних і фольклорних колективах, в етнічних (польських) парафіях, польських організаціях <...>” [17, с. 311]. На території України польська мова як мова національної меншини використовується в обмеженій кількості комунікативних ситуацій (за винятком поодиноких польських сіл, у яких є мовою повсякденного спілкування). Литовська дослідниця К. Гебен, досліджуючи вибір молоддю польського походження у Литві мовного коду в окремих комунікативних ситуаціях, спирається на соціолінгвістичний метод *domain* Дж. Фішмана, який виділяє п'ять основних ситуацій: *сім'я, середовище друзів, навчання, релігія і праця*. Беручи до уваги віковий критерій досліджуваних, К. Гебен замість останньої ситуації (праця) виділяє таку сферу контактів, як сусідство, розширюючи водночас згаданий перелік такими ситуаціями, як адміністрація та засоби масової інформації [8, с. 25–26]. Маючи на меті дослідження комунікативних ситуацій, у яких молодь польського походження використовує у спілкуванні польську мову, спираючись на особливості функціонування польської мови на території України та власні спостереження, ми запропонували перелік семи ситуацій, з яких слід було виділити ті, в яких спілкування відбувається мовою національної меншини, а саме: *спілкування з членами сім'ї (вдома), спілкування із знайомими, сусідами, друзями, костел, в польській школі під час занять в польській школі під час перерв*. Окрім цього, анкетовані мали можливість вписати власний, непередбачений нами, варіант у рубриці „в інших ситуаціях (яких?)”.

На основі отриманого матеріалу можна стверджувати, що майже всі анкетовані (99 %) використовують польську мову в позашкільних навчальних закладах під час занять. Для переважної більшості (75 %) польська мова пов'язана з костелом. Трохи більше ніж половина анкетованих (54 %) спілкується польською мовою під час перерв у польській школі. Причиною того, що решта учнів не використовує в спілкуванні в цій ситуації польської мови, є, найімовірніше, те, що в цих позашкільних навчальних закладах навчаються також (а інколи

й передусім) діти та молодь, які не мають польського походження і починають в цих школах вивчення польської мови. Не можна виключати також, що в ситуації, коли в більшості комунікативних ситуацій домінує українська мова, формулювання висловлювання польською мовою вимагає докладання певних зусиль.

Майже половина (49 %) представників молодого покоління стверджує, що польська мова виконує функцію мови домашнього спілкування. Значно рідше анкетовані використовують польську мову, спілкуючись із знайомими та друзями (відповідно 25 % і 28 %). У контактах із сусідами польську мову респонденти використовують найрідше (лише 6 %), що можна обґрунтувати тим, що поляки в цих місцевостях проживають не компактно, а в оточенні україномовного населення, що вимагає використання української мови. 21 % учнів уживають польську мову в інших ситуаціях: під час перебування в Польщі (*w Polsce*¹; *kiedy wyjeżdżam do Polski*; *podczas przebywania w Polsce*; *kiedy jestem na wakacjach w Polsce*; *na wycieczce w Polsce*) та у спілкуванні з родиною або друзями з Польщі (*w rozmowie z rodziną z Polski*; *z kolegami z Polski*).

Переключення мовних кодів. Використання окремих мов, в залежності від комунікативної ситуації, безперечно, вимагає від їх носіїв зміни (переключення) мовного коду. Комунікативні ситуації, в яких відбувається зміна коду, певним чином доповнюють сфери використання польської мови в ситуації білінгвізму. До ситуацій, у яких молодь переходить з української мови на польську², належать передусім такі, як: прихід до польської школи – 29 % (на заняттях з польської мови або при зустрічі з учителем польської школи), до костелу – 19 % (як варіанти – розмова з ксьондзом, інколи з монахинями). Часто анкетованим доводиться змінювати мову з української на польську, спілкуючись з поляками – 15 % (під час перебування в Польщі чи серед місцевої польськомовної спільноти). Іноді зміна коду пов'язана з внутрішньо-родинною мовною ситуацією (7 %), коли комунікація відбувається українською мовою з одним із членів родини, після чого польською – з іншим. Перехід з української мови на польську відбувається також у ситуації, коли молодь повертається із загальноосвітньої школи додому

---

¹ Зафіксовані висловлювання анкетованих подаємо без змін.

² 18 % анкетованих не відповідали на це запитання, подекуди зазначаючи, що в різних ситуаціях (*w różnych sytuacjach*).

(2 %), що свідчить про те, що саме польська мова є засобом комунікації між членами сім'ї. В інших ситуаціях (10 %) зміна коду відбувається, як стверджують учні, в консульстві (*w poważnych sytuacjach na przykład konsulstwie*); на конкурсах польської мови (*na konkursach z języka polskiego*); якщо співрозмовник розмовляє польською мовою (*kiedy ktoś rozmawia po polsku*).

Серед комунікативних ситуацій, у яких молодь польського походження переходить з польської мови на українську¹, варто виділити насамперед такі: вихід з польської школи – 14 % (після занять з польської мови) та коли анкетовані не знають, як висловити щось польською мовою – 11 % (*kiedy brakuje słów; kiedy jest ciężko mi coś powiedzieć; kiedy nieznam słowa*). Необхідність зміни мовного коду виникає під час спілкування з друзями (11 %), а також у ситуаціях, коли співрозмовник не знає польської мови (9%). Рідше переключення коду зумовлене приходом до загальноосвітніх шкіл, магазину (загалом 7 %), а також виходом з костелу (8 %) чи з дому (6 %). Як і в попередній ситуації (зміна коду з українського на польський), перехід з однієї мови на іншу відбувається під час спілкування в родинному колі – 7 % (наприклад: *w rozmowie z matką, a potem z tatą; z ojcem rozmawiam; z rodzicami; kiedy w domu rozmawiam po Polsku, a przyszła do mnie koleżanka która nie wie Polskiego*). Окремі анкетовані змінюють мову спілкування в таких ситуаціях (загалом 11 %): повернення з Польщі (*wracam z powrotem z kolonii*); зустріч українців під час перебування в Польщі (*jak byłam w Polsce, spotkała ukraińców i mówiłam po ukraińsku*); вивчення граматики (*kiedy ucze się gramatyki*) та ін.

Мова спілкування в родинному оточенні. Вважаємо також за доцільне дослідити, яка з мов (чи мови) виконує комунікативну функцію в родинному колі, оскільки саме найближче оточення має вирішальний вплив на усвідомлення свого походження і формування національної та мовної свідомості у молодого покоління. Відповіді молоді дають змогу стверджувати, що спілкування з батьками відбувається здебільшого українською мовою (327 учнів, що становить 72 %). Значно менше анкетованих використовують у повсякденному спілкуванні з членами сім'ї два мовні коди (18 %). Переважно це українська та польська мови, в поодиноких випадках,

---

¹ 16 % анкетованих не відповіли на це запитання.

окрім цих мов, молодь уживає також російську або лише російську та польську. Вибір мови, як свідчать додані до відповідей коментарі, залежить від того, з ким із батьків вони спілкуються (*polskim (mama), Ukrainiskim (tato); tata po polsku, mama – ukrainsku*). Польську мову як засіб комунікації з батьками використовує 10 % досліджуваних: 9 % – у Львівській області і 1 % – в Івано-Франківській.

Аналіз мовної ситуації в сім'ях молоді польського походження, на нашу думку, був би неповним без урахування мови спілкування із старшими членами родини (бабусею та / або дідусем), оскільки часто саме польською національністю цього покоління анкетовані обґрунтовують своє польське походження. Згідно з даними проведеного дослідження, майже однакова кількість анкетованих у спілкуванні з представниками старшого покоління використовує українську (38 %) та польську (39 %) ¹ мови. Польська мова як засіб комунікації значно частіше використовується молоддю у спілкуванні з бабусею чи дідусем, ніж з батьками, що дає змогу висунути припущення про те, що саме старше покоління підтримує свою мову і традиції та дбає про те, щоб передати їх внукам.

Білінгвальні контакти у спілкуванні молоді з бабусею та / або дідусем, як свідчить зібраний матеріал, притаманні 18 % сімей: представники старшого покоління уживають в розмові свою рідну мову – українську чи польську. Підтвердженням цього є висловлювання на кшталт: *z dziadkiem po polsku, z babcią po ukraińsku; dziadek zawsze mówi po Polsku*.

Джерело опанування польської мови. Інформація про джерело, з якого почерпнуто знання польської мови, підтверджує факт використання окремих мов у спілкуванні в родинному колі. Отриманий матеріал свідчить про те, що знання польської мови молоді її носії отримали насамперед від найближчого оточення – членів сім'ї (70 % респондентів). Польської мови навчали здебільшого представники старшого покоління – бабуся та / або дідусь (37 %), дещо рідше – батьки або один з них (33 %). Проте серед молодих осіб, котрі декларують польське походження, є й такі, які навчилися польській

---

¹ Загалом 5 % респондентів не вписали жодного варіанта відповіді. В одній анкеті відсутність відповіді учень обґрунтував тим, що не має ані бабці, ані дідуся. Окрім цього, двоє анкетованих (0,4 %) з м. Чортків стверджують, що у спілкуванні використовують російську мову.

мові в позашкільних навчальних закладах (15 %). Вони подавали в анкетах зазвичай два варіанти відповідей: *polska sobotnia szkola* або *pani + im'я вчителя*. У кількох випадках польської мови навчав ксьондз (імовірно йдеться про заняття з катехизи, які проводяться при костелі). Деякі анкетовані стверджують, що вивчили польську мову самі, перебуваючи на канікулах у Польщі чи за посередництвом телебачення.

Функціонування польської мови в Україні в оцінці її молодих носіїв. Як свідчить отриманий за допомогою анкетування матеріал, використання польської мови молодими її носіями в щоденних комунікативних ситуаціях є обмежене (домінантною в досліджуваних місцевостях є українська), що, своєю чергою, обмежує коло потенційних носіїв мови – „мовних взірців” для молодого покоління білінгвів. Ми запропонували молоді відповіді на запитання, яке стосується „особи-взірця”, що є носієм правильної польської мови, яку, на їхню думку, варто наслідувати. Як свідчать отримані результати, взірцем для учнів є передусім учитель (рідше – директор) позашкільного навчального закладу (31 %). Частою в цій ситуації є конструкція *pan / pani + im'я (pani Irena)*, рідше – *pani nauczycielka*. Важливу роль, на думку респондентів, у пропагуванні правильного варіанта польської мови відіграє ксьондз римо-католицької парафії (23 %). Що стосується найближчого оточення анкетованих, то „мовним взірцем” для них є здебільшого представники найстаршого покоління – бабуся / дідусь або обоє (18 %), дещо рідше – батьки: мама / тато або обоє (14 %). Інші варіанти відповідей (12 %) свідчать про те, що досліджувана молодь вважає за доцільне брати приклад з мовно-комунікативної поведінки носіїв польської мови з Польщі, а зокрема: представників польських ЗМІ (*polskie dzinnikarze; pani w telewizji*), польських акторів (*polscy aktorzy*), а також відомих поляків, зокрема Папи Римського (*Jan Pawel II*) та польського мовознавця (*prof. Miodek*). Якщо йдеться про заклади в Україні¹, в яких використовується у спілкуванні польська мова, то, на думку респондентів, т. зв. правильною польською мовою, яку слід наслідувати, спілкуються насамперед у позашкільних навчальних

---

¹ Ми запропонували респондентам перелік таких закладів: польська суботня / недільна школа, костел, польські організації, польські ЗМІ, рідний дім (можна було зазначити більш як одну інституцію) та інші (які?), даючи можливість вписати власний варіант.

закладах та костелі (відповідно 88 % та 78 %). Більшість (75 %) молодих білінгвів трактують мовлення польських ЗМІ як приклад, вартий наслідування. Трохи більше ніж половина (54 %) молоді, яка декларує польське походження, вважає, що значну роль у пропагуванні польської мови відіграють польські організації, які функціонують у їх місцевостях. Польську мову, винесену з рідних домівок, якою спілкуються рідні та близькі анкетованих, лише 27 % учнів вважають правильною, що, можемо припускати, зумовлюється усвідомленням наявності певних особливостей цієї мови.

Отже, молодь в Західній Україні в переважній більшості (84 %) усвідомлює факт відмінностей у мовленні поляків з Польщі та польськомовного населення України. 9 % анкетованих вважають, що немає різниці між польською мовою її носіїв в Україні та Польщі. Натомість 7 % не знають, чи відмінності існують.

На основі проведеного анкетування можемо стверджувати, що важливу роль у формуванні мовно-національної свідомості дитини відіграють найстарші члени родини: за їхнім посередництвом наймолодше покоління опановує мову, пізнає традиції та культуру польського народу. Здебільшого всі анкетовані знання мови почерпнули від свого найближчого оточення. В Україні польська мова функціонує в домінуючому іншомовному оточенні, тому коло її використання обмежене. Зміна комунікативної ситуації зумовлює переключення з одного мовного коду на інший. Молодь спілкується здебільшого українською мовою, а спілкування польською мовою відбувається найчастіше у позашкільному навчальному закладі, костелі та вдома. Саме школа та костел, а також польські ЗМІ, на думку більшості учнівської молоді, пропагують нормативну польську мову, яку треба наслідувати. Істотним є також те, що значна частина учнів позашкільних навчальних закладів усвідомлюють відмінності між польською мовою, яка функціонує на території України, і тією, якою спілкуються поляки з етнічної Польщі. Перспективи вчаємо у проведенні подальших досліджень соціолінгвістичної ситуації в Україні.

Список використаної літератури

1. Непоп Л. В. Лексичні особливості польських говірок на території Хмельницької та Житомирської областей / Л. В. Непоп. – Київ, 2004.
2. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : Підручник / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

3. Brzezina M. Języki mniejszości narodowych w tekstach literackich i folklorystycznych. I. Południowokresowa polszczyzna Żydów / M. Brzezina. – Warszawa-Kraków, 1979.
4. Cechosz I. Końcówka 1 osoby liczby mnogiej w gwarach polskich na Ukrainie / I. Cechosz // *Studia nad polszczyzną kresową*. Tom X / Pod red. J. Riegera. – Warszawa, 2001. – S. 59–64.
5. Cechosz I. Uwagi o języku polskim w Felsztynie na Podolu / I. Cechosz // *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim*. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa, 2000. – S. 23–29.
6. Dzięgiel E. Dawne a pochylone w kilku gwarach południowokresowych / E. Dzięgiel // *Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim*. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa, 2000. – S. 79–87.
7. Dzięgiel E. Polszczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich / E. Dzięgiel. – Warszawa, 2003.
8. Geben K. Świadomość i kompetencja językowa a warstwy leksykalne w idiolektach młodzieży polskiego pochodzenia na Wileńszczyźnie / K. Geben. – Warszawa, 2003.
9. Karaś H. Gwary polskie na Kowieńszczyźnie / H. Karaś. – Warszawa–Puńsk, 2002.
10. Kurzowa Z. Historia i współczesność języka polskiego na Kresach południowo-wschodnich / Z. Kurzowa // *Historia i współczesność języka polskiego na Kresach wschodnich* / pod red. I. Grek-Pabisowej. – Warszawa, 1997. – S. 111–165.
11. Kurzowa Z. Język polskiej inteligencji Lwowa dwudziestolecia międzywojennego / Z. Kurzowa // *Inteligencja południowo-wschodnich ziem polskich*. Podkarpackie spotkania. Literatura – Język – Kultura. T. 2. – Kraków, 1998. – S. 165–169.
12. Kurzowa Z. Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w. / Z. Kurzowa. – Warszawa – Kraków, 1993.
13. Kurzowa Z. Polszczyzna Lwowa i Kresów południowo-wschodnich do 1939 roku / Z. Kurzowa. – Warszawa–Kraków, 1983.
14. Kurzowa Z. Ze studiów nad polszczyzną kresową / Z. Kurzowa. Wybór prac. R. IV. – Kraków, 2007.
15. Masojć I. Regionalne cechy systemu gramatycznego współczesnej polszczyzny kulturalnej na Wileńszczyźnie / I. Masojć. – Warszawa, 2001.
16. Mędelska J. Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku / J. Mędelska. – Bydgoszcz, 1993.
17. Miodunka W. Język polski poza Polską / W. Miodunka // *Polshczyzna 2000*. Orędzie o stanie języka na przełomie tysiącleci / pod red. W. Pisarka. – Kraków, 1999. – S. 306–325.
18. Parylak P. Prowincjonalizmy mowy polskiej w Drohobyczu i jego okolicach [przedruk] / P. Parylak // *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2. *Studia i materiały* / pod red. J. Riegera. – Warszawa, 1999. – S. 341–363.

19. Rieger J. Język polski na Wschodzie / J. Rieger // Współczesny język polski / Pod red. J. Bartmińskiego. – Wrocław, 1993. – S. 547–560.
20. Rieger J. Język polski poza wschodnimi granicami kraju w XX wieku – rewolucja, ewolucja, perspektywy / J. Rieger // Polszczyzna XX wieku. Ewolucja i perspektywy rozwoju / Pod red. S. Dubisza i S. Gajdy. – Warszawa, 2001. – S. 211–219.
21. Rieger J. Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku. Cz. I. Stan i status. Cechy charakterystyczne. Polszczyzna w lwowskim, tarnopolskim i na Podolu. Teksty / J. Rieger, I. Cechosz-Felczyk, E. Dzięgiel. – Warszawa, 2002.
22. Sawaniewska-Mochowa Z. Tradycje zaścianka szlacheckiego w języku i mentalności Polaków na Litwie / Z. Sawaniewska-Mochowa // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa, 1999. – S. 114–123.
23. Smułkowa E. Sytuacja językowa w Ejszyszkach. Wyniki badań sondażowych prowadzonych na Litwie w 1997 roku / E. Smułkowa // Sytuacja językowa na Wileńszczyźnie / Pod red. J. Porayskiego-Pomsty. – Warszawa, 1999. – S. 54–63.
24. Smułkowa E. Uwagi o języku starszego pokolenia inteligencji lwowskiej A. D. 1989/1990 / E. Smułkowa // Język polski dawnych Kresów Wschodnich. T. 1. Studia i materiały / pod red. J. Riegera. – Warszawa, 1996. – S. 223–255.
25. Turska H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie / H. Turska // Studia nad polszczyzną kresową. T. 1. / pod red. J. Riegera i W. Werenicza. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1982. – S. 19–121.
26. Zielińska A. Język polski na Litwie Kowieńskiej dawniej i dziś / A. Zielińska // Kontakty językowe polszczyzny na pograniczu wschodnim. Prace ofiarowane Profesorowi Januszowi Riegerowi / Pod red. E. Wolnicz-Pawłowskiej i W. Szulowskiej. – Warszawa, 2000. – S. 291–298.
27. Zielińska A. Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne / A. Zielińska. – Warszawa, 2002.

М. З. Зелинская

ОСОБЕННОСТИ СОВРЕМЕННОЙ ЯЗЫКОВОЙ СИТУАЦИИ: ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА В ЗАПАДНЫХ РЕГИОНАХ УКРАИНЫ

Статья посвящена исследованию социолингвистической ситуации: выбору языка общения молодежью польского происхождения, которая учится во внешкольных учебных заведениях (польских субботних / воскресных школах) западных областей Украины. Полученный методом анкетирования

материал дает возможность определить социолингвистическую ситуацию молодежи польского происхождения – носителей польского языка, проживающих в трех западноукраинских областях (Львовской, Ивано-Франковской и Тернопольской).

Ключевые слова: польский язык, польское происхождение, двуязычие, анкета, внешкольное учебное заведение, молодежь, коммуникативная ситуация, Западная Украина.

M. Z. Zelinska,

Postgraduate Student of Polish Philology Department,
Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universitetska St., Lviv, 79000, Ukraine,
tel. : (38 032) 239-47-33,
mariazelinska23@gmail.com

THE SOCIOLINGUISTIC SITUATION OF THE POLISH-SPEAKING YOUTH IN LVIV, IVANO-FRANKIVSK AND TERNOPIL REGIONS

Summary

The article is an attempt to determine the sociolinguistic situation of the young speakers of Polish who live in Western Ukraine. The purpose is to present everyday communicative situations in which the youth speaks Polish, situations, where the change of the language code takes place (from Ukrainian into Polish and vice versa), the language (languages) used in a family communication. I was also interested in sources the pupils learned Polish from, as well as in their opinion about the Polish language functioning in Ukraine. The material was obtained by means of a questionnaire. The questioning covered 453 respondents who declare Polish descent and attend extracurricular educational institutions (Polish Saturday / Sunday schools).

Based on the answers of the respondents we can say that the family is the most important factor in the formation of language and national identity of a child. In most communicative situations pupils speak Ukrainian, Polish is mainly spoken at Saturday / Sunday schools, in the Catholic Church and at home. Most of the respondents realize the differences between the Polish language spoken in Ukraine, and the one spoken in Poland.

Key words: the Polish language, Polish descent, bilingualism, questionnaire, extracurricular educational institution, youth, communicative situation, Western Ukraine.

Надійшла до редакції 11.11.2014 р.

УДК 811.161.1'373.21:82-1Пушкин

Ю. О. Костяно,

старший преподаватель кафедры русского языка

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

Французский бульвар 24 / 26, г. Одеса, 65058, Украина,

тел. : +38(048)776-22-77,

kostianko20@email.ua

ХОРОНИМЫ В ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА А. С. ПУШКИНА

В статье представлено исследование особенностей функционирования хоронимов в творческом наследии А. С. Пушкина. Определены состав, семантика, структура и способы презентации хоронимов. Показаны личностный параметр характеристики онимов в языковой картине мира А. С. Пушкина, различные виды хоронимов, имена которых выполняют в художественном тексте номинативную, пространственно-временную, информационно-стилистическую и эмоционально-стилистическую функции, образуют парадигматические ряды.

Ключевые слова: хороним, мифоним, топообъект, языковая картина мира.

Хоронимы – это подкласс топонимов, а именно: совокупность собственных имён „любой территории, области, района” [5, с. 160]. Топонимы в художественном тексте, как и другие виды онимов, давно привлекают внимание исследователей. Но изучены они меньше, чем антропонимы. Изучению имен собственных в художественных текстах посвящены работы В. М. Калинкина, Т. В. Немировской, О. И. Фояковой, А. А. Никольского, С. Ю. Мотыгина, Г. Л. Девятайкиной и др. Но хоронимы в творчестве А. С. Пушкина пока не были предметом специального исследования, чем и объясняется наше обращение к этой теме.

Цель данной статьи – представить специфику презентации хоронимов в языковой картине мира А. С. Пушкина. В задачи статьи входит: 1) определить состав, семантику и структуру единиц данного типа в творчестве А. С. Пушкина; 2) показать особенности их функционирования в дискурсе великого писателя; 3) выявить личностный параметр характеристики хоронимов в языковой картине мира А. С. Пушкина.

О роли хоронимов в творчестве А. С. Пушкина свидетельствует уже их количество: в Полном собрании сочинений в 10 т. [6] представлено около 400 единиц данного типа и 2200 – их употреблений. В картине мира А. С. Пушкина тесно переплетены социальные, религиозные, мифологические, фольклорные, ландшафтные, временные, философские составляющие, которые отразились на топонимическом фоне исследуемых художественных текстов.

В зависимости от специфики обозначаемых объектов среди хоронимов, использованных А. С. Пушкиным, выделяем, вслед за Н. В. Подольской, административные, городские и природные.

Административные хоронимы обозначают любую административно-территориальную единицу и имеют определенные границы, принятые в официальных документах, в том числе названия континентов (*Европа, Азия, Америка, Африка*), государств (*Италия, Австрия, Израиль, Армения*), областей (*Терская область, Нагайбацкая область*) и др. А. С. Пушкин никогда не был в Италии, но это не мешает ему живописать природу, вспомнить великих итальянских деятелей искусства и передать чувства, которые испытывают его герои по отношению к Италии. Например: *Последнюю мольбой смягчая рок ужасный, Приблизьте хоть мой гроб к **Италии прекрасной!*** – вспоминает он мольбу ссыльного Овидия (К Овидию; II, с. 68).

Городские хоронимы и урбанонимы обозначают часть территории города, района: *Выборгская сторона, Кремль, Сокольники, Пресня, Охта, Коломна* и др. Так, символом исторической и боевой славы России издавна являлся московский Кремль. Соответственно и у А. С. Пушкина *Кремль* – это воплощение всей России, всего великого государства. Например: *От **потрясенного Кремля** / До стен недвижимого Китая, / Стальной щетиною сверкая, / Не встанет русская земля?..* (Клеветникам России; III, с. 223). *Вот наша Русь: она твоя, царевич. Там ждут тебя сердца твоих людей: Твоя Москва, **твой Кремль**, твоя держава* (Борис Годунов; V, с. 288).

Природные хоронимы обозначают любую природно-ландшафтную область: *Крым, Кубань, Сибирь, Камчатка* и др. Так, в стихотворении „Кавказ” А. С. Пушкин отразил впечатления от путешествия по этому горному краю в мае – августе 1829 г. *Кавказ подо мною. Один в вышине / Стою над снегами у края стремнины* (Кавказ; III, с. 137). О его величественной красоте и мощи поэт говорит в стихах, поэмах, прозе, в письмах: „Я видел Азии бесплодные пределы”: *Кав-*

каза дальний край; „Не пой, красавица, при мне”: *Кавказа гордые вершины*; „Румяный критик мой, насмешник толстопузый”: *угрюмый Кавказ*; „Осень”: *Кавказ колоссальный*; „Руслан и Людмила”: *Кавказа гордые главы*; „Путешествие в Арзрум”: *грозный Кавказ* и др.

Среди хоронимов, представленных в произведениях А. С. Пушкина, можно выделить подлинные (реальные) и вымышленные (нереальные). К подлинным относятся онимы, которые существуют или когда-либо существовали: они обозначают континенты, страны (*Франция, Германия, Китай*), регионы, губернии и уезды России пушкинского времени: *Кубань, Башкирия, Карелия, Ингерманландия, Оренбургская губерния, Симбирская губерния, Уфимский уезд, Кольский уезд*. Употребляя названия реальных городов и стран, автор, отсылает читателя к определенным историческим хронотопам. Их использование позволяет показать события правдоподобно и убедительно, что является одним из важнейших принципов исторических и реалистических произведений.

В подгруппу вымышленных относим мифологические хоронимы. В художественных произведениях А. С. Пушкина встречаются скандинавские мифонимы (*Валгалла*), греческие (*Элизиум, Аид, Ад, Тартар*), которые отображают потусторонний мир) и древнееврейский *Эдем*, впервые упоминаемый в Библии и обозначающий райский сад – место первоначального обитания людей. Данные мифохоронимы обогащают художественные произведения объемом информации, которая отсылает адресата к системе сложившихся в культурной традиции смысловых понятий. Например, *Изменница! ты здесь его зовешь? / Во тьме ночной вас услаждает нега, / Но дерзкого в Валгалле ты найдешь!* (Эвлега; I, с. 40). Мифоним *Валгалла* обозначает „чертог убитых”, небесное жилище отважных воинов, погибших в бою [8, с. 33], и здесь после смерти окажется пораженный Одульф.

Элизиум (та часть загробного мира, где обитают души блаженных) противопоставлен *Аиду, Аду, Тартару*. В творчестве А. С. Пушкина наряду с собственно номинацией этого мифохоронима употребляются описательные, образные именованья и перифразы, отсылающие к данному воображаемому денотату: *Элизиум полнощный* (1 – в скобках указываем количество словоупотреблений), *Элизий* (5), *Элизей* (2), *Элизийские поля* (1). Причём в стихотворении „Воспоминания в Царском селе” автор использует перифразу *Элизиум полнощный* для именованья Царкосельского сада: *Не се ль Элизиум полнощный,*

Прекрасный Царскосельский сад? (Воспоминания в Царском селе; I, с. 83). В стихотворении „Литературное известие” А. С. Пушкин иронизирует над журналистом М. Каченовским и отправляет его в *Элизий*, место среди умерших и забытых писателей XVIII в.: *В Элизии Василий Тредьяковский / (Преострый муж, достойный много хвал) / С усердием принялся за журнал... / И только ждет Василий Тредьяковский, / Чтоб подоспел Михайло Каченовский* (Литературное известие; III, с. 109).

Как указывает Е. А. Войцева, мифологические „абстрактные образы-символы А. С. Пушкин силой своего поэтического дара делает более доступными, вкладывает в них новаторское содержание” [1, с. 12]. Так, из следующего пушкинского примера мы узнаем, что в *Элизий* после смерти попадают не только люди, но и цветы: *Ослепительная роза окончила свою жизнь... Вдруг, отделяясь от родного стебля, Как легкий вздох, ее нежная душа испаряется, На Элизийских полях ее благоуханная тень Очарует безжизненные берега Леты* (Переводы иноязычных текстов; *Quand au front du convive, au beau sein de Delie*; II, с. 447).

По структуре хоронимы в творчестве А. С. Пушкина можно охарактеризовать как простые и сложные слова: простые – *Подолия, Дания, Швеция*; сложные – *Гассан-Кале, Верхне-Озерная, Верхояцкая, Динаминд-шанц* и др.; состоящие из одного слова (*Борнгольм, Лунден, Тироль, Брандунд*) и из нескольких, представляющих собой словосочетания (*Речь Посполитая, Марьяна Роца, Каменный Затон, Запорожская Сечь*).

Наблюдая функционирование хоронимов в тексте, мы обнаружили, что некоторые словосочетания употребляются как в полной, так и в редуцированной форме (как однословные). Это обусловлено общеязыковым законом экономии речевых усилий. Употребляя полные и краткие топографические именованные, А. С. Пушкин нейтрализует оттенок официальности и вносит тональность разговорности в именованные топообъекты. Например: *Речь Посполитая – Речь, крепость Копорье – Копорье, остров Котлин – Котлин* и т.д. *Речь Посполитая обещалась к будущему 1705 году выставить 21 800 конницы и 26 200 пехоты* (История Петра; IX, с. 127). *Карл именем Лещинского и всей Речи обещал уступить Порте несколько польских провинций и крепость Каменец* (История Петра; IX, с. 249). Несмотря на то, что эти номинации используются в научно-исследовательском жанре,

они позволяют воспринимать текст как более легкий и доступный читательскому восприятию.

В творческом наследии А. С. Пушкина широко представлены многоаспектные характеристики хоронимов: пространственно-конкретизирующая, номинативно-интерпретирующая, определительно-характеризующая [см. Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина]. Например, в исторических произведениях „История Петра”, „История Пугачева” автор повествует не только о событиях, но и об истории топонимаций. А. С. Пушкин рассказывает, как возникали географические названия, упоминаемые, им в произведении, почему они менялись, какова цель некоторых геономинаций, используемых персонажами в произведении [2, с. 14]. *Город был окружен, поделаны всюду батареи, в двух верстах ниже города на урочище Гофемберге заложена малая крепость, Шереметев назвал оную Александр-шницем (шанцем) в честь прибывшему Менишкову, который по указу Петра должен был не допустить к Риге шведского флота. Сия крепость пресекала сообщение Риги с Динаминд-шанцем и не допускала флота к городу* (История Петра; IX, с. 239).

Для передачи довольно обширного культурно-исторического пласта информации А. С. Пушкин в „Истории Петра” использует параллельные именованья одних и тех же объектов и включает мотивацию этого явления. В этом отражается номинативно-интерпретирующая характеристика топонимов [2, с. 14]. При таком подходе раскрывается многогранность личности А. С. Пушкина, его строгое отношение к истории, точность и в то же время его проникновенное чувство языка, осознание того, что читателю нужны лингвальные ориентиры. *Корела (или Кексгольм) от природы крепка* (История Петра; IX, с. 242). *Около города все укрепленные посты были заняты: крепость же Кобер-шанец на западном берегу Двины была укреплена снова ... названа Питер-шанец* (История Петра; IX, с. 229).

Пространственно-конкретизирующая характеристика хоронимов основана на уточнении расположения географических объектов. Например: *В октябре, когда шел уже лед, он ездил осматривать остров Котлин, лежащий в Финском заливе, в 30 верстах от Петербурга* (История Петра; IX, с. 117–118). *Он думал об Ижорской и Карельской земле, лежащих при Финском заливе, некогда нам принадлежавших, отторгнутых у нас незаконно* (История Петра; IX, с. 79). Таким образом, можно сделать вывод, что хоронимы

репрезентируют не только историю, но также отражают языковую картину мира автора, в которой раскрываются концептуальные составляющие: энциклопедические, языковые, фоновые знания.

В творчестве А. С. Пушкина есть хоронимы, которые упоминаются лишь однажды – *Саксония* (1), *Дания* (1) и нек. др.; другие же повторяются несколько раз: *Египет* (4), *Венгрия* (6), *Аланд* (6), а некоторые – чрезвычайно много раз: *Кавказ* (42), *Турция* (49), *Англия* (54), *Швеция* (69), *Европа* (89), *Польша* (151), *Россия* (275). Такая количественная дифференциация наблюдается потому, что те топообъекты, имена которых употребляются много раз, указывают на самые известные, важные места и события в концептосфере разных народов. Вследствие этого топонимы, называющие крупные, функционально и исторически значимые топообъекты, входят в ядро ономастической картины мира А. С. Пушкина. Менее частотные хоронимы также важны: совокупность **всех** топонимов формирует представление о пространственном континууме творческого наследия А. С. Пушкина.

Важно также отметить, что в произведениях А. С. Пушкина хоронимы употребляются в парадигмах [3, с. 131–138], например: *Италия/Авзония, Греция/Эллада, Кексгольм/Корела, Англия/Альбион, Ливония/Лифляндия, Карелия/Кириаландия, Канцы/Нейшанц, Кобершанец/Питер-шанец* и др. Мы привлекаем внимание к этому аспекту функционирования хоронимов потому, что имена собственные, используемые художником слова, кроме основных языковых функций (номинативной, дифференцирующей, коммуникативной), выполняют информационно-стилистическую и эмоционально-стилистическую функции. Поэтому можно утверждать, что в художественном тексте хоронимы, как и другие виды топонимов, становятся полифункциональными. Иногда топоним отсылает не просто к какой-то местности, но и к определенным историческим событиям, и в таком случае он выполняет локально-темпоральную функцию. Так, А. С. Пушкин чаще всего использует старое название *Крыма* (9) – *Таврида* (16); а обусловлено это, вероятно, тем, что *Таврида* – это название Крымского полуострова после его присоединения к России (1783), одно из исторических названий древнего и средневекового Крыма, но в официальных документах полуостров продолжал называться *Крымом* [8]. В стихотворении „Чаадаеву” автор размышляет о храме Артемиды (связанном с древнегреческим мифом об

Оресте, брате Ифигении, жрицы Артемиды в Тавриде), соответственно, для отображения древнегреческого периода автор использует старое название – *Таврида*. *Я верю: здесь был грозный храм, / Где крови жаждущим богам / Дымилась жертвоприношенья; / Здесь упокоена была / Вражда свирепой Эвмениды: / Здесь провозвестница Тавриды / На брата руку занесла* (Чаадаеву; II, с. 216).

Эмоционально-стилистическая функция хоронимов проявляется в том, что они функционируют в творчестве А. С. Пушкина не изолированно, а сопровождаются эпитетами, приложениями; употребляются метафорические, метонимические формы, которые актуализируют в сознании читателя те или иные признаки денотата. Например, концептуально и лингвистически важным компонентом пространственного континуума в творческом наследии А. С. Пушкина является хороним *Россия* (284 употребления), характеристики которого насыщены разнообразными яркими перифразами, описательными определениями, функционально-экспрессивными номинациями. Наряду с официальным названием страны А. С. Пушкин использует ранее существовавшие в русском фольклоре и поэзии именованья *Русь* (32), *Святая Русь* (5). Например, номинация *Святая Русь* (5) содержит семы ‘святое место’, ‘хранительница христианской веры’, ‘отчизна’, ‘одна вера, один язык’, а также отражает народную культуру, историю, патриотизм. *Вот, вот она! вот русская граница! / Святая Русь, Отечество! Я твой!* (Борис Годунов; V, с. 287).

Россия для А. С. Пушкина, прежде всего, родина и великая страна, о чём свидетельствуют описательные номинации: *родина* (1), *туманная родина моя* (1), *страна родная* (1), *родная земля* (1), *родина драгая* (1), *отчизна* (5), *отечески края* (1), *отечество* (7), *знойная ваша родина* (1), *новое мое отечество* (1), *страждущее наше отечество* (1), *любезное отечество* (1), *любезнейшее наше отечество* (1), *Русь великая* (1), *страна державная* (1). В одних ситуациях поэт восхищается Россией, в других – она тревожит и волнует его, в третьих – раздражает его. *Образующееся просвещение было спасено растерзанной и издыхающей Россией...* (О ничтожестве литературы русской; VII, с. 306). *Сабуров, ты оклеветал / Мои гусарские затеи, / Как я с Кавериным гулял, / Бранил Россию с Молоствовым* (К Сабурову; II, с. 237). *...два раза в год перечитывала „Памелу”, получала за то две тысячи рублей и умирала со скуки в этой варварской России* (Повести покойного Ивана Петровича Белкина; VI, с. 149).

В историко-хронологических описаниях *Россия* представлена номинациями: *древняя*, и *молодая*, и *новая*, и *юная*, т.е. автор отображает разные временные рамки существования государства. *Древняя Россия*, казалось, найдена Карамзиным, как Америка Колум-бом (Отрывки из писем, мысли и замечания; VII, с. 61). *Была та смутная пора, / Когда Россия молодая, / В бореньях силы напрягая, / Мужала с гением Петра* (Полтава; IV, с. 259). *Карамзин написал свои мысли о древней и новой России со всей искренностью прекрасной души* (Российская Академия; VII, с. 372).

Таким образом, можно сделать вывод, что в ономастике А. С. Пушкина хоронимы представлены словами, словосочетаниями, перифразами, описательными конструкциями и часто сопровождаются выразительными характеризующими определениями. Они отражают как пространство России, так и мировое пространство. Наряду с подлинными номинациями в лирике используются и мифохоронимы, которые выражают значительный объем заложенных в них сакральных значений. В исследованном материале представлены различные виды хоронимов, имена которых выполняют в художественном тексте номинативную, пространственно-временную, информационно-стилистическую и эмоционально-стилистическую функции, образуют парадигматические ряды. Хоронимы в творчестве А. С. Пушкина обогащаются поэтическими коннотациями и становятся выражением не только топоса, но и авторского видения мира, отражением индивидуально-авторской картины мира. Перспективы состоят в дальнейшем исследовании хоронимов и их эволюции в художественном дискурсе.

Список использованных источников и литературы

1. Войцева Е. А. Новаторство А. С. Пушкина в интерпретации античных мифонимов / Е. А. Войцева // „Вопросы творчества и биографии А. С. Пушкина”, обл. науч. конф. (1992; Одесса). Тезисы докладов и сообщений (23–25 апреля 1992 г.); гл. ред. А. А. Слюсарь; ОГУ имени И. И. Мечникова, филол. фак. – Одесса, 1992. – С. 11–12.
2. Гукова Л. Н. Многоаспектная характеристика топонимов в творческом наследии А. С. Пушкина: Словарь / Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина. – Одесса : Астропринт, 2008. – 392 с.
3. Гукова Л. Н. Семантико-стилистическая парадигма топонима: постановка вопроса / Л. Н. Гукова, Л. Ф. Фомина. // Мова: Науково-теоретичний часопис. – Одеса : Астропринт, № 15, 2010. – С. 131 – 138.

4. Костянюк Ю. О. Топонимы как средство текстообразования в „Истории Петра” А. С. Пушкина / Ю. О. Костянюк // Наукові записки. – Випуск 129. – Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ імені В. Винниченка, 2014. – С. 483 – 487.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 198 с.
6. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 10-ти т. / А. С. Пушкин. – М. : Изд-во АН СССР, 1962 – 1966.
7. Щеглов Г. В. Мифологический словарь / Г. В. Щеглов, В. Арчер. – М. : Астрель: АСТ: Транзиткнига, 2006. – 368 с.
8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Таврида>

Ю. О. Костянюк

ХОРОНИМИ В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ О. С. ПУШКІНА

У статті представлено дослідження особливостей функціонування хоронімів у творчій спадщині О. С. Пушкіна.

Визначено склад, семантику, структуру та способи презентації хоронімів, особистісний параметр характеристики онімів у мовній картині світу О. С. Пушкіна, схарактеризовано різні види хоронімів, які виконують в художньому тексті номінативну, просторово-часову, інформаційно-стилістичну і емоційно-стилістичну функції.

Ключові слова: хоронім, мифонім, топооб'єкт, мовна картина світу.

J. O. Kostyanko,

Senior Lecturer of Russian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : +38(048) 776-22-77,
kostianko20@email.ua

HORONYMS IN ALEXANDER PUSHKIN'S LINGUISTIC PICTURE OF THE WORLD

Summary

The study of the functioning of horonyms in Alexander Pushkin's cultural heritage is presented in the article. Composition, semantics, structure and methods of presentation of horonyms are defined. Personal parameter of onym

characteristics is displayed in Alexander Pushkin's linguistic picture of the world. Depending on the specificity of the designated objects, administrative, urban and natural horonyms are used. It is revealed that in Alexander Pushkin's works both real horonyms and fictional – mythonyms – are used. The poet uses full and brief topographical names. It is shown that in Alexander Pushkin's cultural heritage multiaspect characterizations of the horonyms are widely represented: spatially-specifying, nominatively-interpreted and attributively-characterizing. In Alexander Pushkin's works the horonyms are used in paradigms. It is established that in a literary text horonyms apart from the main language functions (nominative, differentiating and communicative) perform informative-stylistic and emotional stylistic ones. Emotional and stylistic functions of the horonyms are manifested through their isolated functioning in the poet's works but at the same time are accompanied by epithets, applications; metaphoric, metonymic forms are also used.

Our material shows that horonyms that name large, functional and historically significant topographic objects are the core of Alexander Pushkin's onomastic world picture. Less frequent horonyms are also important: the collection of all toponyms form the idea of spatial continuum of Alexander Pushkin's cultural heritage. It is proved that the horonyms in Alexander Pushkin's works are enriched by poetic connotations and become the author's vision of the world, a reflection of the author's individual world picture. They provide information on the denotations and simultaneously transmit axiological components, expressing the author's and the characters' feelings, to the depicted object.

Key words: horonym, mythonym, topographic object, linguistic world picture.
Надійшла до редакції 10.03.2015 р.

УДК 81'42

А. Ю. Леонова,

аспирантка кафедри прикладної лінгвістики

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французський бульвар, 24 / 26, г. Одеса, 65058, Україна,

тел.: (067) 98-20-220,

trocyuk.anna@mail.ru

ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЙ ТИПАЖ „УКРАИНЕЦ” В РОССИЙСКОМ МАСС-МЕДИА ДИСКУРСЕ

В данной статье проводится синхронно ориентированный анализ вербализации образа украинца в российском масс-медиа дискурсе. Выделяется и описывается лингвокультурный типаж „украинец” с точки зрения его когни-

тивной сути, т.е. как ментальное образование, в составе которого выделяются образный, понятийный и ценностный компоненты. Рассматривается перспектива изучения лингвокультурного типажа „украинец” с позиций когнитивной лингвистики и лингвокультурологии.

Ключевые слова: лингвокультурный типаж, Украина, украинец.

В современной лингвистике собран значительный материал, касающийся культурных концептов, картины мира, межкультурной коммуникации и языковой личности, однако крайне мало обобщающих исследований лингвокультурных типажей (далее – ЛК-типаж), под которыми понимаются типизируемые личности, представители определенной этносоциальной группы, узнаваемые по специфическим характеристикам вербального и невербального поведения и видимой ценностной ориентации [3; 8].

На сегодняшний день уже известен ряд научных работ, посвященных исследованию лингвокультурных типажей, большинство из которых изучаются, анализируются и описываются в тесной связи с их этнокультурной принадлежностью. Среди них: „русский интеллигент” (Карасик В. И.), „английский аристократ” (Ивушкина Т. А.), „французский буржуа” (Дмитриева О. А.), „английский рыцарь” (Скачко Е. Ю.), „русский дворянин” (Квартовкина Ю. О.), „английский бизнесмен” (Михайлова А. Г.), „американский супермен” (Радван В. М.), „американский ковбой” (Мищенко М. В.), „английский колониальный служащий” (Деревянская В. В.), „английский сноб” (Коровина А. Ю.) [1] и др.

Выделение и описание таких типажей представляет собой одно из направлений лингвокультурологии, оно нацелено на выявление определенных стереотипов поведения, определяющих специфику лингвокультуры. По своей когнитивной сути лингвокультурный типаж является особого рода лингвокультурным концептом, т.е. ментальным образованием, в составе которого выделяются образный, понятийный и ценностный компоненты [9].

В рамках актуального на сегодняшний день вопроса об украинско-российских отношениях нам представляется логичным проанализировать и описать лингвокультурный типаж „украинец” в российском масс-медиа дискурсе, учитывая значимость текстовых репрезентаций типажа, формирующих стереотипное восприятие украинцев в российском обществе.

Методика анализа ЛК-типажа предполагает выделение основных компонентов типажа – понятийного, образного и ценностного. Материалом анализа являются данные НКРЯ [11].

Известно, что *понятийный компонент* лингвокультурного типажа представляет собой общие характеристики, построенные на толкованиях, дефинициях толковых и энциклопедических словарей, а также на описаниях ненаучного плана. Согласно словарным дефинициям современных толковых словарей русского языка [12; 13], „украинцы” – восточнославянский народ, проживающий преимущественно на Украине, но имеющий также крупные диаспоры во многих других государствах. Однако „украинцами” также часто называют граждан Украины, когда имеется в виду не этнический контекст, а контекст гражданства. „Украинец” может и не принадлежать по крови к украинскому народу, а просто быть гражданином страны Украина, при этом ему совершенно не обязательно проживать в ней. В данном случае в определении „украинца” появляется еще один семантический компонент – государственная принадлежность, что обусловлено созданием независимого государства Украины.

В результате проведенного анализа материалов НКРЯ [11] и некоторых российских новостных интернет-порталов [6; 7] можно сделать вывод о том, что в современном политическом дискурсе России в определении лингвокультурного типажа „украинец” формируется следующая группа дескрипторов: „Украинцы” – соседи, партнеры: *„...в конечном итоге эта необъяснимая колористика заставляет вспомнить о национальных цветах **бывших родственников, а ныне просто соседей – украинцев.** Но есть и удачи. Информативная часть оформлена весьма грамотно...”* [6]. „Украинцы” – бывшие родственники, братья: *„Про „братских” белорусов и **украинцев вообще говорить не хочется...**”* [11]. *„Мы постоянно делим: этот русский, этот чеченец, а надо бы всем соединиться. Подумайте, **украинцы, самые близкие по крови и духу нам люди, живут в другой стране. Абсурд!**”* [7].

Опрос российских информантов показал, что „братьями” украинцев считают преимущественно люди старше 40 лет: *„Украина – это замечательная страна с нашими родными жителями – **сестрами и братьями...**”* [4]. Во всех приведенных примерах, помимо выбора определенных лексических средств, которые позволили нам выделить их как дополнение к основному определению „украинца” в рамках

понятийного компонента данного лингвокультурного типажа („сосед”, „родственник”, „брат”, „сестра”), присутствует позитивная оценочность, опирающаяся не только на ценностный приоритет родственных отношений в русской лингвокультуре, но и на широкий контекст дискурса.

Следующим компонентом лингвокультурного типажа является *перцептивно-образный компонент*. Это когнитивные признаки типажа, включающие в себя его внешность, возраст, пол, социальное происхождение, среду обитания, речевые особенности, манеры поведения, виды деятельности и досуга. Следует подчеркнуть, что образ „типичного украинца” как „щирого”, „кумэдного”, „хлебо-сольного”, „вэсэлого”, „дотэпного” и „нышущего здоровьем” на сегодняшний день существует только в фольклорном дискурсе: в анекдотах (т. н. городской фольклор), сказках, песнях и т.д. В современном российском масс-медиа дискурсе подобный образ не встречается. 1) „Украинцы” бедные, нищие: *„За коммерсантами, как за золотыми тельцами, потянулся местный криминалитет – воры в законе, „авторитеты”, просто бандиты... паразитическая, насквозь криминальная публика. Ну а потом поехали те, кто элементарно спасался от голода, нужды и безработицы. - Кого в столице сейчас больше? – Традиционно украинцев, грузин, армян, азербайджанцев и молдаван”* [6]. Российский политолог С. Макаров, размышляя о возможности вступления Украины в ЕС, сделал следующее заявление: „Вас туда не пустят! Чтобы к ним могли приехать 45 млн. украинцев – бедных, нищих, со своей мафией?! Представить это практически невозможно...” [4]. 2) „Украинцы” – нелегальные эмигранты, гастарбайтеры в России (в основном г. Москва). *„По статистике азербайджанцы в Москве только восьмые. На втором месте украинцы – их около 300 тысяч, на третьем – евреи, на четвёртом – татары.* [7]. *Украинцы занимаются отделкой и косметическим ремонтом квартир* [6].

Важным компонентом структуры лингвокультурных типажей является *ценностный компонент*, выражающий аксиологические когнитивные признаки типажа. Это та оценка, которая выносится с опорой на этические (моральные) нормы, принятые в современной русской культуре. Так, лингвокультурный типаж „украинец” в российском политическом дискурсе получает самые разнообразные, порой весьма противоречивые, оценки: 1) „Украинцы” – морально слабые, нуждающиеся в том, чтобы их защищали. *„После 4 марта, когда*

Верховная рада должна дать согласие на отправку батальона, часть предосторожностей отменяет. Депутаты, правда, не слишком верят, что **американцы уберегут украинцев от боевых действий**” [6]. 2) „Украинцы” – наглые, нарушители правил. „**В итоге в среду украинцы вырубili эфир, чего, не являясь производителями программы, делать не имели права. – Все это время они нас шантажировали: говорили, что прекратят трансляцию, если мы не введем украинского ведущего, не победит украинский участник**” [11]. „**Наханав** долгов, Украина уже перезанимает...” [4]. 3) „Украинцы” – самоуверенные, стремятся к лидерству, проявляют властные амбиции. „**Не очень-то приятно иметь в строю, а особенно в бою, на поле чести, разномыслящих солдат. Украинцы – тех хлебом не корми, дай покомандовать. Узбеки – признанные кашевары... Нужны ли нам в строю россияне „без году неделя”?**” [11]. 4) „Украинцы” могут рассматриваться как криминальные элементы. „**В последнее время нам стали здорово досаждают украинцы и молдаване. Но это уже не организованные преступные общины или сообщества, а в „лучшем случае” группировки**” [6]. 5) „Украинцы” – подневольные, зависимые от России люди. „**Вместо Советского Союза Солженицын призывал создать Российский Союз, единое государство для русских, украинцев и белорусов. При этом писатель отказывал украинцам в праве считать себя отдельной нацией**” [11]. 6) „Украинцы” – работающие, трудолюбивые люди. „**Именно во время учений на аэродроме, когда он плыл в дыму „опасных веществ”, а батальон вовсю спасал „пострадавших”, 19-й заметили американцы, приглашённые посмотреть, как украинцы умеют работать. Качество и скорость оценили, возможности запомнили**” [6].

Следовательно, вербализация образа украинца в российском масс-медиа дискурсе даёт огромный пласт материала для исследований российско-украинских отношений с позиций когнитивной лингвистики и лингвокультурологии. Как видим, синхронно ориентированный анализ текстового уровня репрезентаций образа украинцев позволяет сделать вывод о том, что негативные оценки в российском масс-медиа дискурсе значительно преобладают над позитивными. Существенным фактором является социально-исторические условия, в рамках которых формируется восприятие определенного типажа. Перспективы исследования состоят в дальнейшем изучении лингвокультурного типажа „украинец” с позиций когнитивной лингвистики и лингвокультурологии.

Список использованных источников и литературы

1. Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типы: Сб. науч. тр. / Под ред. В. И. Карасика. Волгоград : Парадигма, 2005. – 310 с.
2. Большой энциклопедический словарь русского языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vedu.ru/bigencdic/>
3. Дмитриева О. А. Лингвокультурные типы России и Франции XIX века: монография / О. А. Дмитриева. – Волгоград : Перемена, 2007. – 307 с.
4. Документальный фильм „Битва за Украину” (реж. А. Кончаловский). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.youtube.com/watch?v=oEgyPZFkLLI>
5. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.zipsites.ru/books/slovar_pdf_efremova/
6. Интернет-портал российской газеты „Известия”. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://izvestia.ru>
7. Интернет-портал российского телеканала „Россия 24”. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.vesti.ru>
8. Карасик В. И. Лингвокультурный типаж: к определению понятия / В. И. Карасик // Аксиологическая лингвистика: лингвокультурные типы: сб. науч. тр. / Под ред. В. И. Карасика, Волгоград : Парадигма, 2005. – 310 с.
9. Карасик В. И. Языковая кристаллизация смысла / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2010. – 351 с.
10. Карасик В. И. Языковая матрица культуры / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2013. – 320 с.
11. Национальный корпус русского языка. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.ruscorpora.ru
12. Словарь русского языка: В 4-х т. / РАН, Ин-т лингвистич. исследований; Под ред. А. П. Евгеньевой. – 4-е изд., стер. – М. : Рус. яз.; Полиграфресурсы, 1999.
13. Толковый словарь русского языка: В 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Сов. энциклопедия; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940.

А. Ю. Леонова

ЛІНГВОКУЛЬТУРНИЙ ТИПАЖ „УКРАЇНЕЦЬ” В РОСІЙСЬКОМУ МАС-МЕДІА ДИСКУРСІ

У статті проводиться синхронно орієнтований аналіз вербалізації образу українця в російському мас-медіа дискурсі. Виділяється та описується лінгвокультурний типаж „українець” з точки зору його когнітивної суті, тобто як ментальне утворення, у складі якого виділяються образний, понятійний і ціннісний компоненти. Розглядається перспектива вивчення лінгвокультурного типуажу „українець” з позицій когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології.

Ключові слова: лінгвокультурний типаж, Україна, українець.

Anna Y. Leonova,
Postgraduate Student of Applied Linguistics Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (067) 98-20-220,
trocyuk.anna@mail.ru

LINGUACULTURAL TYPE „UKRAINIAN” IN THE RUSSIAN MASS-MEDIA DISCOURSE

Purpose. Analysis and description of the linguacultural type „Ukrainian” in the Russian mass-media discourse with the importance of textual representations of facial features, which form stereotypes of Ukrainians in the Russian society. **Methodology.** The allocation of the major components of the linguacultural type „Ukrainian” – conceptual, figurative and evaluative. **Practical value.** The results of the research may be useful for cultural linguistics, cognitive linguistics and political linguistics.

Results. The analysis of the text-level representations of the Ukrainians let us come to the conclusion that the negative evaluation and stereotypes in the Russian mass-media discourse significantly outweigh the positive one.

Key words: linguacultural type, Ukraine, Ukrainian.

Надійшла до редакції 10.11.2014 р.

УДК 811.162.1'367.622.11

M. I. Rubcowa,

wykładowca Katedry Języków Słowiańskich i Metody ich Nauczania
Chersońskiego Uniwersytetu Państwowego,
ul. 40 rokiw Żowtnia, 47, m. Chersoń, 73003, Ukraina,
tel. : (0552) 32-67-58,
okartavtseva@ksu.ks.ua

NIEKTÓRE PROBLEMY FUNKCJONOWANIA FEMINATYWÓW W JĘZYKU POLSKIM Z FORMANTEM -K/A

W artykule omówiono zasady funkcjonowania form feminatywnych z formantem *-k/a* określających nazwy zawodów, tytułów, stanowisk i godności we współczesnym języku polskim. Wymieniono najnowsze tendencje w derywacji form „żeńskich”.

Słowa kluczowe: rzeczownik, formant, normy językowe.

Zagadnienie funkcjonowania form feminatywnych w języku polskim jest bardzo interesujące i skomplikowane z punktu widzenia tradycji, historii oraz norm językowych (fonetycznych, semantycznych i stylistycznych). Problem ten nie jest nowy, raczej to powrót do dyskursu, który wciąż budzi kontrowersje oraz zmusza do myślenia użytkowników języka polskiego (a zwłaszcza te osoby, które pragną nauczyć się tego języka). Wielu badaczy polszczyzny na różnych etapach rozwoju języka zastanawiało się nad zjawiskiem form „żeńskich” określających nazwy zawodów, tytułów, stanowisk i godności (H. Jadacka, Z. Klemensiewicz, W. Kupiszewski, H. Kurkowska, A. Obrębska-Jabłońska, H. Satkiewicz).

W historii języka polskiego obserwuje się wzrost użycia feminatywów. „Przed Pierwszą wojną światową użycie „żeńskich” form nazw zawodów, tytułów, stanowisk i godności było powszechnie obowiązującą normą, lecz od połowy XX w. zaznaczyło się zjawisko zanikania już istniejących form „żeńskich” – zauważa Z. Klemensiewicz [4, s. 103].

W ostatnich czasach coraz powszechniejsze jest tworzenie i stosowanie odpowiedników żeńskich nazw zawodów, tytułów, stanowisk i godności przez dziennikarzy, osoby publiczne i szersze grono użytkowników języka polskiego. Niemniej jednak formy te nie zawsze są poprawne z punktu widzenia fonetyki, morfologii, semantyki. Wprawdzie są one omawiane w gramatykach, podręcznikach do nauki języka polskiego, artykułach fachowych, lecz nie zawsze można tam znaleźć odpowiedzi na wszystkie pytania dotyczące poprawnego użycia form feminatywnych. Dlatego kategoria „płci” polskich rzeczowników wymaga dalszych pogłębionych badań.

Historyk języka polskiego, Z. Klemensiewicz, pisze o „odwiecznej i przemożnej tradycji tworzenia równoległych, różnorodzajowych nazw charakteryzujących” [5, s.112]. „Zgodnie z tradycyjnymi tendencjami semantyczno-słowotwórczymi języka polskiego ma kobieta własną nazwę charakteryzującą, która stanowi równoległy odpowiednik charakteryzującej nazwy męskiej” – podkreśla H. Jadacka [3, s. 105].

W dziejach rozwoju polszczyzny kategoria „płci” ulegała zmianom związanym z akceptacją przez społeczeństwo wizji, o której mówi lingwistka H. Jadacka: „Od połowy XX wieku zaznaczyło się zanikanie już istniejących form żeńskich, co jest prawdziwym dowodem równouprawnienia płci – za pomocą tego samego wyrazu określano mężczyzn, jak i kobiety, podkreślając tym samym, że istotna jest nie płeć, a pełniona funkcja” [2, s. 128]. Obecnie zmienia się podejście społeczeństwa

do użycia form feminatywnych (potwierdzają to liczne przykłady używania tych form w artykułach prasowych, wywiadach osób publicznych) – coraz częściej można je spotkać, chociaż jeszcze kilkadziesiąt lat temu były uznawane za niepoważne i należało ich unikać.

Dla tworzenia faminatywów w języku polskim istnieje niewiele formantów (przyrostki *-k/a*, *-czk/a*, *-ic/a* / *-yc/a*, *-in/i* / *-yn/i*, *-ow/a*, *-ówn/a*), z których najczęściej wykorzystywany jest *-k/a*. Oprócz funkcji feminatywnej, formant *-k/a* jest nacechowany funkcją deminutywną. Ta dominująca funkcja deminutywnego *-k/a* zaciążyła nad innymi funkcjami tego przyrostka, więc wyrazy określające nazwy zawodów, tytułów i stanowisk o większym ładunku powagi nadal posiadają tylko męską formę: „**Minister** nauki Lena Kowalska-Bobińska wyraziła zadowolenie z zakończenia prac w parlamencie nad ustawą o ochronie zwierząt” (Wiadomości.onet.pl, 14.01.2015); „Dziś **premier** Ewa Kopacz spotkała się w Kijowie z premierem i prezydentem Ukrainy” (Wiadomości.onet.pl, 14.01.2015); „Sąd Najwyższy Tajlandii ogłosił, że zajmie się sprawą byłej **premier** Yingluck Shinawatry,„ (Wiadomości.onet.pl, 18.03.2015); „...dodając: „pani **kanclerz** (Angela Merkel) udaje osobę postronną...” (Wiadomości.onet.pl, 15.01.2015); „**Doktor** Wells w kolejnych badaniach chce ustalić czy jest to powiązane pomiędzy lękiem i de ja vu. Pomogą jej naukowcy z WB, Francji, Kanady” (Wiadomości.onet.pl, 15.01.2015).

Podane przykłady wskazują na to, że w grupie nazw feminatywnych oznaczających tytuły naukowe lub zawodowe nie tworzy się odpowiedników żeńskich. Jeśli się czasem pojawiają w tekstach współczesnych, to wyłącznie w funkcji żartobliwej. W taki sam sposób traktuje się rzeczowniki z elementem *-log* (*filolog*, *psycholog*), które nie mają neutralnych form żeńskich. Można jednak zaobserwować i inną tendencję w rozwoju form „żeńskich” określających nazwy godności o wysokiej randze społecznej. Wyrazy, które przez długi czas posiadały tylko formę męską, coraz aktywniej zaczynają być używane w postaci „żeńskiej”: „Wysokiej rangi **dyplomatk**a USA Victoria Nuland ostro skrytykowała kłamstwa rosyjskich mediów” (Wiadomości.onet.pl, 15.01.2015); „Wczoraj Magdalena Ogórek, **kandydatk**a SLD na prezydenta, zaprezentowała swój program wyborczy” (Wiadomości.onet.pl, 15.01.2015); „...rankingi w kategoriach: **dziennikarki**, **liderki** opinii i **innovatorki** oraz najbardziej wpływowo **polityczki**” (Wiadomości.onet.pl, 15.01.2015); „Transseksualna **poslank**a jeszcze wczoraj wyraziła swoje oburzenie działaniami dziennikarzy” (WysokieObcasy.pl, 02.02.2015); „Życie i przyjaźń na argentyńskich równinach – **fotografk**a

dokumentuje życie dwóch dziewczynek”(WysokieObcasy.pl, 02.02.2015); „**Reżyserka** Anna Odell uchodziła w szkole za odszczepieńca. Po 20 latach nie dostała zaproszenia na zjazd absolwentów”(WysokieObcasy.pl, 02.02.2015); „**Psycholożka** Jacqui Marson: Bycie miłym to przekleństwo”(WysokieObcasy.pl, 21.03.2015); „Nic dziwnego, że tzw. męski sport uprawiany przez kobiety traktowany jest po macoszemu i cały czas pozostaje w cieniu sportu mężczyzn. A przecież to właśnie z naszych **piłkarek**, a nie piłkarzy, możemy być dumni”(WysokieObcasy.pl, 05.09.2014); „Arlene Blum – amerykańska **himalaistka, alpinistka i feministka, liderka** pierwszej kobiecej ekspedycji na Annapurnę, **autorka** książki „Annapurna. Góra kobiet”(WysokieObcasy.pl, 03.09.2014). Niżej są inne wcięcia: „Ewelina Zwijacz-Kozica – jedyna **kobieta-ratownicza**”(WysokieObcasy.pl, 03.09.2014); „Monika Tutak-Goll – zastępczyni **redaktorki** naczelnej „Wysokich Obcasów”(WysokieObcasy.pl, 06.09.2014); „Wygrały **zawodniczki**, fotografowali się trenerzy i działacze”(WysokieObcasy.pl, 06.09.2014); „Jak zauważa **pełnomocniczka** rządu ds. równego traktowania Małgorzata Fuszara, w Polsce nastolatki do 18-go roku życia są pozbawione opieki ginekologicznej i urologicznej”(WysokieObcasy.pl, 0.12.2014); „**Pracowniczki** platformy wiertniczej: Dziwne jest nie to, że tu jesteśmy, tylko to, że nas tu wcześniej nie było”(Wysokie Obcasy.pl, 11.04.2015); „Jak przeprasza **prezeska** – po urodzeniu dziecka zrozumiałam, jaka byłam podła dla matek w pracy”(Wysokie Obcasy.pl, 09.03.2015).

Pomimo ograniczeń stylistycznych formantu *-k/a*, we współczesnej polszczyźnie odnotowuje się szerokie użycie form feminatywnych (tworzonych za pomocą tego przyrostka), co świadczy o akceptowanym przez społeczeństwo aktywnym procesie równouprawnienia płci. „Oprócz stylistycznego, formant *-k/a* posiada ograniczenie semantyczne i często zmienia znaczenie wyrazu. Utworzona forma żeńska pokrywa się strukturalnie z wyrazem o zupełnie innym znaczeniu” [10, s. 274], np. *reżyserka* – kobieta reżyser czy pomieszczenie w studiu radiowym lub telewizyjnym będące miejscem pracy reżysera? *Oficerki* – dwie kobiety posiadające stopień służbowy czy skórzane buty na płaskim obcasie, z wysoką, sztywną cholewą? *Pilotka* – kobieta, która wykonuje zawód pilota czy czapka okrywająca dokładnie głowę i uszy, zapinana pod brodą? Powstaje problem dwuznaczności takich wyrazów, stąd dla uniknięcia nieporozumień używa się form „męskich”. Pomimo ograniczeń semantycznych i stylistycznych dotyczących użycia form feminatywnych oraz konieczności wnikania w szerszy kontekst, formy te wchodzą powoli do aktywnego zasobu leksykalnego mówiących w języku polskim.

Obok bariery stylistycznej i semantycznej, w rozwoju form „żeńskich” brak jest akceptacji społecznej dla form tworzonych za pomocą *-k/a*. Wynika to z faktu, że formy te raczej kojarzą się ze zdrobnieniami, stąd wyglądają niepoważnie i śmiesznie. Ze wszystkich form feminatywnych najszybciej zneutralizowały się nazwy zawodów i stanowisk o niewysokiej randze społecznej (*wizażystka, masażystka, praczka*) oraz zawodów zwykle wykonywanych przez kobiety (*nauczycielka, niańka, praczka*). Z reguły dylemat użycia formy feminatywnej dotyczy wyrazów określających wysokie stanowiska. W sytuacjach oficjalnych nikt nie powie „*pani dyplomatką*” czy „*pani polityczką*”, a przy zwracaniu się do kobiety używa się „*pani kandydat*” i „*pani poseł*”. Jednak formy na *-k/a* coraz częściej pojawiają się na łamach prasy, portalach internetowych, które, jak wiadomo, będąc czwartą władzą, odgrywają istotną rolę w kształtowaniu zmian myślenia społeczeństwa. Aktywne używanie w mediach dotychczas niedopuszczalnych form feminatywnych sprzyja ich rozpowszechnianiu i świadomemu używaniu przez społeczeństwo.

Jak powszechnie wiadomo, język jest odzwierciedleniem kierunku myśli społeczeństwa. Aktywny postęp równouprawnienia płci w różnych dziedzinach życia zawodowego i publicznego znajduje odbicie w języku poprzez akceptację form feminatywnych, podkreślając tym samym tożsamość kobiet. Współczesny język polski sięga po takie formy feminatywne, które jeszcze kilkadziesiąt lat temu nie funkcjonowały w aktywnym użyciu. Wyrazy, które przez długi czas były postrzegane jako śmieszne i niepoważne, teraz są akceptowane przez społeczeństwo jako samodzielne jednostki językowe.

Z. Klemensiewicz uważa, iż „w procesie kształtowania się nazw żeńskich napotykamy trudności semantyczne i formalne, ale od strony języka mogą one być jakoś rozwiązane i pokonane, gdyby napór potrzeby społecznej w tym właśnie szedł kierunku” [5, s. 119]. Otóż akceptacja przez społeczeństwo feminizacji języka pozwala na utrwalenie dotychczas nieistniejących żeńskich form nazw zawodów, tytułów i stanowisk.

Artykuł, którego celem było przyjrzenie się tendencjom użycia form feminatywnych we współczesnym języku polskim, ujawnia niektóre prawidłowości posługiwania się formami „żeńskimi” w sytuacjach komunikacyjnych. Znajomość zasad tworzenia „żeńskich” form nazw zawodów, tytułów i stanowisk może się okazać przydatna w procesie nauczania i uczenia się języka polskiego jako obcego.

Bibliografia

1. Buttler D. Kultura języka polskiego. Zagadnienia poprawności gramatycznej / D. Buttler, H. Kurkowska, H. Satkiewicz. – Warszawa : PWN, 1971. – 108 s.
2. Jadacka H. Kultura języka polskiego. Fleksja, słowotwórstwo, składnia / H. Jadacka. – Warszawa : PWN, 2009. – 257 s.
3. Jadacka H. Kultura języka polskiego / H. Jadacka. – T. 1. – Warszawa : PWN, 2006. – 287 s.
4. Klemensiewicz Z. Historia języka polskiego / Z. Klemensiewicz. – Warszawa : PWN, 2006. – 382 s.
5. Klemensiewicz Z. Tytuły i nazwy zawodowe kobiet w świetle teorii i praktyki / Z. Klemensiewicz // *Język Polski*. – 1957. – R. XXXVII. – S. 101–119.
6. Kurzowa Z. Ilustrowany słownik podstawowy języka polskiego / Z. Kurzowa. – Kraków : Z. Kurzowa i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych, 2005. – 560 s.
7. Markowski A. Kultura języka polskiego. – T. 2 / A. Markowski. – Warszawa : PWN, 2006. – 287 s.
8. Markowski A. *Język polski* / A. Markowski. – Warszawa : Wilga, 2004. – 496 s.
9. Miodek J. Odpowiednie dać rzeczy słowo: szkice o współczesnej polszczyźnie / J. Miodek. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1993. – 284 s.
10. Miodek J. *Słownik ojczyzny polszczyzny* / J. Miodek. – Wrocław : Wydawnictwo Dolnośląskie, 2002. – 328 s.
11. *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN* / red. naukowy A. Markowski. – Warszawa : PWN, 2002. – 1790 s.
12. Pawłowski E. Baran mówi o Kowal. O tworzeniu i odmianie nazwisk i tytułów żeńskich / E. Pawłowski // *Język Polski*. – 1951. – R. XXXI. – 60 s.

М. І. Рубцова,

викладач кафедри слов'янських мов та методик їх викладання
Херсонського державного університету,
вул. 40 років Жовтня, 47, м. Херсон, 73003, Україна,
тел. : (0552) 32-67-58,
okartavtseva@ksu.ks.ua

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ ФЕМІНАТИВІВ З ФОРМАНТОМ -К/А

У статті розглядаються особливості утворення і вживання іменників жіночого роду на позначення назв професій, посад, звань у сучасній польській мові.

Визначено основні принципи функціонування іменників жіночого роду з формантом *-к(а)*. Наголошено, що ознайомлення з тенденціями у

творенні жіночих назв на позначення професій, посад є необхідним у процесі навчання польській мові як іноземній.

Ключові слова: іменник, жіночий рід, формант, мовні принципи.

М. И. Рубцова

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ПОЛЬСКИХ ФЕМИНАТИВОВ С ФОРМАНТОМ -K(A)

В статье рассматриваются особенности образования и употребления существительных женского рода, обозначающие названия профессий, должностей, званий в современном польском языке. Определяются основные принципы функционирования существительных женского рода с формантом *-k(a)*. Подчеркивается, что знакомство с образованием наименований лиц женского пола для обозначения должностей, профессий является необходимым в процессе обучения польскому языку как иностранному.

Ключевые слова: существительное, женский род, формант, языковые принципы.

M. I. Rubtsova,

Lecturer at the Department of Slavic Languages and Methods of Teaching,
Kherson State University,
47, 40 rokiv of Zhovtnya St., Kherson, 73003, Ukraine,
tel. : (0552) 32-67-58,
okartavtseva@ksu.ks.u

SOME ISSUES OF FUNCTIONING AND USAGE OF „FEMALE” FORM IN POLISH WITH A FORMANT -K/A

Summary

Nowadays the usage of „female” forms is more common by the journalists, public figures and wide range of speakers in general. However, these forms are not always correct from the point of view of phonetics, morphology, semantics. Many features on this issue are rendered in grammars, textbooks for learning of Polish as a foreign language, but we can not always find all answers to questions concerning the proper usage of „female” forms. That’s why tendencies in the development of the category of gender in Polish nouns need a detailed study. As it is known, language is a reflection of thought direction of society. In its modern development Polish appeals to such forms, which were difficult and frivolous several decades ago. Now they are accepted by society as independent language definitions. The article, whose purpose was the study of using tendencies of “female” forms

in modern Polish, allows to apply “female” forms correctly in communicative situations.

The principles and tendencies, according to which „female” forms are created, can be required in the process of solving language problems by those, who seek to master Polish.

Key words: noun, formant, „female” form, category of gender.

Надійшла до редакції 4.05.2015 р.

УДК 811.161.2'06(075.8)

В. Р. Світлицька,

здобувач кафедри української мови

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,

Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65058, Україна,

тел. : (095) 87-725-15,

kafukrmovaonu@mail.ru

СЛОВОВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІАЛЕКТНОЇ ЛЕКСИКИ УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ ОДЕЩИНИ

У статті діалектна лексика українських говорів аналізується з точки зору її словотвірних особливостей: розглядаються способи творення діалектизмів, специфіка використання словотвірних формантів. Наголошено, що особливої ваги дослідження набуває саме для українських говорів Одещини, де співіснують говірки різних наріч – південно-західного та південно-східного.

Ключові слова: способи словотворення, діалектна лексика, мотивуюче слово, дериват, словотвірний формант.

На теренах Одещини співіснують подільські говірки південно-західного наріччя та степові говірки південно-східного наріччя. За поширеністю переважають степові говірки південно-східного наріччя. Й. О. Дзензелівський у своїх працях [6; 7] пояснює, чому дослідження степових говірок становить великий науковий інтерес для мовознавства. Поселення на Лівобережній Україні у нижній течії Дністра і на східному березі належать до числа найдавніших українських поселень, села на схід від цієї побережної лінії є поселеннями пізнішого часу. Всі ці поселення у багатьох випадках знаходились у певному іншомовному оточенні: німецькі колонії, молдавське населення. Професор Дзензелівський

подає цікаву історію походження степових говірок. Він підтримує думку Геродота щодо заселення Причорномор'я. Геродот свідчив, що у Північному Причорномор'ї в середині I тисячоліття до н.е. жили скіфи, які оселялись на території Дону, Карпат, Дунаю. Скіфські племена поділялись на дві групи: скіфів-кочовиків (заселяли східну частину Скіфії (царські скіфи) і скіфів-землеробів (жили в басейнах Борисфену (Дніпра) і Гіпаніса (Південного Бугу)). Дзендзелівський описує три легенди Геродота. У першій з них (з якою Геродот не погоджується) – скіфський варіант, скіфи виступають як споконвічні жителі Північного Причорномор'я, в другій легенді – грецький варіант – скіфи є пришельці. У третій легенді про походження скіфів, яку підтримував і сам Геродот, йдеться про те, що територія була раніше заселена киммерійцями, які в VII ст. до н.е. були вигнані з Північного Причорномор'я скіфами. В кінці IV ст. до н.е. з Дону в Східну Скіфію починають переселятися сарматські племена. У II ст. до н.е. скіфська імперія була знищена у Північному Причорномор'ї. Частина скіфів переселилася на південь. Іншу частину скіфів було підкорено сарматами. Культура сарматів мала багато спільного з культурою скіфів-кочовиків. З того часу Скіфію почали називати Сарматією. Далі починається епоха так званого великого переселення народів (III – IV ст. н.е.), коли південно-західна частина Причорномор'я служила місцем приходу для багатьох східних варварських племен (гунів, аварів та інших) у межах Римської імперії. У VI ст. на арену історії Північного Причорномор'я виступає нова могутня сила – анти (близькі предки східних слов'ян). Мову, діалект, говірку не можна вивчати у відриві від історії.

Українська діалектна мова – це складна ієрархія мовно-територіальних утворень [1]. Професор С. П. Бевзенко зазначав [1], що степові говірки займають територію українського степу й Донбасу, контактують на північному заході з подільськими говірками південно-західних діалектів, на півночі – із середньонаддніпрянськими і слобожанськими говірками південно-східного наріччя, на заході – з молдавськими говірками, на сході – з російськими. Степові говірки – це говірки наймолодшого формування, які виникли внаслідок численних переселень, що почалися лише з XVIII – поч. XIX ст. і продовжувалися далі. Українське населення приходило сюди переважно з Поділля, Волині, Полісся. Крім того, великий вплив на місцеві українські говори мали переселенці з Росії, Болгарії, Сербії, греки, німці, чехи. Степові говірки досліджені недостатньо. Але наявні

матеріали свідчать про їхні відмінності, що дає змогу розрізнити серед них такі групи: а) нижньонаддніпрянські; б) східностепові (донецькі); в) західностепові; г) південнобессарабські.

А. А. Москаленко писав [12], що мова усіх діалектів і говорів, поряд із спільними рисами для всієї мови нації чи певного народу, має особливості, які властиві тільки їй. Українські говори Одеської області також мають деякі риси, властиві тільки їм. А. А. Москаленко поділяє українські говори Одещини за фонетико-граматичними і лексичними особливостями та за їхньою генезою на 3 групи. До 1-ої групи належать говори, генетично пов'язані з подільськими українськими говорами. Основні фонетико-граматичні і лексичні особливості подільських говорів властиві деяким українським говорам Одещини. Найбільше ці говори зосереджені в таких сучасних адміністративних районах: Балтському, Котовському, Кодимському, Ананьївському, Любашівському. До 2-ої групи належать мішані говори, генетично пов'язані з подільськими, середньонаддніпрянськими та іншими східноукраїнськими говорами. За своїми особливостями вони становлять поєднання різних рис українських говорів, з перевагою в одних із них рис подільських говорів, в інших – рис східноукраїнських говорів. Ці говори поширені в усіх районах Одещини і формувалися переважно у XIX ст.

До 3-ої групи, найменшої за своїм складом, належать говори, генетично пов'язані тільки з південно-східними говорами. Особливості їх збережені, в основному, в говорах таких місцевостей Одещини: Біляївка, Дальник, Майори, Градениці, Холодна Балка, Кучургани, Дачне, Вигода, Маяки. Різні особливості, властиві сучасним українським говорам Одещини, зустрічаються і в інших говорах української мови. Від інших українських говорів вони відрізняються тільки комбінацією цих рис, наявністю поряд рис декількох інших місцевих говорів. Але не існує жодної фонетико-граматичної риси українських говорів Одещини, яка була б властива тільки їм. Серед інших говорів української мови говори Одещини помітно відрізняються деякими лексичними діалектизмами, властивими тільки їм, а також семантичними діалектизмами.

Ми прагнемо дослідити словотвірні особливості діалектної лексики, поширеної в українських говірках Одещини. На жаль, у діалектологічній літературі слабо вивчена система словотвору територіальних говірок, рідко залучаються діалектні словотвірні

відмінності при характеристиці класифікаційному поділі територіальних діалектів. Проте діалектно-територіальне розшарування мови в галузі словотвору є другою після лексики ділянкою (а в окремих випадках, можливо, й випереджає лексику) щодо загального процесу диференціації територіальних діалектів.

Матеріалом дослідження послужив „Словник українських говорів Одещини” за редакцією О. І. Бондаря, укладений мовознавцями Одеського національного університету і виданий у 2011 році [13]. Цей словник є своєрідним продовженням досліджень А.А. Москаленка, який у 1958 році видав „Словник діалектизмів українських говірок Одеської області” [11].

Об’єктом дослідження є діалектна лексика українських говорів Одещини. **Предмет** дослідження – словотвірні особливості різних за походженням діалектних слів, що властиві українським говорам Одещини.

Ми проаналізували 600 дериватів, мотивуюча база яких була найбільш прозорою. Найбільша кількість дериватів була утворена суфіксальним способом. У процесі творення найбільш частотними за вживанням були суфікси *-к/а, -ник, -ар / -яр, -к/и, -ак / -як, -ик, -ов*, хоча в літературній мові деякі з цих суфіксів – *-ар / -яр, -к/и, -ак / -як* – у якості словотворчих формантів вживаються значно рідше, ніж у діалектному мовленні. У діалектному мовленні використовуються значно частіше, ніж у літературній мові, такі суфікси, як *-ут/а, -уш/а, -л/о, -н/я: верту́та* – „вид печива з повідлом” (с. 37); *волоку́ша* – „пристрій у вигляді дротяної сітки, яким витягують солому від молотарки на скирту” (с. 43); *вору́шало* – „палиця, якою ворущать солому в печі, щоб краще горіла” (с. 44); *возо́вня* – „приміщення, де зберігають вози” (с. 42).

Вражає розрив у кількості дериватів, утворених суфіксальним способом, і дериватів, утворених іншими морфемними та неморфемними способами (терміни морфемний і неморфемний способи словотвору залежно від матеріальних засобів вираження пропонує використовувати Н. М. Хрустик [15]). Серед аналізованих слів зовсім відсутні такі, які утворені префіксальним способом, шляхом конфіксації утворюються лише 10 дериватів (*бестáрка* – „ящик-ноші, яким переносять зерно” (с. 22); *бестáрник* – „віз, яким возять зерно без тари, насипом” (с. 22); *бизро́шка* – „безрога тварина” (с. 22); *за́стінок* – „задня частина хати” (с. 82); *нідпа́рок* – „поле, виоране після скошення хліба, на якому

будуть сіяти восени” (с. 153); *підпáлок* – „невеличкий круглий хліб, печений на черені, перепічка / невелика хлібина (половина чи менше звичайного розміру), що випікається і виймається із печі раніше від решти хліба” (с. 153); *підлокóтник* – „підвіконня” (с. 153); *відзéмок* – „частина дерева від землі, довжиною до двох метрів” (с. 41); *відмóстка* – „цементована призьба” (с. 41); *вистрélювати* – „викидати стрілку (про цибулю), на якій згодом з’являється цвіт” (с. 40). Кілька дериватів утворено шляхом основоскладання, основоскладання і суфіксації, а також поєднанням основоскладання і безафіксного способу творення: основоскладання: *близ(о)о́кий*, *близьк(о)гláзий* – „короткозорий” (с. 25); основоскладання і суфіксація: *верх(о)плáвка* – „хвора на глисти риба, що у зв’язку з цим плаває зверху” (с. 37); *вин(о)дéлка* – „приміщення, у якому давлять виноград і сік переброджує на вино” (с. 39); *вод(о)вóзка*, *вод(о)вóзня* – „спеціальний віз з великою бочкою, в якій підвозять воду для робітників на поле” (с. 42); *круп(о)дьóрка* – „пристрій для приготування круп із зерна” (с. 109); основоскладання і безафіксний спосіб творення: *вин(о)дéл* – „завідувач винним пунктом” (с. 39).

Маємо також по одному деривату, утвореному префіксально-постфіксальним і префіксально-суфіксально-постфіксальним способом: *віхлeбтатися* – „позбавитися всього” (с. 40), *вілітитися* – „одягнутися по-літньому” (с. 40).

Кілька дериватів утворено безафіксним способом: *перезу́л* – „поле, яке рік чи два не ореться і не засівається” (с. 149), *перері́з* – „перерізнана на пополам діжка по горизонталі, подібна до цебра, але без вушок, що використовується для соління” (с. 150), *перетóк* – „переливання вина з однієї бочки до іншої, відділення його від осаду на дні бочки – дросців” (с. 150), *приту́ла* – „добудова до будинку” (с. 164).

Лексично-синтаксичним способом утворюється один дериват (*заприду́х* – „горілка, самогонка від початку відгону, первак” (с. 82), морфолого-синтаксичним – 14 дериватів (іменники): *вечі́рня* – „тоня, яку тягнуть увечері” (с. 37), *вибі́жнá* – „місце на березі, куди причалює човен з другим кінцем кодоли, щоб тягти невід, коли його уже закинуто у воду” (с. 38), *вісовá* – „крупна риба будь-якої породи, що важить понад два кілограми” (с. 41), *запускнá* – „велика ополонка, прорубана на середині лиману, річки, в яку запускають невід під кригу у час рибальства взимку” (с. 82), *зоровá* – „улов, який тягнуть рибалки на світанку, на зорі” (с. 87), *іздóвий* – „робітник, який поганяє запряжені коні” (с. 88), *кормовá* – „линва, якою регулюють віддаль між

човнами під час рибальства тягулями” (с. 105), *кормовій* – „людина, яка сидить на кормі і керує човном за допомогою весла або стерна” (с. 105), *перекидна* – „линва, якою стягують два човни один до одного під час рибальства волоком або неводом” (с. 150), *підвозна* – „човен, на якому знаходяться лід, діжки, в які складають виловлену рибу” (с. 152), *тісана* – „сорт квасолі з різнокольоровими візерунками на шкірці насіння” (с. 151), *рогова* – „крайня ополонка, від якої тягнуть невід на місце вибирання його з води” (с. 171), *синова* – „жінка сина, невістка” (с. 178), *стояча* – „місце на березі річки, де відпочивають рибалки” (с. 184).

Лексико-семантичним способом утворені наступні слова: *бóмба* – „сорт квасолі” (с. 26), *бородá* – „1) огріх, пропуск під час косіння колоскових; 2) непідібрана частина кіс при заплітанні; 3) місце, де не зійшли сходи” (с. 26), *востóк* – „східний вітер, як правило, сильний” (с. 44), *голівка* – „1) горішня частина димаря; 2) долішня частина паруса у вигляді трикутника, що закінчується канатом, яким парус прикріплюється до корми” (с. 55), *грíва* – „огріх, пропуск під час косіння колоскових; 2) непідібрана частина кіс при заплітанні” (с. 57), *кобíла* – „1) знаряддя, яким косять (носять) взимку очерет; 2) бительня, якою тіпають коноплі” (с. 100), *козёл* – „спеціальна площа в печі для випалювання гончарного посуду, в якій розміщені два ряди сльос” (с. 102), *пóлька* – „верхній жіночий одяг у вигляді широкого напівпальта з простого матеріалу на ваті, довший, ніж сачок” (с. 159), *сéрце* – „1) медуза; 2) велика концентрація медуз в морі, які, потрапляючи в рибальські сіті, заважають рибальству” (с. 177), *шашлі́к* – „маленька загострена паличка, на якій підсмажують дунайку” (с. 213), *шія* – „надбудова у вигляді даху над східцями, які ведуть до льоху” (с. 214), *щур*¹ – „мале, худе порося” (с. 219), *щур*² – „птах, що нищить бджіл” (с. 219).

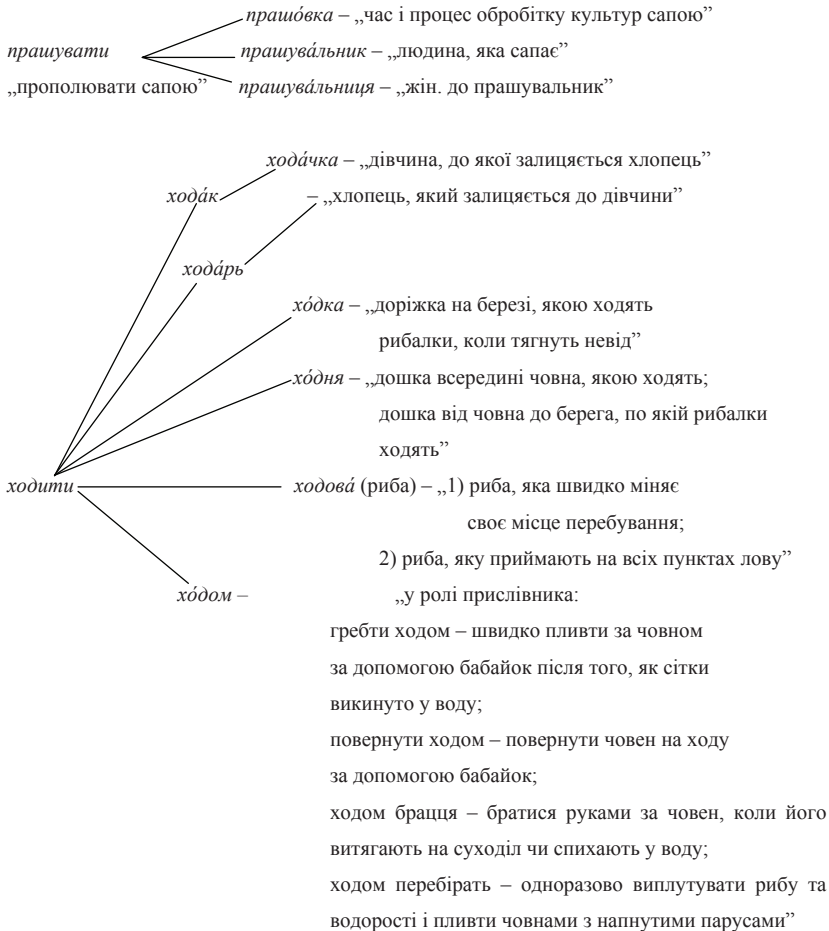
Лексико-семантичний спосіб творення діалектних слів детально описав О. І. Бондар у статті „Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови” [3].

Серед аналізованої діалектної лексики найбільшу групу становлять деривати-іменники, другою за кількістю є група дериватів-прикметників.

Мотивуючу базу для утворених дериватів складають переважно дієслова та іменники, хоча серед мотивуючих слів зустрічаються також прикметники та числівники. Для утворення більшої частини

діалектних слів мотивуючою базою є слова, спільні і для діалектної, і для літературної мови. Зрідка для утворення нового діалектного слова мотивуючим словом служить діалектне слово (наприклад, для деривата *вакар* „людина, яка пасе корови, пастух, чередник” мотивуючим словом є слово *вака́*, молд. „корова”).

Не часто, але можемо спостерігати утворення цілих словотвірних гнізд із діалектних слів на базі мотивуючих діалектних слів або на базі мотивуючих слів, властивих і літературній мові, і діалектам. Наприклад:

Подпльше вивчення словотвірних особливостей діалектної лексики з метою диференціації територіальних діалектів є дуже перспективним. Особливої ваги такий аналіз набуває саме для українських говорів Одещини, де співіснують говірки різних наріч – південно-західного та південно-східного.

Список використаних джерел та літератури

1. Бевзенко С. П. Діалектні групи і говори української мови / С. П. Бевзенко. – Одеса : ОДУ, 1975. – 120 с.
2. Бевзенко С. П. Українська діалектологія / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1982. – 352 с.
3. Бондар О. І. Розвиток лексичної семантики у говорах Одещини на тлі процесів української літературної мови / О. І. Бондар // Мова: структура, суспільство, культура. Зб. наук. статей. – Одеса : ОНУ, 2012. – С. 119–127.
4. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 251 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наук. думка, 1990. – 332 с.
6. Дзендзелівський Й. О. Лінгвістичний атлас Закарпатської області УРСР / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1958–1960. – Ч. 1-2.
7. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології / Й. О. Дзендзелівський. – Ужгород : Ужгородський держ. ун-т, 1965. – 99 с.
8. Дроздовський В. П. Говірки Ізмаїльщини (на матеріалі Татарбунарського, Саратського і суміжних з ними районів) / В. П. Дроздовський // X Республіканська діалектологічна нарада. – К. : АН УРСР, 1959. – С. 34–38.
9. Жилко Ф. Т. Нариси діалектології української мови / Ф. Т. Жилко. – К. : АН УРСР, 1966. – 440 с.
10. Ковалик І. І. Словотвір і лінгвістична географія / І. І. Ковалик // X Республіканська діалектологічна нарада. – К. : АН УРСР, 1959. – С. 9–12.
11. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко. – Одеса : ОДУ, 1958. – 80 с.
12. Москаленко А. А. Специфічна лексика українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко // Наукові записки Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського. – Одеса : ОДПІ, 1960. – Т. XXV. – С. 65-78.
13. Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. – Одеса : ОНУ, 2011. – 222 с.
14. Хаценко Л. І. Вивчення діалектів української мови в другій половині ХХ століття / Л. І. Хаценко // Записки з українського мовознавства. – Одеса : Астропринт, 2003. – Вип. 12. – С. 239–245.

15. Хрустик Н. М. Проблеми морфемного, словотвірного та етимологічного аналізу / Н. М. Хрустик. – Одеса : Фенікс, 2011. – 114 с.

В. Р. Светлицкая

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ИЗУЧЕНИЯ ДИАЛЕКТНОЙ ЛЕКСИКИ УКРАИНСКИХ ГОВОРОВ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

В статье диалектная лексика украинских говоров анализируется с учётом её словообразовательных особенностей: рассматриваются способы словообразования диалектизмов, специфика использования словообразовательных формантов. Подчеркивается, что исследование украинских говоров Одесской области является необходимым, поскольку в нем сосуществуют юго-западный и юго-восточный варианты.

Ключевые слова: способы словообразования, диалектная лексика, мотивирующее слово, дериват, словообразовательный формант.

V. R. Svitlytska,

Postgraduate Student of Ukrainian Language Department,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,
tel. : (095) 87-725-15,
kafukrmovaonu@mail.ru

DERIVATIVE PECULIARITIES OF ODESSA REGION'S DIALECT LEXIS

Summary

The article deals with the analysis of the dialectal vocabulary of Odessa region from the point of its word-building peculiarities: the ways of forming dialectisms and the peculiarity of using the word- building affixes are viewed in this article.

The research of word formation peculiarities of the dialectal lexicon in order to differentiate the territorial dialects is very perspective. Such research is of great importance for Ukrainian dialects of Odessa region, where you can discover the coexistence of different dialects: south-western and south-eastern.

Having analyzed 600 derivatives from „Ukrainian Dictionary of Odessa region's dialects” [13], we found out that most of the derivatives are formed with the help of suffixes (suffixal method). The most frequently used suffixes in the process of creating were the following: *-к(а)*, *-ник*, *-ар(-яр)*, *-к(и)*, *-ак(-як)*, *-ик*, *-ов*, although it is obvious that the usage of the suffixes *(-ар(-яр))*, *-к(и)*, *-ак(-як)* in the literary language is much

less frequent than in the dialect speech. Such suffixes as *-ут(а)*, *-уш(а)*, *-л(-о)*, *-н(я)* are used much more frequently in the dialect language than in the literary one.

There was a surprising gap in the amount of derivatives formed by suffixal method and derivatives formed by morphemic and non-morphemic methods. For example, there were not words formed by the prefixal method. Only ten derivatives are formed by prefixal and suffixal methods (*бестарка*, *бестарник*, *бизрошка*, *застінок*, *підпáрок*, *підпáлок*, *підлокóтник*, *відзéмок*, *відмóстка*, *вистрелювати*). Only 8 derivatives are formed by the word formation method, word formation and suffixal methods, and word formation and non-affixal methods (*близоóкий*, *близькогáзний*, *верхопáвка*, *винодéлка*, *водовóзка*, *водовóзня*, *круподьóрка*, *винодéл*). Only one derivative is formed by the lexical-syntactic method (*запрудíх*), 14 derivative nouns are formed by morphological and syntactic methods (*вечíрня*, *виби́жна*, *вісова́*, *запускна́*, *зорова́*, *їздóвий*, *кормова́*, *кормовíй*, *перекидна́*, *підвозна́*, *писана*, *рогова́*, *синова́*, *стояча*). And the following derivatives are formed by using the lexical-semantic method: *бóмба*, *борода́*, *востóк*, *голова́*, *грíва*, *коби́ла*, *козéл*, *пóлька*, *сéрце*, *шаши́к*, *ши́я*, *цур¹*, *цур²*. The largest group among the analyzed dialectal vocabulary are derivative nouns, derivative adjectives following them.

Verbs and nouns make the motivating base for forming derivatives, but adjectives and numerals are observed among the motivating words as well. The motivating base for forming most dialectal words is common words from both dialect and literary languages. New dialectal words are rarely formed from other dialectal words.

Key words: ways of word building, dialectal vocabulary, motivator, derivative, word-building affix.

Надійшла до редакції 6.05.2015 р.

УДК 811.161.2'373.23

К. О. Фартушняк,

ст. лаборант відділення довузівської підготовки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
Французький бульвар, 24 / 26, м. Одеса, 65082, Україна,
тел. : (048) 63-76-04,
fdp@onu.edu.ua

**НАЗВИ ТВАРИН ЯК ЛЕКСИЧНА БАЗА ТВОРЕННЯ
УКРАЇНСЬКИХ ПРИЗВИЩ
(НА МАТЕРІАЛІ ПРИЗВИЩ МЕШКАНЦІВ
ТРОСТЯНЕЦЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)**

У статті проаналізовано прізвища Тростянецького району Вінницької області, мотивувальною основою для яких послуговували назви тварин. Здійсне-

но лексико-семантичну класифікацію мотиваторів цих прізвищ, в результаті чого виокремлено 7 тематичних груп. В ході дослідження було встановлено фаунімічні назви, від яких були утворені прізвища зазначеного регіону, та визначено найбільш продуктивні з них.

Ключові слова: лексико-семантична група, антропонім, апелятив, тварини-символи, мотивувальна основа.

Українська антропонімічна система характеризується особливим багатством і розмаїттям у найменуванні людей. Антропоніми, або власні особові назви, становлять своєрідну, але дуже важливу частину словникового складу мови [1, с. 47].

Особливо важливе значення для дослідників мають прізвища, оскільки в них збереглися архаїчні, а часто й утрачені корені. Вони лінгвально відображають історію культури та ментальності народу, накопичують його матеріальний, культурний, історичний досвід. Як слушно зазначає Ю. М. Новикова, „прізвища як константи антропонімікону вирізняються значенневою місткістю, різнобарв'ям оригінальних семантичних моделей, словотвірною специфікою, ілюструючи вишуканість народної іменотворчості та її струнку систематику” [3, с. 67].

Відапелятивні прізвища становлять досить значну групу українських прізвищ, їх було утворено шляхом метафоричного перенесення реалій дійсності на особу. Саме в них відображені різні уподобання, а також ставлення людини до життя. Ці назви за походженням – індивідуальні прізвиська, що були дані особі в різні періоди її життя і за різних обставин [2, с. 245]. Основою для творення таких прізвищ була характерна особиста ознака, що виділяла людину з оточення. Більшість лексем, які мотивують сучасні прізвища, з'явилися в мові не для того, аби зразу стати прізвищем. На перших порах вони були особовими іменами, світськими або християнськими. Мотиви таких найменувань були різними, вони могли містити побажальну та охоронну семантику. У цьому плані як нехрещені власні імена вживалися різні назви звірів, що були об'єктом полювання, вони могли використовуватися як символи мисливського щастя [8, с.174].

Найбільш проблемними щодо мотивів номінації, як зазначає І. Д. Фаріон, є прізвища, що походять від давніх відапелятивних назв представників тваринного й рослинного світу. Переважна більшість прізвищ походить від назв тих істот, які часто виступають у фольклорі, у народній фразеології як персоніфіковані постійні символи певних

властивостей, ознак [7, с. 111]. Причина саме такого відображення фауни у прізвищах захована ще у давніх принципах номінації, у вірі в магічну силу імені, у вірі в те, що звірі і птахи передають свої властивості найменовуваній особі [9, с. 424].

Мета нашої статті – лексико-семантична інтерпретація сучасних українських прізвищ мешканців Тростянецького району Вінницької області, які походять від назв тварин.

Предметом аналізу стали прізвища мешканців Тростянецького району Вінницької області, який включає в себе одне селище міського типу і 36 сільських населених пунктів. **Джерелами** фактичного матеріалу послуговували реєстри народження та одруження, надані відділом державної реєстрації актів цивільного стану реєстраційної служби по Тростянецькому р-ну Тростянецького міськрайонного управління юстиції, та телефонний довідник Тростянецького р-ну.

Назви тварин – лексика, на основі якої активно виникали українські прізвиська, а вже від них утворювались прізвища, зберігаючи у своїй словотвірній основі зоосемічний компонент. В антропоніміці Тростянецького р-ну було проаналізовано 3 тисячі 125 прізвищ, серед яких зафіксовано 122 найменування, що прямо або опосередковано походять від фаунімічних назв і мотивовані окремою лексико-семантичною групою. У свою чергу її умовно можна поділити на такі тематичні групи:

- 1) прізвища, похідні від назв диких птахів;
- 2) прізвища, похідні від назв свійських птахів;
- 3) прізвища, похідні від назв диких тварин;
- 4) прізвища, похідні від назв свійських тварин;
- 5) прізвища, похідні від назв гризунів;
- 6) прізвища, похідні від назв комах;
- 7) прізвища, похідні від назв інших представників фауни.

Перша і найчисельніша тематична група – це прізвища, похідні **від назв диких птахів**. Їх прийнято називати орнітонімічними. Лексеми, що позначають назви диких птахів, виступають мотивувальною базою для 38 прізвищ, від яких твораються досліджувані прізвища. Зафіксовано 21 назву птахів, що входять до складу словотвірної структури офіційних найменувань: *баклан, ворона, голуб, горобець, деркач, дрізд, зозуля, кулик, лебідь, орел, орлан, перепелиця, пірникоза, пугач, стриж, сич, соловей, сокіл, чайка, шпак, шуляк*. Лексеми цієї групи послуговували для творення українських прізвищ як прямо,

так і опосередковано. Генетично з назвами птахів пов'язані такі прізвища: *баклан* → *Баклан*; *ворона* → *Ворона*, *Воронко*, *Воронін*, *Воронюк*, *Воронов*; *голуб* → *Голуб*, *Голубенко*; *горобець* → *Горобець*; *деркач* → *Деркач*; *дрізд* → *Дрізд*; *зозуля* → *Зозуля*; *кулик* → *Кулик*, *Куликов*; *лебідь* → *Лебідь*, *Лебедь*, *Лебедев*, *Лебедев*; *орлан* → *Орлан*; *орел* → *Орел*, *Орлюк*, *Орлов*; *перепелиця* → *Перепелиця*, *Перепилиця*; *пірникоза* → *Пірникоза*; *пугач* → *Пугач*; *стриж* → *Стриж*, *сич* → *Сич*; *соловей* → *Соловей*; *сокіл* → *Сокіл*, *Сокол*, *Соколюк*, *Соколов*; *шуляк* → *Шуляк*, *Шулякевич*, можливо, й *Шулятецький*; *чайка* → *Чайка*; *шпак* → *Шпак*.

Базою для творення прізвищ, похідних від назв свійських птахів, послугувало три лексеми, з якими на діяхронічному рівні пов'язане творення чотирьох аналізованих прізвищ: *гусак* → *Гусак*; *когут* → *Когут*, *Коготовський*; *курка* → *Курка*.

Інша тематична група – прізвища, похідні від назв диких тварин. Ці прізвища прийнято називати анімалітонімічними. У традиційних уявленнях українців значне місце відводилося багатому і різноманітному світу тварин. Звірі присутні в народних обрядах та іграх, у системі прикмет і ворожінь тощо. Тут є всі підстави вбачати рудименти давнього культу тварин у поєднанні з пізнішим нашаруванням християнських світоглядних елементів [5, с.203]. У словотвірній структурі прізвищ виділяється 6 найменувань диких тварин, з якими на діяхронічному рівні пов'язане творення 23 офіційних антропонімів: *вовк* → *Вовк*, *Вовчук*, *Вовченко*; *ведмідь* → *Ведмідь*, *Медвідь*, *Медведев*, *Медведенко*; *заєць* → *Заєць*, *Зайко*, *Заяць*, *Зайченко*; *кабан* → *Кабан*, *Кабанчук*; *козел* → *Козел*, *Козлов*, *Козлан*, *Козловський*, *Козоріз*; *лис* → *Лис*, *Лисак*, *Лисенко*, *Лисаченко*, *Лисюк*. Визначення мотивації деяких із перелічених прізвищ є проблематичною. Антропоніми *Лисак*, *Лисенко*, *Лисаченко* та *Лисюк* генетично можуть сягати прикметника *лисий*, що має омонімічний корінь із зоосемізмом *лис*.

Антропооснови, мотивовані назвами свійських тварин, становлять ще одну тематичну групу. Свійські тварини – приручені, не дикі звірі, що живуть в домашніх умовах і служать людині [5, с. 84]. Назви свійських тварин, як і назви диких тварин, часто лежать в основі творення українських прізвищ. Це цілком закономірно, оскільки зі свійськими тваринами значною мірою пов'язане життя українських селян: господарство, побут, транспорт тощо. Зафіксовано

24 прізвища, творення яких генетично пов'язано з десятьма назвами свійських тварин: *баран* → *Баран, Баранов, Бараневич, Бараненко, Баранецький*; *бик* → *Бик*; *бугай* → *Бугай, Бугаєв, Бугайов, Бугайчук*; *віл* → *Чорновіл*; *кінь* → *Конякіна, Сивокінь, Рябокінь, Рябокось*; *кобила* → *Кобиланський*; *котик* → *Котик, Котенко, Котець*; *корова* → *Корова, Коровій*; *лошак* → *Лошак*; *телиця* → *Телиця*; діал. *хрунь* → *Хрунь*.

Назви гризунів – одна з найменш продуктивних лексичних баз творення українських прізвищ. Ця група зоосемізмів об'єднує невелику кількість прізвищ, проте містить цікавий матеріал для аналізу. З найменуваннями гризунів (5 назв) пов'язано 9 прізвищ: *бобер* → *Бобер, Бобровський*; *бабак (байбак)* → *Бабак, Байбак*; *щур* → *Щур, Щуренко*; *хом'як* → *Хом'яченко, Хомяченко*; *ховрах* → *Ховрах*. Оними, пов'язані з назвами гризунів, первісно функціонували як дохристиянські імена і, закріпившись у пізніших родових прізвищах, залишили свій слід у структурі прізвищ. Прізвища, утворені **від назв комах**, були дуже поширені в давнину. Група цих прізвищ нейтральна за емотивним забарвленням, антропоніми мають прозору мотивацію. З лексемами на позначення назв комах пов'язано 11 прізвищ: *блоха* → *Блоха*; *жук* → *Жук, Жуков*; *гедзь* → *Гедзь*; *комар* → *Комар, Комаров, Комаренко*; *муха* → *Муха*; *мурашка* → *Мурашка, Мурашко*; *павук* → *Павук*.

Усього 7 лексем – назв **інших представників фауни** на діяхро-нічному рівні пов'язані з творенням 12 прізвищ: *рак* → *Рак, Ракевич, Раков, Раковський*; *оселедець* → *Селедець*; *судак* → *Судак*; *тюлень* → *Тюленів, Тюленев*; *черепаха* → *Черепаха*; *щука* → *Щука*. Отже, в основах прізвищ мешканців Тростянецького р-ну Вінницької області, похідних від назв тварин, найяскравіше відобразилися лексеми на позначення найменувань диких птахів, свійських та диких тварин – це 63 % від загальної кількості прізвищ, які походять від фаунімічних назв. Найменшу групу становлять прізвища, що постали від назв свійських птахів, комах, гризунів (21 % від даної ЛСГ). Загалом прізвищева система стала відображенням особливостей світогляду, вірувань, способу життя наших пращурів. Дослідження прізвищ, які мотивовані назвами тварин, передбачає розширення джерельної бази з метою створення цілісної семантичної та структурної картини цих антропонімів на території всього Тростянецького району Вінницької області.

Список використаної літератури

1. Єрьоміна О. В. Лінгвістичні засади вивчення прізвищ української мови / О. В. Єрьоміна // Український смисл. – № 2. – 2012. – С. 47–53.
2. Лісова Л. Прізвища Горохівщини, похідні від назв тварин / Л. Лісова // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – 2010. – Вип. 21. – С. 243–246.
3. Новикова Ю. М. Лексико-семантичні особливості прізвищ, похідних від флористичних назв (на матеріалі антропонімії Центральної і Східної Донеччини) / Ю. М. Новикова // Зап. з українського мовознавства : зб. наук. праць / відп. ред. О. І. Бондар. – Одеса : Астропринт, 2007. – Вип. 17. – С. 66 – 76.
4. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 4. – 840 с.
5. Словник української мови : у 11 т. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980. – Т. 9. – 917 с.
6. Українська минувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / за ред. А. Пономарьова. – К. : Либідь, 1993. – 256 с.
7. Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початок XIX століття (з етимологічним словником) / І. Д. Фаріон. – Львів : Літопис, 2001. – 372 с.
8. Худаш М. Л. З історії української антропонімії / М. Л. Худаш. – К. : Наук. думка, 1977. – 236 с.
9. Чучка П. П. Антропонімія Закарпаття / П. П. Чучка. – Ужгород : Папірус, 2008. – 671 с.
10. Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців : історико-етимологічний словник : понад 11500 прізвищ / П. П. Чучка. – Львів : Світ, 2005. – 704 с.

К. О. Фартушняк

НАЗВАНИЯ ЖИВОТНЫХ КАК ЛЕКСИЧЕСКАЯ БАЗА СОЗДАНИЯ УКРАИНСКИХ ФАМИЛИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ФАМИЛИЙ ЖИТЕЛЕЙ ТРОСТЯНЕЦКОГО РАЙОНА ВИННИЦКОЙ ОБЛАСТИ)

В статье проанализированы фамилии Тростянецкого района Винницкой области, мотивирующей основой для которых послужили названия животных. Осуществлена лексико-семантическая классификация мотиваторов этих фамилий, в результате чего выделено 7 тематических групп. В ходе исследования был установлен состав фаунических названий, от которых были образованы фамилии указанного региона, и определены наиболее продуктивные из них.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, антропоним, апеллятив, животные-символы, мотивирующая основа.

K. O. Fartushnjak,

Senior Assistant of Pre-university Education Department,

Odesa I. I. Mechnikov National University,

24 / 26, Frantsuzky Blvd., Odesa, 65058, Ukraine,

tel. : (048) 63-76-04,

fdp@onu.edu.ua

NAMES OF ANIMALS AS LEXICAL BASIS FOR THE CREATION OF UKRAINIAN LAST NAMES (FROM THE LAST NAMES OF CITIZENS OF TROSTIANETS DISTRICT IN VINNYTSIA REGION)

Summary

In this article we analyzed last names of Trostianets district in Vinnytsia region. The subject of the analysis is the last names derived from names of animals.

In Trostianets district there are three thousand one hundred and twenty five last names, which include 122 last names of animal origin and create their own lexical-semantic group. The lexical and semantical classification of these last names was carried out, resulting in their division into 7 thematic groups.

Basing on the citizens' last names derived from the names of animals, most lexemes indicate names of wild birds, domestic and wild animals – 63% out of the total number of the last names derived from the names of the fauna. The smallest is the group of the last names that emerged from the names of domestic birds, insects, rodents (21 % in this LSG). In general, the lexical-semantic group of the last names reveals the richness of the Ukrainian language vocabulary at the time, when the system of last names was formed.

Key words: lexical and semantical group, anthroponym, appellative, symbols of animals, motivational basis.

Надійшла до редакції 14.12.2014 р.

Міністерство освіти і науки України
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Філологічний факультет

Наукове видання

СЛОВ'ЯНСЬКИЙ ЗБІРНИК

Випуск 19

Українською, російською, болгарською, польською мовами

Коректор ???????
Комп'ютерна верстка С. І. Жукової

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 19,07. Наклад 300 прим. Зам. № ????.

Верстка, редагування та друк

в и д а в н и ч и й д і м
p u b l i s h i n g h o u s e

Свідоцтво про внесення
до Державного реєстру суб'єкта
видавничої справи ЧЦ №1 від 10.07.2000 р.

телефон
[0372] 552 943

адреса
58000, м. Чернівці,
вул. Радищева, 10

e-mail
info@bukrek.net

web-сайт
www.bukrek.net